

Figuur 1: Nationaal Holocaustmuseum en hun verhalen: van de pop die niemand meer kwam halen. Volkskrant geraadpleegd op 14 augustus 2025 van <https://www.volkskrant.nl/kijkverder/v/2024/noem-hun-namen~v1035063/>

Verplaatsen in het verleden

De rol van primaire bronnen bij het bevorderen van historische empathie

Lotte Braakman

Begeleiding: Remco Ensel & Marloes Hülsken

Scriptie ter afronding van de Educatieve Master in de Mens- en Maatschappijwetenschappen,
specialisatie geschiedenis

15 augustus 2025

Woordenaantal: 17483

Woord vooraf

Geschiedenis is niet slechts het feitelijke verhaal uit een tekstboek, maar reikt veel verder. Het verleden is gevormd door mensen met gedachten, emoties en gevoelens. Zij maakten keuzes in specifieke situaties in hun tijd, en niet alle beslissingen waren rationeel. Soms werden keuzes bepaald door omstandigheden, net als vandaag de dag. Door geschiedenis in les niet uitsluitend te behandelen aan de hand van de tien tijdvakken, leren leerlingen het verleden veel dieper en genuanceerder te doorgronden. Het analyseren van de gedachtegang van mensen uit het verleden geeft dat verleden een gezicht en maakt het menselijk, in plaats van uitsluitend theoretisch. Dat levert een meerwaarde op om meer begrip te bereiken voor dat verleden. Primaire bronnen, een directe toegang tot dit verleden, spelen hierin een cruciale rol. Ze bieden de mogelijkheid om het verleden eigenhandig te onderzoeken en te doorgronden.

Deze overtuiging is voor mij een reden geweest om geschiedenis te gaan studeren. Juist het kunnen verplaatsen in situaties en het besef dat mensen echt hebben geleefd, maken geschiedenis voor mij een bijzonder vak. Het gaat niet alleen over theoretische kennis, maar juist over zelf vragen stellen bij het verleden en dit verleden zelf onderzoeken met behulp van primaire bronnen. Dit is ook wat ik mijn leerlingen wil meegeven. Vanuit deze drijfveer ben ik in deze scriptie gaan onderzoeken hoe ik leerlingen zich het beste in het verleden kan laten verplaatsen met behulp van primaire bronnen.

Het proces was regelmatig uitdagend en een zoektocht, maar het heeft mij ook veel inzichten opgeleverd, zowel in het onderwerp als in mijn visie en handelingswijze als docent. Waardevolle inzichten die ik hoop mee te nemen in mijn toekomst als geschiedenisdocent.

Ik wil graag mijn dank uitspreken aan mijn collega's van het Pantarijn, die bereid waren mee te werken aan interviews voor dit onderzoek. Mijn dank gaat ook uit naar de 35 leerlingen uit vwo 5 die deelnamen aan de twee onderzoekslessen, in het bijzonder de negen leerlingen die geheel vrijwillig in hun tussenuren tijd maakten voor een interview. Daarnaast wil ik twee medewerkers van zowel het Holocaustmuseum als het Indisch Herinneringscentrum bedanken, dat zij tijd hebben vrijgemaakt om mee te werken aan een interview. Bijzonder veel dank gaat uit naar Paula Cremers, voor het vertrouwen om haar unieke knuffelbeer te mogen lenen en gebruiken tijdens mijn onderzoekslessen. Ook heeft haar verhaal mij geïnspireerd om mijn onderzoek te koppelen aan de context van interneringskampen in Indonesië. Ook wil ik mijn scriptiebegeleider bedanken voor al zijn geduld met mijn scriptie en het vertrouwen om mijn eigen weg te kunnen volgen tijdens het proces. Tot slot dank ik mijn familie, en in het bijzonder mijn vader, die mij enorm heeft geholpen bij het sparren over mijn scriptie en het nalezen van de tekst. Hopelijk biedt mijn onderzoek houvast en inspiratie voor toekomstige docenten wanneer zij werken met primaire bronnen om historische empathie te bevorderen.

Samenvatting

Dit onderzoek richt zich op de effectiviteit van verschillende typen primaire bronnen (tekstbronnen, beeldbronnen en objecten) bij het bevorderen van historische empathie bij geschiedenisleerlingen in 5 vwo. Historische empathie wordt in dit onderzoek, in overeenstemming met de huidige wetenschappelijke inzichten, gedefinieerd als een cognitief en affectief proces waarbij leerlingen zich verdiepen in het denken en handelen van mensen uit het verleden binnen de historische context. Hoewel eerder onderzoek heeft aangetoond dat het onderzoeken van primaire bronnen door leerlingen een positief effect heeft op het ontwikkelen van historische empathie, is nog niet onderzocht welk type primaire bron hiervoor het meest geschikt is en waarom. De verwachting was dat het object als bron het meest effectief zou zijn.

Het onderzoek bestaat uit vier delen. In hoofdstuk 1 zijn met behulp van interviews de toepassing van historische empathie en de selectiecriteria voor het gebruik van primaire bronnen onderzocht bij museummedewerkers en geschiedenisdocenten. Vervolgens is in hoofdstuk 2 een lesonderzoek uitgevoerd, dat bestond uit een nulmeting en een les waarin leerlingen drie verschillende typen primaire bronnen over interneringskampen in Nederlands-Indië bestudeerden en daarover vragen beantwoordden. De antwoorden zijn geanalyseerd aan de hand van het model van Ashby en Lee. Daarnaast vulden de leerlingen tweemaal een enquête in over de effectiviteit van de bronnen. In aansluiting op hoofdstuk 2 zijn in hoofdstuk 3 interviews met leerlingen gehouden om hun beleving van de lesopdracht en hun argumentatie over de effectiviteit van de verschillende typen bronnen te onderzoeken. In hoofdstuk 4 zijn, op basis van de resultaten uit de voorgaande hoofdstukken, richtlijnen geformuleerd voor het selecteren van primaire bronnen voor lessen over historische empathie en zijn twee nieuwe ontwerpprincipes toegevoegd aan de reeds bestaande principes.

De resultaten tonen aan dat beeldbronnen, vanwege hun visuele karakter, door leerlingen als het meest effectief worden ervaren voor het bevorderen van historische empathie. Het is echter onzeker of dit uitsluitend aan het type bron ligt, of dat ook andere factoren een rol spelen. Wel zijn er enkele factoren die, ongeacht het type bron, een positief effect hebben op het ontwikkelen van historische empathie:.

De effectiviteit bleek positief beïnvloed te worden door de gehanteerde selectieprincipes van bronnen. Omdat uit de interviews in hoofdstuk 1 en uit de literatuur is vastgesteld dat museummedewerkers doorgaans doordachtere keuze maken in het selectieproces van primair bronmateriaal ter bevordering van historische empathie dan docenten, zijn in hoofdstuk 4 zeven richtlijnen voor docenten opgesteld. Het is belangrijk om bronnen te kiezen die voldoende context bieden, meerdere perspectieven tonen, verbonden zijn aan een persoonlijk verhaal, herkenbaar zijn, emoties en gedachten zichtbaar maken, sensatie vermijden en authentiek zijn. Daarnaast zijn bestaande ontwerpprincipes voor het vormgeven van lessen over historische empathie aangevuld met inzichten vanuit mijn onderzoek.

Inhoud

1. Status Quaestionis	7
1.1. Inleiding	7
1.2. Historisch denken.....	7
1.3. Historische empathie.....	8
1.4. Onderzoek over het onderwijzen van historische empathie.....	10
1.5. Opvattingen van leerlingen over het onderwijzen van historische empathie.....	11
1.6. Methoden voor onderwijs in historische empathie	13
1.7. Relevantie voor mijn onderzoek en onderzoeksvraag	14
2. Methoden	16
2.1. Onderzoeksmethode Hoofdstuk 1: Ideeën onderwijspraktijk en museumsector	16
2.2. Onderzoeksmethode Hoofdstuk 2: Het ontwikkelen van onderzoekslessen.....	17
2.3. Onderzoeksmethode Hoofdstuk 3: Argumenten van leerlingen	19
2.4. Onderzoeksmethode Hoofdstuk 4: Implementaties voor het onderwijs	19
3. Ideeën onderwijspraktijk en museumsector over het ontwikkelen van historische empathie en het gebruik van primaire bronnen	21
3.1. Inleiding	21
3.2. Literatuur museumsector.....	21
3.3. Resultaten interviews musea.....	22
3.4. Literatuur onderwijssector	24
3.5. Resultaten interviews docenten.....	25
3.6. Conclusie.....	30
4. Het ontwikkelen van onderzoekslessen om historische empathie te bevorderen met behulp van primaire bronnen	32
4.1. Inleiding	32
4.2. Literatuur als basis voor de onderzoekslessen	32
4.3. Resultaten.....	33
4.3.1. Nulmeting vragenlijst lesopdracht	33
4.3.2. Nulmeting enquête	34
4.3.3. Vragenlijst lesopdracht primaire bronnen	37
4.3.4. Enquête primaire bronnen.....	42
4.4. Conclusie.....	46
5. Argumenten van leerlingen over de effectiviteit van het gebruik van verschillende typen primair bronmateriaal.....	47
5.1. Inleiding	47
5.2. Literatuur historische empathie bevorderen met behulp van primaire bronnen.....	47
5.3. Resultaten.....	48
5.3.1. Interviewresultaten over de waarde van drie verschillende type primaire bronnen.....	48

5.3.2. Algemene helpende en beperkende factoren.....	52
5.3.3. Het belang van ondersteunende vragen.....	52
5.4. Conclusie.....	53
6. Implementaties voor het onderwijs	55
6.1. Inleiding.....	55
6.2. Ontwerpprincipes.....	55
6.2.1. Richtlijnen voor het selecteren primair bronmateriaal.....	55
6.2.2. Ontwerpprincipes onderwijzen van historische empathie met behulp van primaire bronnen	56
6.3. Conclusie.....	57
7. Discussie	58
7.1. Representativiteit en eenzijdigheid in primaire bronnen	58
7.2. Operationalisering van historische empathie	58
7.3. De mate waarin de resultaten te generaliseren zijn.....	59
8. Conclusie.....	60
9. Bibliografie	63
10. Bijlage	67
Bijlage 1 Interviews Docenten en Museummedewerkers	67
Bijlage 1.1: Interview leidraad docenten	67
Bijlage 1.2: Interview leidraad museummedewerkers	70
Bijlage 1.3: Interview transcripten docenten	73
Bijlage 1.4: Interview transcripten museummedewerkers	123
Bijlage 1.5: Informatiebrief docenten	142
Bijlage 1.6: Informatiebrief museummedewerkers.....	144
Bijlage 1.7 Toestemmingsverklaring	146
Bijlage 2: Onderwijsonderzoek en resultaten.....	148
Bijlage 2.1: Vragenlijst nulmeting lesopdracht.....	148
Bijlage 2.2: Vragen enquête nulmeting.....	150
Bijlage 2.3: Gebruikte primaire bronnen in onderzoeksles met context.....	154
Bijlage 2.4: Vragenlijst lesopdracht primaire bronnen.....	157
Bijlage 2.5: Vragen enquête primaire bronnen.....	160
Bijlage 2.6: Leerling antwoorden nulmeting lesopdracht gecategoriseerd volgens de 5 niveaus van Ashby en Lee.....	165
Bijlage 2.7: Leerling antwoorden enquête nulmeting	176
Bijlage 2.8: Leerling antwoorden lesopdracht primaire bronnen gecategoriseerd volgens de vijf niveaus van Ashby en Lee.....	185
Bijlage 2.9: Leerling antwoorden enquête primaire bronnen.....	203
Bijlage 2.10: Beoordelingsrubric leerling antwoorden volgens Ashby en Lee.....	214

Bijlage 2.11: Informatiebrief ouders lesonderzoek	215
Bijlage 3: Interviews leerlingen	217
Bijlage 3.1: Interviewleidraad leerlingen	217
Bijlage 3.2: Interview transcripten leerlingen.....	219
Bijlage 3.3: Informatiebrief ouders over interviews leerlingen	265
Bijlage 3.4: Toestemmingsverklaring	267
Bijlage 4: Richtlijnen selectie primaire bronnen voor onderwijzen historische empathie	268

1. Status Quaestionis

1.1. Inleiding

“Dat mensen echt in die interneringskampen hebben gezeten vind ik gewoon apart dat dit echt is gebeurd. Ik zou mij dat gewoon nooit kunnen voorstellen, want ik heb een heel ander leven dan dat.”

Deze opmerking van een leerling uit vwo 5 illustreert dat niet iedereen zich van nature kan inleven in mensen of situaties uit het verleden. Tegelijkertijd biedt deze uitspraak kansen om leerlingen te leren over historisch denken en handelen, hoe zij dat kunnen nuanceren en hoe zij verbinding kunnen maken met dat verleden. De uitdaging is om hen te laten inleven, zonder hun eigen perspectief als uitgangspunt te nemen.

Het onderwijzen van historische empathie, de vaardigheid om het handelen en denken van mensen uit het verleden te begrijpen binnen hun eigen context, kan hierbij een cruciale rol spelen. Deze vaardigheid vraagt leerlingen om hun eigen perspectief los te laten en zich te verdiepen in dat van anderen.¹ Een vaardigheid die ook in het dagelijks leven belangrijk is.

Ondanks deze meerwaarde wordt historische empathie in het huidige examenprogramma niet expliciet benoemd. Het valt slechts onder het leerdoel over tijd- en plaatsgebondenheid bij het interpreteren van personen.² Een gemiste kans, want het belang van historische empathie strekt verder dan alleen het vak geschiedenis.

In mijn onderzoek zal ik mij daarom richten op de effectiviteit van verschillende typen primaire bronnen (tekst-, beeldbron en object) bij het bevorderen van historische empathie bij geschiedenisleerlingen in 5 vwo. Met behulp van een onderwijsonderzoek en interviews zullen richtlijnen voor bronselectie en didactische ontwerpprincipes worden opgesteld om historische empathie te bevorderen.

1.2. Historisch denken

In veel landen is de aandacht van het geschiedenisonderwijs de afgelopen decennia verschoven van het onderwijzen van enkel theorie en feiten naar het bevorderen van historisch denken. Historisch denken combineert ‘geschiedenis kennen (verwerven van kennis over het verleden)’ en ‘geschiedenis doen (begrijpen hoe historische kennis ontstaan en daarmee redeneren)’. Deze benadering stimuleert een onderzoekende houding. Dit betekent dat leerlingen niet alleen moeten weten wat er is gebeurd, maar ook moeten leren om vragen te stellen over het verleden en historische gebeurtenissen vanuit verschillende perspectieven te benaderen.³

¹ K.C.Barton & L.S. Levstik, *Teaching History for the Common Good* (New York 2004), 210-221.

² Examenblad, *Examenprogramma geschiedenis VWO* (2025), 2.

³ Harry.G.F. Havekes, Peter-Arno Coppen, Johan Luttenberg & Carla van Boxtel, Knowing and doing history: ‘A conceptual framework and pedagogy for teaching historical contextualisation.’ *History Education Research Journal* 11(1) (2012) 72-93, aldaar 73; Jannet van Drie &

Van Boxtel en van Drie sluiten hier bij aan, volgens hen moeten leerlingen gereedschappen aangereikt krijgen waarmee zij verhalen uit het verleden kunnen interpreteren, betekenis geven en tot eigen vragen komen.⁴ Volgens hen draagt historisch denken bij aan het verkrijgen van een beter inzicht in mensen, in zowel zichzelf als in anderen en in de wereld. Door het handelen van mensen uit het verleden in context te plaatsen, begrijpen leerlingen beter hoe keuzes worden beïnvloed door omgeving en cultuur.⁵ Volgens Wineburg is historisch denken een onnatuurlijk proces voor mensen. Van nature kiezen mensen informatie die bekend of makkelijk toegankelijk is. Historisch denken zal dus aangeleerd moeten worden.⁶

Een van de vaardigheden binnen historisch denken is historische empathie, waarbij het begrijpen van handelingen en keuzes van mensen uit het verleden binnen hun eigen context centraal staat.⁷ Onder andere Barton en Levstik hebben met hun onderzoek naar de opvattingen van docenten, historici en leerlingen over het doel en de inhoud van geschiedenisonderwijs aangetoond dat historische empathie bijdraagt aan empathie, inclusiviteit, medeleven, waardering voor diversiteit, wederzijds begrip en een open houding in hedendaagse contexten.⁸ Foster stelt dat historische empathie draait om het begrijpen en verklaren van waarom mensen in het verleden op een bepaalde manier handelden.⁹ Rantala is van mening dat historische empathie kan bijdragen aan de ontwikkeling van historisch denken en opgenomen moet worden in de leerdoelen van geschiedenis.¹⁰

1.3. Historische empathie

De definitie van historische empathie is complex en daarom is het zinvol eerst te verduidelijken wat het niet is. Foster stelt dat identificatie met personen uit het verleden er geen onderdeel van uitmaakt.¹¹ Volgens Lee en Shemilt kunnen gevoelens wel worden herkend en begrepen, maar volledige identificatie met personen uit het verleden is niet mogelijk. Zij benadrukken dat verbeelding een rol speelt, maar deze moet onderbouwd zijn met bronmateriaal.¹² Bryant en Clark voegen daaraan toe dat empathie niet verward moet worden met sympathie. Daarom wordt er onderscheid gemaakt tussen psychologische empathie en historische empathie.¹³

Hoewel historische empathie overeenkomsten heeft met psychologische empathie, zit het grote verschil in tijd en context. Ellenwood beschrijft dat het bij psychologische empathie gaat om

Carla van Boxtel, 'Historical reasoning: Towards a framework for analysing students' reasoning about the past.' *Educational Psychology Review* 20(2) (2008) 87-110.

⁴ Carla Van Boxtel & Jannet Van Drie, 'Het vermogen tot historisch redeneren' *Hermes* 12(43) (2008) 1-16, aldaar 1.

⁵ Carla Van Boxtel & Jannet van Drie, 'Historisch denken en redeneren onderwijzen' *KLEIO* 60(5) (2019) 6-29, aldaar 26.

⁶ Sam Wineburg, 'Unnatural and essential: the nature of historical thinking' *Teaching History* 129 (2007) 6-11, aldaar 7-8.

⁷ Barton & Levstik, *Teaching History for the Common Good*; Jason L Endacott & Sarah Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy' *Social Studies Research and Practice* 8(1) (2013) 41-58.

⁸ Barton & Levstik, *Teaching History for the Common Good*, 210-221.

⁹ Stuart Foster, 'Using historical empathy to excite students about the study of history: Can you empathize with Neville Chamberlain?' *The Social Studies* 90(1) (2010) 18-24, aldaar 19.

¹⁰ Jukka Rantala, Marika Manninen, Marko Jacob Gerrit van den Berg, 'Stepping into other people's shoes proves to be a difficult task for high school students: assessing historical empathy through simulation exercise' *Journal of Curriculum Studies* 48(3) (2015) 1-23, aldaar 3.

¹¹ Foster, 'Using historical empathy to excite students about the study of history', 19.

¹² Peter Lee & Dennis Shelmit, 'The concept that dares not speak its name: Should empathy come out of the closet?' *Teaching History* (143) (2011) 39-49

¹³ Darren Bryant & Penney Clark, 'Historical empathy and 'Canada: a people's history'' *Canadian Journal of Education* 29(4) (2006) 1039-1063, aldaar 1041.

verbinding in het heden, waarbij vaak een gemeenschappelijke context wordt gedeeld. Historische empathie vereist dat leerlingen rekening houden met de context van het verleden, in plaats van hun huidige context.¹⁴

Wat is historische empathie dan wel? In een toonaangevend proefschrift van Bartelds, dat zich volledig focust op het onderwijzen van historische empathie met behulp van ooggetuigen, wordt historische empathie beschreven als een onderzoeksmodus, een prestatie, een proces of dispositie, een bekwaamheid, een vaardigheid of een heuristiek.¹⁵ In de vorige eeuw werd historische empathie nog voornamelijk als cognitief construct beschreven, waarbij het grotendeels gelijkgesteld werd aan het cognitieve proces van perspectiefneming.¹⁶

Vanaf de jaren 2000 wordt historische empathie niet langer alleen als een cognitief proces gezien. Mede door het onderzoek van Endacott en Brooks zijn daar affectieve aspecten aan toegevoegd. De affectieve dimensie betreft het gegeven dat mensen in staat zijn om interesse te tonen in historische actoren door middel van inleving en het herkennen van menselijke emoties.¹⁷ Barton en Levstik stellen dat een persoonlijke connectie met historische actoren essentieel is voor historische empathie. Wanneer een leerling zich emotioneel betrokken voelt bij een onderwerp, kan er een persoonlijke band ontstaan die de interesse vergroot.¹⁸ Om historische empathie te ontwikkelen, moeten leerlingen wisselen tussen het perspectief van de ander (inleven) en dat van zichzelf (herkennen van eigen ervaringen).¹⁹ Deze affectieve toevoeging aan historische empathie sluit aan bij de onderwijsontwikkelingen sinds halverwege de jaren '90, toen meer aandacht kwam voor wat leraren en studenten emotioneel raakt, motiveert en beïnvloedt in hun leerproces.²⁰

Volgens Davison draait de affectieve dimensie van historische empathie om het herkennen van gevoelens via de verbeelding en het openstaan voor andere perspectieven.²¹ Lee en Ashby besteden aandacht aan het bijzondere en individuele aspect van historische empathie. Zij omschrijven historische empathie als het vermogen om verbanden te zien tussen intenties, omstandigheden en acties, deze als voorwaardelijk passend te beschouwen en te begrijpen hoe een bepaald perspectief acties in specifieke omstandigheden daadwerkelijk zou hebben beïnvloed.²² Dit in tegenstelling tot de eerdere voornamelijk cognitieve en rationele benadering.

Historische empathie kan niet enkel beperkt blijven tot herkenning en openstaan, Yilmaz wijst er op dat ook bewijs verzameld moet worden om historische empathie effectief in het onderwijs te

¹⁴ Thomas D. Ellenwood Jr, 'Historical Empathy: Judging the People of the Past in a Secondary Social Studies Classroom' *Learning to Teach Language Arts, Mathematics, Science, and Social Studies Through Research and Practice* 6(1) (2018) 90-95, aldaar 91.

¹⁵ H. Bartelds, *Teaching historical empathy: Perspective taking in past and present using eyewitnesses*. [Thesis, externally prepared, Universiteit van Amsterdam] (2024), 19.

¹⁶ Foster, 'Using historical empathy to excite students about the study of history'; Frans Doppen, 'Teaching and learning multiple perspectives: The atomic bomb.' *The Social Studies* 91(4) (2000) 159-169

¹⁷ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 53.

¹⁸ Barton & Levstik, *Teaching History for the Common Good*, 207.

¹⁹ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 43.

²⁰ H. Bartelds, *Teaching historical Empathy: Perspective taking in past and present using eyewitnesses* (Amsterdam, 2024), 19.

²¹ Martyn Davison, 'Teaching about the First World War today: Historical empathy and participatory citizenship.' *Citizenship, Social and Economics Education* 16(3) (2017) 148- 156.

²² P.J. Lee & R. Ashby, *Empathy, Perspective Taking, and Rational Understanding*. In: L. Davis Jr., E. A. Yeager, & S. J. Foster, *Historical Empathy and Perspective Taking in the Social Studies* (2001, Rowman & Littlefield), 21-50.

kunnen inzetten. Yilmaz stelt dat bewijsmateriaal van belang is om te doorgronden hoe mensen destijds dachten en welke overtuigingen en waarden zij hadden. Daarbij is het van belang om niet hedendaagse waarden aan het verleden op te leggen.²³

Aansluitend op de huidige consensus over historische empathie wordt in mijn onderzoek de definitie van Endacott en Brooks gevolgd. Historische empathie wordt daarin gedefinieerd als het proces van cognitieve en affectieve betrokkenheid van leerlingen bij personen uit het verleden, om hun ervaringen, beslissingen of handelingen beter te begrijpen en te contextualiseren. Daarbij wordt, in navolging van Endacott en Brooks, aangenomen dat leerlingen historische empathie kunnen ontwikkelen.²⁴

1.4. Onderzoek over het onderwijzen van historische empathie

Onderzoekers zien historische empathie als een cruciale historische vaardigheid, wat door docentenonderzoek wordt bevestigd. Bartelds concludeert dat docenten van mening zijn dat historische empathie leerlingen helpt het verleden beter te begrijpen, waardoor zij afstand kunnen nemen van hun eigen perspectief en minder snel oordelen vanuit hedendaagse normen. De belangrijkste doelstellingen voor docenten zijn de combinatie van het ontwikkelen van historisch begrip, persoonlijke vorming en burgerschap. Dit is in lijn met onderzoeken van Barton, Levstik en Brooks.²⁵

Er zijn verschillende onderzoeken gedaan naar het onderwijzen en bevorderen van historische empathie. Hoewel de aanpak varieert, bestaat er inmiddels brede overeenstemming dat historische empathie zowel cognitieve als affectieve componenten bevat. De literatuur toont dat voldoende context, het bieden van meerdere perspectieven en het stimuleren van affectieve verbinding belangrijke voorwaarden zijn om historische empathie te bevorderen.²⁶

Auteurs verschillen in de mate waarin zij structuur aanbrengen in hun didactische aanpak. Toch worden doorgaans vier kernelementen in deze aanpak onderscheiden: contextualisering, perspectieven, brongebruik en reflectie. Het vierfasenmodel van Endacott en Brooks start met een introductiefase waarin de historische situatie wordt geschetst. Vervolgens een onderzoeksfase waarin leerlingen bronnen bestuderen om inzicht te krijgen in context, perspectieven en emoties. In de presentatiefase presenteren zij hun begrip, waarna wordt afgesloten met een reflectiefase waarin verbanden worden gelegd en historische empathie wordt ontwikkeld. Dit model biedt docenten houvast om deze vaardigheid systematisch aan te leren.²⁷

²³ Kaya Yilmaz & F. Koca 'A Qualitative Study on Historical Empathy: Examination of History Teachers' Perceptions, Perspectives and Experiences' *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3) 855–879, aldaar 858.

²⁴ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 42.

²⁵ Bartelds, Teaching historical empathy, 56.

²⁶ Bartelds, Teaching historical empathy; Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy'; Elizabeth Anne Yeager, Stuart Foster, Sean D. Maley, Thom Anderson & James W. Morris, 'Why people in the past acted as they did: an exploratory study in historical empathy' *International Journal of Social Education* 13(1) (1998) 8-24; Barton & Levstik, *Teaching History for the Common Good*; Sarah Brooks, 'Displaying historical empathy: What impact can a writing assignment have?' *Social Studies Research and Practice* 3(2) (2008) 130-146.

²⁷ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 46.

Andere auteurs, zoals Foster, bieden minder gestructureerde maar praktische handvatten. Hij begint met een paradoxale situatie uit het verleden om nieuwsgierigheid op te wekken. Vervolgens moeten chronologie en context worden aangeboden, waarna primaire en secundaire bronnen worden ingezet die passen bij het ontwikkelingsniveau van de leerlingen.²⁸ Barton en Levstik onderscheiden vijf globalere elementen: het gevoel van ‘anders-zijn’, gedeelde normaliteit, historische contextualisering, een veelheid aan historische perspectieven en de contextualisering van het heden.²⁹

Bartelds formuleert zes specifiekere ontwerpprincipes voor lessen over historische empathie, die met ooggetuigen werden toegepast.³⁰ Bartelds benadrukt dat historische empathie een doordachte aanpak vereist met zes cruciale elementen: aanbieden van voldoende historische context (plaats, tijd, sociale omstandigheden); bewustwording van het eigen moderne perspectief; mogelijk maken van multiperspectiviteit; creëren van persoonlijke connectie met historische actoren; aandacht voor de balans tussen cognitief denken en affectieve betrokkenheid en expliciete instructie over wat empathie inhoudt en hoe men het toepast.³¹

Bij de reflectie op haar ontwerpprincipes, voegt Bartelds later een zevende principe toe: het verbinden van historische empathie met empathie in het algemeen, waarbij geleerd wordt om een brug te slaan tussen verleden en heden. Zij ontdekte dat er weinig bekend is over het expliciet onderwijzen van de affectieve componenten van historische empathie.³²

Tevens concludeert Bartelds dat drie ontwerpprincipes extra aandacht behoeven: bewust zijn van het eigen perspectief, aandacht voor zowel cognitieve als affectieve aspecten en het geven van expliciete instructie. De andere principes worden door docenten vaak vanzelf al toegepast.³³ Onvoldoende aandacht leidt volgens haar tot onjuiste interpretaties van leerlingen. Bovendien waarschuwt zij voor valkuilen zoals een te sterke identificatie met historische actoren dat kan leiden tot presentisme. Daarom is er voldoende aandacht nodig voor contextualisering en positionering van zowel leerlingen als historische actoren.³⁴ Ook benadrukt zij dat leerlingen zich kunnen verliezen in een ‘egoïstische drift’ door hun eigen gevoelens en ervaringen direct te projecteren op historische actoren.³⁵ Tenslotte benadrukt zij het belang van expliciete instructie bij het aanleren van historische vaardigheden om presentisme te voorkomen.³⁶

1.5. Opvattingen van leerlingen over het onderwijzen van historische empathie

Er is relatief veel onderzoek gedaan naar het onderwijzen van historische empathie, maar weinig bekend over de opvattingen en beleving van leerlingen hierover. Veel onderzoek richt zich op

²⁸ Foster, ‘Using historical empathy to excite students about the study of history’, 20.

²⁹ Barton & Levstik, *Teaching History for the Common Good*, 210-221.

³⁰ Bartelds, *Teaching historical empathy*, 27.

³¹ Ibidem, 68-69.

³² Ibidem, 162.

³³ Ibidem, 161.

³⁴ Ibidem, 39.

³⁵ Endacott & Brooks, ‘An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy’, 43.

³⁶ Tim Huijgen, Carla van Bortel, Wim van de Grift & Paul Holthuis, ‘Toward historical perspective taking: Students’ reasoning when contextualizing the actions of people in the past.’ *Theory & Research in Social Education* 45(1) (2017) 110–141, aldaar 111.

toepassing van deze vaardigheid. Bartelds toont dat leerlingen historische empathie niet alleen zien als historische denkvaardigheid, maar als relevant voor het vergroten van begrip, het leggen van verbanden met het heden en voor het ontwikkelen van burgerschapscompetenties.³⁷ Dit sluit aan bij Endacott en Brooks, die tonen dat leerlingen aandacht vragen voor zowel de cognitieve als affectieve kant van historische empathie.³⁸ In het onderzoek van Bartelds noemen leerlingen vooral contextualisatie, positionaliteit, een persoonlijke connectie en historische verbeelding als belangrijkste elementen.³⁹

Volgens Bartelds beschouwen leerlingen historisch begrip als het belangrijkste doel van historische empathie.⁴⁰ Dit komt overeen met onderzoek van de Leur, van Boxtel en Wilschut, waaruit blijkt dat leerlingen empathie-opdrachten nuttig vinden voor het verwerven van historisch begrip.⁴¹ Daarnaast bevordert historische empathie het inzicht dat geschiedenis niet wordt geïnterpreteerd als één verhaal, maar dat historische gebeurtenissen vanuit verschillende invalshoeken bekeken kunnen worden.⁴² Huijgen, van Boxtel, van de Grift en Holthuis onderstrepen dat perspectiefname essentieel is in geschiedenisonderwijs.⁴³ Endacott en Brooks benadrukken dat historische empathie draait om het vermogen van leerlingen om te wisselen tussen hun eigen perspectief en dat van een ander, door ervaringen uit hun leven te verbinden met personen uit het verleden.⁴⁴ In lijn met deze perspectiefwisseling geven leerlingen in het onderzoek van Bartelds aan dat historische empathie ook helpt bij het leggen van verbanden tussen het verleden en het heden.

Hoewel leerlingen zowel cognitieve als affectieve doelen herkennen, domineren in het onderzoek van Bartelds de cognitieve aspecten in de omschrijvingen van leerlingen. Leerlingen noemen vooral cognitieve elementen zoals contextualisatie, bewustzijn van eigen positionaliteit en multiperspectiviteit. De affectieve aspecten worden minder vaak genoemd, mogelijk omdat deze in de instructie impliciet aan bod kwamen, terwijl de cognitieve aspecten juist expliciet werden benoemd.⁴⁵ Dit sluit aan bij Perikleous, die stelt dat leerlingen expliciete instructie nodig hebben voor het ontwikkelen van historische empathie.⁴⁶

Het meeste onderzoek richt zich op de wijze waarop leerlingen de vaardigheid historische empathie toepassen en beheersen. Meier bewijst dat er een verband bestaat tussen het oefenen van historische denkvaardigheden en het tonen van historische empathie. Zij ontdekt dat studenten meer

³⁷ Bartelds, Teaching historical empathy, 56.

³⁸ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy'

³⁹ Bartelds, Teaching historical empathy, 55.

⁴⁰ Ibidem, 41.

⁴¹ Tessa de Leur, Carla van Boxtel & Arie Wilschut, 'When I'm drawing, I see pictures in my head': Secondary school students constructing an image of the past by means of a drawing task and writing task.' *European Journal of Psychology of Education* 35(1) (2020) 155–175, aldaar 170.

⁴² Sherrie Rae Colby, 'Energizing the history classroom: Historical narrative inquiry and historical empathy.' *Social Studies Research and Practice* 3(3) (2008) 60-79.

⁴³ Tim Huijgen, Carla van Boxtel, Wim van de Grift & Paul Holthuis, 'Testing elementary and secondary school students' ability to perform historical perspective taking. The constructing of valid and reliable measure instruments.' *European Journal of Psychology of Education* 29(4) (2014) 653-672.

⁴⁴ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 43.

⁴⁵ Bartelds, Teaching historical empathy, 85.

⁴⁶ Lukas Perikleous, 'Because they believed': Students' ideas of historical empathy in Greek Cypriot primary education.' *History Education Research Journal* 16(2) (2019) 195–208, aldaar 199.

historische empathie ontwikkelden naarmate zij beter werden in het toepassen van heuristische vaardigheden zoals het analyseren van bronnen en het plaatsen daarvan in context.⁴⁷ Dit sluit aan bij onderzoek van Kohlmeier, dat een gebrek aan oefening een obstakel kan zijn voor het ontwikkelen van historische empathie. Leerlingen moeten bij het bestuderen van bronnen eerst herkennen hoe het verleden verschilt van het heden. Vervolgens moeten zij verschillende perspectieven tussen historische actoren onderscheiden en deze kunnen uitleggen binnen hun historische context. Interpretaties van leerlingen moeten bovendien gebaseerd zijn op historisch bewijs. Tenslotte draait het niet alleen om het begrijpen van mensen uit het verleden, maar ook om reflectie op eigen waarden en gedragingen, die beïnvloed worden door de tijd waarin wij leven.⁴⁸

Om te beoordelen in hoeverre leerlingen historische empathie beheersen, hanteren Ashby en Lee⁴⁹ een indeling in vijf beheersingsniveaus. Op het eerste niveau 'Divi Past', tonen leerlingen geen empathie. De leerling is vooral gericht op het heden. Het tweede niveau 'Generalized Stereotypes', kenmerkt zich door stereotypering in het denken over historische actoren. Bij het derde niveau 'Everyday Empathy', beoordeelt de leerling historische actoren vanuit eigen levenservaringen en hedendaagse normen. Op het vierde niveau 'Restricted Historical Empathy', is er wel besef tussen verschillen heden en verleden, maar de analyse blijft beperkt tot een unieke situatie. Op het vijfde niveau 'Contextual Historical Empathy', is een leerling in staat het perspectief van een historische actor te onderscheiden van dat van zichzelf en houdt hij rekening met context en motieven van de actor.⁵⁰

1.6. Methoden voor onderwijs in historische empathie

In de literatuur bestaat overeenstemming over het belang van activerende werkvormen als methode om historische empathie te bevorderen, zoals het bezoeken van historische locaties of musea⁵¹, schrijfopdrachten⁵², klassikale discussies en debatten, waardoor leerlingen van elkaar kunnen leren dat meerdere perspectieven mogelijk zijn⁵³ en simulatieoefeningen.⁵⁴

Uit meerdere onderzoeken blijkt dat primair bronmateriaal een cruciale rol speelt om gedachten en gevoelens van historische actoren te onderzoeken.⁵⁵ Yeager, Foster, Maley, Anderson en

⁴⁷ D. Meier, The use of primary source historical documents, historical reasoning heuristics, and the subsequent development of historical empathy [Dissertation, Temple University Philadelphia] (2009), 69.

⁴⁸ Jada Kohlmeier, 'Couldn't she just leave?': The Relationship Between Consistently Using Class Discussions and the Development of Historical Empathy in a 9 th Grade World History Course' *Theory and Research in Social Education* 34(1) (2006) 34-57, aldaar 35, 38.

⁴⁹ R. Ashby & Peter Lee, 'Children's concepts of empathy and understanding in history' *The History Curriculum for Teachers* Londen: Falmer (1987) 62-88.

⁵⁰ Ashby & Lee, 'Children's concepts of empathy and understanding in history'

⁵¹ Geerte M. Savenije & Pieter de Bruijn, 'Historical empathy in a museum: uniting contextualisation and emotional engagement' *International Journal of Heritage Studies* 23(9) (2017) 832-845

⁵² Tessa de Leur, Carla van Boxtel & Arie Wilschut, 'I saw angry people and broken statues': Historical empathy in secondary history education.' *British Journal of Educational Studies*, 65(3), (2017) 331-352.

⁵³ Jill Jensen, 'Developing historical empathy through debate: An action research study.' *Social Studies Research and Practice* 3(1) (2008) 55-66.

⁵⁴ Rantala, Manninen, van den Berg, 'Stepping into other people's shoes proves to be a difficult task for high school students'

⁵⁵ Bartelds, Teaching historical empathy; Foster, 'Using historical empathy to excite students about the study of history'; Brooks, 'Displaying historical empathy: What impact can a writing assignment have'; Doppen, 'Teaching and learning multiple perspectives: The atomic bomb.' Sarah Brooks, 'Historical empathy as perspective recognition and care in one secondary social studies classroom' *Theory & Research in Social Education* 39(2) (2011) 166-202

Morris concluderen dat blootstelling aan primaire bronnen het meeste effect heeft.⁵⁶ Foster en Yilmaz stellen dat ontwikkelen van historische empathie zelfs afhankelijk is van analyse van historisch bronmateriaal.⁵⁷ Primaire bronnen bevorderen affectieve betrokkenheid en bieden mogelijkheden om verschillende perspectieven te verkennen. Het werken met primaire bronnen bevordert de ontwikkeling van een genuanceerd historisch begrip en perspectiefwisseling.⁵⁸

Lesboeken worden daarom minder geschikt geacht.⁵⁹ Onderzoek van Nieuwenhuyse en collega's suggereert dat dit mogelijk komt doordat historische bronnen in leerboeken voornamelijk worden gebruikt vanwege hun inhoud, terwijl het redeneren met bronnen nauwelijks aan bod komt.⁶⁰ Ook het onderwijzen van historische empathie via uitsluitend hoorcolleges wordt niet als effectief ervaren.⁶¹

1.7. Relevantie voor mijn onderzoek en onderzoeksvraag

In het onderzoek naar bevordering van historische empathie met behulp van primaire bronnen is het onderzoek van Bartelds belangrijk. Zij toont dat getuigenissen van ooggetuigen een effectieve bron zijn om historische empathie te onderwijzen.⁶² In de praktijk is het werken met ooggetuigen echter niet altijd mogelijk. Naast organisatorische uitdagingen, zijn er voor veel historische gebeurtenissen simpelweg geen ooggetuigen beschikbaar. Dat is één van de redenen waarom mijn onderzoek het gebruik van verschillende bronnen wil exploreren, te weten tekstbronnen, beeldbronnen en objecten.

Een andere reden is dat onderzoek naar de effectiviteit van verschillende typen bronnen voor het bevorderen van historische empathie tot nu toe beperkt is uitgevoerd. Endacott en Lemisko hebben aangetoond dat primaire bronnen in de vorm van tekstbronnen zoals dagboeken, brieven en toespraken effectief zijn.⁶³ Ook Collette en Meier wijzen op de waarde van het lezen van historische teksten om historische empathie te bevorderen.⁶⁴

Beeldbronnen worden volgens onderzoek van van Nieuwenhuyse en collega's vooral ingezet om gebeurtenissen te begrijpen, er wordt nauwelijks met visuele bronnen geredeneerd.⁶⁵ Brooks zette beeldbronnen in om historische empathie te stimuleren, met name voor de affectieve reactie, maar onderzocht niet hun effectiviteit zelf. In plaats daarvan gebruikte ze de beelden vooral als opstap om

⁵⁶ Yeager, Foster, Maley, Anderson & Morris, 'Why people in the past acted as they did: an exploratory study in historical empathy'

⁵⁷ Foster, 'Using historical empathy to excite students about the study of history, 19; Yilmaz & Koca 'A Qualitative Study on Historical Empathy, 858.

⁵⁸ Yeager, Foster, Maley, Anderson & Morris, 'Why people in the past acted as they did: an exploratory study in historical empathy'

⁵⁹ Ibidem

⁶⁰ Karel van Nieuwenhuyse, Hanne Roose, Fien Depaepe, Lieven Verschaffel & Kaat Wils, 'Redeneren met en/of over bronnen? Een empirisch onderzoek naar het gebruik van primaire bronnen in het Vlaamse geschiedenisonderwijs.' *Hermes: Tijdschrift van de Vlaamse Leraren Geschiedenis* 22(63) (2018) 8-26, aldaar 11.

⁶¹ S.G. Grant, 'It's just the facts, or is it? The relationship between teachers' practices and students' understandings of history.' *Theory and Research in Social Education* 29(1) (2001) 65-108, aldaar 101.

⁶² Bartelds, Teaching historical empathy

⁶³ Jason L. Endacott, 'Reconsidering affective engagement in historical empathy.' *Theory & Research in Social Education*, 38(1) (2010) 6-49, aldaar 11; Lynn Lemisko, 'The Inside, Out: Diaries as entry points to historical perspective-taking.' *Canadian Social Studies* 44(1) (2010) 38-54, aldaar 40.

⁶⁴ J.Collette, Empathy in the Middle-School History Classroom: The Effects of Reading Different Historical Texts on Theory of Mind, Empathic Concern, and Historical Perspective-Taking. [Dissertation, Utah State University] (2019), 4,6,8 en 11; Meier, The use of primary source historical documents', 69.

⁶⁵ van Nieuwenhuyse, Roose, Depaepe, Verschaffel & Wils, 'Redeneren met en/of over bronnen?', 10.

daarna de effectiviteit van schrijfp opdrachten voor historisch begrip te analyseren.⁶⁶ Onderzoek van Harris toont dat het gebruik van objecten een affectief hulpmiddel vormen voor het bevorderen van historische empathie.⁶⁷

In de beperkte hoeveelheid onderzoek naar de effectiviteit van verschillende typen primaire bronnen, is nog niet onderzocht welk type primaire bron het meest effectief is. Aanvullend onderzoek lijkt wenselijk waarin uitgebreider onderzocht wordt hoe verschillende typen primaire bronnen, in dit geval tekstbronnen, beeldbronnen en objecten, bijdragen aan het ontwikkelen van historische empathie en welke van deze drie bronnen daarvoor het meest effectief is.

In dit onderzoek staat de volgende onderzoeksvraag centraal:

Welke verklaring is er voor het feit dat het ene type primaire bron (tekstbron, beeldbron of object) effectiever is in het bevorderen van historische empathie dan het andere type bron bij geschiedenislerlingen in 5 vwo?

In mijn onderzoek verwacht ik dat objecten effectiever zijn voor bevordering van historische empathie ten opzichte van de andere twee type primaire bronnen. Hun tastbaarheid en fysieke aanwezigheid in het lokaal maken het verleden concreet, wat empathie zou ontwikkelen. Bovendien zijn objecten in het onderwijs zeldzaam, wat ze extra uniek maakt voor leerlingen.

Voor tekstbronnen wordt verwacht dat leerlingen het lezen als uitdagend ervaren, wat in eigen lessen is gebleken. Beeldbronnen lijken minder effectief, omdat deze conform onderzoek vooral ter ondersteuning dienen en minder gebruikt worden om te redeneren.

⁶⁶ Brooks, 'Displaying historical empathy: What impact can a writing assignment have'

⁶⁷ B.K. Harris, Teacher Strategies for Developing Historical Empathy. [Dissertation, Walden University Minneapolis] (2016), 17 en 60.

2. Methoden

Het onderzoek is opgedeeld in vier delen om de onderzoeksvraag te beantwoorden:

Welke verklaring is er voor het feit dat het ene type primaire bron (tekstbron, beeldbron of object) effectiever is in het bevorderen van historische empathie dan het andere type bron bij geschiedenislerlingen in 5 vwo?

De eerste drie hoofdstukken dienen als exploratie dat in hoofdstuk 4 resulteert in richtlijnen voor bronselectie en didactische ontwerpprincipes om historische empathie te bevorderen. Hoofdstuk 1 vormt daarom een basis voor de andere hoofdstukken. In hoofdstuk 1 wordt onderzocht hoe de museumsector en de onderwijspraktijk primaire bronnen inzetten om historische empathie te ontwikkelen, inclusief de selectiecriteria. Deze resultaten worden toegepast in het lesonderzoek in hoofdstuk 2, waarin de effectiviteit van verschillende typen primair bronmateriaal wordt onderzocht door middel van een lesonderzoek in 5 vwo. Daarnaast wordt het beheersingsniveau van deze vaardigheid onderzocht. Hoofdstuk 3 analyseert de ervaringen van de leerlingen uit het onderzoek en hun verklaringen voor de effectiviteit van de gebruikte primaire bronnen, inclusief hun denkprocessen. Hoofdstuk 4 biedt, gebaseerd op eerdere resultaten, richtlijnen voor bronselectie en ontwerpprincipes voor lessen gericht op het ontwikkelen van historisch empathie. Per hoofdstuk wordt de methode toegelicht.

Omdat in mijn onderzoek gebruik is gemaakt van interviews dient rekening te worden gehouden met de invloed van de onderzoeker op het proces. Deze collaboratieve onderzoeksomgeving wordt mede gevormd door interactie tussen onderzoeker en deelnemer.⁶⁸ Volgens de positionaliteitstheorie kan een individu meerdere kruisende identiteiten bezitten en daarmee betekenis verlenen aan verschillende facetten.⁶⁹ Mijn identiteit als docent geschiedenis en als student kan dus van invloed zijn op de uitkomsten van het onderzoek. Hoewel de resultaten zo objectief mogelijk zijn geanalyseerd, is enige subjectieve interpretatie bij kwalitatieve data niet uit te sluiten.

2.1. Onderzoeksmethode Hoofdstuk 1: Ideeën onderwijspraktijk en museumsector

In hoofdstuk 1 is onderzocht hoe de museumsector en de onderwijspraktijk primaire bronnen inzetten om historische empathie te ontwikkelen en welke selectiecriteria zij daarbij hanteren. Hiervoor zijn vijf docenten van het Pantarijn in Wageningen geïnterviewd. Tijdens de interviews is gevraagd naar de keuzes die zij maken bij het selecteren van primair bronmateriaal en specifiek voor het bevorderen van historische empathie. Daarnaast is gevraagd op welke manieren zij historische empathie proberen te stimuleren en wat zij daarbij belangrijk vinden. Verder beantwoordden zij rankingsvragen, waarin

⁶⁸ Kim.V. L. England, 'Getting personal: Reflexivity, positionality, and feminist research.' *The professional geographer* 46(1) (1994) 80-89, aldaar 87

⁶⁹ Adrianna Kezar, 'Reconstructing static images of leadership: An application of positionality theory.' *Journal of Leadership Studies* 8(3) (2002) 94-109

zij bepaalde selectiecriteria moesten ordenen. De antwoordopties in deze rankingsvragen zijn gebaseerd op literatuur over effectieve manieren om historische empathie te onderwijzen. (bijlage 1.1 en 1.3).

Daarnaast zijn twee museummedewerkers geïnterviewd: Een interview met de conservator van de collectie Shoah van het Holocaust Museum en een interview met de educatief medewerker van het Indisch Herinneringscentrum. Deze interviews richten zich op het selectieproces van museumobjecten en de rol die objecten spelen bij het bevorderen van historische empathie (bijlage 1.2 en 1.4)

De keuze voor interviews met zowel docenten als museummedewerkers is bewust gemaakt, vanwege hun verschillende perspectieven op het gebruik van bronmateriaal. Mijn verwachting was dat docenten bronnen vanuit een didactisch oogpunt selecteren, terwijl museummedewerkers bronnen selecteren op basis van het verhaal dat zij willen overbrengen.

De interviewvragen zijn gebaseerd op literatuur over het onderwijzen van historische empathie en het gebruik daarvan in musea. De vragen voor museummedewerkers zijn breder geformuleerd, omdat beide instellingen niet expliciet historische empathie als doel hebben.

Na afloop zijn de interviews getranscribeerd en gecodeerd. Bij musea is vooral geanalyseerd welke selectiecriteria zij hanteren en hoe objecten worden ingezet om empathie te stimuleren. Bij docenten is de toepassing van bronnen in de lespraktijk en de overwegingen daarvoor geanalyseerd. De resultaten van de rankingsvragen zijn verwerkt tot kwalitatieve data.

2.2. Onderzoeksmethode Hoofdstuk 2: Het ontwikkelen van onderzoekslessen

In hoofdstuk 2 worden de resultaten beschreven van mijn onderwijsonderzoek, waarin de effectiviteit van verschillende typen primair bronmateriaal (tekstbron, beeldbron of object) is onderzocht ter bevordering van historische empathie, door middel van een lesonderzoek onder 35 leerlingen. Daarnaast is het beheersingsniveau van deze vaardigheid bij de leerlingen in kaart gebracht.

Mijn onderzoek vond plaats in 5 vwo tijdens twee lessen. Er is gekozen voor oudere leerlingen op het hoogste opleidingsniveau, omdat uit onderzoek blijkt dat leerlingen jonger dan 16 jaar niet over de benodigde competenties voor historisch redeneren beschikken.⁷⁰ Daarnaast kunnen deze leerlingen hun antwoorden beter verwoorden.⁷¹

De onderzoekslessen gingen over Indonesië en dekolonisatie, met specifieke aandacht voor interneringskampen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Conform de ontwerpprincipes van Bartelds en Endacott en Brooks is deze context in de eerste les geschetst. Zij benadrukken, evenals andere onderzoekers, dat historische empathie pas kan ontstaan bij voldoende historische context, meerdere perspectieven en aandacht voor affectieve betrokkenheid.⁷²

⁷⁰ Huijgen, Boxtel, van de Grift & Holthuis, 'Testing elementary and secondary school students' ability to perform historical perspective taking.', 665.

⁷¹ Bartelds, Teaching historical empathy, 42.

⁷² Bartelds, Teaching historical empathy; Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy'

Aansluitend op de toelichting van de context werkten leerlingen in de eerste les aan een nulmeting in de vorm van een lesopdracht (bijlage 2.1 en 2.6), waarin zij verschillende open vragen beantwoordden. Deze opdracht is gebaseerd op onderzoek van Endacott en Brooks en vormgegeven volgens hun vierfasenmodel: introductiefase, onderzoeksfase, presentatiefase en reflectiefase. Voorbeeldvragen uit dit onderzoek, gericht op het bevorderen van historische empathie, dienen als inspiratie voor de vragen in de lesopdracht.⁷³ In lijn met onderzoek van Yeager en collega's zijn de vragen voor deze opdracht op maat gemaakt, omdat uit hun onderzoek blijkt dat op maat gemaakte vragen het bevorderen van historische empathie ondersteunen.⁷⁴

De leerlingantwoorden zijn geanalyseerd aan de hand van de vijf niveaus van Ashby en Lee.⁷⁵ Een opgestelde rubric hielp bij de beoordeling, zodat de antwoorden konden worden ingedeeld volgens deze niveaus. Per niveau is een voorbeeldantwoord toegevoegd om de beoordeling van leerlingantwoorden te ondersteunen en de analyse te verfijnen (bijlage 2.10).

Als tweede onderdeel van de nulmeting vulden leerlingen na de lesopdracht een enquête in via Google Forms. Deze bestond uit drie open en negen gesloten vragen op een Likert-schaal van 1 'helemaal oneens' tot 5 'helemaal eens' (bijlage 2.2 en 2.7). De vragen waren onderverdeeld in drie onderdelen: contextualisatie, perspectieven en affectieve verbinding. De enquête geeft een indicatie van de mate waarin leerlingen zelf ervaren dat zij historische empathie hebben ontwikkeld.

In de tweede les werden drie primaire bronnen geïntroduceerd: een dagboekfragment van Hetty Wertheim over de laatste dagen in kamp ADEK (tekstbron)⁷⁶, een afbeelding van gebukt staande geïnterneerde vrouwen. Vrouwen moesten gebukt staan om Japanners te begroeten, maar het langdurige gebukt staan kon ook als straf worden opgelegd (beeldbron)⁷⁷ en een knuffelbeer waar sieraden in waren verstopt en eigendom is van een mevrouw die zelf in een interneringskamp heeft gezeten (object)⁷⁸ (bijlage 2.3). De bronnen zijn geselecteerd op basis van literatuur en interviews met docenten en museummedewerkers. Zij benadrukten het belang van aansluiting bij het niveau van de leerlingen, voldoende context, verbeeldingskracht, herkenbaarheid en een persoonlijk verhaal.

Daarnaast is gekozen voor één overkoepelend thema, de Japanse interneringskampen, om consistentie te waarborgen. Elke bron is gekoppeld aan een ander persoonlijk verhaal. Deze verhalen zijn door mijzelf verteld om ook daarin consistentie te behouden. Wel is gekozen voor drie verschillende perspectieven, zodat elke situatie uniek blijft en er geen opstapeling ontstaat van vergelijkbare gebeurtenissen die de inleving kunnen beïnvloeden.

De drie bronnen zijn afzonderlijk aan de leerlingen gepresenteerd. Eerst kregen zij de

⁷³ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 46 en 49.

⁷⁴ Yeager, Foster, Maley, Anderson & Morris, 'Why people in the past acted as they did: an exploratory study in historical empathy'

⁷⁵ Ashby & Lee, 'Children's concepts of empathy and understanding in history'

⁷⁶ Java Post (20 augustus 2017). Overklaarbare geluiden drongen ons Jappenkamp binnen. *Java Post*. Geraadpleegd op 8 mei 2025, van <https://javapost.nl/2017/08/20/onverklaarbare-geluiden-drongen-ons-jappenkamp-binnen/>

⁷⁷ Onsland. (z.d.) Zo moesten de geïnterneerde Europese vrouwen voor de Japanners buigen. NI 6143. *Onsland*, geraadpleegd op 8 mei 2025 van <https://www.onsland.nl/collectie-object/https%3A%2F%2Fbeeldbankwo2.nl%2Fnl%2Fbeelden%2Fdetail%2F01d08d88-025a-11e7-904b-d89d6717b464%2Fmedia%2F4a574af9-8045-a7a5-972f-a0d1e8b99288>; Java Post, Overklaarbare geluiden drongen ons Jappenkamp binnen. Geraadpleegd van <https://javapost.nl/2017/08/20/onverklaarbare-geluiden-drongen-ons-jappenkamp-binnen/>

⁷⁸ Eigendom en verhaal van Paula Cremers

tekstbron, gevolgd door de beeldbron en tot slot het object. Het object is als laatste getoond, om te voorkomen dat direct alle aandacht daarheen zou gaan. Volgens mijn hypothese wekt dit object namelijk de meeste historische empathie op.

Na elk type bron beantwoordden de leerlingen open vragen om te onderzoeken in hoeverre zij tot historische empathie kwamen (bijlage 2.4 en 2.8). Ook deze vragen zijn opgesteld op basis van het onderzoek van Endacott en Brooks.⁷⁹ De antwoorden werden eveneens beoordeeld met behulp van de rubric, gebaseerd op het onderzoek van Ashby en Lee.⁸⁰

Aan het einde van de les vulden de leerlingen opnieuw een enquête in, om te achterhalen welke primaire bron zij als meest effectief ervoeren in het bevorderen van historische empathie. Deze vragenlijst, opnieuw via Google Forms, bestond uit tien gesloten vragen op een Likert-schaal van 1 tot 5 en vier open vragen (bijlage 2.5 en 2.9).

2.3. Onderzoeksmethode Hoofdstuk 3: Argumenten van leerlingen

In hoofdstuk 3 is via interviews onderzocht hoe leerlingen de lessen hebben ervaren en is hen gevraagd welke argumenten zij aandragen voor de effectiviteit van het primaire bronmateriaal. De focus lag daarbij op de gedachtegang van leerlingen.

De deelnemende leerlingen zijn na afloop van de lessenserie geselecteerd op basis van vrijwilligheid. Vier jongens en vijf meisjes waren hiertoe bereid. Voorafgaand aan de interviews hebben leerlingen en hun ouders een informatiebrief ontvangen en ondertekenden zij een toestemmingsformulier. De interviews vonden plaats op school en duurden gemiddeld twintig minuten (bijlage 3.1 en 3.2).

Tijdens het interview is gevraagd hoe zij de opdracht hebben ervaren en welk type bron zij het meest en minst effectief vonden voor het bevorderen van historische empathie. Daarbij is doorgevraagd waarom een bron wel of niet hielp bij het inleven in de situatie, de emoties en de gedachten van historische actoren. De interviews boden verdieping op de resultaten uit hoofdstuk 2.

De interviews zijn opgenomen, vervolgens getranscribeerd en gecodeerd op basis van de ervaren effectiviteit van de type bronnen en de leerlingervaringen over het onderzoek en de lesopdracht. Vervolgens is geanalyseerd wat een bron effectief of juist minder effectief maakt bij het bevorderen van historische empathie. Daarnaast is onderzocht hoe leerlingen de vragen uit de lesopdracht hebben ervaren en in hoeverre zij deze als ondersteunend ervoeren bij het ontwikkelen van historische empathie.

2.4. Onderzoeksmethode Hoofdstuk 4: Implementaties voor het onderwijs

In dit hoofdstuk zijn, op basis van literatuur en resultaten uit de vorige hoofdstukken, richtlijnen opgesteld voor bronselectie bij het onderwijzen van historische empathie. Daarnaast zijn bestaande

⁷⁹ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 46 en 49.

⁸⁰ Ashby & Lee, 'Children's concepts of empathy and understanding in history'

ontwerpprincipes voor het ontwerpen van lessen voor dit doel aangevuld met twee specifieke ontwerpprincipes gericht op het gebruik van primaire bronnen.

3. Ideeën onderwijspraktijk en museumsector over het ontwikkelen van historische empathie en het gebruik van primaire bronnen

3.1. Inleiding

“Van wie was het? Hoe leefde die persoon? Wat heeft die meegemaakt?”

Dit citaat van een medewerker van het Indisch Herinneringscentrum (IHC) benadrukt het belang van het koppelen van een persoonlijk verhaal aan een object.

In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe musea en docenten primaire bronnen inzetten om historische empathie te ontwikkelen en welke selectiecriteria zij hanteren. Hiervoor zijn interviews gehouden met twee museummedewerkers, één van het Holocaust Museum, één van het IHC en met vijf docenten van het Pantarijn in Wageningen.

Er is bewust gekozen voor zowel museummedewerkers als docenten, omdat zij ieder vanuit een ander perspectief naar het gebruik van primaire bronnen kijken. Geschiedenisdocenten beschikken voornamelijk over vakinhoudelijke en vakdidactische expertise, terwijl museummedewerkers gespecialiseerd zijn in de selectie van objecten voor tentoonstellingen. Zij richten zich daarbij sterker op verhaal en beleving.

De resultaten van de interviews worden vergeleken met die uit de literatuur en samen vormen ze de basis voor mijn onderzoek.

3.2. Literatuur museumsector

Savenije en de Bruijn tonen aan dat historisch begrip van jongeren gestimuleerd wordt door emotionele betrokkenheid en empathie in de museumcontext. Musea brengen de wereld uit het verleden tot leven. De museale omgeving biedt unieke mogelijkheden, doordat bezoekers niet alleen museumstukken zien, maar ook ruimtelijke en zintuiglijke ervaringen opdoen die beleving versterken.⁸¹

Een effectieve manier waarop musea historische empathie stimuleren is het tonen van primaire bronnen verbonden aan een persoonlijke verhaal, zoals persoonlijke objecten, dagboeken en brieven.⁸² Dit komt overeen met onderzoek van Smith naar reacties van bezoekers op tentoonstellingen.⁸³ Ook het tonen van meerdere perspectieven en herkenbare verhalen vergroot de empathie van leerlingen, vooral wanneer het verhalen betreffen van leeftijdsgenoten en die aansluiten op de leefwereld van de bezoekers. Bovendien wordt empathie versterkt wanneer objecten gepresenteerd worden in hun oorspronkelijke context.⁸⁴

⁸¹ Savenije & de Bruijn, 'Historical empathy in a museum' 832-834.

⁸² Savenije & de Bruijn, 'Historical empathy in a museum', 839.

⁸³ Laurajane Smith, 'Changing Views? Emotional Intelligence, Registers of Engagement and the Museum Visit' *Museums as Sites of Historical Consciousness: Perspectives on museum theory and practice in Canada*. 1(1) 1-22

⁸⁴ Savenije & de Bruijn, 'Historical empathy in a museum', 838.

Hoewel musea veel potentie hebben om historische empathie te bevorderen, zijn er ook uitdagingen. Vaardigheden als contextualisering, perspectief en emotionele betrokkenheid zijn nodig om empathie bij bezoekers te stimuleren.⁸⁵ Tegelijkertijd waarschuwt Smith dat te sterke emotionele betrokkenheid het vermogen tot contextualisering juist kan belemmeren. Zij benadrukt dat diepe emotionele betrokkenheid niet altijd leidt tot kritisch historisch inzicht.⁸⁶ Voor het bevorderen van historisch denken in musea is daarom inzicht nodig in de wisselwerking tussen cognitieve en affectieve betrokkenheid, waarbij zowel de inhoud van de tentoonstelling als de respons van de bezoeker van belang is. Daarnaast presenteren musea zich vaak als neutraal en objectief, waarbij zij zich onvoldoende realiseren dat zij beïnvloed worden door hun eigen context. Musea moeten zich bewust zijn van hun interpretatiekaders en dienen objecten zoveel mogelijk voor zichzelf te laten spreken.⁸⁷

3.3. Resultaten interviews musea

Beide medewerkers benadrukken dat het ontwikkelen van historische empathie verder gaat dan het overdragen van feitelijke kennis. Als doel zien zij dat leerlingen en bezoekers een dieper begrip ontwikkelen voor mensen, culturen en situaties. Volgens de medewerker van het Holocaustmuseum is empathie zelfs een voorwaarde om open te staan voor het verhaal dat het museum vertelt.

Bij de selectie van bronmateriaal benadrukken beide geïnterviewden het belang van het verbinden van objecten aan persoonlijke verhalen. Het Holocaustmuseum selecteert bovendien objecten die niet dehumaniseren, maar juist ‘hermenselijken’:

“Wij geloven dat je pas mensen naar je toe kunt trekken, dus interesse kunt wekken, als je iets menselijks laat zien. Er is daarom gezocht naar objecten waarin mensen zich herkennen. Gewone objecten die je bij je grootmoeder of bij jezelf zou kunnen zien. Dat zorgt ervoor dat je openstaat voor het verhaal.”

De medewerker van het IHC voegt daaraan toe dat objecten moeten aansluiten bij de belevingswereld van jongeren. Jongeren zijn geïnteresseerd in verhalen over leeftijdsgenoten of het dagelijks leven, in plaats van abstracte politieke of militaire thema’s.

Beide museummedewerkers benadrukken het belang van een combinatie van beeld, tekst en objecten. De medewerker van het Holocaustmuseum benadrukt dat een foto of object mensen nieuwsgierig maakt, maar het bijbehorende verhaal zorgt bij bezoekers pas voor echte betrokkenheid. De medewerker van het IHC onderschrijft het belang van de combinatie:

⁸⁵ Ibidem, 843.

⁸⁶ Smith (2016) Changing Views? Emotional Intelligence, Registers of Engagement and the Museum Visit, 17.

⁸⁷ Savenije & de Bruijn, ‘Historical empathy in a museum’, 833, 843.

“Ik geloof wel echt in een combinatie, maar ik denk toch echt dat een persoonlijk verhaal en een object samen het beste in elkaar naar boven halen. Je moet het aan kunnen raken, het moet structuur hebben, geur, dat draagt allemaal bij aan beleving en dus uiteindelijk ook aan historische bewustwording en empathie.”

Beide medewerkers benadrukken het belang van de historische context. De medewerker van het IHC wijst erop dat leerlingen vaak minder voorkennis hebben dan makers van tentoonstellingen of van lesmateriaal. Daarom vindt zij het belangrijk steeds terug te grijpen op de context en de tijdlijn

Daarnaast vinden beide musea het essentieel bij materiaalselectie rekening te houden met verschillende perspectieven. Volgens de medewerker van het IHC is het belangrijk om te voorkomen dat alleen een eenzijdig slachtofferschapsperspectief wordt getoond en dat leerlingen alleen empathie ontwikkelen voor dit slachtofferperspectief. Het museum kiest bewust objecten die verschillende aspecten van het Joodse leven tonen om stereotypering te voorkomen.

“We waren ook erg bedacht dat we niet het beeld wilden creëren van het rijke Joodse leven. Niet alleen in de zin van grote cultuur, maar ook rijkdom in de zin van vooroordelen van Joden zijn rijk. Dat wilden we absoluut vermijden. Daarom hebben we bijvoorbeeld ook foto's en film getoond van het arme joodse leven.”

Naast positieve criteria noemen beide instellingen ook elementen die zij bewust niet inzetten. Bronnen die te complex zijn of van slechte kwaliteit, bijvoorbeeld onleesbare teksten. Uiterst gewelddadige of wrede bronnen worden vermeden, zeker voor een jong publiek. Ze onderstrepen dat de wreedheden van die tijd niet genegeerd mogen worden, maar dat er zorgvuldig moet worden afgewogen wat wel en niet getoond wordt. Het opwekken van sensatie moet worden voorkomen. Je moet er op letten dat leerlingen niet alleen maar bezig zijn met gruwelijke beelden. Ze moeten vooral het verhaal leren over het menselijk handelen, niet alleen dat van slachtoffers maar ook dat van daders.

“We nemen geen bronnen op die slachtoffers dehumaniseren. We nemen bijvoorbeeld geen haren op of menselijke resten. Wat we bijvoorbeeld wel in de collectie hebben is een steen van Mauthausen. Dat noem ik altijd een inhoudelijk wreed voorwerp. Dit object is wel opgenomen omdat het belangrijk onderdeel is van de Shoah en dit voorwerp wordt binnen een bepaalde context wreed.”

Hoewel uit onderzoek van Bartelds blijkt dat oral history effectief kan zijn voor het bevorderen van historische empathie⁸⁸, wijst de medewerker van het IHC op het risico dat leerlingen zich daardoor alleen empathisch verbinden met één enkel perspectief. Persoonlijke verhalen zijn waardevol, maar moeten goed worden ingebed in meerdere perspectieven. De bevindingen van museummedewerkers zijn dus in lijn met eerder onderzoek waaruit blijkt dat context, perspectieven en affectieve verbinding van groot belang zijn.⁸⁹

Beide medewerkers doen aanbevelingen voor het onderwijs. Zij adviseren docenten om bronnen met een persoonlijk verhaal of menselijk aspect te gebruiken. De medewerker van het Holocaustmuseum benadrukt dat bronnen moeten bijdragen aan het besef dat het altijd om menselijk handelen gaat, van zowel slachtoffers als daders. Historische empathie kan niet ontstaan als mensen worden gedehumaniseerd. In tegenstelling tot andere exposities waarin objecten worden getoond die gruwelijkheid verbeelden, geeft de museummedewerker van het Holocaustmuseum aan dat zij juist geen haar opnemen en menselijke resten, maar alleen inhoudelijke wrede voorwerpen.

3.4. Literatuur onderwijssector

Uit onderzoek van Bartelds en Endacott en Brooks blijkt dat docenten historische empathie als belangrijke vaardigheid beschouwen.⁹⁰ Volgens Yilmaz en Koca zien docenten historische empathie als bevorderlijk voor de persoonlijke ontwikkeling van leerlingen. Het zou hun algemene empathisch vermogen positief beïnvloeden. Docenten beklemtonen dat historische empathie voordelen biedt op cognitief, emotioneel, sociaal, cultureel en persoonlijk vlak.⁹¹ Endacott en Brooks benadrukken dat historische empathie bijdraagt aan de actieve betrokkenheid van leerlingen bij historisch begrip en dat het bredere levensvaardigheden bevordert. Het helpt leerlingen om de complexiteit van ideevorming, besluitvorming en menselijk handelen beter te begrijpen.⁹²

Uit onderzoek van Cunningham blijkt dat niet alle docenten een duidelijk beeld hebben wat historische empathie precies inhoudt. Velen verwarren empathie met sympathie.⁹³ Volgens Yilmaz en Koca behandelen docenten vooral de cognitieve aspecten en laten ze de affectieve kant van empathie onderbelicht. Ook wijzen docenten erop dat het gebrek aan passend lesmateriaal het effectief onderwijzen van historische empathie bemoeilijkt.⁹⁴

Dit sluit aan bij Endacott en Brooks die benadrukken dat er voldoende geschikt primair bronmateriaal beschikbaar moet zijn om historische contextualisering, perspectieven en affectieve betrokkenheid te ondersteunen.⁹⁵ Onderzoek van Vink bevestigt dat docenten belemmeringen ervaren,

⁸⁸ Bartelds, Teaching historical empathy

⁸⁹ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy'; Savenije & de Bruijn, 'Historical empathy in a museum', 837.

⁹⁰ Bartelds, Teaching historical empathy; Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy'

⁹¹ Yilmaz & Koca 'A Qualitative Study on Historical Empathy', 869.

⁹² Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 44.

⁹³ Deborah L Cunningham. 'An empirical framework for understanding how teachers conceptualize and cultivate historical empathy in students' *Journal of Curriculum Studies* 41(5) (2009) 679-709, aldaar 681

⁹⁴ Yilmaz & Koca 'A Qualitative Study on Historical Empathy', 869.

⁹⁵ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 45.

zoals beperkte beschikbare tijd en een tekort aan kwalitatief goede bronnen.⁹⁶ Bovendien vinden docenten het lastig om bronnen te kiezen die daadwerkelijk empathie bij leerlingen oproepen. Bij bronselectie is het belangrijk dat deze personen of situaties beschrijven die niet alledaags of vanzelfsprekend zijn, zodat leerlingen de unieke kenmerken van een bepaalde periode beter leren waarderen.⁹⁷

3.5. Resultaten interviews docenten

Uit de interviews met vijf docenten van het Pantarijn blijkt dat zij historische empathie verschillend waarderen en toepassen. De meesten geven aan dat zij historische empathie proberen te bevorderen, maar dit gebeurt slechts beperkt en vaak impliciet, bijvoorbeeld via vragen als: "Probeer je eens voor te stellen..." of "Probeer je te verplaatsen in...". Eén docent benoemt expliciet dat hij de vaardigheid niet oefent. In tegenstelling tot de literatuur denkt hij dat historische empathie niet bijdraagt aan het onthouden van kennis.

"Ik oefen het niet met leerlingen, want het is geen vaardigheid die leerlingen zich eigen moeten maken. Historische empathie is in mijn lessen meer een soort bonus. Ik denk namelijk wel dat het een meerwaarde is, omdat het leerlingen niet zozeer informatie voor de toets laat onthouden, maar kennis voor de rest van hun leven. Uiteindelijk vergeten leerlingen alles wat ze geleerd hebben, op een paar uitzonderingen na. Ik denk dat deze historische empathische belevenissen die uitzonderingen zijn. Het gaat over mensen, en dat raakt iets persoonlijks. Ze leven dan meer op emotioneel niveau mee met de stof in plaats van op rationeel niveau. Dat rationele vergeten ze."

De waardering voor het ontwikkelen van historische empathie verschilt per docent. Een onderbouwdocente vindt inleving essentieel, omdat zij wil dat leerlingen realiseren dat geschiedenis over mensen met gevoelens en gedachten gaat. Een bovenbouwdocent hecht er minder waarde aan en vermoedt dat bovenbouwleerlingen meer gericht zijn op kennisopbouw. Deze visie staat haaks op inzichten uit de literatuur.⁹⁸ Hoewel alle docenten in meer of mindere mate bewust werken aan het ontwikkelen historische empathie, maakt geen van hen expliciet duidelijk dat leerlingen een historische vaardigheid oefenen.

In mijn onderzoek is om te beginnen geïnventariseerd wanneer docenten primaire bronnen gebruiken. Alle docenten geven aan regelmatig primair bronmateriaal te gebruiken. Drie hoofdredenen worden hiervoor genoemd: om vaardigheden zoals bronanalyse te oefenen, ter

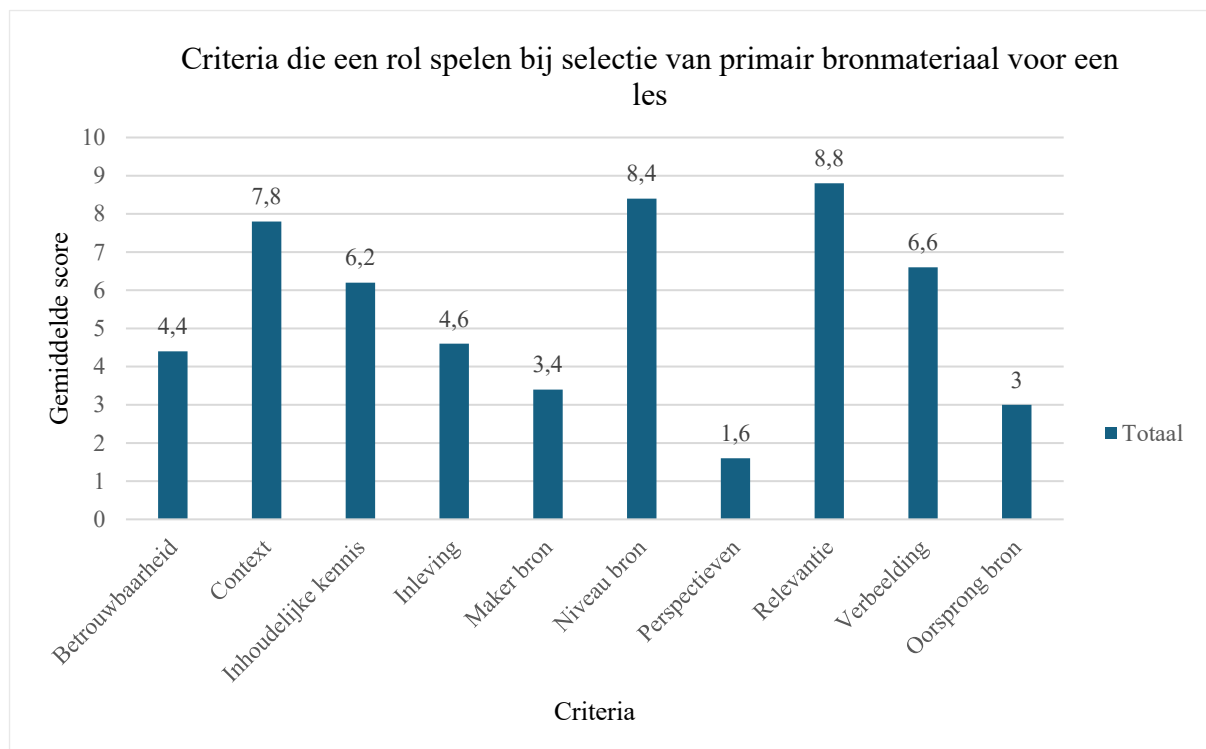
⁹⁶ A. Vink, Multiperspectiviteit in de geschiedenisles: Een onderzoek naar de theorie en praktijk van multiperspectiviteit in het kader van het PGO voor de eerstegraads opleiding geschiedenisdocent' [Thesis, Utrecht] (2013), 23.

⁹⁷ Kohlmeier, 'Couldn't she just leave?', 38.

⁹⁸ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 44.

ondersteuning van de lesinhoud en om leerlingen direct in contact te brengen met het verleden. Docenten maken vooral gebruik van beeld- en tekstbronnen, vaak vanwege persoonlijke voorkeur of beschikbaarheid. Er wordt zelden een specifieke bronvorm gekozen op basis van vaardigheden of thema's, al worden binnen de beeldbronnen spotprenten soms bewust geselecteerd.

Docenten is gevraagd welke criteria zij belangrijk vinden bij de selectie van primair bronmateriaal. Deze criteria zijn door hen in volgorde van belangrijkheid gerangschikt (tabel 1). Deze algemene criteria zullen vergeleken worden met de selectiecriteria voor primaire bronnen om historische empathie te bevorderen.

Tabel 1: Gemiddelde score criteria voor selecteren primair bronmateriaal

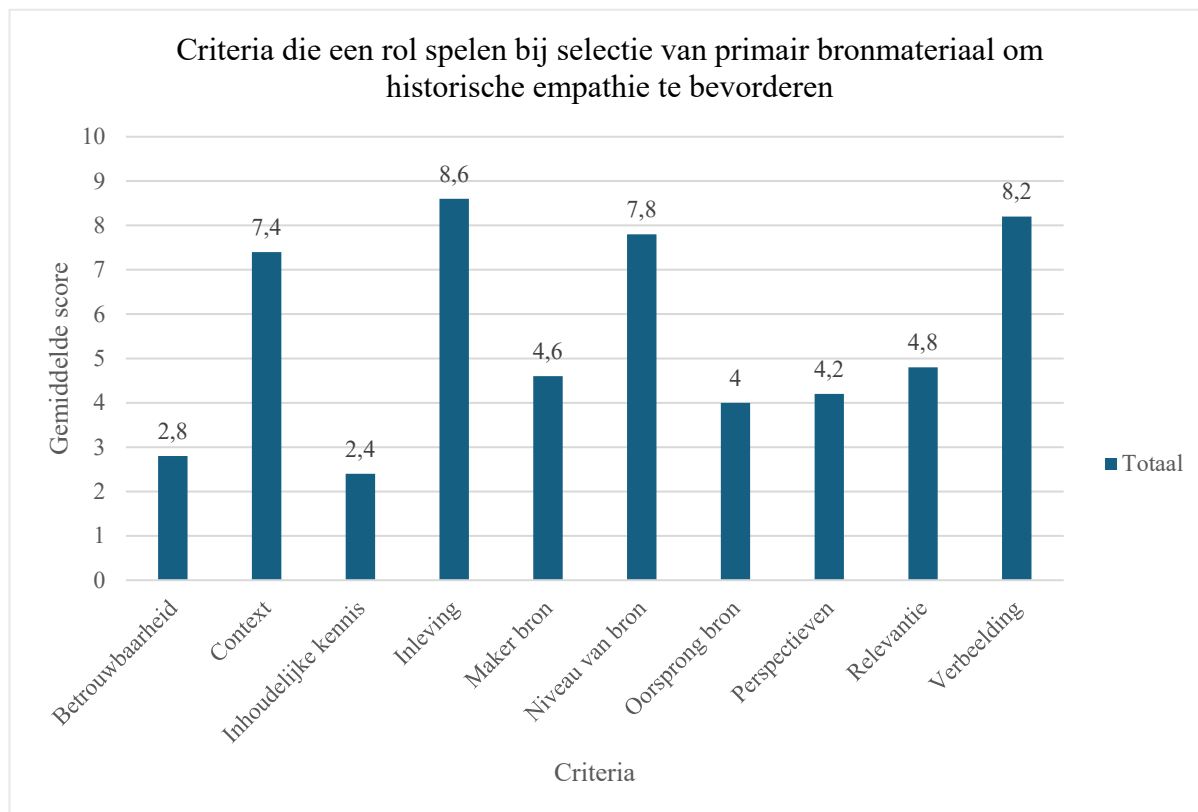
De vijf docenten noemen als belangrijkste criteria: de relevantie van de bron en aansluiting bij het niveau van de leerling.

"Het niveau van de bron en de relevantie zijn wat mij betreft heel belangrijk. Want als de bron niet aansluit op het niveau, haken leerlingen af, en als de bron niet relevant is, dan slaat het nergens op om deze te gebruiken."

Opmerkelijk is dat andere aspecten van bronanalyse, zoals de maker, de oorsprong en de betrouwbaarheid van een bron, als weinig belangrijk worden gezien, terwijl bronnen wel worden ingezet om juist deze vaardigheden van bronanalyse te oefenen. Ook het belichten van meerdere

perspectieven wordt als minder belangrijk beschouwd, ondanks dat dit genoemd wordt als reden om bronnen in te zetten.

Vervolgens hebben docenten de criteria opnieuw gerangschikt, nu gericht op het bevorderen van historische empathie (tabel 2).

Tabel 2: Gemiddelde score criteria voor selecteren primair bronmateriaal om historische empathie te bevorderen

In deze context vinden de vijf docenten het belangrijk dat bronnen zorgen voor inleving en verbeelding. Toch blijft ook opnieuw ‘aansluiting bij het niveau van de leerling’ één van de belangrijkste criteria.

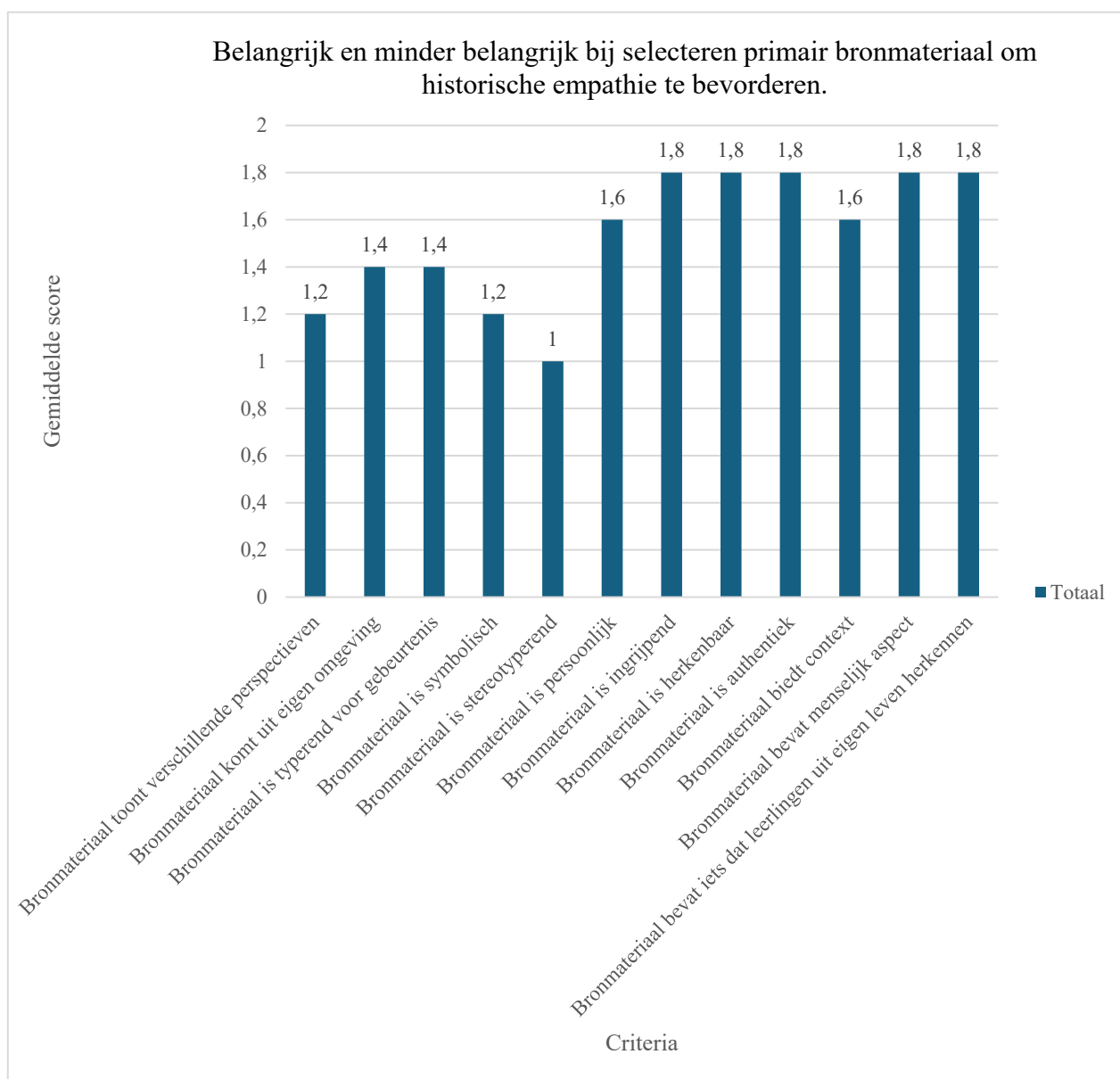
“Empathie vergt toch iets anders van leerlingen en dat is dat leerlingen zich kunnen verplaatsen en dan vind ik die inleving en de verbeelding wel erg belangrijk.”

Hoewel literatuur benadrukt dat leerlingen voldoende context moeten hebben, wordt dit in mijn onderzoek niet als belangrijkste criterium genoemd. Docenten geven wel aan dat context cruciaal is: zonder context is inleving niet mogelijk.

Bronanalytische aspecten en inhoudelijke kennis worden ook bij het bevorderen van historische empathie als minder belangrijk gezien. Eén docent stelt dat inhoudelijke kennis al aanwezig moet zijn voordat leerlingen met bronnen aan de slag gaan.

"Een bron hoeft van mij niet altijd alle perspectieven te belichten. Het kan dat een bron de ene keer het ene perspectief laat zien en een andere keer een ander perspectief. Ik ben dus niet heel bewust op zoek naar een bron die alles omvat."

Docenten is gevraagd om specifieker aan te geven wat zij belangrijk en minder belangrijk vinden bij bronselectie ter bevordering van empathie. Hieraan zijn scores 1 (minder belangrijk) en 2 (belangrijk) toegekend (tabel 3).

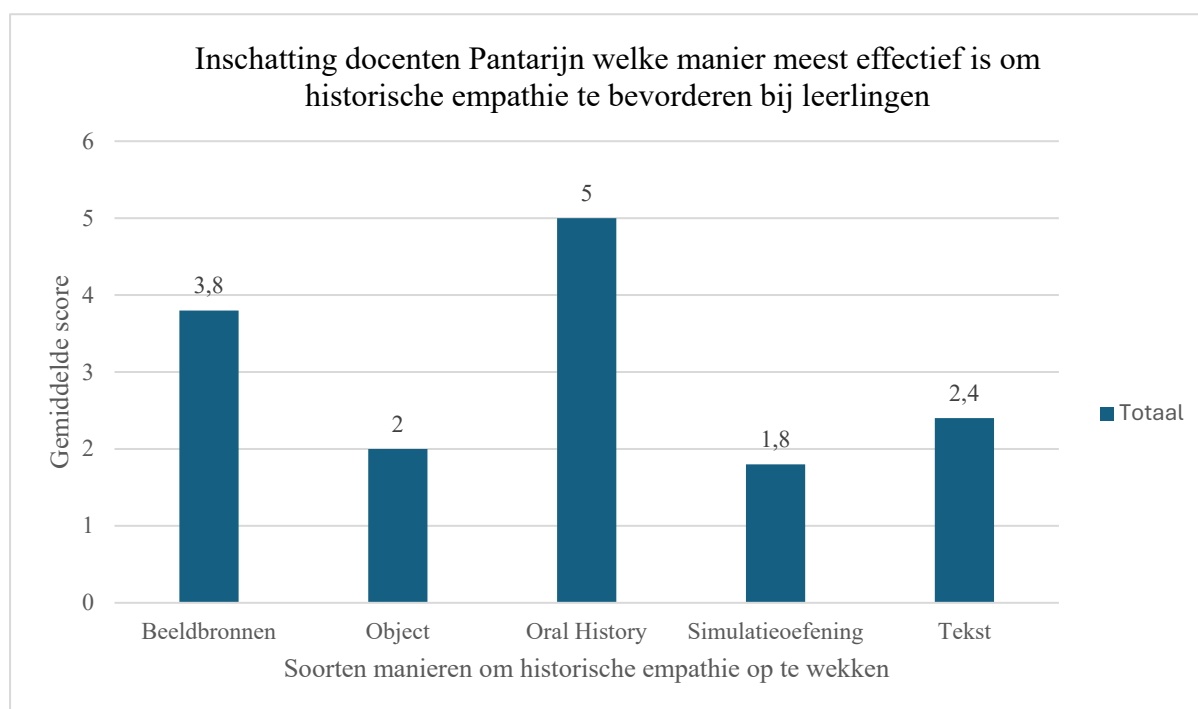
Tabel 3: Belangrijk en minder belangrijk bij selecteren primair bronmateriaal om historische empathie te bevorderen.

Conform inzichten uit museale instellingen vinden docenten het belangrijk dat bronnen een menselijk aspect bevatten, herkenning oproepen bij leerlingen, authentiek zijn en ingrijpend. Eén docent geeft aan:

"Ik zou wel proberen aansluiting te vinden op de belevingswereld van leerlingen. De afstand in tijd wordt daardoor kleiner en leerlingen beseffen dan dat er in de geschiedenis ook jonge mensen waren met problemen, vraagstukken en kwesties."

De vijf docenten beoordelen bronnen met meerdere perspectieven, evenals symbolische of stereotype bronnen, als minder belangrijk. Uit de interviews blijkt dat docenten hun keuzes doorgaans niet op literatuur baseren, maar op praktijkervaring. Zij evalueren op basis van leerlingrespons wat effectief is.

Op basis van literatuuronderzoek naar affectieve manieren ter bevordering van historische empathie is docenten gevraagd een rangschikking te maken van deze manieren. Docenten konden kiezen uit Oral History⁹⁹, simulatieoefeningen¹⁰⁰ en drie typen primaire bronnen¹⁰¹ (tekst, beeld, objecten) (tabel 4).

Tabel 4: Inschatting docenten Pantarijn welke manier meest effectief is om historische empathie te bevorderen bij leerlingen

⁹⁹ Bartelds, Teaching historical empathy

¹⁰⁰ Rantala, Manninen, van den Berg, 'Stepping into other people's shoes proves to be a difficult task for high school students'

¹⁰¹ Yeager, Foster, Maley, Anderson & Morris, 'Why people in the past acted as they did: an exploratory study in historical empathy'

Alle docenten beschouwen Oral History als de meest effectieve methode. Hoewel de voorkeur voor het gebruik van Oral History in lijn is met de onderzoeksresultaten van Bartelds¹⁰², geven de docenten een andere verklaring voor hun keuze. Namelijk dat leerlingen nieuwsgierig worden van een gastspreker en dat een gastspreker de aandacht van leerlingen weet te grijpen.

Simulatieoefeningen worden als minst effectief beoordeeld, vanwege onbekendheid en de complexiteit van uitvoering. Slecht uitgevoerde simulaties leveren volgens docenten inhoudelijk weinig op. Dit sluit aan bij onderzoek van Foster, die waarschuwt dat simulaties die enkel op verbeelding leunen, zorgen voor een onjuist historisch begrip.¹⁰³

Beeldbronnen genieten de voorkeur, gevolgd door tekstbronnen. Eén docent zegt: “Kijk, een foto zegt meer dan duizend woorden.” Beeldbronnen worden als effectief beschouwd vanwege hun directe visuele impact. Teksten worden als minder toegankelijk ervaren, tenzij leerlingen echt tot lezen komen. Objecten hebben de minste voorkeur, vooral vanwege gebrek aan ervaring en omdat dit type bron volgens docenten op zichzelf weinig informatie zou geven.

Alle docenten zijn het erover eens dat een combinatie van verschillende bronnen het meest effectief is. De gegeven redenen daarvoor variëren: sommige docenten wijzen op de kracht van verschillende invalshoeken, anderen benadrukken dat de inhoud belangrijker is dan het type bron.

De antwoorden van docenten in mijn onderzoek komen overeen met eerder onderzoek van Bartelds, waarin net als bij de geïnterviewde docenten, wordt aangetoond dat contextualisering, bewustzijn van de eigen positie, persoonlijke connectie en historische verbeelding kerncomponenten van historische empathie zijn. Overeenkomstig met de resultaten van Bartelds blijkt ook dat docenten in mijn onderzoek historische empathie impliciet onderwijzen, terwijl de literatuur expliciete instructie aanbeveelt.¹⁰⁴ Daarnaast sluit dit aan bij onderzoek van Immordino-Yang en Damasio, waarin wordt gesteld dat een persoonlijke connectie essentieel is.¹⁰⁵ In tegenstelling tot het onderzoek van Endacott en Brooks wordt in mijn onderzoek door docenten echter minder waarde gehecht aan het belichten van meerdere perspectieven.¹⁰⁶

3.6. Conclusie

Uit mijn onderzoek blijkt dat zowel geschiedenisdocenten als museummedewerkers primaire bronnen, zoals objecten, persoonlijke documenten en beeldmateriaal, inzetten om historische empathie te bevorderen. Bij museummedewerkers lijkt de selectieprocedure beter doordacht en heerst er meer overeenstemming over de te hanteren criteria dan bij docenten. Musea zien het koppelen van persoonlijke verhalen aan objecten als een krachtig middel om emotionele betrokkenheid te stimuleren en perspectiefvorming te versterken, wat aansluit op literatuuronderzoek waaruit blijkt dat

¹⁰² Bartelds, Teaching historical empathy

¹⁰³ Foster, ‘Using historical empathy to excite students about the study of history’, 19.

¹⁰⁴ Bartelds, Teaching historical empathy, 34, 57.

¹⁰⁵ Mary Helen Immordino-Yang & Antonio Damasio, ‘We feel, therefore we learn: The relevance of affective and social neuroscience to education.’ *Mind, Brain and Education* 1(1) (2007) 3-10, aldaar 9.

¹⁰⁶ Endacott & Brooks, ‘An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy’; Bartelds, Teaching historical empathy; Barton & Levstik, *Teaching History for the Common Good*

een persoonlijk verhaal bij een object de emotionele betrokkenheid van de beschouwer kan vergroten.

Docenten beschouwen primaire bronnen als effectief middel, omdat deze een directe verbinding met het verleden vormen. Ze stimuleren emotionele betrokkenheid, vergroten het begrip en tonen verschillende perspectieven, waarmee ze conform de literatuur, zowel cognitieve als affectieve processen activeren. Hoewel literatuur het belang van primaire bronnen onderstreept, is minder duidelijk welk type bron het meest effectief is. Zowel musea als docenten prefereren een combinatie van objecten, beeld- en tekstbronnen. Docenten benadrukken de kracht van beeldbronnen, terwijl musea de voorkeur geven aan objecten. Tekstbronnen zorgen bij beide groepen voor twijfels, vanwege de complexiteit ervan.

Docenten vinden het essentieel dat primaire bronnen tot de verbeelding spreken, inlevingsvermogen stimuleren, aansluiten bij het niveau van leerlingen, aansluiten bij de belevingswereld van leerlingen, een menselijk aspect bevatten en voldoende context bieden. Dit sluit aan bij literatuur en bij de visie van museummedewerkers, die benadrukken dat bronnen moeten humaniseren en persoonlijke verhalen moeten bevatten.

Hoewel docenten historische empathie belangrijk vinden, wordt het nog slechts beperkt en weinig structureel bevorderd. Belichting van meerdere perspectieven wordt door docenten als minder essentieel beoordeeld, in tegenstelling tot de literatuur. Voor de onderwijspraktijk is het nodig dat docenten bewuster en methodischer werken aan historische empathie, door bewust bronnen te selecteren die persoonlijke verhalen bevatten, aansluiten bij de belevingswereld van leerlingen, voorzien zijn van voldoende context en waarmee leerlingen verschillende perspectieven kunnen onderzoeken. Het geringe gebruik van objecten als bron lijkt een gemiste kans, omdat museummedewerkers hun waarde overtuigend kunnen benoemen. Zowel docenten als musea moeten zich hierbij bewust blijven van hun eigen interpretatiekaders bij het werken met bronmateriaal.

4. Het ontwikkelen van onderzoekslessen om historische empathie te bevorderen met behulp van primaire bronnen

4.1. Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de effectiviteit van de verschillende typen primair bronmateriaal (tekstbron, beeldbron of object) onderzocht ter bevordering van historische empathie door middel van een lesonderzoek. Daarnaast wordt het beheersingsniveau van deze vaardigheid onder deze leerlingen onderzocht. Voor dit doel zijn twee onderzoekslessen vormgegeven over het thema interneringskampen in Nederlands-Indië, waarbij drie verschillende type bronnen aan leerlingen zijn getoond. De keuze voor deze drie typen bronnen is gebaseerd op eerdere bevindingen in de literatuur en op inzichten van docenten en museummedewerkers (hoofdstuk 1).

De analyse van de leerlingantwoorden geeft inzicht in de werking van verschillende typen bronnen en hun effect op de ontwikkeling van historische empathie. Dit hoofdstuk vormt daarmee een belangrijk fundament voor de onderzoeksresultaten van mijn onderzoek.

4.2. Literatuur als basis voor de onderzoekslessen

De onderzoekslessen zijn gebaseerd op actueel onderzoek naar historische empathie zoals beschreven in de status quaestionis. Dit wordt beknopt samengevat om de basis van de onderzoekslessen duidelijk te maken.

Verschillende auteurs hebben ontwerpprincipes of richtlijnen opgesteld ter vormgeving van lessen waarin de vaardigheid historische empathie geoefend kan worden. Er bestaat consensus onder deze auteurs dat het bieden van voldoende context, het aanreiken van meerdere perspectieven en het stimuleren van affectieve verbindingen daarbij belangrijke voorwaarden zijn. In mijn onderzoek zijn de ontwerpprincipes van Bartelds en van Endacott en Brooks gevolgd.

Bartelds heeft zeven specifieke ontwerpprincipes geformuleerd. Volgens haar is het bij het ontwikkelen van historische empathie essentieel dat er voldoende context wordt geboden, leerlingen zich bewust worden van hun eigen perspectief, er meerdere perspectieven worden aangeboden, er wordt ingezet op een persoonlijke connectie tussen de leerling en de historische actor, er aandacht is voor zowel cognitieve als affectieve betrokkenheid, er expliciete instructie wordt gegeven en dat er een verbinding wordt gelegd tussen historische empathie en empathie in het algemeen.¹⁰⁷

Endacott en Brooks hebben een vierfasenmodel ontwikkeld om historische empathie te stimuleren. Dit model bestaat uit een introductiefase, een onderzoeksfase, een presentatiefase en een reflectiefase.¹⁰⁸

Om vervolgens het beheersingsniveau te kunnen beoordelen, is een rubric opgesteld, gebaseerd op onderzoek van Ashby en Lee. Zij hanteren vijf niveaus ter vaststelling in hoeverre leerlingen historische empathie beheersen. Deze niveaus zijn: 'Divi Past', waarbij leerlingen niet in

¹⁰⁷ Bartelds, Teaching historical empathy, 68-69.

¹⁰⁸ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 46.

staat zijn tot historische empathie; ‘Generalized Stereotypes’, waarbij de leerling denkt in stereotyperingen; ‘Everyday Empathy’, waarbij de leerling oordeelt vanuit hedendaagse normen; ‘Restricted Historical Empathy’, waarbij de leerling zich bewust is van het verschil tussen heden en verleden, maar de analyse beperkt blijft tot een unieke situatie; en ‘Contextual Historical Empathy’, waarbij het perspectief van de historische actor onderscheiden kan worden van het heden, met inachtneming van de historische context.¹⁰⁹

4.3. Resultaten

4.3.1. Nulmeting vragenlijst lesopdracht

Na een inleidende les over de historische context hebben leerlingen de volgende vragen gemaakt als nulmeting: Vraag 1 (introductiefase): Stel je voor dat je ergens moet verblijven waar je niets te zeggen hebt over je eigen leven. Wat zou je missen uit je normale leven? Vraag 2 (onderzoeksfase): Hoe zou het leven van jonge vrouwen en kinderen in de vrouwenkampen anders zijn geweest dan dat van mannen in de werkkampen? Vraag 3 (onderzoeksfase): Hoe denk je dat gevangenen in de Japanse interneringskampen omgingen met de onzekerheid over hun toekomst. Vraag 4 (presentatiefase): Als je een dagboek zou schrijven in zo’n kamp, wat zou je proberen vast te leggen Vraag 5 (presentatiefase): Hoe zou je aan iemand van jouw leeftijd uitleggen hoe het leven in een interneringskamp eruitzag? Vraag 6 (reflectiefase): Waarom denk je dat sommige mensen na de bevrijding van de kampen niet meteen over hun ervaringen wilden praten?

De antwoorden zijn geanalyseerd met behulp van de theorie van Ashby en Lee, met uitzondering van de eerste vraag die bedoeld is ter oriëntatie op de lessenserie. De antwoorden zijn geanalyseerd op beheersingsniveaus en de nulmeting is bedoeld om een basisniveau van het beheersingsniveau te kunnen vaststellen.

Uit de nulmeting blijkt dat leerlingen vooral reageren vanuit hun eigen gevoelens en gedachten, zonder de context in hun antwoord te betrekken. Dit komt overeen met niveau drie van Ashby en Lee. Meerdere leerlingen geven daarnaast stereotype antwoorden, passend bij niveau twee. Zo beweren zij bijvoorbeeld dat vrouwen weinig invloed hadden in het dagelijks leven, het waarschijnlijk makkelijker hadden omdat ze er minder gevaarlijk uitzagen of meer kans hadden op trauma’s.

Uit de nulmeting blijkt dat leerlingen het lastig vinden om zich in te leven in de gevoelens van mensen in interneringskampen. Meerdere keren wordt benoemd dat mensen daar niet optimistisch konden zijn vanwege de slechte omstandigheden of omdat het uitzichtloos was. Leerlingen beantwoorden de vragen vooral vanuit hun eigen referentiekader, brengen weinig nuance aan in hun antwoorden en kunnen nog moeilijk onderscheid maken tussen hun eigen perspectief en dat van historische personen. Tijdens de les geven leerlingen aan dat ze meer informatie nodig hebben om zich te kunnen verplaatsen in de geïnterneerden.

¹⁰⁹ Ashby & Lee, ‘Children’s concepts of empathy and understanding in history’

De resultaten uit de nulmeting sluiten aan bij het onderzoek van Yeager en collega's, waaruit blijkt dat het inlevingsvermogen in het verleden toeneemt wanneer leerlingen werken met primaire bronnen in plaats van uitsluitend met een tekstboek of de les.¹¹⁰ Bovendien worden de antwoorden voornamelijk gegeven vanuit het eigen gevoel, wat overeenkomsten vertoont met het door Endacott benoemde fenomeen van de 'egoïstische drift': leerlingen richten zich op eigen ervaringen en gevoelens en onvoldoende op die van anderen.¹¹¹ Ook sluiten de antwoorden aan bij eerder onderzoek waaruit blijkt dat leerlingen het verleden vaak als cultureel homogeen beschouwen.¹¹²

4.3.2. Nulmeting enquête

Direct na beantwoording van de vragen voor de nulmeting hebben de leerlingen een enquête ingevuld via Google Forms bestaande uit drie open en negen gesloten vragen. De drie open vragen waren: Kun je uitleggen wat historische empathie volgens jou betekent?; Hoe denk jij dat het inleven in mensen die in een interneringskamp zaten je helpt om het verleden beter te begrijpen?; Waarom denk je dat het belangrijk is om je in te leven in de ervaringen van mensen die in interneringskampen zaten? De gesloten vragen waren opgedeeld in vragen over context, perspectieven en affectieve aspecten, en werden beoordeeld met een Likertschaal van 1 tot 5.

De vragen over de context waren: Vraag 1: Ik begrijp waarom Japan tijdens de Tweede Wereldoorlog besloten heeft om mensen in interneringskampen te plaatsen in Nederlands-Indië; Vraag 2: Ik begrijp hoe bredere gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog invloed hadden op het dagelijks leven in de interneringskampen; Vraag 3: Ik begrijp dat mensen in interneringskampen anders dachten en handelden door de specifieke omstandigheden van die tijd.

De vragen over perspectief waren: Vraag 1: Ik vond het gemakkelijk om me te verplaatsen in de situatie van mensen die in een interneringskamp zaten; Vraag 2: Ik kan me voorstellen dat ik onder dezelfde omstandigheden dezelfde keuzes zou hebben gemaakt als iemand in het kamp; Vraag 3: Ik kan de situatie van mensen in de kampen begrijpen, ook als hun keuzes anders waren dan wat ik zelf zou doen.

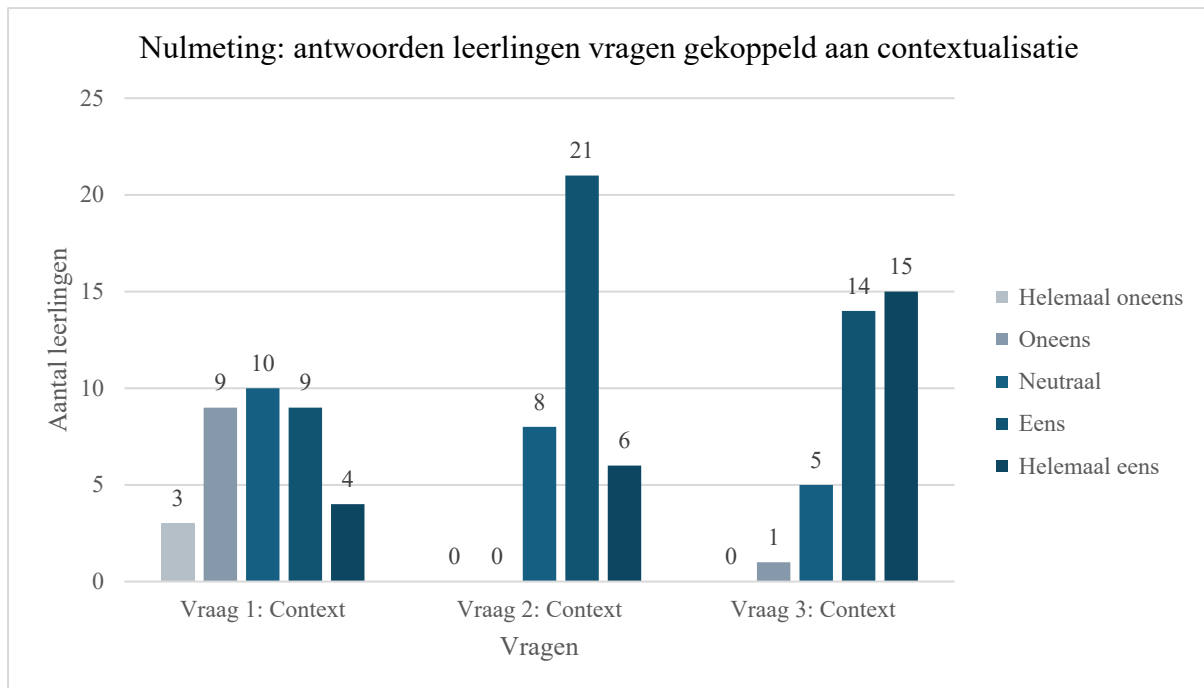
De vragen over affectieve verbinding waren: Vraag 1: Ik kan de gevoelens en gedachten van een gevangenen in een Japans interneringskamp begrijpen. Vraag 2: Ik kan me verplaatsen in de onzekerheid en angst die mensen in de kampen dagelijks ervoeren. Vraag 3: Ik begrijp waarom sommige mensen in de kampen hoop bleven houden, ondanks de moeilijke omstandigheden.

Uit de enquête blijkt dat leerlingen ervoeren dat zij een goed begrip hadden van het dagelijks leven en gedrag in de interneringskampen. Uit tabel 5 blijkt dat leerlingen het lastiger vonden om zich in te leven in het perspectief van de Japanners (vraag 1).

¹¹⁰ Yeager, Foster, Maley, Anderson & Morris, 'Why people in the past acted as they did: an exploratory study in historical empathy'

¹¹¹ Endacott, 'Reconsidering affective engagement in historical empathy.', 13.

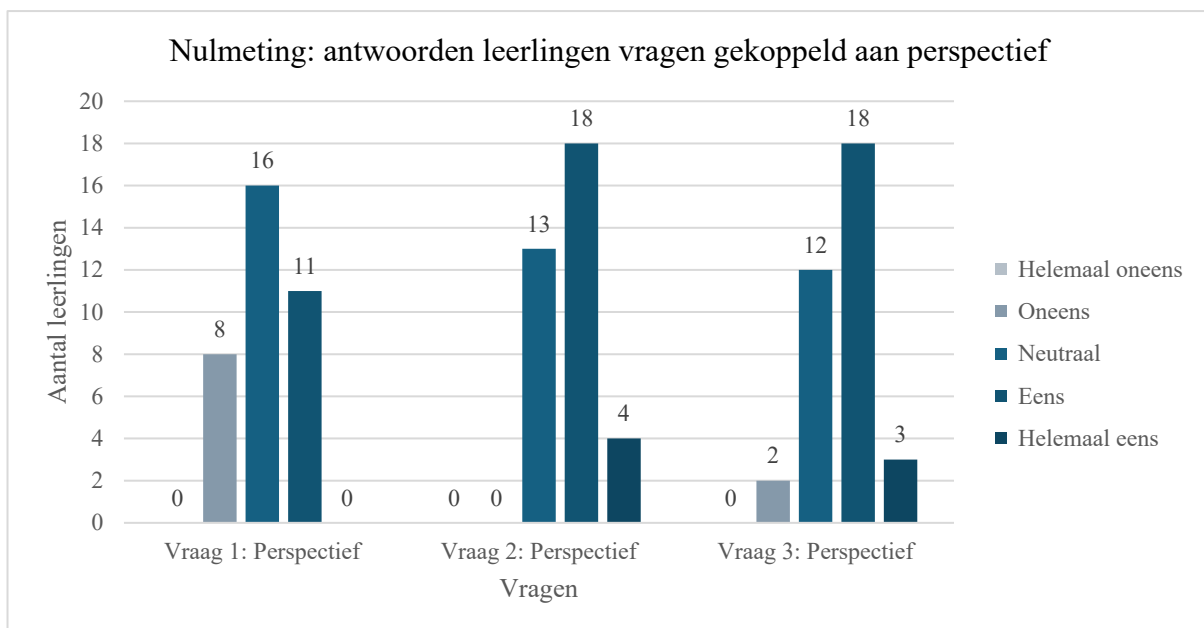
¹¹² Ashby & Lee, 'Children's concepts of empathy and understanding in history'; Perikleous, "Because they believed": Students' ideas of historical empathy in Greek Cypriot primary education.', 199.

Tabel 5: Antwoorden van leerlingen op vragen enquête nulmeting gekoppeld aan contextualisatie

Tabel 6 over perspectiefinname toont dat leerlingen zich kunnen voorstellen dat zij onder dezelfde omstandigheden dezelfde keuzes zouden maken (vraag 2). Ook kunnen de meeste leerlingen de situatie van de geïnterneerden begrijpen, ook al zouden ze zelf andere keuzes maken (vraag 3). Daarentegen vinden ze het moeilijk om zich écht te verplaatsen in de situatie van geïnterneerden (vraag 1). Geen enkele leerling is het helemaal eens met deze stelling. De grootste groep (45,7%) staat neutraal tegenover deze uitspraak.

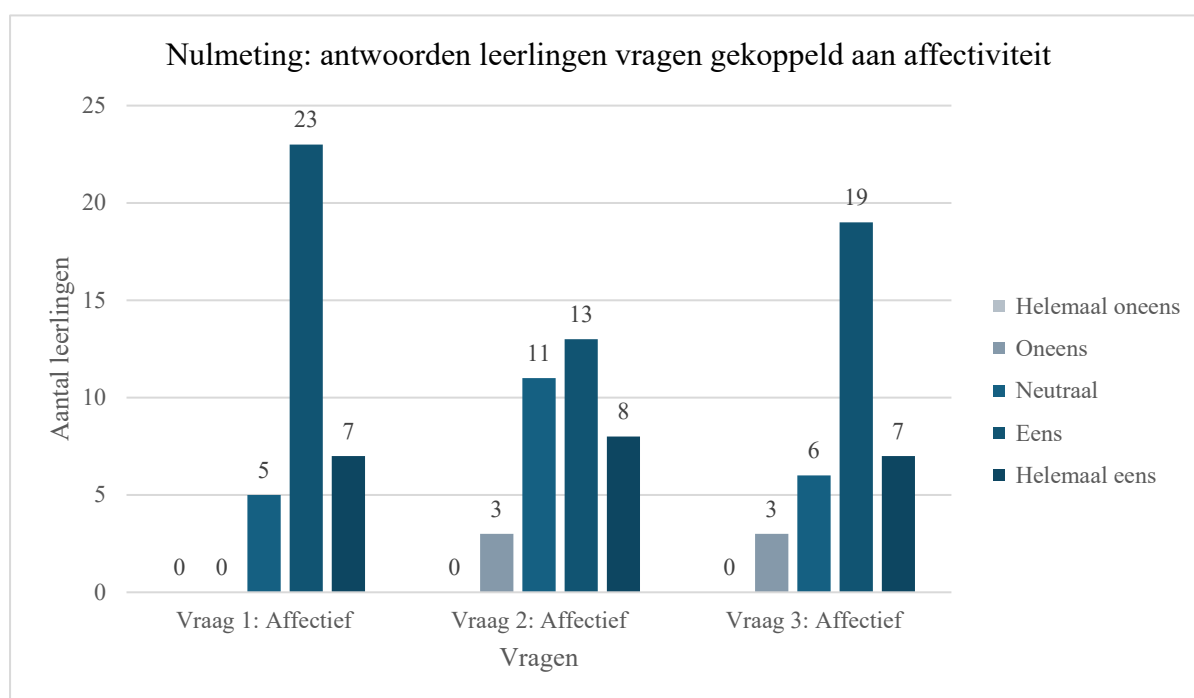
Dit komt overeen met opmerkingen tijdens de inleidende les, waarin meerdere leerlingen zich afvroegen hoe ze de vragen goed moesten beantwoorden, omdat zij vonden dat ze nog niet voldoende context hadden.

Tabel 6: Antwoorden van leerlingen op vragen enquête nulmeting gekoppeld aan perspectief

Tabel 7 over affectieve verbinding toont dat leerlingen dit niveau relatief goed beheersen. Bij vraag 1 geven zij aan dat ze de gevoelens en gedachten van deze mensen begrepen. Bij vraag 2 lijkt het inleven in gevoelens van angst en onzekerheid echter moeilijker. Opvallend is dat zij zich bij vraag 3 het gevoel van hoop wél beter kunnen voorstellen. Mogelijk vinden leerlingen het lastiger om zich gevoelens van angst en onzekerheid voor te stellen dan gevoelens van hoop. Dit zou kunnen komen doordat zij deze gevoelens minder herkennen uit hun eigen leven.

Bartelds benoemt dat het creëren van een persoonlijke connectie belangrijk is bij het ontwikkelen van historische empathie. Gebeurtenissen moeten herkenbaar of aansluiten bij de leefwereld.¹¹³ Een andere verklaring kan zijn dat het voor leerlingen noodzakelijk is om zich te verdiepen in primair bronmateriaal om zich op die manier beter te kunnen verplaatsen.

Tabel 7: Antwoorden van leerlingen op vragen enquête nulmeting gekoppeld aan affectiviteit

De gesloten enquêtevragen zijn kwantitatief geanalyseerd en de open vragen kwalitatief. Bij de eerste open vraag werd gevraagd of leerlingen konden uitleggen wat historische empathie betekent. De meeste leerlingen geven aan dat het gaat om het inleven in mensen uit het verleden. In de antwoorden ontbreekt bij velen dat het ook draait om het begrijpen van gedachten en handelingen van mensen binnen een specifieke historische context, terwijl deze definitie expliciet in de les is besproken. Dat leerlingen niet precies weten hoe zij historische empathie moeten definiëren, is mogelijk van invloed op de mate waarin zij deze vaardigheid kunnen toepassen, omdat zij niet precies weten waarmee zij rekening moeten houden.

Daarnaast werd leerlingen gevraagd of het inleven in mensen in een interneringskamp hen

¹¹³ Bartelds, Teaching historical empathy, 68-69.

helpt om het verleden beter te begrijpen. Hun antwoorden vallen grofweg in vijf categorieën uiteen: meer begrip voor het handelen van mensen (met nadruk op emoties), het verhaal wordt persoonlijker en tastbaarder, beter begrip van de hedendaagse samenleving, het beter begrijpen van de context en het belichten van meerdere perspectieven. De antwoorden van leerlingen sluiten aan op de consensus in het onderzoeksveld, dat contextualisering, het tonen van meerdere perspectieven en affectieve verbinding belangrijk zijn bij het ontwikkelen van historische empathie. De antwoorden sluiten ook aan op de bevindingen van docenten en museamedewerkers, zoals besproken in hoofdstuk 1. Hoewel leerlingen niet precies kunnen definiëren wat historische empathie inhoudt, kunnen zij wel argumenten noemen die overeenkomen met wat in het onderzoeksveld als belangrijk wordt beschouwd.

Leerlingen noemen dat een persoonlijk perspectief helpt om dichterbij een historische actor te komen en dat inleving de situatie begrijpelijker maakt. Het helpt hen ook de context beter te begrijpen. Dit volledige begrip vinden leerlingen belangrijk, zodat zij een verhaal van meerdere kanten kunnen bekijken. Ook zeggen ze beter te snappen waarom hedendaagse zaken uit het verleden voortkomen. Drie leerlingen zien echter geen meerwaarde in inleving voor historisch begrip.

Bij de derde vraag, waarom inleving in ervaringen uit een interneringskamp belangrijk is, komen twee antwoordtypen vaak voor. Meer dan de helft geeft aan dat het belangrijk is om lessen te trekken of herhaling te voorkomen. Omdat de vraag over kampen ging, zagen leerlingen dit vooral als een morele les: iets wat nooit meer mag gebeuren. Dit sluit aan bij onderzoeksresultaten van Endacott en Brooks, waarin wordt gesteld dat oefenen van historische empathie leerlingen aanmoedigt om morele afwegingen te maken over het verleden.¹¹⁴

Als tweede type antwoord geven veel leerlingen aan dat inleving leidt tot beter begrip van historische situaties en handelingen. In deze zin draagt empathie bij aan contextbegrip en aan het zien van meerdere perspectieven.

4.3.3. Vragenlijst lesopdracht primaire bronnen

De leerlingen hebben tijdens de tweede onderzoeksles drie verschillende primaire bronnen gebruikt (tekstbron, beeldbron, object) om zich te verplaatsen in de situatie in interneringskampen. Gekozen is voor een tekstbron in de vorm van een dagboekfragment, een beeldbron in de vorm van een foto van een groep vrouwen die gebukt staan en een object in de vorm van een knuffelbeer. Per bron beantwoordden de leerlingen vier open vragen, gestructureerd volgens de principes van Endacott en Brooks.¹¹⁵ De antwoorden zijn per bron ingedeeld aan de hand van de rubric gebaseerd op onderzoek van Ashby en Lee. De antwoorden op de eerste vraag, die overeenkomt met de introductiefase uit het model van Endacott en Brooks, zijn niet geclassificeerd. Deze vraag is vooral bedoeld ter oriëntatie.

Het classificeren van de andere drie vragen bleek ingewikkeld, omdat ik als onderzoeker een

¹¹⁴ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 45.

¹¹⁵ Ibidem, 46.

waardeoordeel moest toekennen aan de antwoorden. In sommige gevallen was het overduidelijk in welke categorie een antwoord geplaatst kon worden, maar in veel gevallen niet. Bij de analyse is vooral gekeken naar de manier van formuleren, waarbij de nadruk lag op algemene trends en afwijkende antwoorden. Bij de vragen over de tekstbron is voor elk niveau een voorbeeld van een antwoord toegevoegd. Bij de beeldbron en het object is zo nu en dan een typerend antwoord toegevoegd. De resultaten van de open vragen zijn vervolgens vergeleken met de antwoorden op de enquête die leerlingen ter afronding van deze tweede les hebben ingevuld. In de enquête beoordelen leerlingen de verschillende typen primaire bronnen.

Als eerste maakten leerlingen vragen met behulp van een tekstbron. De vragen waren: Vraag 1 (Introductiefase): Stel je voor: je zit al maanden in onzekerheid, en ineens hoor je dat er vrede is. Wat zou er dan door je heen gaan?; Vraag 2 (onderzoeksfase) : Waarom denk je dat de kampbewoners in eerste instantie niet geloofden dat de oorlog voorbij was? Vraag 3 (presentatiefase): Stel je voor dat jij in het kamp zat op 17 augustus 1945. Je hoort lawaai buiten het kamp, maar weet niet wat er gebeurt. Wat zou je denken? Wat zou je voelen? Vraag 4 (Reflectiefase): Wat vind jij van het feit dat veel kampbewoners de Indonesische onafhankelijkheidsverklaring ‘belachelijk’ vonden? Hoe helpt dit inzicht ons om beter te begrijpen hoe mensen dachten in die tijd?

Opvallend zijn de grote verschillen in beantwoording tussen leerlingen onderling en tussen hun antwoorden op de verschillende vragen. Daarnaast varieert de mate waarin gebruik gemaakt wordt van de tekstbron.

Geen enkele leerling beheerst op alle vragen niveau vijf: Contextual Historical Empathy. Slechts één leerling maak in één van de antwoorden onderscheid tussen het perspectief van de historische persoon en zichzelf en houdt rekening met de historische context en indirecte motieven. Deze leerling antwoordde op vraag 4:

“Begrijpelijk, het zit in de cultuur van de opgesloten mensen dat ze Nederland superieur vinden, ze geloofden dat Hollands zijn de enige en beste optie was. Het inzicht hierbij zorgt er voor dat de handelingen en keuzes die mensen maakten beter te begrijpen zijn. In de tijd dat zij opgesloten waren is de cultuur verandert en de tijd. Het is dus begrijpelijk dat ze er anders over voelden dan de aanhangers van Soekarno en Hatta”

Meerdere leerlingen behalen bij een of meerdere vragen niveau vier, vooral bij de tweede vraag, Leerlingen lijken beter in staat de historische context te verwerken in hun antwoord. Sommigen geven aan dat mensen weinig informatie kregen van buiten het kamp en dat ze soortgelijke berichten al vaker hadden gehoord. Een voorbeeld:

“Ik lees in de bron: “We kenen die praatjes nu wel. Ik denk dat ze het in eerste instantie niet geloofden omdat ze dat al vaker hadden gehoord, maar het nooit daadwerkelijk zo was”

De meeste leerlingen geven antwoorden passend bij niveau drie. Zij reflecteren wel op het handelen van mensen uit het verleden, maar doen dit vooral vanuit hun eigen levenservaringen en hedendaagse opvattingen.¹¹⁶ Niveau drie kwam verspreid over de vragen voor. Sommige leerlingen scoren consequent op dit niveau. Een voorbeeld van zo’n antwoord op de vraag 3:

“Het zou gevoelens van hoop opwekken denk ik, maar ook eng. Als ik in zo’n kamp zou zitten zou ik in ieder geval erg benieuwd zijn.”

Antwoorden passend bij niveau twee komen minder vaak voor. Hierbij ging het om stereotype of clichématige uitspraken over het gedrag van personen uit het verleden. Deze antwoorden zijn meestal ongenueanceerd. Er zijn geen leerlingen die uitsluitend op niveau twee scoren; vaak werden deze gecombineerd met niveau drie. Voorbeeld van een niveau twee antwoord op vraag 3:

“Spanning en angst. Je hebt geen idee dat vrede in zicht is, dus lawaai kan alleen maar iets slechts betekenen.”

Drie leerlingen tenslotte scoren voornamelijk op niveau één. Hun antwoorden waren vaak erg kort, wat erop kan wijzen dat zij de opdracht minder serieus namen. Vooral de vraag 4 wordt door de gehele groep vaak beantwoord op niveau één. Een voorbeeld:

“Ik vind dat raar, het lijkt me logisch dat zij onafhankelijk willen zijn na al die jaren.”

Vervolgens hebben leerlingen opdrachten gemaakt met behulp van een beeldbron. De vragen waren: Vraag 1 (Introductiefase): Heb jij wel eens een situatie meegemaakt waarin je bijvoorbeeld lang staand moesten wachten? Wat deed dat met je?; Vraag 2 (onderzoeksfase) : Hoe denk je dat de vrouwen zich voelden als zij urenlang moesten blijven staan in de brandende zon of regen? Vraag 3 (presentatiefase): Stel je voor dat je een gevangene bent in het kamp en je ziet een groep vrouwen als straf gebukt staan. Wat zou je doen of denken? Vraag 4 (Reflectiefase): Wat zegt dit verhaal over het dagelijks leven in interneringskampen?

¹¹⁶ Ashby & Lee, ‘Children’s concepts of empathy and understanding in history’

Leerlingen die hogere beheersingsniveaus behalen bij de beeldbron gebruiken zowel de afbeelding als de contextinformatie. Leerlingen die alleen de afbeelding gebruiken, maar de context buiten beschouwing lieten, tonen minder historische empathie. Dit bevestigt eerdere bevindingen dat context essentieel is voor ontwikkeling van empathie.

In het algemeen behalen leerlingen een hoger beheersingsniveau van historische empathie bij gebruik van de beeldbron dan bij gebruik van de tekstbron. Wel is er opnieuw een groot verschil in beheersingsniveau.

Vergeleken bij het gebruik van tekstbronnen zijn er meer leerlingen die antwoorden geven op niveau vijf. Deze leerlingen combineren wat zij op de afbeelding zien met contextkennis uit deze of de vorige les. Een voorbeeld van een niveau vijf antwoord op de vraag 2:

“Ontzettend uitgeput. Urenlang recht op staan lijkt me al vervelend, laat staan gebukt. Ook was de leefsituatie in de kampen als best zwaar, dus ik denk dat zo lang gebukt in de hete zon staan echt vreselijk was.”

De meeste leerlingen geven antwoorden passend bij niveau vier of drie. Ze baseren zich op eigen ervaringen, maar koppelen die soms aan de afbeelding of context. Het verschil tussen niveau drie en vier zit vooral in de mate waarin de context wordt betrokken. Het volgende antwoord op vraag 2 is een voorbeeld van beheersingsniveau drie, waarin weinig context wordt verwerkt:

“Ik kan het nauwelijks inbeelden, omdat het me zo intens heftig lijkt. Al überhaupt met deze houding staan is al vreselijk, laat staan in de volle zon of regen. Ik denk dat ze zich helemaal vermoeid gaan voelen, niet alleen fysiek, maar ook mentaal.”

Antwoorden op niveau één of twee komen minder vaak voor. Alleen de drie eerder genoemde leerlingen scoren ook hier vooral op niveau één. Er worden wel meerdere antwoorden op beheersingsniveau twee gegeven, vooral in de vorm van generaliserende uitspraken. Een mogelijke verklaring is dat leerlingen moeite hebben met empathie voor een groep, iets wat, zoals Hofmann eerder aantoonde, lastiger is dan empathie voor een individu.¹¹⁷ Een voorbeeld van een niveau twee antwoord op vraag 4:

¹¹⁷ M.L. Hoffman, *‘Empathy and moral development: Implications for caring and justice’* (New York, NY: Cambridge University Press 2000), 6.

“Je durft zelf niets fout te doen maar je was ook altijd bang dat iemand anders zich zou misdragen zodat jij werd gestraft. Op een gegeven moment zouden de meeste tegen elkaar opgezet worden.”

Tenslotte hebben de leerlingen vragen gemaakt met behulp van een object. De vragen waren: Vraag 1 (Introductiefase): Stel je voor dat je iets kostbaars hebt dat je niet kwijt wilt raken. Hoe zou je ervoor zorgen dat het veilig blijft?; Vraag 2 (onderzoeksfase): Hoe denk je dat het meisje zich voelde toen ze ontdekte dat er sieraden in de beer verborgen zaten? Vraag 3 (onderzoeksfase): Stel je voor dat je de moeder van dit meisje bent. Welke overwegingen zou je hebben gehad toen je besloot de sieraden te verstoppen? Vraag 4 (onderzoeksfase) : Waarom denk je dat het meisje de beer tot op de dag van vandaag heeft bewaard?

Ook bij een object als bron baseren leerlingen hun antwoorden vooral op de gegeven context, niet zozeer op het object zelf. Dit bevestigt de uitspraken van medewerkers van musea die aangaven dat het belangrijk is dat een object wordt verbonden aan een persoonlijk verhaal om empathie op te roepen.

Uit de antwoorden van leerlingen blijkt dat de aangeboden context beter wordt onthouden dan de context bij de andere twee bronnen. De context wordt echter wel oppervlakkiger gebruikt en er is minder aandacht voor andere perspectieven.

Opnieuw is er veel verschil in het beheersingsniveau tussen leerlingen. Slechts enkele leerlingen beheersen niveau vijf. Niveau vier komt vaker voor, een voorbeeld:

“Ik denk dat zij heel erg verbaasd was omdat ze geen idee zou hebben dat zulke kostbaarheden in een knuffelbeer zaten. Ook denk ik dat zij nu beter begreep waarom die beer altijd goed verstopt moest worden voor de Japanners.”

De meeste antwoorden passen bij niveau drie. Leerlingen baseren zich op eigen gedachten of handelen en koppelen dit minder aan de context. Bij deze vraag geven veel leerlingen antwoorden als: het was haar bezit of een herinnering.

Er zijn ook meerdere antwoorden op niveau twee. Leerlingen vinden het moeilijk zich affectief te verbinden met de beer. Ze geven vaak ongenueanceerde antwoorden en gaan bij vraag 2 vooral in op de waarde van de sieraden. Er wordt geen verbinding gelegd met emoties of context. Een voorbeeld:

“Het is een heel groot risico en je laat de sieraden uit handen. Het is een keuze die ze toch moest maken, maar veel anders kan ze niet doen.”

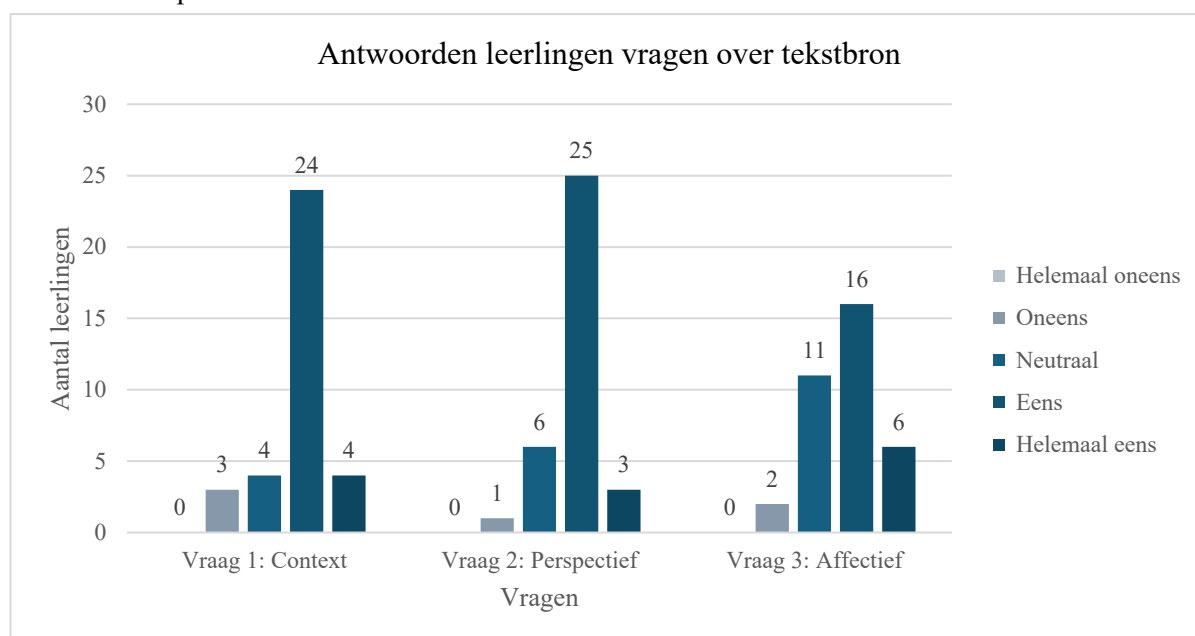
Antwoorden op niveau één worden nauwelijks gegeven, behalve door de drie leerlingen die eerder ook op dat niveau scoorden.

4.3.4. Enquête primaire bronnen

Aan het einde van de tweede onderzoeksles hebben leerlingen een enquête ingevuld via Google Forms. Per bron beantwoordden zij drie gesloten vragen die aansloten op de onderdelen context, perspectief en affectieve verbinding. Vervolgens kregen zij een open vraag over het zich verplaatsen in een andere situatie. De vragenlijst werd afgesloten met één gesloten en één open vraag over de vergelijking van de drie primaire bronnen.

Bij de tekstbron hebben leerlingen de volgende drie gesloten vragen beantwoord: Vraag 1 (context): Het dagboekfragment geeft mij inzicht hoe onzeker en chaotisch het einde van de oorlog was in Nederlands-Indië ; vraag 2 (perspectief): Ik kan mij inleven in wat de gevangenen in de kampen dachten en voelden tijdens het horen van het nieuws over het einde van de oorlog; vraag 3 (affectieve verbinding): Ik voel mee met de emoties en gedachten die beschreven worden in het dagboekfragment. De open vraag luidde vervolgens: Hoe zorgt de tekstbron ervoor dat jij je kunt verplaatsen in de ervaringen van de gevangenen in het interneringskamp?

Tabel 8 toont de resultaten van de enquête over de tekstbron en maakt duidelijk dat leerlingen zich met behulp van de tekstbron vooral goed kunnen verplaatsen in de context en in het perspectief van de persoon in het fragment. Het maken van een affectieve verbinding met de tekstbron blijkt echter lastiger. Ondanks dat leerlingen bij de gesloten vraag aangeven een minder sterke affectieve verbinding te voelen, geven zij in de open vraag juist aan dat de tekstbron hen helpt zich in te leven doordat gevoelens en emoties expliciet worden beschreven. De tekstbron wordt als effectief ervaren, vanwege de direct uit het dagboekfragment herleidbare persoonlijke weergave van gevoelens en emoties van de schrijfster. Dit draagt volgens de leerlingen bij aan hun vermogen om tot historische empathie te komen.

Tabel 8: Antwoorden leerlingen op vragen enquête die horen bij tekstbron

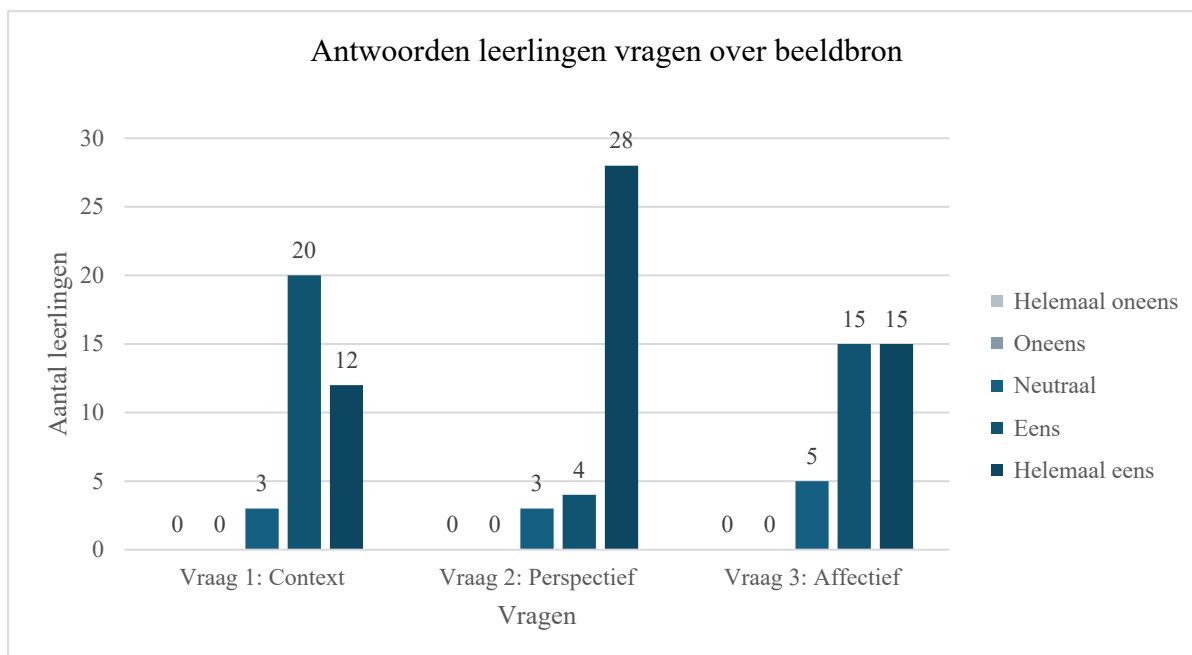
Bij de beeldbron hebben leerlingen de volgende drie gesloten vragen beantwoord: Vraag 1 (context) : De afbeelding geeft mij inzicht hoe het leven in het kamp werd bepaald door strenge regels en straffen; vraag 2 (perspectief); :Ik kan mij inleven in hoe de vrouwen zich voelden die op de afbeelding gebukt zijn afgebeeld; vraag 3 (affectieve verbinding): De afbeelding roept bij mij gevoelens op van medeleven voor de gevangenen in de interneringskampen. Ook hier luidde de open vraag: Hoe zorgt de beeldbron ervoor dat jij je kunt verplaatsen in de ervaringen van de gevangenen in het interneringskamp?

Tabel 9 laat zien dat leerlingen zich sterk kunnen inleven in de geïnterneerden. De vraag over het perspectief wordt overtuigend met ‘eens’ beantwoord. Uit de enquête blijkt dat leerlingen zowel de context als het perspectief kunnen begrijpen en daarbij ook een affectieve verbinding weten te maken. Vergeleken met de tekstbron zijn de scores duidelijk positiever. Dit komt overeen met de hogere beheersingsniveaus die leerlingen laten zien bij de beeldbron in vergelijking met de tekstbron en het object.

Bij het beantwoorden van de vragen over de beeldbron maken leerlingen vaak gebruik van informatie over de context die in de les besproken is. In de open vraag geven zij aan dat de beeldbron de situatie vooral visueel voor hen maakt. Ze benoemen dat het beeld laat zien hoe er met gevangenen werd omgegaan en hoe zwaar de omstandigheden in de kampen waren. Leerlingen richten zich hierbij vooral op het fysieke lijden. Het zichtbaar maken van de straf maakt veel indruk en leerlingen geven aan dat ze zich kunnen voorstellen hoe zwaar dit moet zijn geweest. Niet alleen het visuele aspect, maar ook de inhoud van de foto blijkt bepalend voor de mate waarin leerlingen zich kunnen verplaatsen.

Het is wel mogelijk dat leerlingen bij de beeldbron empathie met sympathie verwarren. Onderzoek van Eisenberg benadrukt namelijk dat wanneer leerlingen empathie voelen voor personen uit het verleden die vreselijke situaties hebben meegemaakt, ze eerder sympathie dan empathie ontwikkelen.¹¹⁸

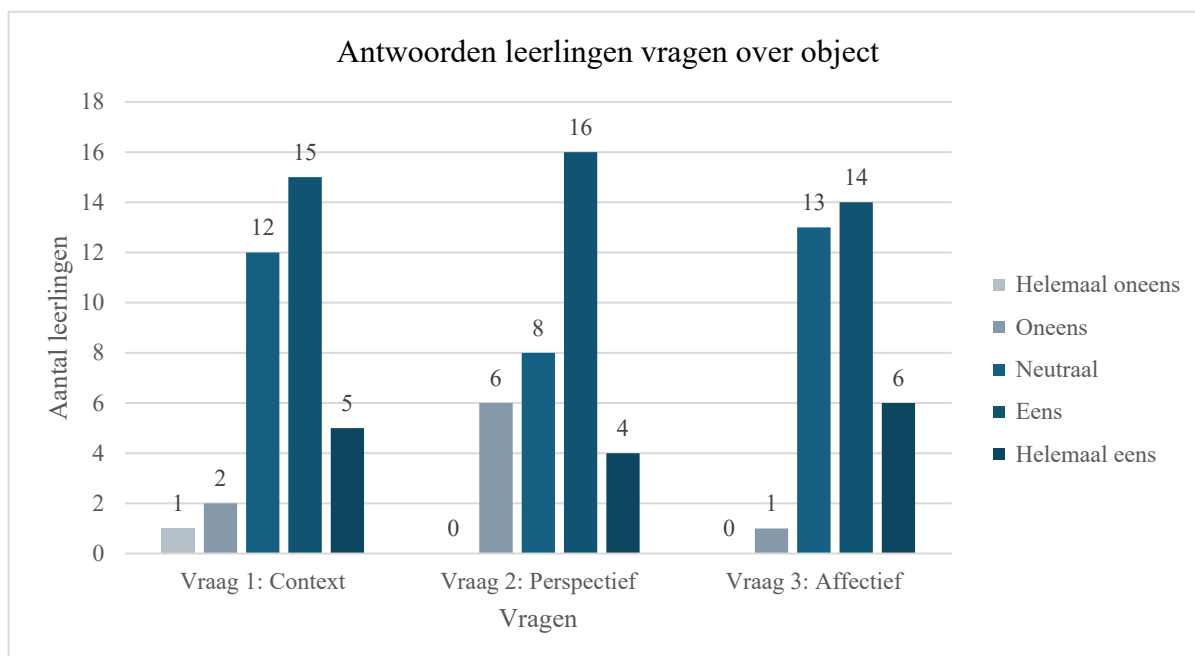
¹¹⁸ Nancy Eisenberg, ‘Emotion, regulation, and moral development.’ *Annual Reviews in Psychology* 51(1) (2000) 665-697, aldaar 671.

Tabel 9: Antwoorden leerlingen op vragen enquête die horen bij beeldbron

Bij het object hebben leerlingen de volgende drie gesloten vragen beantwoord: Vraag 1 (context): Het verhaal van de knuffelbeer geeft mij inzicht hoe gevaarlijk en streng het leven in het interneringskamp was; vraag 2 (perspectief): Ik kan mij inleven in wat het meisje voelde en dacht toen zij ontdekte dat er sieraden in de knuffelbeer zaten; vraag 3 (affectieve verbinding) : Door het verhaal van de knuffelbeer voel ik mee met de emoties en gedachten van mensen in het interneringskamp. Opnieuw luidde de openvraag: Hoe zorgt het object ervoor dat jij je kunt verplaatsen in de ervaringen van de gevangenen in het interneringskamp?

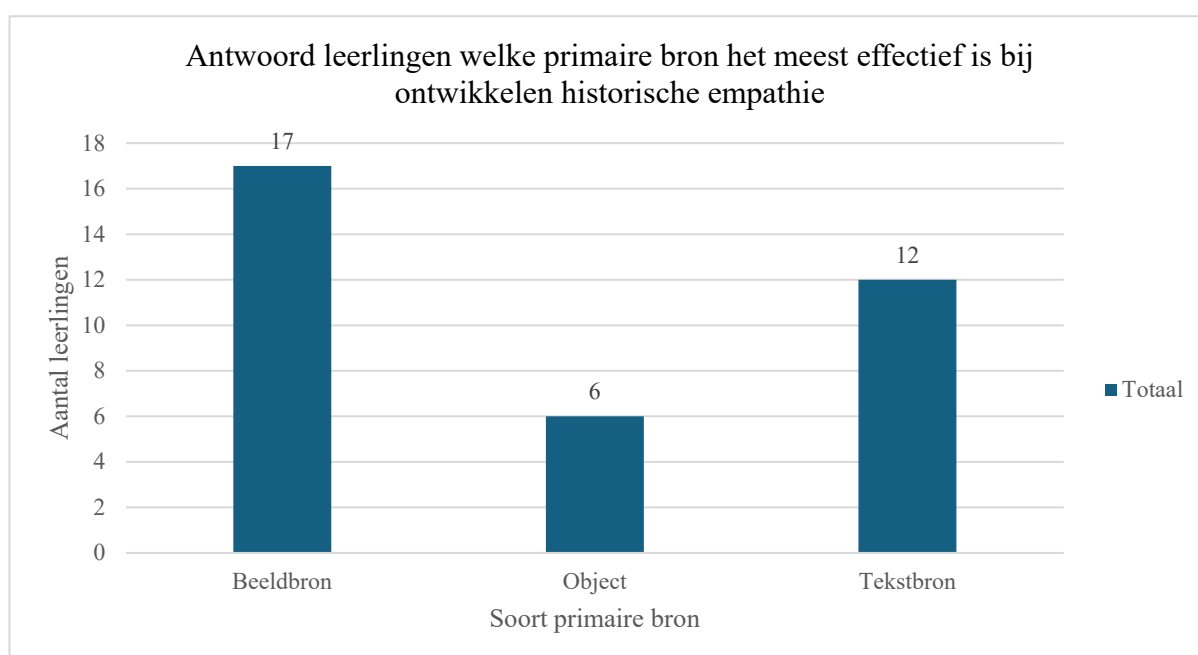
Bij het gebruik van het object zijn leerlingen minder overtuigend in hun antwoorden. Op het gebied van context, perspectief en affectieve verbinding geven zij vaker aan dat het moeilijker is zich te verplaatsen in de situatie in een interneringskamp dan bij de tekstbron en beeldbron. Tabel 10 toont dat minder leerlingen de stellingen bij het object beantwoordden met 'eens' of 'helemaal eens'. In de open antwoorden geven zij geregeld aan dat het object hen op zichzelf minder helpt om zich te verplaatsen, in tegenstelling tot het verhaal eromheen. Dit wordt bij de andere bronnen niet benoemd. Leerlingen schrijven bijvoorbeeld dat het object zelf weinig indruk maakt, maar dat de achtergrondinformatie het betekenisvol maakt. Dit sluit aan bij de antwoorden die leerlingen formuleren bij de lesopdrachten. Ook daar laten zij een minder hoog beheersingsniveau zien in hun antwoorden.

Tabel 10: Antwoorden leerlingen op vragen enquête die horen bij object

De onderzoeksles werd afgesloten met een gesloten vraag over welke bron ervoor heeft gezorgd dat zij zich het best konden verplaatsen in de periode van het interneringskamp. Daarna hebben zij het antwoord in een open vraag toegelicht.

Tabel 11 toont duidelijk dat leerlingen de beeldbron als het meest behulpzaam ervaren bij het ontwikkelen van historische empathie. Dit komt overeen met de antwoorden uit de enquête en met de antwoorden op de lesopdrachten. De beeldbron scoort in de enquête het hoogst, en ook in de lesopdrachten laten leerlingen bij deze bron een hoger niveau van empathie zien dan bij het object of de tekstbron. Leerlingen geven aan dat de beeldbron hen beter hielp omdat zij de situatie en de mensen daadwerkelijk kunnen zien. Daarnaast verwijzen zij vooral naar de inhoud: het fysieke lijden en de strafmaatregelen.

Tabel 11: Antwoord leerlingen welke primaire bron het meest effectief is bij ontwikkelen historische empathie

4.4. Conclusie

Uit mijn onderzoek blijkt dat primaire bronnen historische empathie bevorderen, zoals eerder onderzoek ook aantoonde. De vergelijking tussen de nulmeting en de meting na de onderzoekslessen maakt duidelijk dat de drie typen bronnen bijdragen aan de verbetering. Bij de nulmeting scoren de meeste leerlingen in de categorieën niveau twee en drie, met nauwelijks antwoorden op een hoger niveau. In de tweede les laten leerlingen een hoger beheersingsniveau zien, vooral in de categorieën van niveau drie en vier, hoewel de effectiviteit per bron verschilt.

Leerlingen ervaren beeldbronnen als het meest effectief omdat deze hen helpen een visuele voorstelling te maken, met een positief effect op hun inlevingsvermogen. Bovendien leggen zij bij de beeldbron een duidelijke koppeling met de context en de inhoud van de afbeelding. In hun antwoorden koppelen ze de gebeurtenissen op de afbeelding vaak aan de contextuele informatie. Of een afbeelding zonder context ook tot historische empathie leidt, blijft echter onduidelijk.

Doordat de beeldbron een aangrijpende beeld toont dan de tekstbron en het object, is het mogelijk dat leerlingen sympathie en empathie met elkaar verwarren. In hun antwoorden verwijzen zij regelmatig naar de hevigheid van de straf. Hoewel het visuele aspect van de beeldbron behulpzaam is bij de inleving, is het mogelijk dat vooral de impact van het beeld hen emotioneel raakt.

De tekstbron wordt eveneens als effectief ervaren, vooral vanwege de direct uit de tekst herleidbare weergave van gevoelens en emoties. Uit de antwoorden blijkt dat leerlingen de inhoud van de bron gebruiken om hun antwoorden te onderbouwen en daarmee meerdere perspectieven weten te behandelen.

Het object wordt als minder effectief beschouwd. Hoewel het object interesse wekt, is het onvoldoende behulpzaam voor het inlevingsvermogen, tenzij er een verhaal aan is verbonden. Leerlingen lijken het lastig te vinden om vanuit het object zelf de denkstap te maken naar het perspectief van een persoon uit het verleden.

Duidelijke conclusies over het beheersingsniveau van historische empathie per type bron zijn lastig te trekken. Het indelen van de leerlingenantwoorden per niveau bleek complex, omdat niet alle antwoorden eenduidig binnen één niveau vielen in te delen. Betrouwbare, definitieve uitspraken over het beheersingsniveau per bron zijn daarom niet mogelijk. Wel zijn er indicaties dat beeldbronnen tot een hoger beheersingsniveau van historische empathie leiden ten opzichte van tekstbronnen of objecten.

5. Argumenten van leerlingen over de effectiviteit van het gebruik van verschillende typen primair bronmateriaal

5.1. Inleiding

Dit hoofdstuk betreft de interviewresultaten waarin de ervaring van leerlingen over de onderzoekslessen worden beschreven, met nadruk hun argumenten over de effectiviteit van het gebruik van primaire bronnen.

Er is bewust gekozen voor de interviewtechniek, omdat mondelinge toelichting inzicht geeft in de gedachtegang van leerlingen, aanvullende informatie biedt ter verklaring en interpretatie van de resultaten van hoofdstuk 2.

5.2. Literatuur historische empathie bevorderen met behulp van primaire bronnen.

Yeager en collega's hebben aangetoond dat bestudering van primair bronmateriaal belangrijk is bij het ontwikkelen van historische empathie.¹¹⁹ Endacott en Brooks voegen daaraan toe dat er voldoende geschikt primair bronmateriaal beschikbaar moet zijn om historische contextualisering, perspectieven en affectieve verbinding te ondersteunen.¹²⁰

Mijn onderzoek richt zich op het gebruik van tekstbronnen, beeldbronnen en objecten. Collette toont aan dat historische teksten kunnen bijdragen aan verbetering van empathische vaardigheden en behulpzaam zijn bij het innemen van historische perspectieven. Leerlingen historische teksten laten lezen, begrijpen en analyseren, biedt een effectieve mogelijkheid om deze vaardigheden te oefenen, vooral teksten die de lezer de mogelijkheid bieden zich te verplaatsen in het perspectief van een individu. Volgens Collette hebben mensen meer empathie voor een individu dan voor een abstracte groep. Wanneer empathie wordt opgewekt voor een individu, gebeurt dit vaak via inductie: vanuit een persoonlijk verhaal kunnen mensen zich voorstellen hoe het voor een grotere groep moet zijn geweest. Andersom werkt dit minder goed.¹²¹ Endacott stelt dat dagboeken, brieven en toespraken hiervoor zeer geschikte bronnen zijn.¹²²

Om het perspectief van een ander in te laten nemen, zijn teksten uit eerste hand nodig die meerdere perspectieven bieden. Lemisko toont aan dat dagboeken waardevolle bronnen zijn om lezers in contact te brengen met emoties, gedachten en motivaties van mensen uit het verleden.¹²³ Ook Meier toont een verband tussen het analyseren van historische teksten en het ontwikkelen van historische empathie.¹²⁴

Uit onderzoek van Nieuwenhuyse blijkt dat docenten voornamelijk beeldbronnen gebruiken, wat in mijn interviews met docenten is bevestigd. Beeldbronnen worden ingezet ter illustratie van de leerinhoud, maar context ontbreekt vaak. Bij foto's wordt zelden vermeld wanneer deze zijn gemaakt

¹¹⁹ Yeager, Foster, Maley, Anderson & Morris, 'Why people in the past acted as they did: an exploratory study in historical empathy'

¹²⁰ Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 45.

¹²¹ Collette, Empathy in the Middle-School History Classroom, 4, 6, 8 en 11

¹²² Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy', 43.

¹²³ Lemisko, 'The Inside, Out: Diaries as entry points to historical perspective-taking.', 40.

¹²⁴ Meier, The use of primary source historical documents', 69

of met welk doel. Hierdoor kunnen leerlingen foto's als objectief of neutraal beschouwen, terwijl ze altijd een bepaald perspectief vertegenwoordigen. Beeldbronnen worden nauwelijks gebruikt om te redeneren, de nadruk ligt op het begrijpen van de gebeurtenis zelf.¹²⁵ Brooks bewees dat affectieve reactie van leerlingen door het aanbod van afbeeldingen een positief effect heeft op begrip tonen voor een situatie.¹²⁶ Ook Collette onderzocht dat beeldbronnen, net als tekstbronnen, empathie op inductieve wijze stimuleren.¹²⁷

Uit museumonderzoek van Savenije en de Bruijn blijkt dat objecten historische betrokkenheid kunnen stimuleren. Objecten doen leerlingen beseffen dat gebeurtenissen echt hebben plaatsgevonden. Vooral objecten met een emotioneel verhaal wekken interesse en moedigen aan om meer te willen weten en blijken effectief te zijn in het opwekken van emotionele betrokkenheid.¹²⁸

Ook uit onderwijsonderzoek van Harris blijkt dat objecten een affectief hulpmiddel vormen. Objecten en empathie zijn met elkaar verbonden en ondersteunen leerlingen bij het leggen van verbanden met het verleden.¹²⁹ Frazier en collega's toonden bovendien aan dat leerlingen vooral authentieke objecten als waardevol beoordelen.¹³⁰

5.3. Resultaten

5.3.1. Interviewresultaten over de waarde van drie verschillende type primaire bronnen

De antwoorden uit de interviews komen overeen met de resultaten van de vragenlijst na de lesopdracht. De beeldbron wordt als meest effectief beschouwd, gevolgd door de tekstbron en in de laatste plaats de objectbron.

De leerlingen gebruiken verschillende argumenten waarom zij een bepaalde bron als het meest effectief ervaren. Bij de tekstbron wordt het persoonlijke karakter genoemd. Door lezing van iemands persoonlijke correspondentie kunnen zij zich inleven in de persoonlijke gevoelens, gedachten en overtuigen op dat specifieke moment in de geschiedenis. Eén leerling heeft ook oog voor de beperkingen:

“Ik denk dat de tekst heel goed helpt, omdat mensen opschreven wat ze dachten en vonden. Je kunt dat dan teruglezen en daaruit vaak ook emoties opmaken. Ik denk dat dit erg helpt je beter in iemand te kunnen inleven. Tegelijkertijd kan het ook zijn dat mensen niet alles durven op te schrijven, of dat je als lezer de tekst niet iets anders interpreteert.”

¹²⁵ van Nieuwenhuysse, Roose, Depaepe, Verschaffel & Wils, 'Redeneren met en/of over bronnen?', 10.

¹²⁶ Brooks, 'Displaying historical empathy: What impact can a writing assignment have'

¹²⁷ Collette, 'Empathy in the Middle-School History Classroom', 10,11.

¹²⁸ Savenije & de Bruijn, 'Historical empathy in a museum', 842.

¹²⁹ Harris, 'Teacher Strategies for Developing Historical Empathy', 17 en 60.

¹³⁰ Brandy N. Frazier, Susan A. Gelman, Alice Wilson & Bruce Hood, 'Picasso Paintings, Moon Rocks, and Hand-Written Beatles Lyrics: Adults' Evaluations of Authentic Objects' *Journal of Cognition and Culture* 9(1-2) (2009) 1-14, aldaar 1 en 7.

Ook het gebruik van spreektaal in de tekst wordt als behulpzaam beschouwd. Het taalgebruik in het dagboekfragment maakt het menselijk, waardoor de situatie beter is voor te stellen. Leerlingen vinden het behulpzaam dat de gebruikte tekstbron uit meerdere dagboekfragmenten bestond, verspreid over verschillende dagen. Dit helpt hen om zich te verplaatsen in de tijdsduur en periode. Eén leerling geeft aan dat zij zich extra goed kon inleven, omdat ze zelf ook een dagboek heeft, wat het herkenbaar maakt.

Er worden ook tegenargumenten genoemd. Sommige leerlingen vinden het taalgebruik moeilijk, wat begrip belemmert en inlevingsvermogen vermindert. Sommige leerlingen vinden het moeilijker om zich in te leven doordat het dagboekfragment niet authentiek oogde. Hoewel het een originele tekst betrof, was deze voor de lessenserie in Word-opmaak afgedrukt ten behoeve van de leesbaarheid. Dit tegenargument is in lijn met onderzoek van Frazier en collega's, waarin wordt aangetoond dat leerlingen authentieke bronnen waardevoller beoordelen dan vergelijkbare niet-authentieke bronnen.¹³¹

“De tekstbron sprak mij het minst aan. Dat kwam vooral doordat het om een kopie ging. Als ik het originele dagboekfragment had gelezen, had dat mij waarschijnlijk meer emotioneel geraakt. Dat komt vooral doordat zo’n authentieke bron echt uit dat moment in de tijd komt.”

Meerdere leerlingen geven aan dat ze zich beter hadden kunnen verplaatsen, als ze zich door een foto of door meer informatie een beeld hadden kunnen vormen van de schrijver. Anderen vertellen dat het dagboekfragment minder indruk maakt, omdat tekstfragmenten vaker gebruikt worden in geschiedenislessen. Een leerling vertelt dat ze direct ging nadenken welke onderdelen zij uit de tekstbron nodig had, omdat dit ook vaak verwacht wordt bij het gebruik van bronnen bij toetsvragen en dat ze daardoor niet gericht was op de gedachten van historische actoren.

Bij de beeldbron benadrukken leerlingen vooral de authenticiteit van de afbeelding die in hun beleving behulpzaam is om een reëler en menselijker beeld te krijgen van een bepaalde situatie, vooral als er mensen zichtbaar zijn. Eén leerling meldt dat ze zich gemakkelijk kon inleven omdat er vrouwen op de foto stonden, die op meisjes van haar leeftijd leken.

Daarnaast benadrukken leerlingen de impact van de afbeelding. De afbeelding maakt het lijden van mensen direct zichtbaar, waardoor inleving makkelijker wordt. Bij een tekst of object moeten zij zich de situatie en gevoelens zelf voorstellen.

¹³¹ Frazier, Gelman, Wilson & Hood, ‘Picasso Paintings, Moon Rocks, and Hand-Written Beatles Lyrics’, 1 en 7.

“Nou het gewoon dat ik echt iets zie. Bij de tekst moet je zelf iets inbeelden en dan moet je je eigen fantasie laten werken. Bij de afbeelding hoeft dat niet, de afbeelding zie je direct. Dat werkt gewoon krachtiger.”

Leerlingen gaven ook redenen waarom het moeilijk is zich in te leven met behulp van de afbeelding. Zonder de context die in de les is gegeven, vinden ze de afbeelding te weinig informatief. Een leerling zegt dat hij zonder uitleg niet wist wat er op de afbeelding gebeurde. Bij de tekstbron helpen data om zich beter te verplaatsen in de periode, terwijl deze bij de afbeelding ontbreken. Een leerling geeft aan dat zij zich moeilijk kan inleven omdat gezichtsuitdrukkingen ontbreken. Dit sluit aan bij onderzoek van Collette, waarin wordt gesteld dat mensen sneller empathie voelen voor een individu dan voor een grote, abstracte groep.¹³²

Twee leerlingen geven aan dat een afbeelding van het dagelijks leven hen meer had geholpen bij het inleven. Eén leerling vindt het ingewikkeld zich in te leven omdat zij nooit zo'n situatie heeft meegemaakt. Zij stelt dat je het zelf zou moeten ervaren om het echt te begrijpen, wat aansluit bij het onderzoek van Rantala waar hij bewees dat historische empathie kan worden ontwikkeld met behulp van simulatie oefeningen.¹³³

“Misschien had iedereen twee minuten in de klas gebukt moeten gaan staan, want dan voel je het ook al in je kuit. Dit werkt beter dan het alleen zien.”

Het voorbeeld van een object wordt het minst genoemd als effectieve bron. Slechts twee leerlingen geven aan dat dit type bron hen het meest helpt. Zij vinden dat de beer kinderlijke onschuld symboliseert, wat in contrast staat met de situatie in de interneringskampen. Dat biedt hen aan de ene kant een mogelijkheid zich te verplaatsen, maar het maakt het ook lastig, want in een tekst of afbeelding kunnen leerlingen direct emoties of denkwijzen zien of afleiden, maar bij de beer moeten zij deze zelf bedenken.

“Die beer staat symbool voor iets kinderlijks. Als je weet dat die beer in zo'n kamp is geweest dan voelt dat heel verkeerd. Het maakt namelijk duidelijk dat ook kinderen daar terechtwamen en dat idee raakt je. Als je de beer ziet voelt dat gewoon naar. Maar je kunt aan de beer natuurlijk niet direct aflezen welke emoties de mensen daar hebben gehad of hoe zij het hebben ervaren. Je kunt je daardoor niet specifiek inleven in personen.”

¹³² Collette, Empathy in the Middle-School History Classroom, 4, 6, 8 en 11

¹³³ Rantala, Manninen, van den Berg, 'Stepping into other people's shoes proves to be a difficult task for high school students'

Leerlingen kunnen wel hun keuze beargumenteren en benadrukken de echtheid, tastbaarheid en afkomst uit een bepaalde historische situatie. Leerlingen vinden de knuffelbeer indrukwekkend omdat het een persoonlijk eigendom is geweest.

“Ik heb ooit van een docent geleerd dat een object een stille kijker is, het object heeft alles meegemaakt.”

Leerlingen leggen een relatie tussen inleving en herkenbaarheid door te benoemen dat ze zelf een knuffelbeer bezitten. Het verhaal achter de beer wordt als sterk ervaren, omdat het verhaal de hulpeloosheid van mensen toont, door zelfs sieraden in speelgoed te verstoppen.

Tegelijkertijd geven leerlingen aan dat de beer context nodig heeft. Zonder verhaal is het gewoon een knuffelbeer, wat inleving belemmert. Eén leerling vindt het een mooi verhaal, maar zegt geen emoties of gedachten te kunnen lezen of te zien, wat het inleven belemmert.

Hoewel leerlingen aangeven dat het object het minst effectief is, wordt opvallend genoeg juist dit object het meest genoemd in de antwoorden op de vraag wat leerlingen het meest was bijgebleven van de twee lessen. Als reden wordt genoemd dat docenten bijna nooit iets tastbaars als bron gebruiken.

Ook wekt het object de meeste nieuwsgierigheid. De beer roept vragen op zoals: Is deze beer echt? Waar komt hij vandaan? Er wordt dus nieuwsgierigheid opgewekt, maar minder empathie. Leerlingen die de beer wel als meest effectief benoemen, laten zien dat zij in staat zijn tot het maken complexe denkstappen, waarmee zij goed kunnen onderbouwen waarom dit object hen helpt.

Leerlingen zijn unaniem van mening dat de les met primaire bronnen van toegevoegde waarde is voor het ontwikkelen van historische empathie. Ze kunnen zich beter verplaatsen in de situatie van een interneringskamp na onderzoek van de primaire bronnen dan na bestudering van de context uit het geschiedenisboek. Daarnaast zijn de leerlingen unaniem van mening dat het werken met een combinatie van verschillende type bronnen van meerwaarde is. De combinatie zorgt ervoor dat een situatie vanuit verschillende perspectieven bekeken kan worden, waardoor zij deze beter kunnen doorgronden en zich daardoor beter kunnen inleven. Een leerling vertelt dat deze manier van lesgeven meer op de ervaring van een museumbezoek lijkt, waarbij zij zich beter kan verplaatsen in het verleden, omdat je dan een soort tijdspad aflegt. Zij geeft verder aan dat ze informatie beter onthoudt als een onderwerp aan een persoon wordt gekoppeld. Dit sluit aan bij de bevindingen van museummedewerkers uit hoofdstuk 1.

“Ik vind dit een hele interessante manier van lesgeven. Ik moet eerlijk zeggen dat dit wel een stuk beter blijft hangen dan een samenvatting van een stuk tekst. Als de helft van de tijd

theorie les en de andere helpt via deze manier zou ik het wel interessant vinden.”

5.3.2. Algemene helpende en beperkende factoren

Uit de interviews blijkt dat er een aantal algemene factoren zijn ter bevordering van historische empathie. Deze factoren zijn niet gebonden aan één type bron. Leerlingen ervaren een bron als behulpzaam wanneer deze authentiek is, terwijl een kopie minder effectief is om zich te kunnen verplaatsen. Een bron voorzien van context is essentieel om de juiste denkstappen te kunnen maken. Herkenbaarheid is een belangrijke factor, die een bron koppelt aan ervaringen of situaties in het eigen leven van leerlingen. Een andere helpende factor is dat emoties of gedachten direct zichtbaar zijn. Een bron waarbij leerlingen extra denkstappen moeten maken, vereist een hoger beheersingsniveau van empathie en meer context. Het menselijke aspect is een helpende factor. Bijvoorbeeld een bron die verbonden is aan een persoon of waarop een gezicht zichtbaar is. Leerlingen geven bovendien aan dat een combinatie van verschillende bronnen hen helpt om zich beter in te leven.

Er kwamen ook belemmerende factoren naar voren. Het ontbreken van context vormt de belangrijkste belemmerende factor voor inleving. Daarnaast kan te ingewikkeld taalgebruik een barrière vormen. Ook bronnen zonder persoonlijk element zijn minder effectief.

5.3.3. Het belang van ondersteunende vragen

De ondersteunende vragen bij elke bron worden als behulpzaam ervaren, omdat ze leerlingen helpen zich te verplaatsen in een ander perspectief. Dit komt overeen met Endacott en Brooks, die concluderen dat gerichte vragen helpen bij het analyseren van historische bronnen.¹³⁴ Ook Doppen bevestigt dat onderzoeksvragen leerlingen helpen zich te richten op de feitelijke inhoud en voorkomen dat ze zich te veel laten leiden door emoties. Daardoor zijn leerlingen beter in staat om te verklaren waarom mensen bepaalde keuzes maakten.¹³⁵

“Die vragen lieten me wel echt even nadenken. Normaal kijk je naar zoiets en denk je gewoon: Oh oké en we gaan weer verder. Maar door die vragen werd ik echt even aan het denken gezet. Bijvoorbeeld: hoe zou ik dat zelf hebben ervaren? Waarom zouden die mensen dat hebben gedaan of hoe zouden zij zich gevoeld hebben in die situatie?”

Een minderheid van de leerlingen heeft moeite met de andere wijze van vraagstelling. Anderen geven aan dat de vragen voor hen weinig toevoegen en dat zij bij het werken met primaire bronnen zich al genoeg kunnen inleven.

¹³⁴ Endacott & Brooks, ‘An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy’, 49.

¹³⁵ Doppen, ‘Teaching and learning multiple perspectives: The atomic bomb.’, 164.

“Het maakte voor mij niet zo veel uit, want die gedachten had ik eigenlijk zelf al. Ik had de antwoorden als in mijn hoofd, ik hoefde ze alleen nog op te schrijven. De vragen haalden er dus niet per se iets extra's uit voor mij.”

5.4. Conclusie

Uit de interviews en in overeenstemming met eerder onderzoek, kan geconcludeerd worden dat primaire bronnen in de vorm van tekstbronnen, beeldbronnen en objecten effectief zijn ter bevordering van historische empathie. Voor alle drie de bronnen kunnen leerlingen argumenten benoemen waarom een bron al dan niet effectief is.

Het belangrijkste argument voor de effectiviteit van tekstbronnen is, de directe toegankelijkheid tot gedachten en gevoelens van historische actoren, zodat leerlingen zich gemakkelijk kunnen inleven in emoties, gevoelens en overtuigingen van die actoren.

Het belangrijkste argument bij het gebruik van beeldbronnen, is directe visualisatie van een situatie zodat leerlingen niet zelf denkstappen hoeven te maken om zich te kunnen verplaatsen.

Objecten worden minder vaak als effectief beschouwd ter bevordering van historische empathie met als argument dat het object op zich, zonder context, voor de beschouwer niet direct een beeld schetst van een situatie of ervaring. Daarentegen roepen objecten wel de meeste vragen op en prikkelen ze de nieuwsgierigheid. Een mogelijke verklaring waarom objecten als minder effectief worden beschouwd, komt wellicht omdat leerlingen extra denkstappen moeten maken. Zij moesten in dit voorbeeld zelf inbeelden dat de beer in het interneringskamp is geweest en de situatie daarom heen zelf verbeelden. Het is mogelijk dat ontwikkelen van historische empathie met behulp van dit specifieke object voor veel leerlingen een te ingewikkelde stap is geweest.

Onafhankelijk van het type bron benoemen de leerlingen factoren die van invloed zijn op het bevorderen van historische empathie. Met name de authenticiteit van de bron, de herkenbaarheid voor leerlingen, het verkrijgen van context, een menselijk aspect en de mogelijkheid om directe emoties of gedachten waar te nemen.

Als belemmerende factoren worden benoemd: het ontbreken van context, ingewikkeld taalgebruik, onpersoonlijke en niet authentieke bronnen. De bevindingen van de leerlingen sluiten aan bij onderzoeksresultaten waarin het belang van contextualisering, het tonen van verschillende perspectieven en de mate van affectieve verbinding wordt benoemd.

De interviews geven inzicht in de wijze waarop ondersteunende vragen behulpzaam zijn bij bevordering van historische empathie. Vooral vragen die betrekking hebben op andere perspectieven, op interpretatie en op verbeelding blijken helpend. Tegelijkertijd blijkt, conform onderzoek, dat ontwikkeling van historische empathie afhankelijk is van het niveau van de leerling. Een bron of vraag kan voor de ene leerling ondersteunend zijn, terwijl deze door een andere leerling als verwarrend wordt ervaren.

Elk type primaire bron heeft volgens leerlingen dus zijn eigen meerwaarde, maar ook zijn beperkingen. Leerlingen benadrukken dat een combinatie van verschillende typen primaire bronnen het meest effectief is ter bevordering van historische empathie.

6. Implementaties voor het onderwijs

6.1. Inleiding

Op basis van de bevindingen uit de voorgaande hoofdstukken, worden in dit hoofdstuk zeven richtlijnen geformuleerd voor het selecteren van primair bronmateriaal om historische empathie te onderwijzen (overzicht in bijlage 4). Daarnaast worden er aanbevelingen gedaan voor extra ontwerpprincipes van lessen.

6.2. Ontwerpprincipes

6.2.1. Richtlijnen voor het selecteren primair bronmateriaal

Uit de literatuur, mijn onderwijsonderzoek en interviews blijkt dat verschillende factoren historische empathie positief beïnvloeden. Onderzoeksresultaten benadrukken het belang van voldoende context, verschillende perspectieven en affectieve betrokkenheid, wat in mijn onderzoek wordt bevestigd.¹³⁶

Ten eerste moeten contextrijke bronnen worden geselecteerd of van aanvullende context worden voorzien, bijvoorbeeld in de vorm van een verteld verhaal. Leerlingen geven in mijn onderzoek unaniem aan dat context nodig is om zich op een genuanceerde wijze in het verleden te kunnen verplaatsen. De literatuur benadrukt dat voldoende context voorkomt dat leerlingen redeneren vanuit hun eigen, hedendaagse perspectief.¹³⁷

Ten tweede moeten bronnen geselecteerd worden die een multiperspectief beeld schetsen of meerdere bronnen die samen een breed scala aan perspectieven bieden. Hoewel docenten aangeven minder belang te hechten aan multiperspectieve bronnen, benadrukken leerlingen de waarde ervan voor inleving in de historische situatie. Dit sluit aan bij Barton en Levstik, die historische empathie ook wel aanduiden als perspectiefherkenning.¹³⁸ Kenneth Harris ziet begrip van meerdere perspectieven zelfs als kernelement van historische empathie.¹³⁹

Ten derde moeten bronnen persoonlijk zijn en mensen humaniseren in plaats van dehumaniseren. Zowel museummedewerkers als leerlingen benadrukken het belang van persoonlijke bron ter inleving in het verleden. Barton en Levstik bevestigen dat persoonlijke betrokkenheid een noodzakelijke voorwaarde is voor het ervaren van historische empathie.¹⁴⁰ Immordino-Yang en Damasio geven aan dat leerlingen zich persoonlijker betrokken voelen wanneer zij zich kunnen verbinden met het onderwerp van een opdracht, wat historische empathie versterkt.¹⁴¹

Ten vierde bevordert herkenbaarheid van bronnen de mate van inleving. Ook museummedewerkers en docenten bevestigen het belang van herkenbaarheid. Volgens Brooks helpt deze richtlijn studenten overeenkomsten te zien tussen zichzelf en historische actoren, wat hun

¹³⁶ Bartelds, Teaching historical empathy; Endacott & Brooks, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy'; Yeager, Foster, Maley, Anderson & Morris, 'Why people in the past acted as they did: an exploratory study in historical empathy'; Barton & Levstik, *Teaching History for the Common Good*; Brooks, 'Displaying historical empathy: What impact can a writing assignment have?'

¹³⁷ Ellenwood Jr, 'Historical Empathy: Judging the People of the Past in a Secondary Social Studies Classroom', 91.

¹³⁸ Barton & Levstik, *Teaching History for the Common Good*

¹³⁹ Harris, Teacher Strategies for Developing Historical Empathy, 23.

¹⁴⁰ Barton & Levstik, *Teaching History for the Common Good*

¹⁴¹ Immordino-Yang & Damasio, 'We feel, therefore we learn: The relevance of affective and social neuroscience to education.' 9.

betrokkenheid bij deze personen vergroot.¹⁴²

Ten vijfde moeten emoties, gedachten en handelingen van historische personen in bronnen direct zichtbaar zijn. Uit de lesopdracht blijkt dat leerlingen hun antwoorden beter kunnen onderbouwen wanneer zij emoties direct zien of lezen. Onderzoek van Lemisko toont dat historische empathie toeneemt wanneer lezers direct worden geconfronteerd met gevoelens en gedachten van historische actoren.¹⁴³ Dit sluit aan bij de definitie van Endacott en Brooks, die historische empathie omschrijven als het begrijpen van hoe mensen in het verleden dachten, voelden, beslissingen namen, handelden en de gevolgen daarvan ondergingen binnen hun historische context.¹⁴⁴

Ten zesde moeten geen sensatiegerichte bronnen geselecteerd worden. Vanuit de museumsector wordt dit als belangrijke aanbeveling genoemd, omdat sensatiegerichte bronnen, zoals gruwelijke beelden, ertoe kunnen leiden dat leerlingen vooral focussen op het schokkende karakter van het materiaal. In de lesopdracht vertoonden leerlingen opvallend sterkere emotionele reacties op een afbeelding van lijdende vrouwen. In zulke gevallen kan empathie verward worden met sympathie. Dit sluit aan op onderzoek van Eisenberg waaruit blijkt dat leerlingen bij ernstige situaties eerder sympathie dan empathie ontwikkelen.¹⁴⁵

Ten zevende verdient selectie van authentieke bronnen de voorkeur. De situatie voelt voor leerlingen ‘echter’ aan, waardoor zij zich beter kunnen verplaatsen. Docenten benadrukken ook het belang van authenticiteit. Frazier en collega’s ondersteunen dit in hun onderzoek en tonen dat authentieke bronnen als waardevoller worden ervaren dan niet-authentieke bronnen.¹⁴⁶

6.2.2. Ontwerpprincipes onderwijzen van historische empathie met behulp van primaire bronnen

Voor de vormgeving van ontwerpprincipes voor lessen over historische empathie zijn de onderzoeken van Endacott en Brooks¹⁴⁷, Bartelds¹⁴⁸ en in mindere mate Barton en Levstik¹⁴⁹ leidend, hoewel deze niet specifiek gericht zijn op het gebruik van primaire bronnen.

Vanuit mijn onderzoek komen twee aanvullende aanbevelingen voor ontwerpprincipes naar voren, specifiek gericht op gebruik van primaire bronnen.

De eerste aanbeveling is: ontwikkel gerichte vragen en reflectieopdrachten bij de primaire bronnen die aansluiten op het niveau van leerlingen. Deze ondersteuningsvragen helpen leerlingen om gericht in te gaan op gedachten, perspectieven en emoties van historische actoren. Deze vragen bevorderen het beter doorgronden van bronnen en kritisch denkvermogen.

De tweede aanbeveling is: laat leerlingen met elkaar in gesprek gaan over de bronnen. Dit bevordert de reflectie op hun eigen denkproces en het leren van andermans perspectieven. Uit de

¹⁴² Brooks, ‘Historical Empathy as Perspective Recognition and Care in One Secondary Social Studies Classroom’, 182.

¹⁴³ Lemisko, ‘The Inside, Out: Diaries as entry points to historical perspective-taking.’, 40.

¹⁴⁴ Endacott & Brooks, ‘An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy’, 41.

¹⁴⁵ Eisenberg, ‘Emotion, regulation, and moral development.’, 671.

¹⁴⁶ Frazier, Gelman, Wilson & Hood, ‘Picasso Paintings, Moon Rocks, and Hand-Written Beatles Lyrics’, 1

¹⁴⁷ Endacott & Brooks, ‘An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy’

¹⁴⁸ Bartelds, Teaching historical empathy

¹⁴⁹ Barton & Levstik, *Teaching History for the Common Good*

interviews blijkt dat leerlingen hun eigen denkprocessen goed kunnen verwoorden. Deze aanbeveling sluit aan bij onderzoek van Doppen, die stelt dat hardop denken leerlingen helpt bij bronanalyse en daardoor zorgt meer begrip van de historische gebeurtenis, waardoor zij diepgaandere historische empathie ontwikkelen.¹⁵⁰

6.3. Conclusie

Uit mijn onderzoek blijkt dat het onderwijzen van historische empathie met behulp van primaire bronnen een waardevolle en uitvoerbare aanpak is. Het inzetten van geschikte primaire bronnen volgens de juiste ontwerpprincipes bevordert de ontwikkeling van historische empathie.

De ontwerpprincipes van Bartelds en het instructiemodel van Endacott en Brooks vormen hiervoor een goede basis. In dit hoofdstuk zijn deze principes aangevuld met specifieke richtlijnen, gebaseerd op literatuur, interviews en praktijkonderzoek. Bij het selecteren van geschikte primaire bronnen is het belangrijk om bronnen te kiezen die voldoende context bieden, meerdere perspectieven tonen, verbonden zijn aan een persoonlijk verhaal, herkenbaar zijn, emoties en gedachten zichtbaar maken, sensatie vermijden en authentiek zijn.

Daarnaast zijn op basis van mijn onderzoek twee ontwerpprincipes toegevoegd aan de bestaande ontwerpprincipes. Ten eerste: het ontwikkelen van gerichte vragen en reflectieopdrachten bij primaire bronnen, aangepast aan het niveau van leerlingen. Ten tweede: het stimuleren van gesprekken tussen leerlingen over hun perspectieven en denkprocessen, om zo gezamenlijk tot dieper historisch en empathisch begrip te komen. Deze principes bieden docenten houvast bij het vormgeven van lessen over historische empathie met behulp van primaire bronnen.

¹⁵⁰ Doppen, 'Teaching and learning multiple perspectives: The atomic bomb.', 164.

7. Discussie

Drie kernproblemen staan centraal: ten eerste de beperkte representativiteit van de gekozen bronnen, ten tweede de uitdagingen in de operationalisering van historische empathie en ten derde de mate waarin de resultaten zijn te generaliseren. Deze discussie leidt tot concrete aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

7.1. Representativiteit en eenzijdigheid in primaire bronnen

Per type bron is slechts één voorbeeld gebruikt. De ervaringen en reacties van leerlingen zijn daarmee gebaseerd op één enkele bron per type. Dit maakt het lastig om vast te stellen of de ervaren effectiviteit voortkomt uit het type bron of uit de inhoudelijke kenmerken van het specifieke voorbeeld. De beeldbron wordt het vaakst als effectief genoemd, maar als onderbouwing verwijzen leerlingen vooral naar de inhoudelijke voorstelling op de afbeelding. Veel leerlingen benoemen de situatie waarin de vrouwen zich bevonden, of het lijden dat werd afgebeeld. De tekstbron en het object tonen minder expliciet lijden, wat mogelijk tot een vertekend beeld heeft geleid. Ook ontbreekt een bron vanuit Japans perspectief; de focus ligt voornamelijk op het Nederlandse perspectief. Voor het ontwikkelen van historische empathie is het juist belangrijk om meerdere perspectieven te belichten.

De keuze om per brontype slechts één voorbeeld te analyseren zorgt voor twee fundamentele beperkingen. Ten eerste is onduidelijk of de meerwaarde van de beeldbron is gelegen aan het medium zelf (de visuele impact) of aan de specifieke inhoud (de voorstelling van geweld). Deze verwevenheid maakt het ingewikkeld om causale verbanden aan te tonen. Ten tweede ontstaat er door het ontbreken van bronnen uit Japans perspectief een eenzijdig beeld. Het ontbreken van het niet-Nederlandse perspectief ondermijnt de pedagogische doelstelling van historische empathie, die juist multiperspectiviteit vereist.

Mijn aanbeveling voor vervolgonderzoek is, om gebruik te maken van meerdere bronnen per type, geselecteerd op variatie in inhoud en perspectief, in plaats van één bron per type.

7.2. Operationalisering van historische empathie

De leerlingantwoorden zijn beoordeeld met een rubric, gebaseerd op het onderzoek van Ashby en Lee. In de praktijk blijkt dit echter lastig, omdat de reacties van leerlingen niet altijd eenduidig in één categorie passen. Daardoor is het moeilijk om het juiste beheersingsniveau van historische empathie toe te wijzen.

De toepassing van de rubric leidt door twee problemen tot beperkingen. Ten eerste leidt het tot kwalitatieve ambiguïteit: leerlingreacties passen niet altijd binnen één categorie, waardoor het moeilijk is om deze antwoorden juist in te delen. Mogelijk zijn de huidige categorieën niet specifiek genoeg in hun afbakening. Ten tweede speelt mijn eigen interpretatie als onderzoeker een rol bij het categoriseren van de antwoorden. Dit brengt onvermijdelijk subjectiviteit met zich mee.

In toekomstig onderzoek zou overwogen kunnen worden een andere beoordelingswijze te hanteren, waarin de complexiteit van historische empathie beter te beoordelen is. Ook zou gekozen kunnen worden voor meer gesloten vraagvormen, zodat duidelijker wordt welk niveau een leerling beheerst.

7.3. De mate waarin de resultaten te generaliseren zijn

Tot slot is mijn onderzoek uitgevoerd op slechts één school en binnen één onderzoeksgroep, namelijk leerlingen uit 5 vwo van het Pantarijn in Wageningen. De resultaten kunnen daardoor beïnvloed zijn door lokale factoren zoals de onderwijscultuur en de vooropleiding van de leerlingen. Daarnaast kan de homogeniteit van de onderzoeksgroep de uitkomsten hebben gekleurd.

Mijn aanbeveling voor vervolgonderzoek is om het onderzoek uit te voeren op meerdere scholen, met een meer diverse doelgroep, zowel wat betreft leeftijd als opleidingsniveau.

8. Conclusie

In mijn onderzoek is aan de hand van vier deelvragen onderzocht:

Welke verklaring is er voor het feit dat het ene type primaire bron (tekstbron, beeldbron of object) effectiever is in het bevorderen van historische empathie dan het andere type bron bij geschiedenislerlingen in 5 vwo?

De interviews met museummedewerkers en docenten in hoofdstuk 1 dienden als basis om vast te stellen met welke selectiecriteria zij rekening houden bij het kiezen van primaire bronnen. Musea maken doordachtere keuzes bij het selecteren en zij leggen voornamelijk veel nadruk op het koppelen van bronnen aan persoonlijke verhalen, om emotionele betrokkenheid te stimuleren. Hoewel docenten het belang van empathie erkennen, gebeurt de toepassing daarvan bij het selecteren van bronnen weinig systematisch. Docenten waarderen bronnen die voldoende context bieden, aansluiten op het niveau en de belevingswereld van leerlingen. Daarentegen geven ze weinig aandacht aan verschillende perspectieven. Tekstbronnen worden door beide groepen als lastig ervaren voor het ontwikkelen van historische empathie.

Met onder andere de informatie uit hoofdstuk 1 is in hoofdstuk 2 een lesonderzoek uitgevoerd. In tegenstelling tot mijn hypothese, dat het object het meest effectief zou zijn, wijst mijn onderzoek uit dat er een indicatie is dat de beeldbron van de drie typen primaire bronnen het meest effectief is in het bereiken van historische empathie. Leerlingen tonen in hun antwoorden het hoogste beheersingsniveau bij het gebruik van de beeldbron, waarbij zij hun antwoorden beter onderbouwen met de context. Leerlingen gaven aan dat de beeldbron hen hielp om een visuele voorstelling te maken. Ook tekstbronnen worden gewaardeerd, omdat leerlingen daaruit direct emoties en gedachten kunnen afleiden. Het object wordt als minst effectief gezien. Zowel uit de antwoorden die leerlingen geven bij de lesopdracht als uit de enquête blijkt dat het object tot minder historische empathie leidt.

In hoofdstuk 3 hebben leerlingen hun gedachtegang bij de lesopdracht uit hoofdstuk 2 toegelicht door middel van een interview. Opnieuw komt naar voren dat de beeldbron het meest effectief wordt bevonden. Leerlingen geven echter aan dat alle typen bronnen sterke en zwakke punten hebben. Zij benadrukken dat de beeldbron hen helpt vanwege de directe visualisatie van de situatie. In vergelijking met de andere twee typen bronnen vinden zij het vooral waardevol dat zij de mensen daadwerkelijk zien op de afbeelding, waardoor zij zich minder hoeven in te beelden hoe deze mensen of situatie eruit heeft gezien. Benadrukt wordt dat context van groot belang is. Zonder context zou de bron mogelijk minder historische empathie oproepen. De tekstbron wordt gewaardeerd vanwege de directe toegang tot gevoelens en gedachten van personen, maar het taalgebruik en het ontbreken van een authentiek fragment vormen belemmeringen. Daarnaast moeten zij zelf bedenken wie de tekst heeft geschreven. Dit geldt in sterkere mate voor het object, dat daardoor in lijn met hoofdstuk 2 als minder effectief wordt ervaren. Leerlingen moeten bij het object zowel de eigenaar

van het object, diens gedachten en emoties als de situatie inbeelden. Dit blijkt voor veel leerlingen een lastige stap. De leerlingen benadrukken dat een combinatie van de drie verschillende typen bronnen het meest behulpzaam is.

Hoofdstuk 4 bevat vervolgens aanbevelingen voor het onderwijs op basis van de resultaten van de voorgaande hoofdstukken. Uit de interviews blijkt namelijk dat docenten, in tegenstelling tot musea, geen systematische aanpak hanteren bij het selecteren van bronnen voor het bevorderen van historische empathie. Mijn onderzoek onderstreept dat primaire bronnen een belangrijke rol kunnen spelen bij het ontwikkelen hiervan, maar dat het essentieel is om de selectie systematischer uit te voeren. Docenten zouden bij het selecteren van bronnen rekening moeten houden met de volgende zeven richtlijnen: De bronnen bieden voldoende context, tonen meerdere perspectieven, sluiten aan op persoonlijke verhalen, zijn herkenbaar, maken emoties en gedachten zichtbaar, vermijden sensatie en zijn authentiek.

Hoewel de beeldbron als meest effectief wordt ervaren, zijn er kanttekeningen te plaatsen bij de vraag of er ook andere factoren zijn geweest die hebben bijgedragen aan deze uitkomst. Leerlingen geven aan dat context essentieel is voor het ontwikkelen van empathie bij de beeldbron. Dit onderzoek toont echter niet aan of de beeldbron zonder deze context ook effectiever zou zijn dan de andere twee bronnen.

Leerling verwijzen in hun toelichting bij de keuze voor de beeldbron vaak naar de context en met name naar de ernst van de afgebeelde gebeurtenis. Het is mogelijk dat zij empathie en sympathie met elkaar verwarren. De beeldbron toonde namelijk de meest expliciete en aangrijpende gebeurtenis van de drie. Eerder onderzoek toont aan dat ingrijpende beelden eerder sympathie dan historische empathie ontwikkelen. De nulmeting laat bovendien zien dat veel leerlingen moeite hebben met het omschrijven van de definitie van historische empathie. Met name het plaatsen van gebeurtenissen in hun historische context en tijd wordt vaak niet benoemd; leerlingen focussen vooral op het aspect van inleving. Mogelijk voelen leerlingen dus eerder sympathie of algemene betrokkenheid bij het zien van expliciete beelden, terwijl zij bij de andere twee bronnen zelf meer denkstappen moesten zetten. Het is denkbaar dat leerlingen een hoger beheersingsniveau van historische empathie nodig hebben om die stappen te kunnen zetten.

Een aanwijzing hiervoor is te vinden in de antwoorden van enkele leerlingen. Leerlingen die een hoger beheersingsniveau laten zien, weten bij alle drie de bronnen tot een diepere inleving en contextualisering te komen. Leerlingen die lager scoren, hebben meer moeite met deze denkstappen, vooral bij het object als bron. Opvallend genoeg blijft juist het object de meeste leerlingen het meest bij en maakt hen het nieuwsgierigst. Vervolgonderzoek zal moeten uitwijzen of deze indicaties kloppen.

Hoewel niet eenduidig vaststaat welke factoren bepalend zijn voor het ervaren van de beeldbron als meest effectief, blijkt uit mijn onderzoek vooral elk type bron sterke en minder sterke aspecten bevat. Zowel leerlingen als docenten en museummedewerkers benadrukken dat een

combinatie van verschillende type bronnen het beste werkt voor het bevorderen van historische empathie.

9. Bibliografie

- Ashby, R. & Lee, Peter, 'Children's concepts of empathy and understanding in history' *The History Curriculum for Teachers* Londen: Falmer (1987) 62-88.
- Bartelds, H., Teaching historical empathy: Perspective taking in past and present using eyewitnesses. [Thesis, externally prepared, Universiteit van Amsterdam] (2024), 19.
- Barton, K.C. & Levstik, L.S., *Teaching History for the Common Good* (New York 2004)
- Brooks, Sarah, 'Displaying historical empathy: What impact can a writing assignment have?' *Social Studies Research and Practice* 3(2) (2008) 130-146.
DOI: [10.1108/SSRP-02-2008-B0008](https://doi.org/10.1108/SSRP-02-2008-B0008)
- Brooks, Sarah, 'Historical empathy as perspective recognition and care in one secondary social studies classroom' *Theory & Research in Social Education* 39(2) (2011) 166-202 DOI: [10.1080/00933104.2011.10473452](https://doi.org/10.1080/00933104.2011.10473452)
- Bryant, Darren & Clark, Penney, 'Historical empathy and 'Canada: a people's history'' *Canadian Journal of Education* 29(4) (2006) 1039-1063
- Colby, Sherrie Rae, 'Energizing the history classroom: Historical narrative inquiry and historical empathy.' *Social Studies Research and Practice* 3(3) (2008) 60-79
<https://doi.org/10.1108/SSRP-03-2008-B0005>
- Collette, J., Empathy in the Middle-School History Classroom: The Effects of Reading Different Historical Texts on Theory of Mind, Empathic Concern, and Historical Perspective-Taking. [Dissertation, Utah State University] (2019)
- Cunningham, Deborah L., 'An empirical framework for understanding how teachers conceptualize and cultivate historical empathy in students' *Journal of Curriculum Studies* 41(5) (2009) 679-709 DOI: [10.1080/00220270902947376](https://doi.org/10.1080/00220270902947376)
- Davison, Martyn, 'Teaching about the First World War today: Historical empathy and participatory citizenship.' *Citizenship, Social and Economics Education* 16(3) (2017) 148-156.
<https://doi.org/10.1177/2047173417736906>
- de Leur, Tessa, van Boxtel, Carla & Wilschut, Arie, 'I saw angry people and broken statues': Historical empathy in secondary history education.' *British Journal of Educational Studies*, 65(3), (2017) 331-352 DOI: [10.1080/00071005.2017.1291902](https://doi.org/10.1080/00071005.2017.1291902)
- de Leur, Tessa, van Boxtel, Carla & Wilschut, Arie 'When I'm drawing, I see pictures in my head': Secondary school students constructing an image of the past by means of a drawing task and writing task.' *European Journal of Psychology of Education* 35(1) (2020) 155-175 DOI: [10.1007/s10212-019-00419-7](https://doi.org/10.1007/s10212-019-00419-7)
- Doppen, Frans 'Teaching and learning multiple perspectives: The atomic bomb.' *The Social Studies* 91(4) (2000) 159-169 DOI: [10.1080/00377990009602461](https://doi.org/10.1080/00377990009602461)
- Nancy Eisenberg, 'Emotion, regulation, and moral development.' *Annual Reviews in Psychology* 51(1) (2000) 665-697 DOI: [10.1146/annurev.psych.51.1.665](https://doi.org/10.1146/annurev.psych.51.1.665)
- Ellenwood Jr, Thomas D., 'Historical Empathy: Judging the People of the Past in a Secondary Social Studies Classroom' *Learning to Teach Language Arts, Mathematics, Science, and Social Studies Through Research and Practice* 6(1) (2018) 90-95

- Endacott, Jason L. & Brooks, Sarah, 'An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy' *Social Studies Research and Practice* 8(1) (2013) 41-58. DOI: [10.1108/SSRP-01-2013-B0003](https://doi.org/10.1108/SSRP-01-2013-B0003)
- Endacott, Jason, L., 'Reconsidering affective engagement in historical empathy.' *Theory & Research in Social Education*, 38(1) (2010) 6-49 DOI: [10.1080/00933104.2010.10473415](https://doi.org/10.1080/00933104.2010.10473415)
- England, Kim V. L., 'Getting personal: Reflexivity, positionality, and feminist research.' *The professional geographer* 46(1) (1994) 80-89 DOI: [10.1111/j.0033-0124.1994.00080.x](https://doi.org/10.1111/j.0033-0124.1994.00080.x)
- Examenblad, *Examenprogramma geschiedenis VWO* (2025)
- Foster, Stuart, 'Using historical empathy to excite students about the study of history: Can you empathize with Neville Chamberlain?' *The Social Studies* 90(1) (2010) 18-24 DOI: [10.1080/00377999909602386](https://doi.org/10.1080/00377999909602386)
- Frazier, Brandy N., Gelman, Susan A., Wilson, Alice & Hood, Bruce, 'Picasso Paintings, Moon Rocks, and Hand-Written Beatles Lyrics: Adults' Evaluations of Authentic Objects' *Journal of Cognition and Culture* 9(1-2) (2009) 1-14 DOI: [10.1163/156853709X414601](https://doi.org/10.1163/156853709X414601)
- Grant, S.G. 'It's just the facts, or is it? The relationship between teachers' practices and students' understandings of history.' *Theory and Research in Social Education* 29(1) (2001) 65-108 DOI: [10.1080/00933104.2001.10505930](https://doi.org/10.1080/00933104.2001.10505930)
- Harris, B.K. Teacher Strategies for Developing Historical Empathy. [Dissertation, Walden University Minneapolis] (2016)
- Havekes, Harry.G.F, Coppen, Peter-Arno, Luttenberg, Johan & van Boxtel, Carla, 'Knowing and doing history: A conceptual framework and pedagogy for teaching historical contextualisation.' *History Education Research Journal* 11(1) (212) 72-93 DOI: [DOI:10.18546/HERJ.11.1.06](https://doi.org/10.18546/HERJ.11.1.06)
- Hoffman, M.L., *'Empathy and moral development: Implications for caring and justice'* (New York, NY: Cambridge University Press 2000).
- Huijgen, Tim, van Boxtel, Carla, van de Grift, Wim & Holthuis, Paul, 'Testing elementary and secondary school students' ability to perform historical perspective taking. The constructing of valid and reliable measure instruments.' *European Journal of Psychology of Education* 29(4) (2014) 653-672. DOI: [10.1007/s10212-014-0219-4](https://doi.org/10.1007/s10212-014-0219-4)
- Huijgen, Tim, van Boxtel, Carla, van de Grift, Wim & Holthuis, Paul, 'Toward historical perspective taking: Students' reasoning when contextualizing the actions of people in the past.' *Theory & Research in Social Education* 45(1) (2017) 110-141 <https://doi.org/10.1080/00933104.2016.1208597>
- Immordino-Yang, Mary Helen & Damasio, Antonio., 'We feel, therefore we learn: The relevance of affective and social neuroscience to education.' *Mind, Brain and Education* 1(1) (2007) 3-10 DOI: [10.1111/j.1751-228X.2007.00004.x](https://doi.org/10.1111/j.1751-228X.2007.00004.x)
- Java Post (20 augustus 2017). Overklaarbare geluiden drongen ons Jappenkamp binnen. *Java Post*. Geraadpleegd op 8 mei 2025, van <https://javapost.nl/2017/08/20/onverklaarbare-geluiden-drongen-ons-jappenkamp-binnen/>
- Jensen, Jill, 'Developing historical empathy through debate: An action research study.' *Social Studies Research and Practice* 3(1) (2008) 55-66 DOI: [10.1108/SSRP-01-2008-B0004](https://doi.org/10.1108/SSRP-01-2008-B0004)

- Kezar, Adrianna, 'Reconstructing static images of leadership: An application of positionality theory.' *Journal of Leadership Studies* 8(3) (2002) 94-109 DOI: [10.1177/107179190200800308](https://doi.org/10.1177/107179190200800308)
- Kohlmeier, Jada, 'Couldn't she just leave?': The Relationship Between Consistently Using Class Discussions and the Development of Historical Empathy in a 9 th Grade World History Course' *Theory and Research in Social Education* 34(1) (2006) 34-57
<https://doi.org/10.1080/00933104.2006.10473297>
- Knuffelbeer, eigendom en verhaal van Paula Cremers
- Lee, P. J & Asbhy, R, *Empathy, Perspective Taking, and Rational Understanding*. In: L. Davis Jr., E. A. Yeager, & S. J. Foster, *Historical Empathy and Perspective Taking in the Social Studies* (2001, Rowman & Littlefield)
- Lee, Peter & Shelmit, Dennis, 'The concept that dares not speak its name: Should empathy come out of the closet?' *Teaching History* (143) (2011) 39-49
- Lemisko, Lynn, 'The Inside, Out: Diaries as entry points to historical perspective-taking.' *Canadian Social Studies* 44(1) (2010) 38-54
- Meier, D., The use of primary source historical documents, historical reasoning heuristics, and the subsequent development of historical empathy [Dissertation, Temple University Philadelphia] (2009)
- Onsland. (z.d.) Zo moesten de geïnterneerde Europese vrouwen voor de Japanners buigen. NI 6143. *Onsland*, geraadpleegd op 8 mei 2025 van <https://www.onsland.nl/collectie/object/https%3A%2F%2Fbeeldbankwo2.nl%2Fnl%2Fbeelden%2Fdetail%2F01d08d88-025a11e7-904b-d89d6717b464%2Fmedia%2F4a574af9-8045-a7a5-972f-a0d1e8b99288>
- Perikleous, Lukas, "Because they believed": Students' ideas of historical empathy in Greek Cypriot primary education.' *History Education Research Journal* 16(2) (2019) 195–208 DOI: [10.18546/HERJ.16.2.04](https://doi.org/10.18546/HERJ.16.2.04)
- Rantala, Jukka, Manninen, Marika, van den Berg, Marko Jacob Gerrit, 'Stepping into other people's shoes proves to be a difficult task for high school students: assessing historical empathy through simulation exercise' *Journal of Curriculum Studies* 48(3) (2015) 1-23 DOI: [10.1080/00220272.2015.1122092](https://doi.org/10.1080/00220272.2015.1122092)
- Savenije, Geerte M. & de Bruijn, Pieter, 'Historical empathy in a museum: uniting contextualization and emotional engagement' *International Journal of Heritage Studies* 23(9) (2017) 832-845 DOI: [10.1080/13527258.2017.1339108](https://doi.org/10.1080/13527258.2017.1339108)
- Smith, Laurajane, 'Changing Views? Emotional Intelligence, Registers of Engagement and the Museum Visit' *Museums as Sites of Historical Consciousness: Perspectives on museum theory and practice in Canada*. 1(1) 1-22
- van Boxtel, Carla & van Drie, Jannet, 'Het vermogen tot historisch redeneren' *Hermes* 12(43) (2008) 1-16
- van Boxtel, Carla & van Drie, Jannet, 'Historisch denken en redeneren onderwijzen' *KLEIO* 60(5) (2019) 6-29

- van Drie, Jannet & van Boxtel, Carla 'Historical reasoning: Towards a framework for analysing students' reasoning about the past.' *Educational Psychology Review* 20(2) (2008) 87-110.
DOI: [10.1007/s10648-007-9056-1](https://doi.org/10.1007/s10648-007-9056-1)
- van Nieuwenhuysse, Karel, Roose, Hanne, Depaepe, Fien, Verschaffel, Lieven & Wils, Kaat, 'Redeneren met en/of over bronnen? Een empirisch onderzoek naar het gebruik van primaire bronnen in het Vlaamse geschiedenisonderwijs.' *Hermes: Tijdschrift van de Vlaamse Leraren Geschiedenis* 22(63) (2018) 8-26
- Vink, A., Multiperspectiviteit in de geschiedenisles: Een onderzoek naar de theorie en praktijk van multiperspectiviteit in het kader van het PGO voor de eerstegraads opleiding geschiedenisdocent' [Thesis, Utrecht] (2013)
- Wineburg, Sam, 'Unnatural and essential: the nature of historical thinking' *Teaching History* 129 (2007) 6-11
- Yeager, Elizabeth Anne, Foster, Stuart, Maley, Sean D., Anderson, Thom & Morris, James W., 'Why people in the past acted as they did: an exploratory study in historical empathy' *International Journal of Social Education* 13(1) (1998) 8-24
- Yilmaz, Kaya & Koca, F. 'A Qualitative Study on Historical Empathy: Examination of History Teachers' Perceptions, Perspectives and Experiences' *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3) 855–879

10. Bijlage

Bijlage 1 Interviews Docenten en Museummedewerkers

Bijlage 1.1: Interview leidraad docenten

Algemeen

Voor mijn scriptie doe ik onderzoek naar het bevorderen van historische empathie met behulp van primaire bronnen. Het volgende interview gaat daarom zowel over de keuze van primaire bronnen als over inzichten met betrekking tot historische empathie.

Thema 1: Bronkeuze

De eerste vragen richten zich op het kiezen van primair bronmateriaal tijdens de geschiedenislessen.

Vraag 1: Wanneer vindt u het belangrijk om primaire bronnen te gebruiken tijdens de les?

Doorvragen:

- Gebruikt u in elke les primaire bronnen?
- Waarom vindt u het belangrijk om primair bronmateriaal te gebruiken?

Vraag 2: Waar houdt u rekening mee bij het selecteren van primaire bronnen?

Doorvragen:

- Welke criteria hanteert u bij het selecteren van bronnen?
- Hoe lang denkt u ongeveer na over de keuze voor een primaire bron?
- Houdt u rekening met verschillende perspectieven?
- Denkt u na over het verhaal dat u wilt vertellen? Kiest u daarvoor specifiek een bepaald type primaire bron?

Vraag 3: Welke type primaire bronnen gebruikt u het meest tijdens de les?

Doorvragen:

- Kiest u doelbewust voor een bepaald type bronmateriaal bij specifieke onderdelen?

Vraag 4 (rankingsvraag): Welke criteria spelen de grootste rol bij het selecteren van bronmateriaal voor de les? Plaats de volgende criteria in uw gewenste volgorde:

- Betrouwbaarheid
- Relevantie
- Verbeelding
- Inleving
- Verschillende perspectieven belichten
- Context
- Inhoudelijke kennis opbouwen
- Niveau van de bron sluit aan bij leerlingen
- Oorsprong van de bron
- Maker van de bron

Vraag: Zijn er criteria die niet genoemd zijn, maar die u ook belangrijk vindt bij het selecteren van bronmateriaal.

Thema 2: Historische empathie

De volgende vragen gaan over historische empathie. Na de eerste vraag wordt de definitie van historische empathie gegeven die in deze scriptie wordt gehanteerd.

Vraag 5: Wat verstaat u onder historische empathie?

Doorvragen:

-Kunt u een definitie formuleren?

Voor mijn scriptie hanteer ik de volgende definitie van historische empathie:

Historische empathie is zowel een cognitief als affectief proces, waarbij leerlingen proberen verbinding te maken met een persoon uit het verleden om diens emoties en handelingen te begrijpen. Om tot historische empathie te komen, moeten drie inspanningen worden gecombineerd: historische conceptualisering, perspectiefneming en affectieve verbinding. De volgende vragen zijn bedoeld om te onderzoeken in hoeverre u historische empathie onderwijst in uw lessen en op welke manier.

Vraag 6: Wat doet u specifiek om historische empathie bij leerlingen te bevorderen?

Doorvragen:

-Maakt u expliciet duidelijk hoe leerlingen zich historisch kunnen inleven?

-Geeft u aan wanneer historische empathie wordt geoefend?

-Legt u uit waarom historische empathie een belangrijke vaardigheid is?

Vraag 7: Wat denkt u dat vooral van belang is bij het bevorderen van historische empathie?

Doorvragen:

-Past u dit toe in uw eigen lessen?

-Baseert u dit op ervaringen uit uw eigen lessen?

-Is uw mening over wat belangrijk is bij het onderwijzen van historische empathie veranderd nadat u de definitie kreeg?

Thema 3: Kiezen van bronnen om historische empathie te bevorderen

De volgende vragen gaan over het kiezen van bronnen om historische empathie te bevorderen in uw lessen?

Vraag 8: Houdt u bij het kiezen van primair bronmateriaal voor leerlingen rekening met historische empathie?

Doorvragen:

-Waar houdt u dan rekening mee?

-Waarom vindt u het wel of niet belangrijk om hier rekening mee te houden?

Vraag 9: Hoe bepaalt u of een object, afbeelding of tekst effectief is bij het bevorderen van historische empathie bij uw leerlingen?

Doorvragen:

-Welke criteria vindt u belangrijk?

-Wanneer zou u een primaire bron niet kiezen?

-Heeft u ervaringen van leerlingen waarop u uw keuzes baseert?

-Baseert u uw keuzes op literatuur?

Vraag 10: Kunt u voorbeelden geven van bronnen die u heeft gekozen om historische empathie te bevorderen?

Doorvragen:

-Waren dit volgens u effectieve bronnen?

Vraag 11: (rankingsvraag): Welke criteria spelen de grootste rol bij het selecteren van bronmateriaal voor een les met als doel historische empathie? Plaats de volgende criteria nogmaals in de gewenste volgorde, maar met in het achterhoofd dat het gaat om historisch empathie.:

- Betrouwbaarheid
- Relevantie
- Verbeelding
- Inleving
- Verschillende perspectieven belichten
- Context
- Inhoudelijke kennis opbouwen
- Niveau van de bron sluit aan bij leerlingen
- Oorsprong van de bron
- Maker van de bron

Vraag: Zijn er criteria die niet genoemd zijn, maar die u ook belangrijk vindt bij het selecteren van bronmateriaal voor historische empathie?

Vraag 12: Maak twee stapels: wat is bij het onderwijzen van historische empathie met behulp van bronmateriaal belangrijk, en wat is minder belangrijk?

- Het bronmateriaal is herkenbaar voor leerlingen.
- Het bronmateriaal is typerend voor een gebeurtenis.
- Het bronmateriaal is persoonlijk.
- Het bronmateriaal bevat een menselijk aspect.
- Het bronmateriaal is ingrijpend.
- Het bronmateriaal is stereotyperend.
- Het bronmateriaal bevat iets wat leerlingen uit hun eigen leven herkennen.
- Het bronmateriaal biedt context.
- Het bronmateriaal is authentiek.
- Het bronmateriaal toont verschillende perspectieven.
- Het bronmateriaal komt uit de eigen omgeving.
- Het bronmateriaal is symbolisch.

Vraag: Is er nog iets anders belangrijk bij het onderwijzen van historische empathie met behulp van bronmateriaal dat niet is genoemd?

Vraag 13 (rankingsvraag) : Kunt u de volgende bronnen rangschikken op effectiviteit bij het bevorderen van historische empathie bij leerlingen?

- Teksten
- Beeldbronnen
- Objecten
- Oral history

- Simulatieoefeningen

Doorvragen:

- Waarom denkt u dat de twee bronnen die u bovenaan heeft gezet het meest effectief zijn?
- Waarom denkt u dat de twee bronnen die u onderaan heeft gezet het minst effectief zijn?
- Heeft u de volgorde bepaald op basis van uw eigen gevoel, of heeft u dit weleens teruggekregen van leerlingen?

Vraag 14: Kiest u zelf weleens bij een specifiek onderwerp voor één type primaire bron om historische empathie op te wekken?

Doorvragen:

- Denkt u dat het effectiever is om één bron te kiezen of juist bronnen te combineren?

Afsluiting

Vraag 15: Heeft u nog aanvullende opmerkingen die niet in het interview aan bod zijn gekomen, maar die wel een toevoeging kunnen zijn voor het onderzoek?

Bijlage 1.2: Interview leidraad museummedewerkers

Algemeen

Vraag 1: Kunt u zichzelf voorstellen, inclusief uw functie binnen het museum.

Thema 1: Keuzeprocessen voor objecten en teksten en afbeeldingen

De volgende vragen gaan over de overwegingen die worden gemaakt bij het keuzeproces van museumobjecten.

Vraag 2: Welke criteria gebruikt u bij het beslissen welke objecten, afbeeldingen of teksten in het museum worden tentoongesteld?

Doorvragen:

- Wordt er rekening gehouden met de relevantie van objecten en teksten? Hoe wordt dit beoordeeld?
- Wordt er rekening mee gehouden dat objecten en teksten verschillende perspectieven en verhalen belichten? Op welke manier gebeurt dit?

Vraag 3: Houdt u rekening met het soort museumstuk dat wordt gekozen voor een bepaald verhaal of een bepaalde gebeurtenis? Kiest u bijvoorbeeld bewust voor een afbeelding, tekst of object?

Doorvragen:

- Wat maakt dat u tot een bepaalde keuze komt voor een museumstuk?
- Welke belangen en overwegingen spelen hierbij een rol?

Vraag 4: Hoe bepaalt u of een museumstuk kenmerkend is voor een bepaalde periode, gebeurtenis of verhaal?

Doorvragen:

- Vindt u het belangrijk dat een object kenmerkend is voor een gebeurtenis, verhaal of periode?
- Op welke manier wordt beoordeeld of een museumstuk kenmerkend is voor een periode, gebeurtenis of verhaal?
- Houdt u hierbij rekening of iets bijvoorbeeld kenmerkend is voor volwassenen of juist voor jongeren?
- Waar is het kiezen van objecten op gebaseerd. Bijvoorbeeld op onderzoek, theorie, ervaring, etc?

Vraag 5: Wanneer is volgens u een museumstuk kenmerkend voor de jongere bezoekers?

Doorvragen:

- Houdt u hier rekening mee
- Wat zijn zaken die u wel en niet belangrijk vindt bij deze selectie
- Heeft u hier feedback op gekregen van jongere bezoekers

Vraag 6: Wat zijn de uitdagingen bij het selecteren van objecten, teksten en afbeeldingen voor het vertellen van het verhaal?

Doorvragen:

- Heeft u weleens kritiek of feedback ontvangen van collega's of bezoekers op de gekozen objecten? Wat doet u hiermee?

Vraag 7: Wat zou voor u een reden zijn om een object, afbeelding of tekst niet in het museum op te nemen?

Doorvragen:

- Is uw mening hierover in de loop der jaren veranderd?
- Ziet hier een verschil in tussen volwassene en jongeren?

Vraag 8: Houdt u rekening met educatieve doeleinden bij het selecteren van objecten, afbeeldingen of teksten?

Doorvragen:

- Wat zijn educatieve criteria waar u rekening mee houdt?
- Is dit ook een doel van het selecteren van objecten?
- Welke items zijn volgens u geschikt voor de educatieve doeleinden en waarom deze?

Vraag 9: Kunt u specifieke voorbeelden noemen van objecten of teksten die voor het museum zijn gekozen voor jongeren of vanuit een educatieve motivatie? Waarom zijn juist deze geselecteerd?

Doorvragen:

- Hoe verhouden de keuzes van deze objecten of teksten zich tot het verhaal dat u in het museum wilt vertellen?

Thema 2: De rol van historische empathie bij de keuze van museumstukken

Mijn onderzoek richt zich op de rol van objecten, afbeeldingen en teksten bij het onderwijzen en stimuleren van historische empathie bij middelbare scholieren. Historische empathie is zowel een cognitief als affectief proces waarbij leerlingen proberen verbinding te maken met een persoon uit het verleden om diens emoties en handelingen te begrijpen.

Om tot historische empathie te komen, moeten drie inspanningen worden gecombineerd: historische conceptualisering, perspectiefneming en affectieve verbinding. De volgende vragen zijn bedoeld om te onderzoeken in hoeverre kenmerken van historische empathie een rol spelen bij de keuze van museumstukken.

Vraag 8: In hoeverre houdt u rekening met de (emotionele) impact van objecten op het publiek?

Doorvragen:

- Houdt u daarvoor bij jongeren nog met andere zaken rekening?
- Welke reacties en emoties wilt u oproepen bij bezoekers met de keuze van bepaalde objecten, afbeeldingen en teksten?
- Zijn er objecten, afbeeldingen of teksten waarvan bekend is dat ze bepaalde emoties oproepen bij bezoekers? Hoe gaat u hiermee om?

Vraag 9: Welke overwegingen maakt u bij het kiezen van objecten die mogelijk emotioneel aangrijpend zijn of impact kunnen hebben op jongeren?

Doorvragen:

-Op welke manier wordt er context geboden bij een object, afbeelding of tekst?

Vraag 10: Vindt u het stimuleren van historische empathie een doel bij het kiezen van museumstukken? Waarom wel of waarom niet?

Doorvragen:

-Wordt er rekening gehouden met het bieden van context?

-Wordt er rekening gehouden met verschillende perspectieven?

-Wordt er rekening gehouden met de affectieve verbinding? Kunnen leerlingen inzicht krijgen in de geleefde ervaringen en handelingen van historische figuren?

Vraag 11: Wanneer vindt u het wel of niet belangrijk om historische empathie te stimuleren?

Doorvragen:

-Zijn er situaties waarin u het extra belangrijk vindt om historische empathie te stimuleren?

Vraag 12: Wat zou uw aanbeveling zijn voor docenten geschiedenis bij het tonen van objecten, afbeeldingen en teksten tijdens de geschiedenisles?

Doorvragen:

-Heeft u een voorkeur voor het tonen van objecten, afbeeldingen of teksten?

Afsluiting

Vraag 13: Heeft u nog aanvullende opmerkingen die niet in het interview zijn behandeld, maar wel een toevoeging kunnen zijn voor het onderzoek?

Bijlage 1.3: Interview transcripten docenten

Geïnterviewde: Docent 1 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 04-04-2025

I: Even kijken, wie doet ja dat ik niet straks opeens aan het eind denk ik leuk dat ik het heb gemaakt. Maar ik kan het niet opnemen? Nee, ja, Ik ga er helemaal vanuit dat dit werkt. Vorige keer ging het goed, dus daar gaan we voor.

R: Ja, want je schrijft ook niet mee.

I: Ja, in principe stel ik gewoon begin ik met een aantal vragen stel, die gaan dus over primair brongebruik. En ja, het spreekt denk ik een beetje voor zich en Ik denk dat we ongeveer 3 kwartier. Dan Komen we al een heel eind, mag ik hopen?

R: Kijk maar, in feite hè, heb ik de hele middag voor je

I: Nou ik, ik persoonlijk zit daar zelf ook niet op te wachten, moet ik zeggen Daarom dus We gaan gewoon lekker doorheen en we zien wel waar we komen. Oke, nou, het eerste stuk gaat dus over die primaire bronnen. En eigenlijk de eerste vragen richten zich daar ook op. Ik wil beginnen met wanneer vind jij het belangrijk om nou primaire bronnen te gebruiken tijdens een geschiedenisles?

R: Ja, Wanneer ik het belangrijk vind? Ja ter ondersteuning van bepaalde theorieën of bepaalde uitleg. En Ik vind thema's als bijvoorbeeld de Koude Oorlog, maar ook de Eerste Wereldoorlog kun je daar heel mooi mee ondersteunen, de Tweede Wereldoorlog. Wat langer geleden is mooier, Maar het is altijd wat lastiger, dus Ik wil dat de primaire bron. Die kan je als wanneer die aandraagt, moet het voor leerlingen. Hoe zeg je dat de theorie wel duidelijk zijn, dus het moet Als ik zie het eigenlijk ook als een extraatje dat ze de theorie doorhebben en dat ze door een primaire bron door krijgen van oh, dat zit zo of je kan het ook vanuit die kant bekijken. Dus wanneer ik het belangrijk vind, ja, Dat is eigenlijk heel verschillend.

I: En gebruik je elke les primaire bronnen?

R: Nee

I: Gewoon af en toe?

R: Ja, Het is net hoe. Ja, hoe je de les hebt ingedeeld en ik moet zeggen, de ene moment ben je daar echt echt veel drukker mee en dan heb je een mooie site gevonden met allerlei bronmateriaal waarvan je denkt, oh ja, hier ga ik echt veel mee doen. En het andere moment hè? Dan ben je weer veel te druk, bijvoorbeeld met de examens en dan ligt dat weer een beetje op zijn gat. Als we het hebben, dan zetten we dat vaak wel weer in wel vaak van die grote opdrachten waarbij dan. Die opdracht van X, Misschien ken jij die die burgemeester van Wageningen? Daar zit dan wel weer van dat bronmateriaal in. Nou ja, als een opdracht die je Natuurlijk vaker kan inzetten, die elk je dan weer terug komt.

I: En waarom vind je het dan belangrijk om wel primaire bron materiaal bij sommige lessen te gebruiken?

R: Omdat het soms ook heel mooi de andere hoeken het perspectief kan veranderen, dus dat ze ook vanuit hè, Als je iets hebt aangeleerd in theorie, Dat is Natuurlijk soms heel abstract. Dat we soms ook leren kijken van ja, een ander kan het heel anders zien of anders hebben ervaren. Zelf vind ik de mooiste primaire bronnen altijd als ze bij ons in de les omen vertellen. Nou, dat heb je zelf meegemaakt met Paula. Hebben we ook veel gedaan met door iemand die in Oost Duitsland of Oost Berlijn heeft gewoond. Ja, waarbij ze hun eigen verhaal vertellen.

I: Waar hou je rekening mee als je primaire bronnen gaat selecteren voor de les?

R: Dat leerlingen het begrijpen en dat merk ik dus nu met bronnen die van wat langer geleden is, hè, Als je bronnen. Zoekt uit nou ja, zeg maar wat 17e 18e eeuw. Dat is al best lastig, want dan moet je hem zelf soms gaan vertalen, hè? Naar de huidige taal dat ze het begrijpen? Dat vind ik tegenwoordig een hele lastige, Omdat de leesvaardigheid en wat betekenen woorden. En ja, wat wordt er dan bepaalde? Ja, wat wordt er dan met die bron precies bedoeld? Ze vinden het soms heel lastig om dan die kern eruit te halen, dus ik merk voor de 20e eeuw, ja is, dat vind ik toch wat lastiger.

I: Ja, dat snap ik en hoe lang denk je dan ongeveer na over zo'n keuze voor zo'n primaire bron die je dan gebruikt In de les?

R: En dat ligt helemaal aan de opdracht en de ja. De opdracht die eromheen hangt.

I: En, is het echt Als je die primaire bron selecteert, doe je dat om het verhaal te ondersteunen. Of zijn er ook andere redenen Waarom je?

R: Ja ook verschillend. Ja, vaak is het wel eerste theorie dat ze die begrijpen. Ja, Het is Natuurlijk ook mooi om eerst met een primaire bron te beginnen en te laten interpreteren en daarna pas zeggen dat ik dat zelf wat minder toepas, Maar het zal ook een mooie manier zijn. Zeker

I: En welke primaire bronnen gebruik je nou het meeste tijdens de les? En dan eigenlijk specifiek na teksten, objecten of afbeeldingen?

R: Dat zijn wel de teksten en de afbeeldingen, de spotprenten hè, de krantenartikelen. Ja de persoonlijke verhalen staan In de examens staan natuurlijk ook vaak mooie primaire bronnen. Ja, daar doen wij heel veel mee, want dan ben je ook meteen weer een mooie vraag aan het oefenen.

I: En kies je dan bij bijvoorbeeld een bepaald thema voor specifiek een tekst object of afbeelding of is dat zijn er andere redenen voor waarom je bepaald soms kiest voor een tekst, een object of een afbeelding?

R: Ja, dat hangt ook weer van de opdracht af, en soms ben je. Hè? Het ene moment bij de Tweede Wereldoorlog heb ik bijvoorbeeld een opdracht liggen met met foto's uit die tijd. Maar ik heb bijvoorbeeld ook een opdracht liggen met teksten, dus Dat is weer net. Ja, waar ik op dat moment zin in had en wat ik zin heb om te gebruiken. Dus Dat is niet ja.

I: Dat is niet dat je bijvoorbeeld zegt, ik neem het ene moment met het één. Het ander moment om iets?

R: Nee, Meestal is het ook een beetje van wat werkte. En ja, wat maakt de indruk hè? Wat vonden de leerlingen prettig werken? Ja, dat dat verschilt.

I: Ja. Ik heb voor om te kijken welke criteria jij toepast eigenlijk bij het selecteren van het brommateriaal heb ik een aantal criteria uitgeprint op kaartjes en Ik wil vragen of je deze in een soort rankingsvolgorde wil leggen van degene die het belangrijkste vindt, is dat je het belang vindt bij het selecteren van de primaire bron materiaal bovenaan en degene die het minst belangrijk vindt onderaan. En zeg, stel je zegt nou, Ik vind het twee zo belangrijk, dat vind ik echt op gelijk hoger. Mag je ze ook wel gelijk leggen. Maar dat je een soort ranking maakt van boven naar beneden.

R: Oh, Ik vind het ook wel weer lastig. Omdat het soms heel erg met zijn opdracht samenhangt, want soms is dat juist betrouwbaarheid. Gaat het om, dat je die wil meenemen? Ja dat niveau dat ligt wel hoog, want daar hangt, daar valt of staat het wel bij. Zo hoog, want het? Die zijn wat minder betrouwbaarheid, dus ja, dat dat hangt net af. Wat er Als we naar die betrouwbaarheid moeten kijken, dus die komt dan wel onder. Verschillende perspectieven ja, dat hangt ook weer van de opdracht af. Vaak is dat niet. Het is belangrijk even kijken. Misschien ook wel. Wat wat versta jij onder het verbeelding en inleving, want die lijkt voor mij heel erg in elkaar.

I: Verbeelding versta ik onder het algemeen dat het dat het een beeld geeft voor leerlingen en inleving is dus dat zij ook meer zich ja daarmee verbonden voelen bijvoorbeeld.

R: Ja oke, precies zoals het er staat. Ik denk dat ie zo wel, Ja rolmaker. Ja, Het is wel heel lastig, hoor. Het is echt afhankelijk van de opdracht.

I: Ja, Dat is hem ja, en waarom heb je nou bijvoorbeeld voor die twee bovenste bovenaan gekozen?

R: Ja, Omdat je toch wel kijkt Omdat je hem toch de relevantie en de context dat je hem toch echt bij het thema of bij het onderwerp dat je aan het bespreken bent. Ja, Dat is je leerdoel en dat je hem daar toch aan ophangt.

I: Ja en degene die onderaan heb gezet. Waarom perse heb je die onderaan gezet?

R: Omdat het ja trouwens, nou ga ik weer twijfelen of die maker van de bron, want daar kijk je Natuurlijk altijd naar, maar in die zin vind ik dat niet altijd belangrijk, Omdat je soms ook de inhoud niet per se de maker van de bron daarin meeneemt. Soms ook Alleen kijk naar de inhoud door even die maker juist los te Laten. Het blijft een belangrijke en het ligt aan de opdracht. Maar Als ik hem

dan nu even zo moet. En, ik zou het Misschien over? Half uur weer anders doen.

I: Nee, nee is helemaal goed. Ik ga daar straks even een foto van maken. Dan weet je het alvast, dus deze vragen dit zijn, heb je nog eentje die ik criteria die ik je er niet tussen zit dat je zegt, hé, maar die vind ik wel zelf heel belangrijk, maar die is niet genoemd.

R: Denk het niet. Nee, Misschien dat dat zo meteen nog ergens te binnen schiet, maar.

I: Mag ook later aangevuld worden.

R: Ja nee van nu denk ik niet.

I: maar oke, dit waren een beetje de vragen over het algemeen of primair bron gebruik, maar nu gaan we eigenlijk naar de vragen toe die over het algemeen over historische empathie gaan. En eigenlijk de eerste vraag is, welke definitie versta jij onder het historisch empathie? Dus hoe zou jij dat formuleren?

R: Dat een leerling zich kan verplaatsen in een ja gezien. Ze gaat heel vaak over personen in een in een ander persoon, dus niet zijn eigen normen en waarden en. Hè dat allemaal loslaat en zich kan verplaatsen. Waarom iemand bepaalde keuzes heeft gemaakt Zonder te kijken hoe die zelf? Ja door. Hoe zeg je dat, ja eigenlijk door alles los te Laten en zich te verplaatsen in een ander, onder te oordelen, misschien dat het?

I: Ja, Komt denk ik mooi overeen ook wel met de definitie die ik eraan geef en die zal ik even voorlezen dat je weet welke definitie wij ik in het onderzoek hanteer. In dit geval wordt historische empathie is zowel een cognitieve als affectief proces inderdaad en een denkproces, maar ook een verbinding waarbij leerlingen proberen verbinding te maken met de persoon uit het verleden om diens emoties en handelingen te begrijpen en uit onderzoek komt naar voren dat de historische empathie vooral door 3 inspanningen moet je combineren Om dat op te wekken en dat zijn historische conceptualisering, perspectiefneming en een affectieve verbinding. En de volgende vragen gaan er eigenlijk over, in hoeverre jij historische empathie gebruikt In de lessen en hoe je dat dan probeert te bevorderen? Nou ook om dan eigenlijk te starten met de eerste vraag, wat doe jij precies om historische empathie bij leerlingen te bevorderen In de les en werk je daar überhaupt mee eigenlijk?

R: Ja, ja, het zijn vaak de kleine dingen. De vragen die je stelt, dus Als je iets aan behandelt of hè? Je hebt theorieën behandeld dat je vraagt dat je vraagt van ja, hoe zou jij reageren in die in die situatie? Ja en bij die empathie heb je Natuurlijk ook dat je een voorbeeld hebt van een persoon of hoe personen dat zit er Misschien dan weer wat minder in. Wij hebben wel een project over de Eerste Wereldoorlog, waarin dat wel weer terugkomt met die brieven van die soldaten, dus dat Dat is eigenlijk wel een mooi voorbeeld. De wat grotere opdrachten dan waarin dat terugkomt. Meestal ja toeval is Misschien een beetje een groot woord maar. Als je iets? Behandeld en er wordt iets in een in een fragment gezegd dat je daarop kan terugpakken. Het gebeurt eigenlijk op momenten waarop je zelf ook niet altijd erbij stilstaat dat je het doet.

I: want maak je dan ook expliciet duidelijk aan leerlingen als ze bezig zijn met historische empathie?

R: Nee, Dat is eigenlijk benoem je dat vrijwel nooit

I: En ook niet dus wanneer het gaat oefenen dat. Benoem je ook niet?

R: Nee nee.

I: Heb je je wel eens uitgelegd Waarom historische empathie een belangrijke vaardigheid is voor leerlingen?

R: Nou niet, niet zozeer ook door het woord te noemen, maar wel dat ze leren dat wij alles vanuit onze eigen bril zeg maar bekijken. Dus in die zin dat je ze wel leert, hè? Wij hebben ons wij bekijken alles vanuit een bepaald perspectief en dat moet je bij geschiedenis ook soms loslaten, dus het wordt niet zo benoemd, Maar ik denk wel dat ze Als je de kenmerken noemt. Ze het herkennen of dat ze dat moeten doen.

I: Oké, en als we het in het algemeen kijken, wat denk je dat vooral van belang is om die historische empathie te bevorderen? Dus net wat doe jij specifiek? Maar wat denk je dat Als je even bij jezelf loslaat? Wat denk je in het algemene belang wat belangrijk is?

R: Ja, Ik denk veel veel met in het algemeen veel bron materiaal gebruiken en dat ook laten vergelijken. Dus niet Alleen maar op één bron, Maar dat ze ook verschillende bronnen hebben vanuit

die verschillende perspectieven. Ja dat je ook bij de leerlingen dan ook meer verantwoordelijkheid neerlegt. Wat ze heel lastig vinden, want er gaat ook tijd in zitten. Dat is vaak natuurlijk een lastige.

I: En baseer je dit ook wat jij belangrijk vind in het algemeen baseer je dit ook op ervaringen die je terug hebt gekregen vanuit je eigen ervaring plus wat leerlingen teruggeven.

R: Ja, dit zijn meestal wel. Die die verplaatsingen, want het gaat nog steeds over die empathie, hè?

I: Ja

R: Je merkt wel als leerlingen worden aangezet zelf na te denken, wat zou ik doen in een bepaalde situatie of zou ik hetzelfde doen als die persoon dat zou terwijl de lessen zijn die blijven hangen? Dus dat maakt zeker indruk.

I: Ja. En dit pas jij ook toe eigenlijk je eigen lessen op dit moment?

R: Ja dat dat heel verschillend. Ja, niet constant.

I: En een specifieke situatie waarin je dit wel toepast?

R: Nou ja, die die verplaatsing Natuurlijk in in Paula. Dat is één van de mooiste voorbeelden denk ik die gastsprekers die. Dat is altijd wel een succes.

I: Ja dat denk ik ook

R: ja ja.

I: Oke nou, dit was even heel kort eigenlijk, want Het is meer een beetje focus achtergronden dat we op dezelfde lijn zitten en weten. Van oke, we weten nu wat we heen gaan. Het volgende, Als ik dat eigenlijk voornamelijk ook waar het onderzoek straks over gaat, dus heb ik het gehad dat primair bronmateriaal en ook over historische empathie. Maar eigenlijk is nu het moment waar we het soort van gaan combineren. Dus ik heb je net al gevraagd dit neer te leggen, Maar we gaan het nu eigenlijk even op een nieuwe daarom, kom ik er straks even een foto van maken. Ik heb eerst een aantal algemene vragen. Waar hou je nou specifiek rekening mee met het kiezen van primair brongebruik? Als jij dus historische empathie gaat behandelen in de les?

R: Dan hou ik wel rekening ook met hun, nou ja, ieder geval of ze de de context hè? Stof begrijpen de theorie die hebben, maar ook of het bij hun leefwereld past. Dat ze het kunnen plaatsen, ik. Ik weet niet helemaal hoe ik dat op mijn woorden moet brengen, maar wel dat ze snappen wat ze aan het wat ze lezen en dat ze het kunnen plaatsen, het het. Ja

I: Ja ik snap wel wat je bedoelt. Ja ja.

R: Je kan met bron komen die gewoon zo lastig is waarvan ze denken, waar gaat het eigenlijk over dan? Ja, dan moet je eerst daarbij stilstaan voordat ze die inleving kunnen. Dus op die in die zin Als je bijvoorbeeld, nou ja, Als ik een voorbeeld mag geven, een bron over de Tweede Wereldoorlog, Nou iemand als Anne Frank, Dat is Natuurlijk wel van leeftijdsgenoot. Als je het In de derde klas gaat behandelen, dat zal eerder tot de verbeelding spreken. Dan weet ik veel wat wat ook wel mooi is Natuurlijk dan een dan iemand die we in Moskou woont en een volwassene. En nou ja, dat je daar ook een beetje naar kijkt, Je moet een beetje prikkelen, Misschien is dat een.

I: Ja ja ja, en waarom vind je dat belangrijk dat dat dat dat criteria zijn?

R: Ja, Omdat je dan die aandacht en ik merk dat vooral nu tegenwoordig moet je wel met iets goeds komen. Wil je die aandacht blijven vasthouden bij leerlingen, want ze hebben, de kortste aandacht is prima dat dat dat lukt wel, maar je wil die aandacht vasthouden, dus Je moet er nieuwsgierigheid moet je vasthouden van spannend wat, wat staat hier en wat, hoe zou het aflopen?

I: Ja ja. Ja, ik maak even hier een foto van, want je mag hem daarna namelijk nog een keer rangschikken, maar nu met de boodschap dat je rekening houdt dat de opdracht over historische empathie gaat. Kijk even zo, ja, nou mag je dus nog een keertje gaan neerleggen. Wat je belangrijk vindt als jij bezig met historische empathie, hoe je dan primair bronmateriaal selecteert.

R: Zo niet per se, Dit is allemaal niets maker, kan dan wel weer. Oke denk zoiets ja die inleving. Die verbeelding is Natuurlijk dan wel heel erg van belang. Dat is ook wel een niveau, daar had ik het net Natuurlijk wel over. Ja

I: Ja, Waarom heb je hem nou anders neergelegd dan net?

R: Omdat je bij die empathie toch wat extra's vraagt en Dat is dat die leerlingen zich kunnen verplaatsen. En dan vind die inleving. In die situatie vind ik dan eigenlijk wel het meest van belang

om die aandacht ook vast te houden.

I: Ja, en Als je naar de onderkant kijkt welke dingen selecteer je nou, vind je dan Waarom vind je dat het minst belangrijk om dat toe te passen?

R: Ik heb nu betrouwbaarheid. Ja, dat hangt dus ook een beetje hoe je hem invliegt, want die betrouwbaarheid kan Natuurlijk ook wel iets interessants opleveren. Dat je voor die empathie? In die zin ook bronnen kunt gebruiken die niet betrouwbaar zijn, Maar dat ze wel met een bepaalde reden zijn opgesteld.

I: Snap je ja nee, ik snap wat je bedoeld ja.

R: Doe ja dus dan is die, dan is die minder belangrijk. Dan is het wel juist heel interessant om te kijken van Waarom heeft iemand dat? Dan heeft iemand in zo een bron gelogen. Maar ja, Misschien moet hij. Dan juist dan weer naar

I: dus er zit geen goede fout in net Dat is een ding, is het jouw zeg? Het is jouw idee.

R: Blijf i nee toch, altijd redeneren. Ja, Ik vind hem juist heel interessant om juist ook bronnen neer te leggen van hè? We zien Natuurlijk heel veel In de geschiedenis dat er gewoon vervalsing is. Of dat er. In een oorlog ook dingen worden gesteld die niet de werkelijkheid zijn. Dat maakt zo'n bron voor ons onderzoek Natuurlijk wel betrouwbaar, Omdat het heel interessant is om naar te kijken voor die empathie ook. Maar die bron is in feite voor de theorie niet betrouwbaar.

I: Ja ja. Ja. Ja, ja nee, Ik vind het een goede onderbouwing. Zou je met welke soort van levenscategorie heb je dit nu in je hoofd neergelegd of denk je dat er verschillen zitten of je boven onderbouw hebt?

R: Ja ja dus veel verschil in, Dit is vooral een beetje 3de Klas. Ik nu aan te denken, ja, waarbij? Ik denk dat In de bovenbouw leerlingen al wat vanzelfsprekender die empathie zichzelf wel wat sneller die vragen zouden stellen en die zijn al wat ouder en die gaan niet. Ja, dat verplaatsen in zo'n persoon en wat sneller doen. Dan bijvoorbeeld in zo'n derde klas of zo'n onderbouw waarin je ze daar al of daarbij moet helpen.

I: En zou dus voor een onderbouw klas wat wat zou dan? Voor jou vooral belangrijk zijn Als je kijkt naar de onderbouwklas.

R: Ja, die inleving, maar ook die die context en dat niveau en.

I: Ja. Als je een bovenbouw klas nou, wat zou je dan vooral denk je belangrijk zijn?

R: Ik denk trouwens ook wel die inleving dan ook nog.

I: Over na ja dus dat blijft eigenlijk wel hetzelfde

R: Ja, dat blijft wel.

I: Er zitten wel onderaan, Misschien een iets ander verschil tussen boven of onderbouw.

R: Ja, ja. Nou Misschien die verschillende perspectieven die dan wat meer naar boven kan voor die bovenbouw. Dat maakt het Misschien weer wat interessanter.

I: Ja ja. We heel specifiek kijken naar wat voor soort primair bron materiaal je dan gebruikt. Hoe bepaal je nou of een object afbeelding of tekst effectief is bij het bevorderen van die historische empathie bij leerlingen?

R: Ja, Dat is altijd even uitproberen, ja, dus Het is vaak de. Want Wij hebben In de sectie vaak hele mooie ideeën en soms heb je iets, denk je nou, dat ga ik doen, iets met afbeeldingen bijvoorbeeld. Ja en dan zijn die leerlingen die reageren daar heel tam op. Ja, dan denken een jaar daarop van. Nou, dat voelde niet echt als een succes en Het is geen garantie dat het weer geen succes is, maar dan dan ga ik ook vaak wel weer op zoek naar wat anders, dus Het is vaak gewoon uitproberen.

I: Ja. En Als je nu uit ervaring, weet je dan dat al een paar uitgeteerd? Wat zijn nou dingen dat je denkt, hé dat dat lijkt wel keer op keer gaat dat goed en dit gaat bijvoorbeeld keer op keer eigenlijk niet zo.

R: De opdrachten die heel onduidelijk zijn en waar ze veel moeten lezen. Dat vinden ze vaak. Korte teksten gaat vaak beter dan dat ze hele lange teksten moeten gaan door spitten. Dat vinden ze niks. Nee en afbeeldingen en filmpjes. Dat trekt echt de aandacht.

I: Ja OK. En wanneer zou je bijvoorbeeld nou voor een primaire bron niet kiezen om historische empathie op te wekken? Ze zouden lange teksten bijvoorbeeld, maar heb je nog een ander specifiek

voorbeeld, ik zeg, dan is, dan zou ik het niet doen.

R: Eventueel deze ook gewoon niet. Ik vind Dat is een goede vraag, maar lastige vraag.

I: Ja, en Als we nou dat nu omdraaien naar specifieke momenten ik zeg, ik, zou het wel doen. Heb je dan bijvoorbeeld een hele specifieke ervaring met leerlingen waarop je nu zegt, hé, dat uit ervaring kan ik nu vertellen dat dat goed werkt.

R: ja, bij de Tweede Wereldoorlog moet je niet Alleen met de theorie komen. Ik bedoel, Dat is iets waar ze al heel veel ook beelden bij hebben en dan is het juist mooi om te zoeken naar. Ja met beelden werken daar kom je, ja, Ik vind dat je daar bijna niet onderuit komt, maar dan ook te zoeken naar de primaire bronnen en beelden die ze dan nog niet kennen. En Ik denk net dat een specifiek geval er uitkiest of gebeurtenis waar ze dan nog niet hebben van hebben gehoord? Of ja, ik gebruik dan heel veel uit de omgeving hier. De grebbebergen en de tuin, waar ook foto's van zijn. Hoe heet dat het Ereveld wat eerst was ingericht als een begraafplaats voor Duitse soldaten? En daarvan de foto's Laten zien ik Dat is altijd ja, dat ze zeggen, oh, dat ken ik en ik herken het en. Ja, dat zie je echt dat ze dan gaan nadenken.

I: En baseer, want nu zijn ze vooral bij baseer. Op ervaring baseert ook wel eens bijvoorbeeld literatuur die daarover wel eens heb gehad, in studie of na tijd. Studie.

R: Dat is, Dat is vaak weer zo'n moment waarop Als je in historisch Nieuwsblad of. Die andere heb ik een abonnement op, wat is die? Daar wordt ook die dat dat magazine waar je ook

I: historia, bedoel je die?

R: Nee nee.

I: Historiek?

R: Ik kom er misschien zo wel op. En daar staan vaak ook weer les ideeën in

I: Oh de kleio,

R: Ja die bedoel ik. Dat is een moment van oh ja, Ik ben Natuurlijk proberen partijen al ja, ja. Dat is toch heel irritant. Lees je wat denk je? Oh ja, Het is dan is dat thema net geweest. Denk je volgend jaar, Maar het zijn ja, we lezen veel over, Maar het moet ook weer het moment zijn en de tijd dat je zoiets kan ontwikkelen, ja.

I: Kun je heel specifiek een voorbeeld geven van een bron die jij ooit gebruikt hebt, waarvan je om die historische empathie te bevorderen bij leerlingen en een bron mag je in brede zin pakken.

R: Ja ik dan kom ik toch weer op die gastsprekers, dat vind ik en Dat is zowel Paula. Maar we hebben ook gastsprekers gehad, dus over de Koude Oorlog. Ik heb ook ooit bij Nederlands Indië een meneer gehad. Die had dan ook een Japans interneringskamp. Ja, dat dat, dat zijn toch wel de mooie dat je ook iemand naar school haalt. Ja en de excursies. Je bent verleden meer delen dat. Dat ze echt op de plekken staan, hè? Waar waar iets gebeurd is.

I: En wat, wat maakt het effectief deze bron?

R: Dat ze het kunnen voelen dat ze het kunnen zien. Ja, dat je ook echt goed de vraag kan stellen van, nou ja, stel je voor hè? Je staat nu bij die loopgraven. Zijn jullie daar ook geweest? Ja nou ja, stel je voor, je bent een jonge soldaat van Van 18 en je het staat hier vol modder. En ja, dan kun je echt die die empathie kun je goed opwekken Omdat ze gewoon. Ja in in in zo'n loopgraaf staan.

I: Ja, dat denk ik ook wel. Ja ja, ja, nee, dat snap ik helemaal. Ik heb nog twee dingen die je mag rangschikken. Het is komt wel wat over één met die daarvoor, Maar het is net weer iets specifiek. Ik heb hier een stapeltje met specifiek bronmateriaal om historische empathie op de wekken wil je één stapeltje maken en zeggen, dat lijkt me effectief en één stapeltje waarvan je zegt Dat is minder effectief. Dat pas ik ook zelf niet toe, dus je mag zo even doorheen, Dan maak ik daar in de tussentijd even een foto van.

I: Zeg de één, die gebruik ik wel, dat vind ik effectief en het maakt niet uit, hoeft niet precies even om even. Je mag net zoveel bij de ene stapel leggen of bij de andere stapel.

R: Ja, Dat is een lastige, dus mooi, Maar het hoeft niet altijd.

I: Dus Het gaat wel specifiek om dat historische empathie bevorderen

R: ja, En dan leg ik die wel. Is mooi, maar hoeft ook niet per se. In die zin is herkenbaar voor leerlingen in het algemeen. Of of zeg je van, Je kunt er ook iets bij hebben verteld, waardoor ze.

Kunnen plaatsen.

I: In principe is het gewoon in het algemeen, dus het mag het mag ook in brede zin dus inderdaad, Als je wat bij verteld waardoor het herkenbaar is is het goed, dus moet je iets zien. Dan zeg ik hé, dat herken ik of.

R: Dat is wel een lastige.

I: ja, ik zou het niet doen. Ik zei, ik zei die dat het makkelijk was, X, dat heb ik niet gezegd van tevoren.

R: Dat ik er goed over na? Heel goed, heel goed. Dit is mooi. Dit is dan wel authentiek. Herkenbaar is voor de empathie wel handig, persoonlijk of niet perse. Verschillende perspectieven voor ook niet. En hoe? Het bron materiaal biedt context?

I: Biedt context is in ook eigenlijk In de brede zin, dus dat zij bijvoorbeeld een context waar je mee bezig bent dat dat bronmateriaal misschien daar net een verdieping daarop brengt, of dat het ja of dat je gewoon stel, je hebt een bepaalde tekst ofzo waar in plaats dat jij het boek gebruikt kun je ook de bron gebruiken als context.

R: Je hebt menselijk aspect is handig, Maar het kan ook een object zijn, maar meestal zit daar wel weer een menselijk handen handelen achter. Ik zit even na. Denken of ik. Ja een menselijk aspect kan. Ook iets wat iemand heeft gemaakt, maar daar zit Natuurlijk wel weer een reden achter Waarom Mensen het bijvoorbeeld heeft gemaakt. Denk aan de piramides bijvoorbeeld, dat had ik er zelf bij. Nou, dat hoeft er niet per se, Omdat wij die als typerend voor een gebeurtenis. Ik ga even, het hoeft ook niet per se ja, ik, Ik denk toch dat we ja.

I: En Waarom kies je nou voor deze 3 specifieke dat je zegt, die lijken mij ja echt van behulp bij het ja onderwijzen van de historische empathie.

R: Nou ja empathie, als ze het niet herkennen uit hun eigen leven. Er moet ergens een een? Hoe, hoe zeg je dat? We moeten ergens die prikkeling geven waardoor ze worden gegrepen. Laat ik het zo zeggen. En als ze iets herkennen van. Ja, dat ken ik of dat gevoel herken ik, of dan heb je die empathie veel sneller, dus iets echt op afstand is en ze hebben echt helemaal geen. Dan lijkt me die empathie heel lastig te te kweken.

I: Zijn er dan ook bronnen, want nu hebben we het hier. Kijk, nu vraag ik het je heel specifiek, maar herken je ook Als je nu deze selecteert dat je het echt Misschien onderliggend zijn dat ook dingen die ik zelf selecteer.

R: Ja dan ga je wel op zo'n in zo'n opdracht Als je die maakt, ga. Daar wel naar op zoek.

I: Ja, ja dus Dit is niet dit. Dit zijn dingen die je herkent eigenlijk als jij zelf Misschien onbewust of bewust ben jij hier ook mee bezig?

R: Ja je bedenkt altijd ga ik dat doel behalen. Wat ik mee wil behalen met zo'n opdracht, maar ook hou ik die aandacht vast van die leerlingen wek ik die nieuwsgierigheid. En ja, haken ze daar niet af Omdat. Ze de situatie niet snappen of niet interesseert.

I: Ja, ja, dat klinkt goed. Even kijken, want nu ga ik nog nog een stapje specifieker eigenlijk, want dit specifiek ook wat voor soort type bron soort van waar let je dan op hier heb ik eigenlijk gewoon 5 voorbeelden van manieren hoe historische empathie opgewekt kan worden, dus met. Objecten oral history, een simulatie oefeningen tekst of beeldbronnen en kun jij hier deze ook op volgorde leggen? Dus weer nu maak je een wel of niet, maar nu weer een een rankingsvraag waarvan jij zegt degene die het meest effectief is leg ik bovenaan en waarvan zeggen het minst effectief?

R: En is dat in mijn vanuit mijn beleving?

I: Die leg ik onderaan vanuit jouw beleving, ja dus niet wat je zegt dat wetenschappelijk zou moeten zijn wat je vanuit jouw beleving hoe dat zit.

R: Simulaties op het tijd wel grappig, ja. Wel echt lastig hoor, want het ligt ook weer net aan wat je erbij vertelt bij. Een optrekje, dat kan heel goed werken, maar.

I: Maar stel je mag bijvoorbeeld voor staan, je pakt voor alles even hetzelfde verhaal in je hoofd en dan is dit je hebt. Je hebt iets een, een oral history en je hebt een beeldbron. Je hebt een simulatie of een tekst een object en dan pak je ook even dezelfde context bij. Wat denk je dan dat je de ja?

R: Ja. Zou ik niet zo neerleggen? Ja nou Misschien wel. De tekst helemaal naar onder.

I: Oke. Waarom heb je die twee bovenaan gelegd? Als je zegt dat je het meest effectief?

R: Omdat het persoonlijke verhaal van mensen toch de aandacht weet te grijpen. Ook de manier waarschijnlijk waarop ze het vertellen en. De beeldbronnen omdat beelden heel veel. Heel veel vragen kunnen oproepen. Nieuwsgierigheid? Ja, Mensen kijken toch vaker graag naar beeld in plaats van dat ze teksten lezen.

I: Ja dat en degene die onderaan staat, Waarom heb je die als minst effectief?

R: Ik ja, die zijn wel effectief. Teksten zijn heel effectief. Maar ik denk dat leerlingen daarbij dan weer dat beeld moeten creëren. En dat ja, dan werkt makkelijker met beeldbronnen. Daarbij is Natuurlijk wel weer een context moet geven. Ja, Dat is misschien een beetje ook de tijd waarin we leven. Denk dat die teksten dan toch. Wat minder tot die verbeelding spreken.

I: Ja, dus in dit geval zou je zeggen, Dat is gewoon lastig voor leerlingen eigenlijk. Daar moeten ze te veel focussen om naar die dat eigenlijk de stap daarvoor is al te moeilijk om de stappen na te maken.

R: Ja. Ik denk het ja. Ja, Het is niet dat ik dit niet, hè, want Dat is heel belangrijk, maar precies. Ja, ja.

I: Nee, Maar het gaat ook zo nou je denk na vanuit een leerling, dus Dat is goed. Ja, oke, We gaan bijna afronden. Ik ga dat laatste stukje toe. Oh, ik heb trouwens nog één vraagje over, is dit op je eigen gevoel of heb je dit ook wel eens terug gekregen van de leerlingen?

R: Ja ja Dit is wel ook op basis van wat ik merk en wat ze hoe ze reageren op bepaalde opdrachten. Laten we maar eens een hele les met teksten uit pluizen. En nou, dan gaan ze toch liever naar beelden kijken of foto's

I: Oké, gaan we nu naar de laatste officiële vraag eigenlijk. Kies jij wel een specifiek als nu naar deze bronnen eigenlijk kijken voor één type primaire bron om die historische empathie op te wekken?

R: Ja ja de beeldbronnen, ik gebruik veel foto's.

I: Denk je dat ook effectiever wil hem zeggen, want ik kies om hier zoals empathie op te werken, echt specifiek voor één soort bron dus of zo. Nou, ik neem echt één specifieke afbeelding of denk je dat het beter is om die bronnen te gaan combineren?

R: Ja. Ja dat dat verschilt heel erg ook met welk doel ik dan? Daarmee. Soms wil je daar echt de aandacht trekken met een en dat inleiden met een mooi verhaal waarbij je hè, Alleen een foto hebt en leerlingen laat meedenken en dat als mooie inleiding. Maar bijvoorbeeld een activerende opdracht. Ja, werkt het dan soms heel mooi om dan weer meerdere foto's te gebruiken om iets over te brengen? Ja, zeker ja.

I: Dus Dat is afhankelijk van het doel wat je hebt met een ja en stel. We houden nu even in het gedachten je hebt. Je wil één specifiek verhaal vertellen, bijvoorbeeld een kenmerkend verhaal van de Tweede Wereldoorlog of bijvoorbeeld de Holocaust? Nou, Het is ook heel breed, maar nou, we nemen daar wat zullen we daar van nemen? De razzia's ofzo, die nemen specifiek als onderwerp. Denk je dat dan effectief is om te zeggen, we nemen één soort bron of we nemen een combinatie van bronnen om dat verhaal dan neer te zetten?

R: Ja dan hangt het ook weer af over. Ga je het over razzia's in het algemeen in Oost Europa houden bijvoorbeeld. Ja, Ik denk dat ik in dit geval dan een foto zou waar je ja één foto zou dan heel goed kunnen werken.

I: En kies er dan nog, zou het afhangen van wat het verhaal is. Welk bron materiaal je dan daarvoor kiest?

R: Ja, ja, oke tenzij. Je hebt Natuurlijk de bij de Vietnamoorlog die die foto van kim fouck, Dat is een hele bekende foto, dus soms werkt dat ook dat leerlingen een foto herkennen en denken, maar niet de context daarbij weten. Dat kan dan ook heel goed werken dat je vanuit de foto juist hè naar dat verhaal toe werkt.

I: Dus het kan ook als een inleiding eigenlijk zijn uiteindelijk ja, nou, We zijn eigenlijk klaar. Heb je nog aanvullende opmerkingen die niet in het interview aan bod zijn gekomen waarvan je zegt, nou, dat zou Misschien wel een toevoeging zijn voor het onderzoek dat gedaan wordt. Of denk je.

R: Dat zijn altijd dingen die ik me later bedenk.

I: Dus Als ik dat zeg, op een later moment gemaild worden.

R: Voor nu wel leuk, juist heel goed om hier over na te denken, want Wij zijn Natuurlijk allemaal In

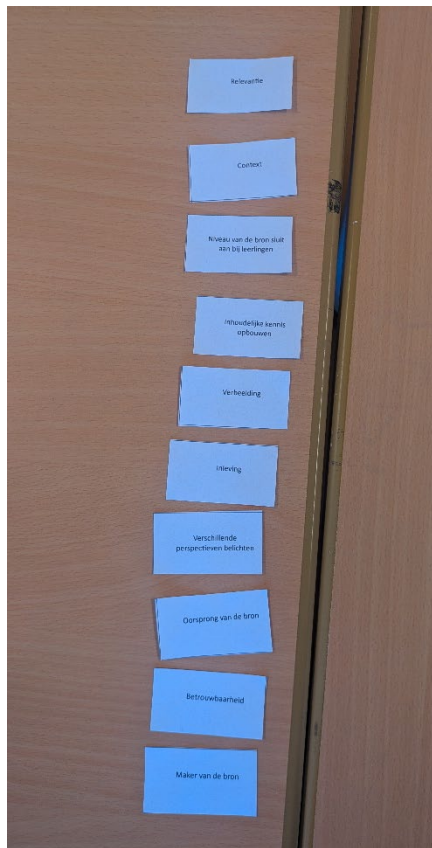
de waan van de dag, de tijd alles onder druk. Altijd Maar dat je hier dan zo rustig bij stilstaat en hoeveel onderdelen? En ja, Het is mooi om daar eens bewust weer ja

I: Het is ook heel logisch dat je daar niet aan denkt, Dat is gewoon. Het is ook nu dat je dan nu ik jezelf in verdiept denk ik zo, dat bestaat uit veel verschillende onderdelen, dus Ik vind dat ook helemaal niet gek dat je daar normaal gesproken niet. Nee, Dat is ook goed, want Het is Natuurlijk niet te doen Als je er elke dag met elk onderdeel met zoveel dingen bezig bent.

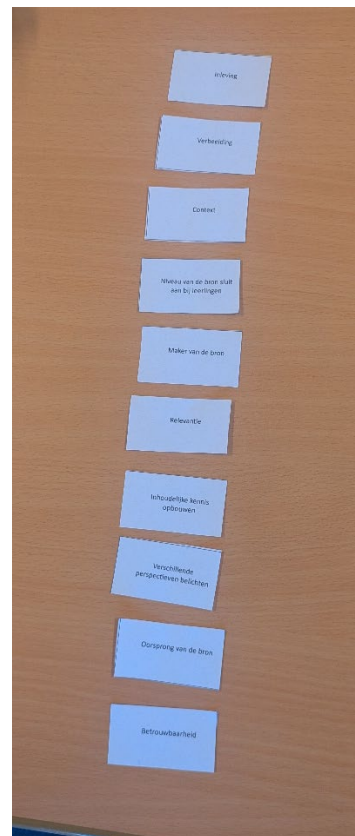
R: Maar het is soms goed om er bij stil te staan.

I: Maar ja, nou, Ik wil je eigenlijk heel erg bedanken. Dan ga ik straks even dit nog even een beeld vastleggen. En nou ja, dan ga ik lekker met Ivo verder gaan we hetzelfde doen.

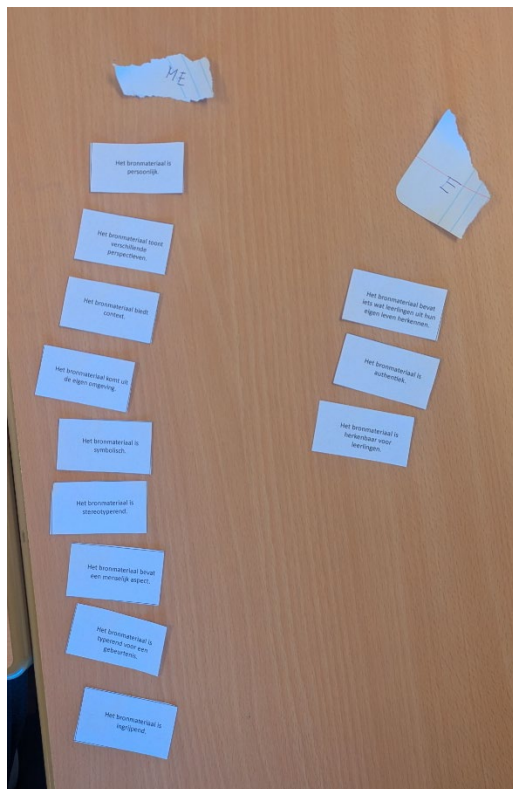
Ranking vraag 4:

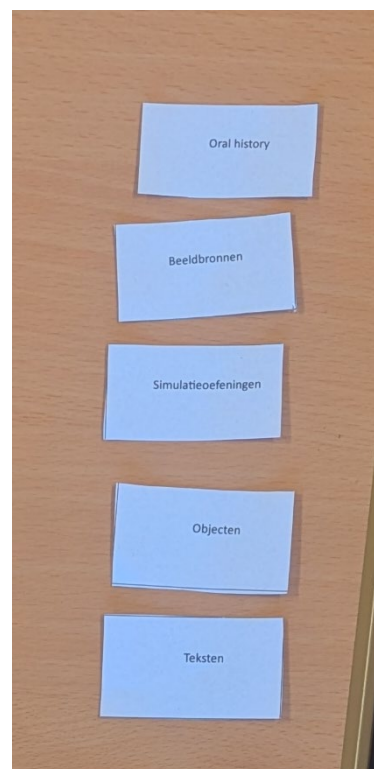
Ranking vraag 11:

Ranking vraag 12:

Ranking vraag 13:

Geïnterviewde: Docent 2 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 04-04-2025

I: Eens even kijken of hij het doet. Ja, hoor. OK nou om dus te starten, dan beginnen we gewoon met dat eerste deel die primaire bronnen. En die richt ja daar graag de eerste 4 5 vragen over, zit altijd over wat rankings- of neerlegvragen tussen, maar dat wijst zich vanzelf om eerst maar eens gewoon even te starten in het algemeen. wanneer echt, wanneer vind jij het belangrijk om nou primaire bronnen te gebruiken tijdens de les?

R: Goede vraag. Nou ten eerste natuurlijk om iets met bronanalyse te doen, dus dat kan wel zijn in in klassikale opdrachten werkvormen. Dat zou denk ik een ja is een van de voornaamste redenen om primair bron materiaal in te zetten. Dan heb ik het vaak wel ook over afbeeldingen minder over tekst. Die probeer ik dan wat iets vaker voor een PO bijvoorbeeld of wat meer diepgaandere opdrachten eigenlijk te bewaren of voor een toets? Dus veel doe ik met de afbeeldingen. En dan ja in de les of een in een activerende werkvorm of iets met specifiek met bron analyse doen en soms ook gewoon ter illustratie binnen de les

I: Yes, ja en gebruik je elke les primaire bronnen.

R: Nou, iedere les is wel heel stellig. Maar als ik bijvoorbeeld nu naar het 2hv kijk. En wat we tot nu toe dit jaar hebben gedaan. Nou dan is het wel haast iedere les ja. Soms ter illustratie, soms een korte, klassikale, activerende werkvorm en soms maar niet vaak genoeg denk ik om echt leerlingen dus met die kritische bron analyse aan de gang te zetten.

I: Ja en waarom kijk net zoals wanneer, maar waarom? Waarom vind je het nou belangrijk om primaire bronnen te gebruiken? Want je zegt, ik gebruik. Ze best vaak.

R: Ja, Ik vind het gewoon ontzettend belangrijke vaardigheid voor leerlingen om uit een afbeelding om uit teksten om uit en dat hoeft natuurlijk niet per se primair te zijn. Maar als het even kan is dat natuurlijk wel extra mooi vind ik. Om, om leerlingen daar over na te laten denken om leerlingen dat te laten begrijpen om leerlingen. En dan gaan we richting een beetje die empathie, soms ook ook naar beweegredenen natuurlijk van personen te vragen naar argumenten die gegeven worden naar. Verklaringen die gezocht kunnen worden. Ik denk dat ik ik vind dat kritische bron analyse en en of het nou met primair bronmateriaal is of met secundaire literatuur. Het is gewoon zo'n ontzettend belangrijke vaardigheid, misschien nu nog wel meer dan ooit tevoren in tijden waarin leerlingen zo makkelijk overspoeld worden met allerlei informatie. Enorm cliché inmiddels meer naar fake nieuws en en dergelijke te gaan wijzen. Maar ja, ik denk dat geschiedenis echt bij uitstek een vak is waar we dit kunnen zijn meer vakken, maar gezien is ook zeker bij uitstek een vak is waar we dit kunnen trainen. Het kritisch analyseren van bronnen.

I: En nou ja je gebruikt ze best wel vaak. Waar hou je nou rekening mee als je die primaire bron gaat selecteren in brede zin? Dus hoeft niet voor de historische empathie, maar in het algemeen.

R: Nee, het moet een beetje aansluiten. Wel op of een beetje. Ik vind het wel echt belangrijk dat het aansluit op de stof. Dus ik kan niet, weet ik veel leerlingen in 2HV nou om het even. Bij 2hv te houden echt al een bromfragment uit een tekst van Voltaire geven of zo die we dan in 4 havo, weet jij ook dan wel een toets bijvoorbeeld mee zouden geven? Dat vind ik dan nog wel iets teveel gevraagd, dus ik probeer wel echt een beetje de stof de leeftijd, de ontwikkeling van die leerlingen daar wel een beetje bij In de gaten houden

I: en hoe lang denk je ongeveer na Als je een primaire bron selecteert voor in je?

R: Kan ik soms echt wel even mee bezig zijn? Ja, wellicht ook een beetje aan de tijd die ik heb natuurlijk mijn les of een lessenserie of een opdracht voor te bereiden, Maar ik vind het best wel leuk om als ik daar de tijd voor heb om daar dan echt naar leuke bronnen op zoek te leuke maar hè? Naar interessante bronnen en als het even kan primaire bronnen op zoek te gaan.

I: Ja. Ja ja. En, waarom als je het want je zegt, neem best over de tijd voor dus en denk ook veel die je langs ziet komen. Weet je die selecteer ik dan niet. Wat zijn dan redenen om te zeggen, ik neem deze bron niet.

R: Ja, je gaat dan toch snel in je hoofd een afweging maken van OK kan hetgeen wat ik leerlingen probeer te leren te leren over probeer te brengen. Kan de leerling uit die groep dat de gemiddelde leerling. Kan kan dat met deze bron, ja of nee, en dat is soms. Ja, dat zal niet altijd even. Hoe zeg je dat wetenschappelijk verantwoord gaan hoor dat zo'n beslissing kan soms een paar seconden gemaakt zijn. Ik denk nou, dit is wel een hele lastige terminologie of zo die in een bron terugkomt of dit gaat over zoiets specifiek nou elkaar en onderbouw nog niet mee lastig lastig vallen.

I: Ja. Ja en hou je daar bijvoorbeeld ook rekening met verschillende perspectieven. Is dat iets wat je meeneemt in.

R: Ja, Dat is iets wat ik meer zou willen moeten doen. Denk ik ja

I: Ja, dus dat is niet iets wat je nu op dit moment, dat is niet echt een overtuiging om nu te doen.

R: Nee, want ik, ik doe. Ja. Is ook niet altijd gewoon de ruimte voor je weet wel dat daar bijvoorbeeld op mavo dan wel met 2 mavo en 3 mavo wel meer, maar dat inleven doen en die verschillende perspectieven. En een andere leerlagen? Ja, is daar. nu zou ik daar ,isschien heel erg wel mee op kunnen inspelen.

I: Welke soorten typen primaire bronnen gebruik jij het meest? Zeg in de les. Dus ik heb wel specifiek, kijk, kijk het tekst object of afbeelding. Welk van die 3 gebruik je nou het meeste tijdens je lessen

R: afbeeldingen

I: En waarom vooral afbeeldingen?

R: Omdat ik het stiekem ook als ik dat mag zeggen, persoonlijk ook gewoon heel leuk vind.

I: Ja, dat mag je mag alles zeggen. Alles is goed, X

R: Ik vind het echt heel leuk zelf met afbeelden te werken en het maakt het visueel. waarmee ik dan ook hoop echt die aandacht van de leerlingen ook. Nou ja, toch wel beter te waarborgen of te stimuleren. Ja, er zit ook wel iets spannends in in afbeeldingen en tekst natuurlijk ook tekst is prachtig, maar daar heb ik en in de voorbereiding altijd even ruim voor om naar echt hè? Mooie tekstbronnen te zoeken. Natuurlijk bouw je wel een beetje een archief op door de jaren heen. Ja, en het is soms toch ook wel heel veel voor als je gewoon even tussen de uitleg door een activerende werkvorm wil inlassen om dan ja met een een tekstbron aan te komen? Tegelijkertijd voor toets dan bijvoorbeeld ben ik dan wel echt altijd wel weer naar meer op zoek naar tekstbronnen? Ook naar afbeeldingen hoor, maar ook de tekst begonnen. Maar ik zou echt gewoon voor in de les puur een les bekeken, zeker in de onderbouw vooral afbeeldingen ook

I: Ja, en je had het net al een beetje over bij toetsen kiezen dan vaak bijvoorbeeld bel je voor tekst ook. Kies je dan ook doelbewust van bepaald type bron materiaal bij een specifiek onderdeel of bij een specifiek verhaal. Dus kies je dan specifiek bijvoorbeeld een tekst voor een object of een afbeelding.

R: Ja dat ja, dat ligt ook echt een beetje aan de stof. Ja, het is misschien ook iets wat ik een beetje onbewust doe of zo dat ik denk van, oh, dit onderwerp leent zich heel mooi voor een tekst gewoon of dit juist voor een spotprent of zo.

I: Ja, maar heb je niet in je hoofd, bijvoorbeeld als ik het over iets op bepaald onderwerp heb dan in mijn hoofd Leen dat dan heel goed voor tekst of voor object of voor een afbeelding?

R: Oh ja ja op die manier. Ja wel, een beetje. Zo'n Franse revolutie ofzo, dan komen de spotprenten altijd wel boven tafel. Als het even kan vooral bij wat modernere wat meer moderne geschiedenis, dan zou ik inderdaad eventueel nog een object kunnen denken. Ja, een tekst is een beetje dat ja komt gewoon her en der wel terug eigenlijk niet één specifiek of meerdere specifieke onderwerpen. God heel lastig.

I: Ja, nee, ik, Ik heb niet gezegd dat het makkelijk werd X vandaag.

R: Nee dat heb je ook niet gezegd, dan weten jullie dat ook. Nee ja. Het is toch ook iets wat ik ook gewoon toch een beetje onbewust doe of zo vaak. Ja en objecten materiële geschiedenis waar ik dus zelf ook op de uni mee aan de slag ben geweest. Ja, dat is gewoon natuurlijk fantastisch. Maar ja, ook niet altijd even gemakkelijk. Nee dat dat maar ja, hè? Want ik vind het wel heel interessant, dus ook Dat is ook weer iets. Daar zou ik echt nog wel meer mee willen doen.

I: Ja, Ik heb een heel stapjes met kaartjes voor je en ik wil vragen of je deze wil denken, dus van boven naar beneden, dus bovenaan degene waar je zegt, die speelt de grootste rol bij het selecteren van bronmateriaal voor de les en degene onderaan waarvan je zegt, dat speelt het minst voor mij een rol bij het selecteren van bronmateriaal en dat mag je dus in bronmateriaal in de brede zin houden, dus niet per se met historische empathie in je en nou eigenlijk helemaal niet met historische empathie in je achterhoofd, maar gewoon als jij voor een les of voor bedenken in je hoofd bijvoorbeeld een les waar je mee bezig bent, waar hou je dan rekening mee als je dat gaat selecteren, dus dan mag je het van boven bovenaan het meest onderaan het minst.

R: Is goed. Oh, ik zie nu al dat het ook heel lastig gaat worden. Ja. Ja, want nu bij iedere kaartje dat tevoorschijn komt. Denk. Ik van oh ja oh ja oh.

I: X vond het ook heel lastig hoor X, dus het ligt niet aan jou.

R: Ja ja nee gelukkig gelukkig.

R: Nou, Ik ga, Ik ga zeggen, gewoon eerst een beetje wil ik of nou niet willekeurig, maar een beetje grof nog indelen en daarna wat wat? Goh ja, Ja context bij context bijvoorbeeld, wordt dan echt bijvoorbeeld de specifieke gebeurtenis daarachter bedoeld? of echt gewoon de bredere historische context.

I: Nou de context van de gebeurtenis waar de bron bij wordt geselecteerd.

R: Ja OK, dus dat kan ook een specifiek leerdoel zijn of één gebeurtenis uit stof of zo?

I: Ja gewoon noem het wel een beetje een brede zin context, Maar het hoort dus bij, neem bijvoorbeeld een idee waar je nu dit voor selecteert. Misschien de les waar je mee bezig bent. Ja, waar hou je dan rekening mee?

R: Ja verbeelding toch ook wel? Ik zit. Ik zit gewoon eventjes in de onderbouw modus, omdat ik daar het meeste op dit moment gewoon meeste lesmateriaal van maak. Nee context ja is ook wel weer belangrijk. God, Het is echt een gepuzzel.

I: Ja, dat mag ook even hoor. Ik hoef niet in één keer dat je je mag nog een beetje schuiven.

R: Nee precies. Ja, want deze is ook eigenlijk wel heel belangrijk.

I: Ja wat ik lastig vond, vind aan betrouwbaarheid, maker van de bron, oorsprong van de bron. Ja, het is ook juist leuk om daarmee te spelen natuurlijk als iets gewoon een totaal niet betrouwbaar is en juist totaal gekleurd is of hè uit de hoek van propaganda komt of wat dan ook? Ja, maar goed, Ik denk wel echt dat ik ik zie een beetje een afstand tussen deze twee en de rest dus ja, het niveau van de bron sluit aan bij leerlingen, dat is voor mij speelt altijd wel mee, dus daar had ik ook wel ietsjes over verteld bij het keuzeprocess. De context die moet dan wel, wel kloppen ook omdat ik gewoon minder en minder zijpaardjes eigenlijk aan het bewandelen ben ik ja dat zorgt soms echt alleen maar voor meer ruis en ik heb het gevoel dat leerlingen dat gewoon vergeleken met 5 jaar geleden bijvoorbeeld al echt minder aankunnen verbeelding speelt zeker mee belangrijk en deze ja, die relevantie die zit voor mij ook al een beetje in die context, dus daar kan ik misschien een beetje zo leggen ja, betrouwbaarheid maken van de bron, oorsprong van de bron. Nou ja, Als het echt als de uitleg of de opdracht wat dan ook niet per se daarmee te maken heeft. Dan vertel ik er vaak meestal zelf wel wat bij, bijvoorbeeld gedurende de gedurende de les of gedurende het onderdeel waar de waar dan de bron bij hoort. Wat betreft de maker en de oorsprong. En de betrouwbaarheid, tenzij we dus echt, dan zouden ze ook hoog moeten liggen. Maar dat maar ik dacht dat ik dat niet dat ik daar ook meer zou mee mee kunnen doen, hè? Dat we echt heel erg daarop op op op ingaan. Ja inleving, verschillende perspectieven belichten heb ik echt even onderaan staan, omdat ik daar gewoon echt eigenlijk gewoon echt als ik het zo even bekijk dat ik, we in de sectie misschien dat we daar echt veel meer mee kunnen doen. 2 mavo/3 mavo, daar heb ik het wel recent mee gedaan, maar.

I: Ja, dus je hebt diegene onderaan gelegd omdat je vindt dat we dat dat je dat eigenlijk zelf nog niet echt dat dat weinig gebeurt.

R: Ja, en als ik kijk naar van, hoe gebruik ik bijvoorbeeld naar afbeeldingen? Nou, dan zit ik ook voornamelijk wel in dat inhoudelijke kennis en nou heb ik wel heel leuk. Kritische bron analyse, maar dan denk ik ook van ja, eigenlijk zou ik ook wel meer kunnen doen met die betrouwbaarheid maken van de bron oorsprong van de bron.

I: Ja ja ja, dus boven ja dus bovenaan heb je echt degene waarvan je zegt, nou dat dat dat is het gene wat ik het meest eigenlijk meeneem. Als ik dus selecteer en onderaan dat dat zou ja gedoe je nog weinig mee.

R: Of heb ik weinig, voer ik weinig werkvormen mee uit. Vorig jaar wel in 2 en 3 mavo, dit jaar nog niet echt zoveel meegedaan.

I: Ja en zijn ook nog criteria die zegt, hé, die staan er niet tussen, maar dat is wel iets waar ik zelf sterk rekening mee hou.

R: Ja wat toch wel meespeelt misschien is dan ook de kwaliteit van de bronnen ook. Ja dus het moet wel, Ja nou ja, kijk stel een tekst is echt alleen in het Engels ofzo, maar hij kan prachtig zijn of in een andere taal. Maar ja, daar hoeft je op heel veel, heel veel leerlagen niet mee aan te komen. Een afbeelding moet bruikbaar zijn op een toets of In de les of in een opdracht ook qua kwaliteit zeg maar dus de kwaliteit van bron en dan niet per se de historische kwaliteit of zo, hè? Maar de kwaliteit van hoe de bron ja gewoon echt letterlijk opgebouwd is gemaakt is of weergegeven wordt.

I: Je mag dit even laten liggen, ga ik straks even een foto van maken, maar daar komen we straks nog even op terug. Eigenlijk de vraag over algemeen brongebruik zijn nu een beetje voorbij. We gaan nu naar de vragen die gaan dus specifiek over de historische empathie. Ik ga eerst even vragen wat jou en wat jij eronder verstaat en daarna ik echt voor mij de definitie die ik hanteer in mijn scriptie.

R: Dat is goed.

I: OK dus eigenlijk de eerste vraag, wat versta jij nou onder historische empathie? Kun je daar een definitie van geven?

R: Ja, het eerste waar ik zelf aan denk is gewoon inleven. Begrijpen waarom? Even los van de bril die dan vandaag wel opgezet kan worden. Waarom bepaalde historische actoren een bepaalde keuze gemaakt hebben en het niet per se goed praten of helemaal afkeuren, maar meer echt begrijpen. Waarom? Ja binnen een historische context.

I: Nou, dat komt wel overeen met ook welke definities. Je hebt geen gekke dingen gezegd. Nee, ik ja, in mijn scriptie in dat licht ik wel even toe voor ook voor de vervolgvragen gebruik ik in ieder geval dezelfde definitie historische empathie, zowel een cognitief als affectief proces, waarbij leerlingen proberen verbinding te maken met de persoon uit het verleden om diens emoties en handelingen te begrijpen en uit de literatuur komt ook nog voor dat historische empathie eigenlijk de 3 inspanningen nodig zijn om te combineren om tot historische empathie te komen. En dat zijn eigenlijk die historische conceptualisering, dus die context, perspectiefneming en die affectieve verbinding. En de volgende vraag aan het over oké, op welke manier bevorder jij nou historische empathie in jouw lessen? Dus eigenlijk meteen de eerste vraag dan te stellen, wat doe jij nou specifiek om historische empathie bij leerlingen te bevorderen?

R: Weinig.

I: Zo ja Dat is ja.

R: Nee, maar goed ja. Ik doe gewoon best weinig met dat inleven bijvoorbeeld. Dat is voor mij even in deze perspectieven innemen. In mijn hoofd nu eventjes misschien, nou ja, wil niet zeggen de gemakkelijkste, maar misschien even het meest logische pad naar historische empathie opwekken? Ja weinig, echt heel weinig, echt heel weinig.

I: Ja. En stel je. Bijna nee, echt heel weinig.

R: Ik schrik er zelf bijna van

I: Nee maar X, het is dus geen aanval

R: Nee, nee, dat weet ik, dat weet ik.

I: Stel, want je zei net bij de mavo deed je er dan wel, wat doe je er meer mee? En als ik nou pak die er even bij als jij iets met de mavo daar mee bezig bent, maak je dan expliciet duidelijk hoe leerlingen zich kunnen inleven in dat historisch kunnen inleven.

R: Ja met bijvoorbeeld behulp van een werkvorm, wel dus een voorbeeld van vorig jaar. Nu heb ik geen twee mavo vorig jaar wel. Toen hadden we een hoofdstuk over vrijheid. En, toen hebben we gekeken naar nou ja, in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog de bezetting. En toen hebben ze echt wel met een kwadrant en met een opdracht daaromheen perspectieven laten innemen van

collaborateurs van verzetsstrijders en eigenlijk hè, dat dat roemruchte grijze middenveld wat er een beetje tussen zit en ja dan dan deel je wel de handvatten uit natuurlijk. En dat was ook met kaartjes en met kwadranten. Dat is ook superleuk, een opdracht van Fian. Ja en dan stuur je wel een beetje aan op dat inleven en op dat begrijpen inderdaad. Van keuze je probeert het dan ook denk ik echt heel erg persoonlijk te maken voor die leerlingen of ook wel een beetje aan te laten sluiten op hun belevingswereld op hoe mensen nou tot keuzes komen, want zeker op een twee mavo. Ja, je kan daar met een enorm verhaal ingewikkeld, wetenschappelijk onderbouwd verhaal over komen. Maar ze moeten het ook zien. Ze moet het ook ja gaan voelen eigenlijk die die emotionele verbinding ook een beetje maken. En dan helpt zo'n kwadrant en kaartjes en er wordt steeds meer over die personages ook bekend, dus ze gaan ook zien van oke die mensen in de geschiedenis zijn ook maar gewoon mensen inderdaad, die van alles meemaken en ook tegenslagen hebben. En hoe bepaalt dat dan hun keuzes? Ja, Dat is. Zou ook in veel andere leerlagen denk ik heel mooi kunnen kunnen zijn.

I: En geef je dan ook bij de leerlingen aan dat ze op dat moment dat er geoefend wordt met historische empathie?

R: Ja we ja. dan, ik weet nog wel dat we in een in een soort dan echt aangaf van we gaan werken met die vaardigheid in leven. Nou ja, het zal niet in die woorden zijn gegaan, Maar dat was wel echt een expliciet onderdeel van de instructie

I: en leg je dan ook uit waarom het belangrijk is om dat te kunnen of te doen.

R: Ja, ik meen dat ik het dus toen voor school ja iets heb gehouden op iets van. Nou ja, hè, We gaan gewoon met zijn allen onderzoeken hoe mensen tot een bepaalde keuzes zijn gekomen.

I: En als je naar een algemeen vooral denkt in het algemeen, wat denk je dan van belang is bij het bevorderen van die historische empathie?

R: Jij die echt die die die verbinding dat leerlingen echt een een iets van herkenning zien? Iets menselijk zien, maar het kan natuurlijk ook helpen om ja, als dat voorhanden zou zijn, hè? Bij een onderwerp om het iets vanuit het oogpunt van perspectief van kind te zien of zo. Ik denk dat dat? Ja, ik denk dat dat enorm zou kunnen helpen bij het ontwikkelen van deze vaardigheid, of hè of in ieder geval het oefenen met empathie dat het gewoon ja weer zo een gruwelijk cliché, Maar dat het dichtbij komt.

I: En baseer je dat ook op ervaringen uit je eigen lessen van of van je eigen lespraktijk.

R: Ja weinig, omdat ik daar dus echt gewoon weinig mee doe. Maar nou ja, Als ik dan weer even dat voorbeeld van twee mavo van vorig jaar mag aanvoeren dat, dat was wel echt heel leuke opdracht, die ook echt heel goed en heel serieus en heel mooi is gedaan over het algemeen door leerlingen, ja.

I: Ja. Helemaal goed. Dit was eigenlijk even het korte introductie over wat historische empathie. We gaan nu eigenlijk specifiek, maar dan ook mijn scriptie mee te maken heeft dat historische empathie bevorderen aan de hand van die primaire bron materiaal. Dus eigenlijk een beetje hetzelfde net de eerste vraag vroeg, OK, waar hou je rekening bij het kiezen van bronmateriaal? Maar nu specifiek, waar hou jij rekening mee als je primair bronmateriaal selecteert. als je historische empathie zou willen bevorderen in je lessen?

R: Nou ja, dan zou het zijn dus proberen aansluiting te vinden op die belevingswereld van leerlingen. En dat de de afstand in tijd eigenlijk een stuk minder groot kan worden als leerlingen beseffen van OK er zijn ook in de geschiedenis andere jonge mensen geweest met allerlei problemen en vraagstukken en kwesties binnen de bepaalde historische context, waar we natuurlijk in in bezig zijn om dat moment. Dus ja die belevingswereld zoeken van leerlingen.

I: Ik ga zo een foto van maken, want dan mag je het namelijk nog een keer mag jij die ranking maken, maar nu in je achterhoofd dat je de bron kiest om historische empathie te bevorderen bij leerlingen en waar zou je dan wat zijn dan belangrijk vinden om er een te houden bij het kiezen van bronmateriaal? Dus dan mag je nog een keer dezelfde ranking maken, maar dan nu vanuit het oogpunt je kiest een bron om historische empathie te bevorderen.

R: Ja, deze blijft wel, toch wel hoog zitten. Niveau van de bron sluit aan bij de leerlingen. Ja context, ook wel natuurlijk. Ja, Ik vind deze ook dan ook weer opnieuw een beetje samenvallen eigenlijk. Ja

dan gaan deze toch wel wat verder onderuit naar onderen toe eigenlijk. Ook betrouwbaarheid, maker van de bron, oorsprong van de bron. Ja ook omdat ik zeg niet bronnen fabriceren, maar ook omdat je. Nou ja bij dat inleven dat laten leerlingen laten zich eigenlijk wat laten verbeelden, verschillende perspectieven laten laten innemen. Ja, hoe zeg je dat het bronmateriaal moet soms ook wel gewoon een beetje aangepast worden of zo? Of ja versimpelt worden dat niet, maar. Ja, Ik weet niet.

I: Want waarom heb je diegene nu bovenaan heb gezet? Waarom zet je dat bovenaan als je het gaat hebt over historische empathie bevorderen?

R: Nou. Ja, want ja kijk dan OK de bronnen waar leerlingen mee moeten werken. Zeker bij zo nou toch wel iets eigenlijk wat inspeelt op gevoelens op op emotie op empathie. Ja moet dan wel echt de leerling wat kunnen zeggen of zo. Ze moeten die persoon wel voor zich zien eigenlijk. Daarom dat ik verbeelding ook hoog heb. Het moet herkenbaar zijn voor leerlingen en ik denk dat dan gewoon heel veel. Nou ja, tussen aanhalingstekens eigenlijk veel lastig bron materiaal dan wel afvalt.

I: Ja. Ja en wat je hebt daar onderin, heb je dingen ook echt met je los er vanaf gezet. Waarom heb je nou die dan specifiek? Je hebt er 3 echt een beetje eraf gezet. Waarom zet je die 3 nou onderaan en ook nog met een bijna een kloofje ertussen?

R: Ja, Ik vind het lastig uit te leggen. Maar ik denk ook van, er zijn ook echt dan. Ik zit dan niet per se aan empathie te denken om deze onderdelen eigenlijk van bron analyse ofzo aan het snijden.

I: Ja. Dat is misschien voor een andere opdracht meer.

R: Dus vandaar een beetje en daarom dat ik ze los zie.

I: Vind ik ook helemaal geen gekke motivatie hoor X.

R: En omdat ik denk, ja en omdat ik dan denk van OK. Ja is empathie niet? Ja. Nee nee ja, die die die in mijn hoofd zijn hier gewoon een beetje gescheiden van het inleven en het empathisch vermogen. En het ja. OK, Daarom denk ik vooral.

I: Ja, Dat is helemaal goed. OK, hier heb je dus nu dit. Hoe bepaal je nou of een object afbeelding of tekst effectief is bij het bevorderen van de historische empathie bij leerlingen?

R: Ja ook gewoon echt veel trial en error denk ik, gewoon uitproberen.

I: Ja, en als je nu kijkt naar jouw eigen lespraktijk, heb je dan? Kun je een voorbeeld noemen van iets waarvan je zegt, je hebt het al een paar keer over die voor dat kwadrant gehad. Een voorbeeld, noemen van iets wat je zegt, hé, dat was effectief om die leerlingen bepaalde verbeelding te geven of een bepaalde inlevingsvermogen of een die historische empathie op te wekken?

R: Ja ja om, ja om bijvoorbeeld de beschrijving van de persoon of de acties te delen of wat ze overkwam, want bij zo een Tweede Wereldoorlog om en dat bedoel ik ook een beetje met dat niet fabriceren, maar wel versimpelen omdat gewoon wel een beetje in alledaags taalgebruik aan te bieden bijvoorbeeld. Geen geen tekst van te maken, zoals het in het boek staat die ze soms gewoon lastig vinden, is niet zoveel begrippen eigenlijk erin. Gewoon een beetje die alledaagse situaties alledaagse taalgebruik eigenlijk aanbieden.

I: Ja. Ja. En, kun je dan specifiek een voorbeeld noemen van van een soort bron waarvan je zegt, hé, dat heb ik wel eens gebruikt in mijn les en ik merkte dat leerlingen. Nou ja dat dat een historische empathie opgewekt werd of bevorderd.

R: Tja echt een specifiek voorbeeld. Ja. Ja nou ja goed, ja, waar wel een keer wat reacties op kwamen was binnen thema sociale kwestie, maar dat was dan weer bovenbouw.

I: Ja, maar het mag ook wel het mag. Bovenbouw en onderbouwen, het maakt niet uit.

R: Nee precies. God, wat had ik daar? Nou, dat was wel primair bronmateriaal iets van een beschrijving van problemen in een arbeiderswijk, zeg maar. Die dan uit een of ander onderzoeksrapport kwamen dat je leerlingen allemaal echt eventjes kijken van oh, wauw inderdaad hè? Er slapen 5 mensen in bedstee en een varken staat half in de woonkamer, zeg maar. Kinderen lopen met honger buiken rond en om het even zo een volksmond achtig te noemen en er is een mestveld die aan de achtertuin grenst zeg maar nou ja, en daar dan een beetje een kleurrijke beschrijving bij dus dan is het in tegenstelling tot nou ja, het alledaagse taalgebruik ook weer juist heel kleurrijk, maar goed, en niet soms kom je dat ook wel in die primaire bronnen natuurlijk tegen. Dat je leerlingen ook nog eens kijken, oh, was dit toch serieus gewoon in Nederland niet zo heel lang

geleden?

I: Ja. Ja en wat maakt nou dat je bij die leerlingen ziet dat er iets aan gaat, of in ieder geval dat zij geprikkeld worden hierdoor?

R: Ja, dat je dan echt wel wat reacties en vragen op krijgt. Meer dan dan bij een spot prent of zo dat het eerder is dat ik vragen stel die dan al dan niet beantwoord worden?

I: Ja en is dat dan ook dat je nu een paar van dit soort bronnen hebt dat je zegt, hé, die gebruik ik dan dat ik merk dat het goed werkt. Dat is iets wat ik terug laat komen.

R: Ja dan had ik eerder ook, zei je bouwt soms een beetje archief op, hè? Dat vind ik toch een beetje van die stokpaardjes achter de hand heb die je dan in een lessen serie in kunt zetten, wat ook weer voorkomt dat je weer het wiel helemaal opnieuw moet uitvinden door naar van weer van alles te gaan zoeken.

I: En baseer die keuze van bronnen om historische empathie op te wekken ook wel eens op literatuur die je daarover gelezen hebt?

R: Nog één keer?

I: Baseer je ook wel eens een keuze voor historische bronnen die historische empathie opwekken.

Baseer die ook wel eens op bijvoorbeeld literatuur die je over de historische empathie wel eens gelezen hebt of over brongebruik zeg he, dat zegt de literatuur en daarom doe ik dit ook?

R: Nee niet heel bewust.

I: Doe je dit meer om uit op ervaring en gevoel?

R: Ja ja ja nee zeker weten.

I: Wat je nu mag doen, X, Ik ga weer een makkelijke vraag aan je stellen, je krijgt van mij kaartjes weer. Alleen deze keer hoeft ik ze niet te rangschikken. Maar ik wil graag dat je je deze kaartjes legt. Op, wacht sorry voor bij het bewijs van historische empathie. Welk van deze dingen dat je denkt is belangrijk en welke dingen zijn minder belangrijk als jij bronmateriaal gebruikt om empathie of historische empathie te onderwijzen? Dus mag je aan deze kant leggen wat je zegt, dat is belangrijk en aan deze kant leggen je zegt het is minder belangrijk. En ja, en het maakt niet uit hoeveel je dan de een of aan de andere kant legt, want jij zegt, hé, dat lijkt mij belangrijk, dat lijkt mij minder belangrijk.

R: Ik ga het eerst gewoon dan eerst even zo een beetje uit.

I: Ja dus kijk eens even rustig na. Dus het gaat specifiek over het onderwijzen van historische empathie.

R: OK dus minder belangrijk. Belangrijk, ja.

I: Ja mag ook andersom Als het maar in twee aparte stapels legt, twee aparte rijtjes.

R: Ja OK. Nou, deze hoeft niet perse. Ja, Ik denk dat ik dan heel veel bij belangrijk ga leggen.

I: Ja dat mag.

R: Dat hoeft ook niet persé. Ja en deze vind ik lastig stereotyperend. Dat ligt ook een beetje aan het onderwerp dat je aan behandelen bent.

I: Stel je mag bijvoorbeeld best een onderwerp nu in je achterhoofd nemen. En dan dat je zegt, ik pak daar daarop baseer ik het nu.

R: Dit context met een verschil perspectief, ja. Ja, ja, die context hoeft ook niet altijd in de bron zelf geboden te worden, vind ik. Nou, dan ga ik het gewoon eventjes hier bij houden. Ja.

I: Ja tevreden over hoe je het nu hebt neergelegd?

R: Ja, want Ik heb deze beetje geïnterpreteerd als ik kom uit haar eigen omgeving dat je echt veel meer inzoomt dan de beleavingswereld, dus echt Wageningen en omgeving. Dat zou heel mooi zijn, maar dat is gewoon vaak heel lastig. Dus als het bijvoorbeeld uit Nederland komt of soms zelfs bij sommige onderwerpen uit de westerse wereld komt, dan ben ik eigenlijk al gauw tevreden.

R: Ja. Ja. En waarom had je je hebt dus niet hier 4 geselecteerd? Waarvan je zegt dat is minder belangrijk. Waarom zijn deze in jouw hoofd? Dus je hebt die eerste eigenlijk al een beetje toegelicht. Waarom zijn die nou minder belangrijk, denk je?

R: Nou de context bijvoorbeeld. Ja, die kun je er ook wel omheen. Op andere wijze bieden bijvoorbeeld eerst even nou ja, weer even terug naar twee mavo eerst dan wat doet wat deed zo'n

Tweede Wereldoorlog en zo een bezetting nou met vrijheid in Nederland, en uiteindelijk dus ook kom je dan uit op hè? Collaboratie en verzet en nou ja, het grijze gebied ja, die kan je ook gewoon die ja ik denk dan voordat we naar zo'n inlevingsopdracht gaan, kan je die context eerst ook op een andere manier met elkaar bespreken. Video, wat uitleg wat opdrachtjes en dan? Zodat die context die basis er gewoon is en dan ga je door naar het specifieke vaardigheid die je wil trainen. Dus het bron materiaal hoeft voor mij niet per se altijd die gehele contexten ofzo te te te te bieden. Symbolisch? Ja, nee, ook niet per se. Nee, Ik denk juist hè? Zoals ik ook al eerder zet, soms gewoon in alledaagse taalgebruik. Juist of nou ja, hè? Ja. Het kan ook gewoon vrij letterlijk zijn en dat is misschien wel vind ik misschien nog wel belangrijker. Ja, dat stereotyperende ja dat dat ligt ja, dat ligt dan echt een beetje aan de stof. Ja er zijn natuurlijk heel veel onderwerpen die zich daar prachtig voor lenen, anderen dan ook weer niet per se.

I: Dat is afhankelijk van?

R: Ja, maar dat hoeft over het algemeen. Ja ja, het kan bij ook bij inleveren, inleven natuurlijk heel belangrijk zijn. Maar dat ligt echt een beetje aan het onderwerp. Ja, dat vind ik. Die vind ik lastig om te plaatsen.

R: Ja, en zijn er nog, zit er nog eentje tussen dat je zegt, hé, dat dat heb ik niet gezien, maar die had ik er wel graag tussen willen zien. Dus bij eigenlijk het rijtje belangrijk mis je daar eentje dat je zegt bij historische empathie is dat naar mijn inziens ook heel belangrijk.

R: Nee, kan ik even zo niet bedenken, denk dat het best veel terugkomt in verschillende kaartjes.

I: Nou ga ik je nog nog een laatste keer dat je wat mag rangschikken. Mijn onderzoek gaat dat natuurlijk specifiek over 3 soorten primaire bronnen die ik gebruik. Uit eerder onderzoek zijn ook andere primaire bron materiaal nou in ieder geval oefeningen naar voren gekomen die het ook kunnen helpen om historische empathie op te wekken. Zou jij deze 5 kaartjes mag je gewoon hier tussenin doen, weer rangschikken wat je denkt dat levert het meest historisch en dat helpt het beste bij is het meest effectief bij het bevorderen van historische empathie. En wat is denk je het minst effectief bij het bevorderen van historische empathie?

R: Ja, ik bedenk me nu pas nu ik oral history zie van waarom ben ik daar niet eerder over begonnen inderdaad?

I: Het mag straks nog hoor X.

R: Ja. Nou ja, goed nee, maar we hebben laatst natuurlijk wat nou ja eens even kijken.

I: Ja. Dus wat zeg je dat is nou, het denk ik het meest effectieve minst effectieve soort bij het opwekken van historische empathie bij leerlingen.

R: Nou ja, daar staat deze echt helemaal bovenaan, ja. Denk ik, vind ik, daar mag iedereen wat van vinden. Ja, ja, ik vind het hier heel lastig om tussen deze 3 echt een echt precieze rangschikking te maken

I: Ik zou wel graag willen dat je daar een rangschikking tussen maakt. Bij die andere was ik nog wel een beetje coulant, maar hier wil ik graag een specifieke rangschikking tussen.

R: Doe ik het zo. Ja en deze valt het toch een beetje onder simulatie oefeningen. Ja, dus dat is echt gewoon het nabootsen van.

I: Ja, onder andere een soort rol spel kan het zijn of een dat iedereen een taak krijgt van een bepaald iemand.

R: Ja ja ja. Ja kan ongetwijfeld heel mooi zijn, maar daar heb ik echt weinig kaas van gegeten. Ja dus.

I: Waarom heb je nou, je hebt er eentje heel specifiek bovenaan geplaatst. Waarom heb je die nou heel specifiek bovenaan geplaatst?

R: Nou, omdat nou, als je het geluk hebt dat je echt een directe betrokkene van iets historisch voor de klas weten te krijgen en wij hebben dat natuurlijk laatst met een overlevende van jappenkampen in Nederlands Indië gehad, hè? Dan ja, dan zie je gewoon echt iets gebeuren bij de leerlingen. Ten eerste is het muisstil, ten tweede hangen ze gewoon aan de lippen van zo een persoon. Ja, het ligt natuurlijk een beetje aan hoe de persoon het vertelt natuurlijk, maar in dit recente geval. Ja, dat, ik bedoel, daar kunnen we 10 lessen over geven. We kunnen er allemaal werk voor me op loslaten. Maar als iemand die iets heeft meegemaakt, het gewoon zelf verteld hoe het was. En dat ook nog eens op een manier

weet te doen die heel erg werkt voor leerlingen. Heel erg. Hè? Die leerlingen heel erg aanspreekt, ja dan dan kan je daar als docent gewoon niet tegenop. Verder zeg maar.

I: Nee, en nu heb je in het midden heb je even 3 gekozen waar ik wel specifiek voor wil je daar een verdeling in maken? Waarom kun je toch proberen om toe te lichten waar we nou die beeldbronnen daar van boven aan hebben gezet en die objecten onderaan?

R: Ja, Dat is lastig. Ja ja. Het beeld komt natuurlijk gewoon binnen, is visueel daar. Dat dat, dat spreekt toch ook weer direct veel meer tot de verbeelding bij veel leerlingen dan teksten. Zeker Als het gewoon lastig, enigszins lastige en dat zijn teksten natuurlijk wel gauw voor leerlingen tekst bronnen zijn. Ja, die dan misschien niet helemaal aansluiten bij het niveau van de leerlingen, dat het soms ook een beetje lastig inschatten natuurlijk. Het is wel belangrijk dat dat zoveel mogelijk gebeurt. Daarom heb ik die daar ook bovenaan staan, maar. ja het beeld komt gewoon binnen, is nou niet gelijk duidelijk, maar het maakt het visueel leerlingen staan daar over het algemeen toch wat meer op aan heb ik het idee en objecten zou ik gewoon meer mee willen en mee kunnen doen. En. Ja en dan ja kan ja ligt er een beetje aan, is het een spannend object ja of nee voor leerlingen?

I: Ja ja. Maar als je dus kijkt naar effectiviteit, denk je dat een object dan minder effectief is dan een tekst. Om historische empathie op te wekken?

R: Ja, ja, Dat is een goeie vraag. Ik moest een verdeling maken.

I: Ja, je moest een verdeling maken voor mij

R: Ja ik ja ja nee goed ja, aan de andere kant, als jij in je les binnenkomt wandelen met een, weet ik veel. Een musket of zo ja, dat komt natuurlijk wel binnen bij leerlingen. Dat zouden ze over het algemeen natuurlijk wel fantastisch vinden als dat er relevant is voor waar je dan In de les mee bezig bent. Dat vergeten ze niet snel, omdat ze dus minder snel vergeten dan een dagboekfragment van een weet ik veel Franse officier in 1916 ofzo over het algemeen. Maar ik ja, misschien heb ik dit ook een beetje gemaakt op heb ik op de ervaring die ik heb, en die heb ik met objecten gewoon weinig te weinig

I: Dat mag ook, ja, dat is natuurlijk jouw indeling hè, dus ik ik vind hier verder niks van. Het is jouw indeling.

R: Ja en dan dan zie ik dat. Zie ik dat beeldbronnen toch volgens mij wat effectiever vaak kunnen zijn dan teksten en nou de sociale kwestie waar ik net over had he? laat ik het niet zeggen, afgrijselijk, maar zeker wel. Nou ja onthutsende foto's van leefomstandigheden laten zien. Ja, dat dat. Ik weet niet, dat spreekt toch dan direct wat meer tot de verbeelding dan een tekst, ook al kan die tekst was ik ook al eerder aangaf, ook al wel echt tot zeer gefronste wenkbrauwen en zo leiden. Maar ja, ik weet niet, ze zien het. Ze begrijpen het. Ze kunnen zich daar gewoon direct een voorstelling van maken. Het wordt wel geholpen door de afbeelding, het maakt het gewoon visueel en dat zijn jongeren zijn, ja, nou ja, dan durf ik allemaal niet te zeggen, maar misschien toch wat meer visueel ingesteld natuurlijk.

I: Ja we gaan bijna aan het eind toe, maar ik heb maar even een vraag hierover. Jij gaf net al een beetje aan? Dat is misschien ook wel een beetje mijn eigen gevoel eigen wat ik zelf toepas heb je het ook wel eens teruggekregen van leerlingen waar bepaalde dingen op hoger gezet dan andere dingen? Dat ik daar baseer ik het ook op.

R: Ja ja. Nou ja na dat oral history, daar krijg ik altijd wel telkens echt heel veel reacties. We hebben dan natuurlijk met met Paula heb ik het nu dan hè? Voor de contexten overlevenden van het Jappenkamp, nu voor het derde jaar op rij dat ik echt wel veel reacties van leerlingen, ook later in de les daar nog over krijg. Dat ze dat zo indrukwekkend vonden? Maar ook wel is bij bijvoorbeeld met de Srebrenica veteraan die hier dan dan geweest. Ik weet niet of jij daar bij geweest ben ook?

I: Nee, daar ben ik niet bij geweest. Oh, jawel, daar ben ik wel bij geweest bedenk ik mij net.

R: Eerder ook een overlevende van Srebrenica. Dat al was het misschien niet altijd naar mij persoonlijk, maar dat ik wel van collega's. Zeg maar hoor dat dat zoveel heeft losgemaakt ook en dat daar hè thuis dan nog echt over werd doorgepraat aan de eettafel.

I: Ja. Ja OK de laatste officiële vraag eigenlijk ben namelijk wel een enkele afsluiting. Toch weer even terug naar waar mijn onderzoek dan ook echt over gaat. Kies jij wel eens specifiek voor een bij een onderwerp voor één type primaire bron om die historische empathie op te wekken dat je echt specifiek

kies voor of ik kies die beeldbron of ik kies die tekst of ik kies dat object om dat op te wekken.

R: Nou objecten dus nog te weinig. Ja ook omdat het gewoon natuurlijk het type primaire bron is met het lastigste toegang eigenlijk. Ook als ik denk van als ik ja gewoon aan mijn eigen. Nou ja, huis denk van, wat heb ik nou eigenlijk liggen? Wat interessant kan zijn in de les, nou niet veel. Ja, dus nou ja, als ik het persoonlijk wil maken, als ik het wil laten aansluiten op de beleavingswereld van leerlingen, ja, dan ga ik toch maar op zoek naar toch eerder. Gewoon ja ik denk als eerste beeldbronnen, eventueel ook tekst. En eerst denk ik beeldbronnen en daarna dan misschien teksten die een ja die die iets kunnen overbrengen op die leerlingen, wat dan weer met die authenticiteit en dat persoonlijke en dat dichtbij te maken hebben? En ja, soms eerlijk mag het ook een beetje choqueren of zo. Het mag even ja, het mag ook wel ingrijpend zijn nadat hij ook aan deze kant ligt. Het moet iets wel vertellen natuurlijk over de context waar het mee te maken heeft hoeft dat niet allemaal in die bron terug te komen, maar moet daar wel natuurlijk mooi op aansluiten, moet relevant zijn. Ja, dus dat is dan waar ik mee die spelen dan allemaal vrij onbewust soms ook hoor mee een proces als ik primaire uitkies.

I: Ja en kies je ook wel eens gewoon even het al mijn dat je zegt nou, ik heb nu een bepaald verhaal en daar kies ik dan specifiek voor of een tekst of een nou ja object is wat binnen maar zeggen specifiek een tekst of een afbeelding, om dat verhaal te ondersteunen. Ik zeg nou bij dit verhaal, dan is voor mij het heel kies ik voor het juist een beeldbron of bij dit verhaal kies ik juist voor een tekst.

R: Nou ja, goed, zodra we eenmaal natuurlijk in de fase zijn aanbeland dat foto's zouden kunnen gebruiken, dan komt dat beeldbron misschien nog wel meer naar de voorgrond? Doe ik wel veel met kunst. Ik vind het ook altijd heel leuk om schilderijen in de les te verwerken. Ter illustratie, maar zeker ook wel soms. Ja, als bron analyse van wat het nou, hè? Een boodschap die je maken wil overbrengen. Maar. Ja nee soms ook ja, ik heb wel ook wel wat dingetjes waarvan ik dan, dan denk ik van OK, die tekst heb ik nog wel ergens paraat staan. Die kunnen we dan heel mooi inzetten, zeg maar

I: En dan eigenlijk het laatste deel is, denk je dat het effectief is om bij een verhaal is om het echt specifiek voor één bron te gaan, dus om eigenlijk zeggen, nou, het doet heel minimalistisch. Ik neem één bron om te zeggen, dit hier omheen ga ik het verhaal bouwen of denk en dan historische empathie te bevorderen, of denk je dat het effectiever is om die type bronnen te combineren om die historische empathie te bevorderen?

R: Ja, dat is een lastige keuze. Ja, als je het kan combineren, dan denk ik dat dat heel mooi is. Ja, dat zal wel heel top zijn als je een vaardigheid. Nou ja, in dit geval houdt het even empathie houden dat als je dat daar iets mee wil doen, wil trainen dat je een heel rijk dataset hebt met teksten met met beeldbron. Ja eventueel ook dingen waar ze naar kunnen luisteren of waar we naar kunnen kijken.

Nou ja, goed, ja, dat zou heel mooi. Zijn wel denk ik. Maar ja, het kan soms ook heel krachtig zijn om het echt maar gewoon bij één afbeelding of één dagboekfragment te houden ofzo. Ligt ook een beetje aan de grootte van nou ja de rol die empathie, dan speelt in die bepaalde les.

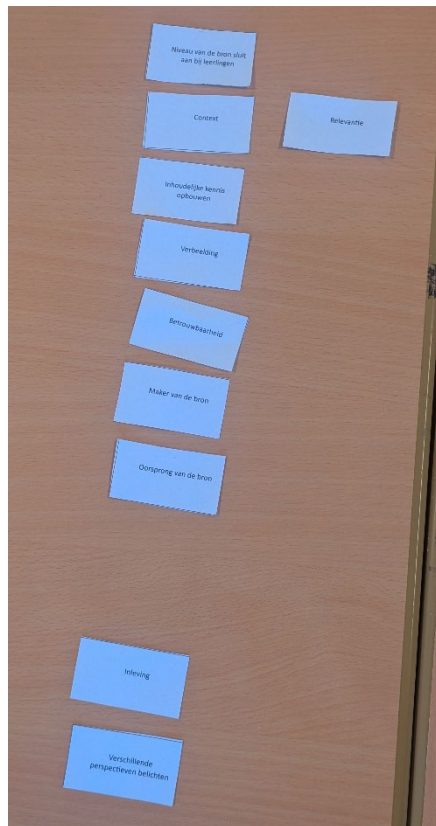
I: Ja, wat zou jij doen? Stel je hem nu een verhaal in je achterhoofd, zou je dan zeggen, ik neem met één, ik neem een combinatie. Als het mogelijk is, hè? Dus de mogelijkheid er is. Het is een onderwerp waar je bijvoorbeeld met bijvoorbeeld een onderwerp, gister bij X gaf ik als onderwerp bijvoorbeeld razzia's tijdens de Tweede Wereldoorlog. Stel dat onderwerp neem je, zou je dan voor één gaan? Zou je voor een combi gaan?

R: Ja ja ja. Ja nou ja, als het even kan, dan denk ik toch. Een combi. Als het iets is waar je ook echt even wat uitgebreider bij stil wil staan, als je alleen even wil aanstippen, dan is het misschien alleen een foto natuurlijk voldoende, maar ben je dan ook eigenlijk nog wel bezig met empathie opwekken of aan ben je meer aan het illustreren? Dus als je echt wat uitgebreider wil gaan en je wil iets met die vaardigheid empathie opwekken doen, dan denk ik dat een grotere hoeveel bronmateriaal in ieder geval waar je zelf binnen uit zou kunnen kiezen, nog wel fijn is.

I: Ja OK nou in eerste instantie bedankt en zijn er nog onderwerpen in het interview die niet aan bod zijn gekomen. Ik denk dat is nog wel een toevoeging voor het onderzoek. Je denkt, hé, dat heb ik helemaal niet langs horen komen. Dat had ik graag willen melden.

R: Nee, niet per se, denk ik nee.

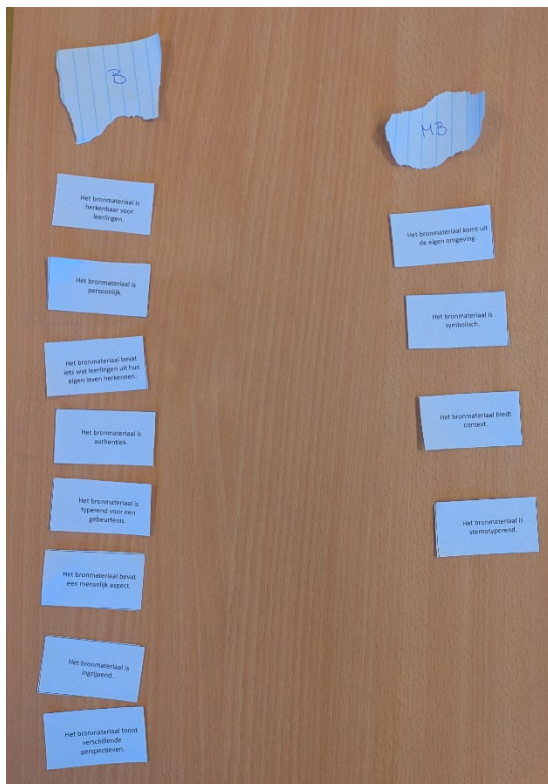
Ranking vraag 4:

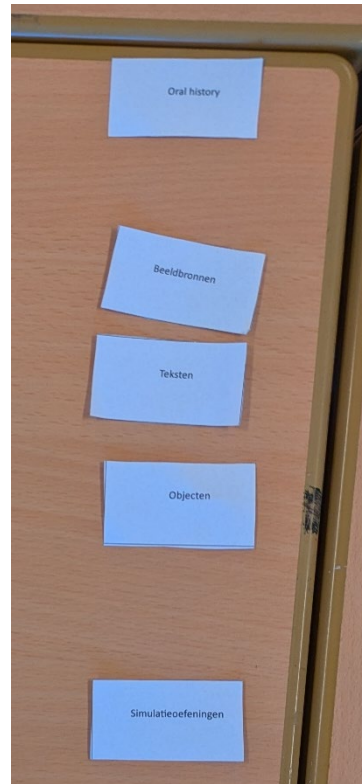
Ranking vraag 11:

Ranking vraag 12:

Ranking vraag 13:

Geïnterviewde: Docent 3 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 07-04-2025

I: Hij loopt nou, dan gaat het helemaal goed. Nou waar We gaan mee gaan beginnen, zijn die vragen over primair bronmateriaal in het algemeen. Eerst krijg je al wat vragen en daarna komt er dus een vraag dat je wat moet doen om eerst eens te starten. Wanneer vind jij het nou belangrijk om primaire bronnen te gebruiken tijdens je lessen?

R: Ik vind het wel interessant tijdens mijn uitleg, zodat ik dat als ondersteuning kan gebruiken en als leerlingen zelf onderzoek moeten doen of gaan doen om daarmee te te werken en die te verwerken.

I: En Waarom vind je het belangrijk dat ze dan primair bron materiaal gebruiken?

R: nou, dat is toch de de de dichtstbij. Het onderwerp wat ze dan aan het bestuderen zijn? Daar, daar zit de meeste informatie, denk ik. Het het meest nauw niet verwerkt, niet verwerkt, niet bewerkt. Dus Dat is mooi.

I: Gebruik je bijna elke les primaire bronnen of af en toe?

R: Af en toe lang niet altijd zijn niet altijd beschikbaar. Soms weet ik ook niet waar waar het mooi te vinden zijn of hè? Kost het gewoon te veel tijd om iets te vinden. Dus waar mogelijk maar.

I: En, Als je ze dan gebruikt waar, waar hou jij rekening mee bij het selecteren van die primaire bronnen? Soort van wat zijn criteria om het te selecteren?

R: Omvang en duidelijkheid dus dus. Het moet wel voor een leerling te begrijpen zijn. Ja en en dat het te makkelijk dat het makkelijk te te te pakken is erbij te pakken is en beschikbaarheid.

I: ja, de beschikbaarheid en dan gaat het om beschikbaarheid dat zij het zelf kunnen vinden of beschikbaarheid hoe jij het aanreikt.

R: Nou, hoe ik het aanrijk dat ik hè, dus dat dat kan die gewoon digitaal zijn natuurlijk. Er staat gelukkig genoeg online, tegenwoordig.

I: En als jij dan primair bron materiaal selecteert, hou je dan Alleen rekening met inderdaad beschikbaarheid en wat je nou voor zei, of kijk je bijvoorbeeld ook dat de verschillende perspectieven worden belicht?

R: Dat ligt een beetje aan de doel van de opdrachten van wat wat, waarvoor ik iets nodig heb. Kijk, als ik echt inderdaad na na propaganda wil kijken of naar eenzijdigheid, ja, dan ga ik daar wel iets specifieker naar op zoek. Als ik ze vooral kenmerken van iets wil laten zien, dan dan is daar minder van belang. Dus het echt om het doel van de les?

I: En als je bijvoorbeeld een bepaald type verhaal wil vertellen, dus je neemt een onderwerp in gedachten en je denkt, OK, daar is een heel specifiek verhaal. Kies je daar dan voor voor een specifiek soort type primaire bron of kan het dan alles zijn?

R: Ja dat kan van alles zijn.

I: Het is niet dat je bij bepaalde onderwerpen denkt. Ja, daar past echt een bepaald type primaire bron beter bij dan bij een ander onderwerp.

R: Nou ja, ja kijk weer waar ook wat er voor handen is. Kijk een propaganda poster past natuurlijk beter bij een totalitair regime, dus ja, maar dat dat is voor handen dus of een mooie spotprent.

I: En, hoe lang doe je er ongeveer over om een keuze te maken van een primaire bron die je gebruikt In de les.

R: Oh niet zo lang. Kijk het vooral het zoeken is moeilijker dan het kiezen.

I: En waarom kies je bepaalde dingen niet als je aan het zoeken bent?

R: Te lastig om om toe te passen, bijvoorbeeld voor een leerling of toch niet dat het niet helemaal aansluit of teveel perspectieven geeft?

I: Ja. Welke soort primaire bron gebruik jij het meest tijdens de les en op teksten zijn dat objecten of is dat meer een afbeelding?

R: Ik denk het meest afbeeldingen.

I: En waarom kies je meestal voor afbeeldingen?

R: Omdat je bij een afbeelding nog veel aan de fantasie overlaat, hè? Je, je ziet wel iets over een

fragment ergens van, maar leerlingen kunnen daar dan ja weer op gaan interpreteren weer gaan afleiden. De tekst is daarin wat lastiger. Dan ben je langer mee bezig, dus voor grotere opdrachten zijn teksten daar weer wat mooier. Objecten gebruik ik wel eens, maar ja, daar heb ik gewoon niet zoveel van, dus hè? Want die moet je echt fysiek meenemen of je moet er een foto van een object. Maar ja, Dat is natuurlijk jammer.

I: OK dus meer vanuit een praktisch oogpunt. Kies je bijvoorbeeld objecten niet en afbeeldingen, omdat het dus wat meer verbeeldingskracht heeft dan een tekst, OK? Je mag aan de gang, je krijgt van mij straks een aantal kaartjes en ik wil graag dat je deze op een soort volgorde legt Van hetgene wat je wat de grootste rol speelt bij het selecteren van bronmateriaal voor een les en wat de kleinste rol speelt bij het selecteren van bronmateriaal. En het gaat er dus nog niet om historische empathie, maar gewoon in het algemeen. Als jij voor een les een bron selecteert voor bij je ja, een onderdeel of een opdracht. Nou, noem maar op. Je mag ze zelf in volgorde leggen.

R: Van boven naar beneden of van links naar recht?

I: Ja deze is dat nee van boven naar beneden, dus bovenaan degene waarvan je zegt dat vind ik het spel de grootste rol en onderaan de kleinste rol.

R: Wat heb je dit fantastisch voorbereid

I Ja goed, hè?

R: Moet ik er ook bij hardop redeneren?

I: Nee hoor, je mag het eerst niet. Ik ga er straks nog wat vragen over stellen, dus je mag. In principe mag je het gewoon even neerleggen.

R: Ja sommige dingen zijn naast elkaar. Dat vind ik ene keer.

I: Ja je mag voor mij best als je echt zegt, het staat helemaal gelijk, dan mag je het ook wel naast elkaar leggen.

R: Zoiets

I: OK, Waarom heb je diegene die je bovenaan heb gelegd of de eerste twee dat zou vaak wel een beetje dicht bij elkaar In de buurt zitten. Waarom leg je die nou bovenaan?

R: Voor jouw informatie dat zijn inhoudelijke kennis opbouwen en niveau van de bron sluit aan bij leerlingen.

I: Ja, ik maak er straks een foto van. Heel goed, X.

R: Ja kijk, de bron is ondersteunend aan wat wat een leerling moet leren. Dat kan de vaardigheid zijn of een inhoudelijke kennis, dus daar moet hij gewoon bij aansluiten. En bij het niveau als je een bron veel te moeilijk hebt dan, dan zullen ze er weinig mee hebben. Is die te makkelijk? Ja, dan dan leren ze ook weinig van, dus dat vind ik. Dat is de basis, ja.

I: En datgene wat je helemaal onderaan hebt gelegd, de onderste twee. Waarom zitten die nou daar.

R: De oorsprong vind ik minder relevant, omdat ik vaak blij ben als ik een hele mooie vind en de oorsprong. Ja, dat heeft al te maken met de betrouwbaarheid dus met de relevantie. Dus het, het maakt mij dan soms niet uit of die vanuit een één of het andere perspectief is. Het gaat dan om dat zij het perspectief zien. En het verschillende perspectieven belichten. Ja, een bron hoeft van mij niet altijd alle perspectieven te belichten. Dat kan de ene keer het ene zijn en het andere keer het andere, maar daar ben ik niet heel bewust alleen maar mee bezig om een bron te zoeken die alles omvat of telkens dat hoeft van mij ook weer niet. Ja nee, ik vind het wel leuk om af en toe eens een bron te pakken die tegen feminisme is of juist ergens tegen, terwijl alle leerlingen denken. Dat is dus dat probeer ik wel. Het hoeft niet altijd.

I: Nee, het hoeven, het hoeft niet. Het is minder belangrijk dan wat je bovenaan hebt gelegd. En zijn er nog criteria die hier niet tussen staan waarvan je zegt, hé, maar daar hou ik zelf altijd rekening mee, maar die heb ik nu niet gezien.

R: Ja dat je ook genoeg context bij de bron kan geven, maar hier staat wel context, dus nee, voor de rest mis ik niet echt iets.

I: Nee, dus dit is. Je bent tevreden met je indeling?

R: Ik ben helemaal tevreden.

I: Denk je als je nu, want je hebt het nu neergelegd, is het ook soort van denkstappen die je zelf

doorneemt op het moment dat jij dus misschien onbewust of bewust als jij een bron selecteert voor een les.

R: Nee, niet zo bewust. onbewust misschien, Maar ik zit nou niet altijd als ik hem een bron aan het zoek, maar is er nog wel helemaal 100% betrouwbaar of of spreekt dit wel de verbeelding genoeg aan? Nee, Ik ben blij dat ik een mooie inhoudelijke bron heb gevonden en ik kijk natuurlijk naar wie is te maker en hoe, hoe zit dat en klopt het inderdaad wel een beetje met het verhaal, Maar ik, Ik ga niet echt elke elk van deze punten langs om om te zien

I: Nee, je mag hem even laten liggen, want ik kom mijn straks. Ik leg deze even boven. Helemaal goed. Want er komen straks nog meer dingetjes die je mag doen. Oké, dit waren eigenlijk de vraag over bronmateriaal in het algemeen. We gaan nu even specifieke historische empathie toe. Je krijgt straks van mij de definitie die ik hanteer in mijn onderzoek, maar ik ben eerst even benieuwd wat versta jij zelf onder historische empathie.

I: Ik denk dat dat vooral gaat over inleving, dus het het het meevoelen mee meeleven van van de personen uit uit het verleden dus dat je je in kan beelden hoe zij zich gevoeld moeten hebben, hoe hoe het voor hun was en gebeurtenissen of zoiets.

R: Ja. OK nou, dat lijkt wel op wat ik gebruik ook ja, er zit niet helemaal ernaast, maar wel even benieuwd hoe jij het zelf interpreteert en hoe, hoe wij het hoe ik het interpreteer voor deze scriptie interpreteer ik in ieder geval de volgende definitie. En, dat is dat historische empathie zowel een cognitief als een affectief proces, dus zowel een denkproces. En ja, dat inlevingsproces, waarbij leerlingen proberen verbinding te maken met de persoon uit het verleden om diens emoties en handelingen te begrijpen. En er zijn 3 dingen om bij historische empathie te komen. Dat zijn historische conceptualisering, dus als die context perspectiefneming dus perspectief inneming en affectieve verbinding dus eigenlijk die inleving en nu eigenlijk de volgende vraag, Ik ga stellen ze, hoeveel doe jij met historische empathie en die lessen en? Hoe pas je dat dan toe? Dus om daarmee te beginnen, wat doe jij nou specifiek in je lessen nou eigenlijk? Vraag één is eigenlijk doe, doe je er iets mee? En zo ja. Ja, wat doe je nou specifiek in in je les om historische empathie bij leerlingen te bevorderen?

R: Nou in mijn les zelf niet zo heel veel. Kijk, het kan wel eens een aanbod komen in een project en bedenk nu misschien het Srebrenica project of zo dat je wel eens daarover hebt maar. Ik sta niet klassikaal heel erg stil bij. Oh, hoe zou deze boer zich In de Middeleeuwen gevoeld hebben toen ze hun oogst mislukt was? Dat dat? Nee dat. Ik ga niet heel erg op die inleving, nee, ook omdat ik. Ik denk dat zeker In de bovenbouw leerlingen dat dat minder meer bezig zijn, hè? Die dat romantische idee is wel een beetje weg, dus die zitten veel meer op de kennis. En nou, die kunnen zelf een oordeel geven. Dus vind ik dat ook minder interessant.

I: Want je zei net wel, je had er wel een specifiek voorbeeld. Zij hebben Srebrenica. Is het daar dan iets waar je een soort van expliciet ook duidelijk maakt aan leerlingen? Dat ze zich daar eventueel historisch kunnen inleveren. Of is dat iets wat een beetje impliciet blijft?

R: Ja, want daar gaat het natuurlijk ook over over slachtofferschap of over ouderschap? En, dat is wel een stuk inleving natuurlijk, dus daar zeg ik het er natuurlijk wel explicieter bij dat.

I: Ja, dus dat wordt wel expliciet benoemd ook en geef je dan bijvoorbeeld ook expliciet aan op het moment dat ze daar met historische empathie aan het oefenen zijn.

R: Nee dat niet.

I: Nee, dus dat blijft impliciet.

R: Volgens mij is het ook geen eind eind term of einddoel

I: Nee, het zit een beetje in verwickeld in dat klopt, het zit verwickeld in die einddoelen. Het zit een beetje. Ja, het zit er wel in, maar het is niet het.

R: Ja ja en het sluit ook niet echt aan bij wat ik nou belangrijk vind in het onderwijs.

I: Want jij zegt al je geeft, jij vindt het zelf persoonlijk niet belangrijk. Geef je wel bijvoorbeeld aan leerlingen mee dat de belangrijke vaardigheid kan zijn. Of laat je dat ook helemaal weg in de lessen?

R: Ik ik nou, Ik denk dat ik daar gewoon heel veel aandacht aan aan geef aan jongens we gaan ons nu even inleven. Nee, ik Ik denk dat het automatisch wel bij leerlingen wel eens zal zijn van oh ja,

voorstellen hoe het leven dan moet zijn geweest. En dat doe je natuurlijk wel als je een verhaal vertelt of als je als je uitleg geeft van joh kinderarbeid, Dat is toch best wel naar. Dus dat maar dat dat zijn expliciete ja, gewoon voorbeelden en automatismes, maar niet heel doelbewust, jongens, we gaan ons nu eens even indenken.

I: Nee, en als je nou naar het algemene plaatje kijkt, want nu hadden we het een beetje over je eigen lespraktijk. Stel je gaat even wat breder kijken. Wat denk je als je breed kijkt wat dan voornamelijk van belang is om zo'n historische empathie te bevorderen? Dus stel, je gaat er wel wat mee doen In de les. Wat denk je dan dat belangrijk is om dat te bevorderen?

R: Het begint natuurlijk met een veilig leerklimaat.

I: Mooi X, heel mooi

R: Nee, maar het is wel zo, je moet je moet je kunnen uiten.

R: Ik denk inderdaad dat de leerlingen genoeg context moeten hebben en niet alleen inhoudelijk, maar ook echt vanuit zo'n periode. Maar wat speelt er nou hoe? Hoe ziet zoiets eruit? Want als je die context hebt, dan pas kun je iets gaan begrijpen dan kun je kun je pas echt gaan inleven, dus vooral context is belangrijk daarin.

I: Ja en baseer je het ook op ervaringen die je in je eigen les hebt gezien of is dat iets wat je denkt in in het algemene beeld is dit belangrijk.

R: Dat denk ik in het algemeen beeld, ja.

I: OK. Nou, Dat was even een soort instukje. Soort van instructies stukje over die historische empathie. Nu gaan we eigenlijk naar het stuk wat vooral op mijn scriptie ja van belang is. Stel jij jij zegt, ik doe er niet zo heel veel mee in mijn les, hè? Maar je hebt bijvoorbeeld bij Srebrenica dan wel een voorbeeld bij er wel wat mee doet. Hou je bij het kiezen van het bevorderen van historische empathie rekening met de primaire bron materiaal dat je gebruikt.

R: Ja, want ik vind toch wel dat dat mensen inderdaad weer genoeg context moeten hebben om je in te kunnen leven. Dus als je als je niet alle alle feiten weet, als je niet weet hoe het is geweest, dan kun je je niet inleven.

I: Dus je houdt vooral rekening met het feit dat de dat de bron context moet hebben en

R: Ja

I: Waarom vind je het nou belangrijk? Vooral om die context te benadrukken eigenlijk.

R: Ik wil, als een leerling zich inleeft dat hij dat vanuit zijn perspectief, dus Als ik teveel stuur ja dan dan stuur ik ook die inleving en het kan zijn dat ene leerling iets veel, heel anders voelt of inschat, dat wil ik niet teveel sturen

I: Dus eigenlijk hou je het zo neutraal mogelijk eigenlijk die bron en dan vooral op de feitelijke kennis, zodat er genoeg ruimte overblijft zodat leerlingen daar eigenlijk zelf een interpretatie aan kunnen geven op dat punt. OK. Dan ga mag je nog een keer eigenlijk hetzelfde gaan doen. Alleen deze keer wil ik graag. Ik krijg dezelfde ja eigenlijk dezelfde onderdelen, Maar ik zou het nu graag willen dat je het neerlegt wat je denkt op het moment dat je historische empathie gaat bevorderen bij leerlingen. Wat het wat jij dan denkt dat belangrijk is bij het selecteren van primair bronmateriaal. Als je hem al nog een keer zo ranken van boven naar beneden. Alleen nu in je gedachtegang dat het om het bevorderen van historische empathie gaat.

R: Zo.

I: OK. Je hebt hem weer neergelegd. Ik denk, heb je hem heel anders neergelegd als die vorige?

R: Zeker

I: En, waar heb je dan vooral de verandering in gebracht?

R: De inleving ligt nu en de context liggen veel hoger. Omdat ik zei, al hè, daar, daar gaat het om. En als je in een een heel feitelijke wet hebt, ja, daar kun je wel in gaan inleven. Maar dat heeft ook in ieder geval zin dus wel een bron zijn die tot inleving nog steeds het niveau van de bron ligt ongeveer gelijk. Verbeelding hè? Een bron moet tot de verbeelding spreken. De oorsprong is nu iets relevanter. En de perspectieven, we maken de betrouwbaarheid de relevantie minder.

I:En, Waarom vind je? Ja Waarom? Vind je die relevanter dan net?

R: Omdat de oorsprong van de bron iets doet met met ook die die inleving als die vanuit één of het

andere kant komt. Dus ja de relevantie de betrouwbaarheid is iets minder belangrijk, want een bron hoeft niet helemaal betrouwbaar te zijn. Wil die tot inleving uitlokken?

I: En, Als je nu nog weet dat je naar dit rijtje kijkt, zijn er nou voor het bevorderen van historische empathie mis je dan dingen in het selecteren van bronmateriaal?

R: Oke even zien ja anekdotisch misschien?

I: Ja en waar had je dat dan gelegd als ze die ertussen had gezeten?

R: En ergens bij een niveau van de bron en verbeelding daartussen.

I: En waarom vind je het belangrijk dat die erbij had dat als dat een onderdeel kan zijn?

R: Anekdote kun je heel makkelijk. Dat is een mooi startpunt om je in te gaan leven hè, wat moet wat moet die persoon gaan doen of wat zou jij doen in die situatie? Dus als je een casus hebt of een anekdote, dan dan is dat een mooi startpunt. Ja in vergelijking bijvoorbeeld met inderdaad een wet of met een maatregel of

I: Ja. OK dankjewel. Even kijken. We gaan nu meer dan ook richting specifiek, omdat ik ga kijken naar het eigenlijk. De verschil tussen objecten, afbeelding of teksten. Hoe bepaal je nou over een object afbeelding of tekst effectief is bij het bevorderen van historische empathie bij jouw leerlingen?

R: Ja ja, vertel

I: ja dat dat ik vraag het naar jou. Daar komt ooit nog een antwoord op, maar ja, hoe?

R: Oh, Ja hoe bepaal ik dat. Ja, Ik denk dat het ook een beetje ervaring is. Kijk als als een bron mij vragen al oproept, dan denk ik dat het bij leerlingen ook het geval is. Dan, als die een beetje tot de verbeelding spreekt en iets gek is, Ik vind het wel leuk als er iets gek is? In zit waar je waar je bij gaat nadenken, waar hé, hoe zit het ik? Gebruik vaak bij China een plaatje waarin Chinese kinderen müssen aan het neerschieten zijn, bijvoorbeeld, ja, ga je eens in leven, Waarom zouden ze dat doen? Nou ja, weet je, dan heb je iets. Dat is een mooi startpunt, dus Ik denk dat dat.

I: Ja en waar als jullie dat nu kiest en eentje die zegt dat die kies ik dan wel. Daar ook eigenlijk meteen met de vraag erachter van, OK, Waarom zouden ze dat doen? Want Dat is bij jou zelf een vraag die reist, zo hoop je ook bij die kinderen dan die vraag reist wat voor ervaringen krijg je nou daarop terug vanuit zo'n klas?

R: ja dan is toch wel een beetje nieuwsgierigheid naar het hoe en waarom?

I: Ja. En zijn er dan ook ervaringen bij een soort van op rteert bij een vervolg bij het vervolg dat je weer een bron kiest dat je je denkt he dit werkt.

R: Het is heel, heel vaak ervaring op wat werkt wel, wat werkt niet wat? Hoe ging het de vorige keer? Wat kan ik dan kan ik toch een andere pakken.

I: En heb je ook wel eens dat je vanuit de literatuur bijvoorbeeld dat je iets gelezen hebt dat je zegt, hé, dat heb ik ergens gelezen en bijvoorbeeld een tijdschrift. Wat? Werkt dat je daar ook wel eens wat op baseert?

R: Vakliteratuur niet zo heel veel? Nee.

I: Nee, Het is echt voornamelijk ervaring. En heb je dan ook vanuit ervaring bij bronnen primaire bron, dus die tekst afbeeldingen of objecten waarvan je zegt, die selecteer ik dan niet, omdat ik dat heb gemerkt dat dat werkt niet.

R: Nee, niet specifiek.

I: Nee, geen voorbeeld waarvan je zegt dat heb ik een keer gebruikt.

R: Nee, niet niet, van wat ik weet

I: Oké, jij hebt al een paar keer een voorbeeld gegeven, dus die laat ik even gaan, omdat je echt wel, want de vervolgvraag was eigenlijk kun je een specifiek voorbeeld kiezen van een bron waar je historische empathie mee bevordert? Maar eigenlijk had je net al een hele mooie ja, daarom dus die laat ik eventjes gaan wat ik nu graag wil is dat je weer voor mij kaartjes jij mag aan de gang blijven. Wil je deze kaartjes neerleggen Als je in gedachten houdt dat we het hebben over onderwijs en historische empathie met behulp van bronmateriaal? Wat denk je nou dat het belangrijk is? Dat mag je onder het kopje belangrijk plaatsen en wat denk je dat er minder belangrijk is? Het hoeft ook helemaal niet te zijn dat je zegt, nou, Dit is echt helemaal onzin, maar je mag je zo twee rijtjes van maken en één bij belangrijker, de ander bij minder belangrijk.

R: Ingrijpend, wat bedoel je daarmee?

I: Nou ja, beetje in de brede zin van het woord, Maar dat het je aangrijpt eigenlijk. Dat bedoel ik ermee.

R: Ook aangrijping.?

I: Ja aangrijpend ingrijpend.

R: Ja, ja, ik dacht echt, dus was iets veranderd of zo.

I: Nee.

R: Typerend voor gebeurtenis symbool. Kenbaar ook niet.

R:Zoiets

I: nou, je hebt er 4 bij de belangrijk geplaatst. Waarom zijn die 4 vind je nou wel belangrijker dan die andere die je bij minder belangrijk hebt geplaatst?

R: En, Ik denk dat die samen in de in een 4 dingen een mooie basis geven. Context, hè? Weten waar het over gaat. Persoonlijk helpt, denk ik meer, omdat je als je in één persoon inleeft je meer connectie kan maken. Menselijke aspect hè? Dat helpt met met inleving als iets menselijk is. In vergelijking met een object? Ingrijpend ja je moet wel iets doen, het moet wel iets met je doen dus heeft de inleving niet zozeer, ja, kijk nou uit eigen omgeving. Ik denk dat het leuk is, maar zeker niet altijd mogelijk. Zeker ook niet altijd nodig om je te kunnen inleven. Iets wat je uit je eigen leven herkent. Ja, we zitten bij geschiedenis, dat gaat gewoon niet hè? History is is een vreemde cultuur werd wel eens gezegd. Dus dat, dat kan je niet aan herkennen en Als je het zou herkennen, dan kun je er ook moeilijk makkelijk in inleven, dus dat hoeft niet altijd. Authentiek is niet altijd nodig Verschillende perspectieven, dat vind ik juist minder belangrijk, omdat Ik wil dat de leerlingen hun perspectief kunnen geven. Stereotyperend hoeft ook niet altijd, want het hoeft niet stereotype te zijn om je te kunnen inleven. Typerend voor een gebeurtenis? Nou ja, ook niet altijd relevant. Symbolisch en herkenbaar voor leerlingen is eigenlijk hetzelfde als uit hun eigen leven herkennen dus.

I: Ja. en zit er nou nog eentje tussen, want je hebt ze hierbij minder belangrijk in plaats van je zegt nou, ik moet ze nu in twee rijtjes leggen, dus daarom staat hij bij minder belangrijk. Maar eigenlijk had ik hem wel helemaal soort van willen elimineren, omdat ik denk, dit is helemaal niet belangrijk.

R: Ja, dat zou kunnen.

I: En welke zou je dan kiezen, of welke?

R: Eigen omgeving is niet belangrijk. Kijk, Het is mooi meegenomen, maar totaal niet belangrijk voor het doel an sich.

I: Ja. Voornamelijk eigen omgeving. Zijn er nog dingen waarvan je zegt, hé, die staan er niet tussen, maar die vind ik zelf wel belangrijk.

R: Ja, misschien weer dat anekdotische?

I: Ja, dezelfde als net eigenlijk? Ja, en die zou dus ook bij de belangrijk terechtkomen in dit verhaal.

R:Ja, zeker. Misschien dat persoonlijke, dat is wel een stukje anekdotisch natuurlijk.

I: Ja, dus die zou daar onder gaan vallen. OK, de laatste keer dat je wat moet neer leggen, daarna mag je gaan we nog twee vragen doen, dan ben je klaar, dus het schiet al lekker op. Omdat mijn scriptie heel specifiek gaat over dus die dat materiaal het type materiaal wil. Ik graag dat je deze 5 ook in een ranking legt waarvan je zegt, OK Als ik het denk bij historische empathie en het soort bronmateriaal, wat levert nou volgens jou? Eigenlijk de meest historische empathie op, dus wat voor soort materiaal kan het beste opwekken bij leerlingen?

R: Dit vind ik een moeilijke. Dat het heel afhankelijk is van wat je hebt en meeneemt. Ik denk dat het allemaal wel kan, hoor.

I: Stel, je mag best in je hoofd, zeg ik neem één verhaal ofzo van één onderwerp en dan baseer je het daarop dat je denkt, OK?

R: Ja weet ik. Je ligt ook heel erg aan aan het voorbeeld, ja, maar zoiets denk ik.

I: OK, je hebt oral history en beeldbronnen heb je bovenaan gelegd. Waarom leg je die bovenaan?

R: Ja, ik denk oral history als als iemand iets komt vertellen van wat hij heeft meegemaakt. Ja, dan heb je direct die link, dus dan heb je al gelijk film inleving denk aan de die mevrouw die in

Jappenkamp heeft gezeten hier daarover komt vertellen. Ja, dan dan hebben leerlingen gelijk. Zien ze wat het met iemand heeft gedaan? Dus dat spreekt het meest tot inleven, want je hebt ook een persoon voor je neus die het heeft meegemaakt. Al je neemt al af als het in twee of derde generatie is. Dus mijn mijn vader of mijn opa heeft, ja, dan is het alweer minder empathie. Dus uit primaire hand is oral denk ik het beste beeldbron is wel heel erg tot de verbeelding. Simulatie oefeningen kunnen heel mooi werken, denk ik, mits goed gedaan, maar het is gewoon heel lastig om te doen, niet altijd. En dan teksten en objecten.

I: En Waarom zijn teksten en objecten nou onderaan?

R: Nou omdat die anderen gewoon beter zijn

I: en waarom zet je teksten bijvoorbeeld nog wel boven objecten?

R: Omdat een object niet zoveel informatie geeft.

I: OK. Dus die vind je gewoon, die geeft eigenlijk te weinig context komt op neer. Als je nou je mag hem wel zou laten liggen. Wat denk je dat in de praktijk nou uiteindelijk het meest gebeurt? Wat wat gebruikt wordt voor om historische empathie te bevorderen?

R: Ik denk bron en teksten beeldbronnen en teksten, ja Oral history is gewoon iets lastig hè? Je moet moet iemand weer op school zien te krijgen. Lukt on af en toe. Simulatie oefeningen kan heel klein, maar als je dat heel mooi gorot zijn, echt, dan is gewoon lastig.

I: Ja dus vanuit praktische redenen eigenlijk die twee, OK. Even kijken. Oh ja, heb je dit neergelegd op basis van je eigen gevoel of is het op basis van dingen die jij terug krijgt vanuit je ervaring?

R: Beide, gevoel kijk, ik zie wel als wij een gastspreker hebben dat het echt iets met leerlingen doet. Dus dus dat gevoel en die die ervaring zegt ook, nou ja, dit is een heel mooie, hele belangrijke de ervaring van beeldbronnen en simulatie.

I: Ja. En wat geven leerlingen nou terug over bijvoorbeeld zo'n oral history? Wat wat wat eigenlijk, waar dat jij opmaakt dat het effectief is bij het bevorderen van inleving?

R: Nou ja, ze hebben dan echt de aandacht. Ze hebben echt zeer even stil aan het einde, bijvoorbeeld, of ze gewoon met met heel veel vragen ook op de op persoonlijk vlak van zo een iemand.

I: Ja. Oké, We gaan eigenlijk de laatste officiële vragen. Daarna zit er nog zo'n algemene eindvraag in. Even heel specifiek. Kies jij zelf wel eens bij een specifiek onderwerp, dus neem ik een specifiek onderwerp in gedachten, bijvoorbeeld X en X hadden bijvoorbeeld de razzia's even als voorbeeld genoemd. Één soort type primaire bron om historische empathie op te wekken, dus dat je bijvoorbeeld echt specifiek kiest, ik kies bij dit onderwerp een beeld bron. Ik kies bij dit onderwerp of een object, of ik kies bij dit bron verhaal een tekst.

R: Nee, niet heel specifiek dat ik echt nu naar een bepaald type op zoek ga. Ik ga meer op zoek naar een bron die een bepaalde inhoud heeft en die daarop aansluiten dan dat ik een type zoek.

I: Ja, dus Het gaat echt om inhoudelijk eigenlijk, maar niet dat je zegt bij dit verhaal. Dat leent zich perfect voor alleen een tekst bijvoorbeeld.

R: Nee. Film misschien soms wel, omdat het beeldender is. Ja ja, is een mooi historische film, Misschien Daarom.

I: Ja. Ja en denk je dat dat het effectiever is om bijvoorbeeld historische empathie op te wekken? Als je zegt, hé, je kiest bij een onderwerp bij een soort verhaal kies ik één soort materiaal of één foto. één object of één tekst of denk je dat het effectiever is Als je dat combineert? Dus dat je bijvoorbeeld zegt, Hé, we nemen een tekstbron en een beeldbron en iets van een object als combinatie.

R: Ik denk denk niet dat het verschil maakt. Ik denk echt dat het om de inhoud. Gaat wat, wat er staat of wat je ziet en niet hoe je het ziet. Oké nou al is het ja misschien ja een foto van een een massagraf is misschien wel beeldender dan de omschrijving ervan.

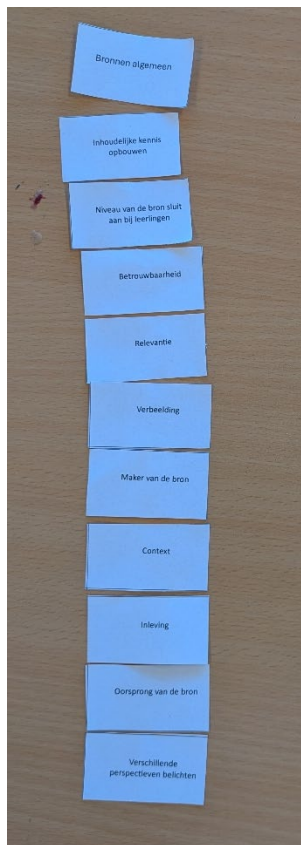
I: Ja. Ja ja, We zijn er eigenlijk bijna doorheen. Zijn er nog dingen die je zegt, hé, die zijn niet aan bod gekomen. Die zijn wel een toevoeging voor dit onderzoek en daar heb. Je er niet naar gevraagd?

R: Ik denk het niet.

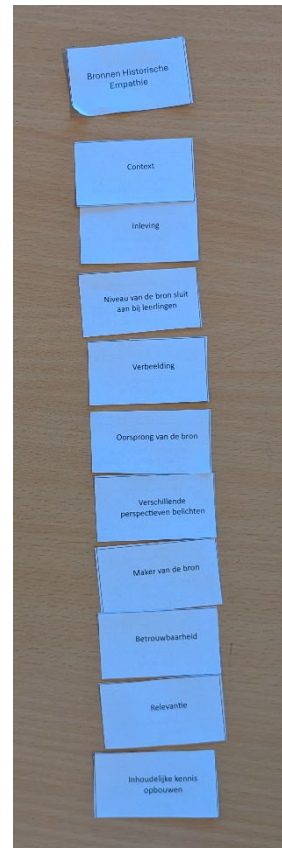
I: Nou ja, dan zijn we eigenlijk klaar.

R: Mooi.

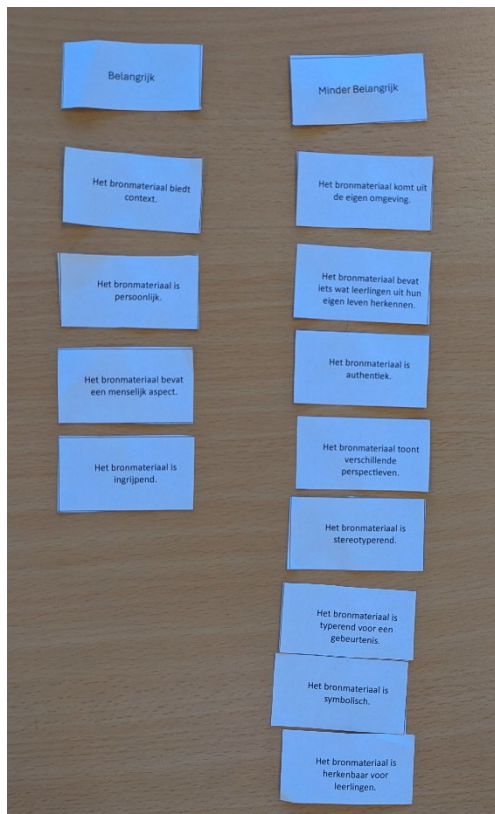
Ranking vraag 4:

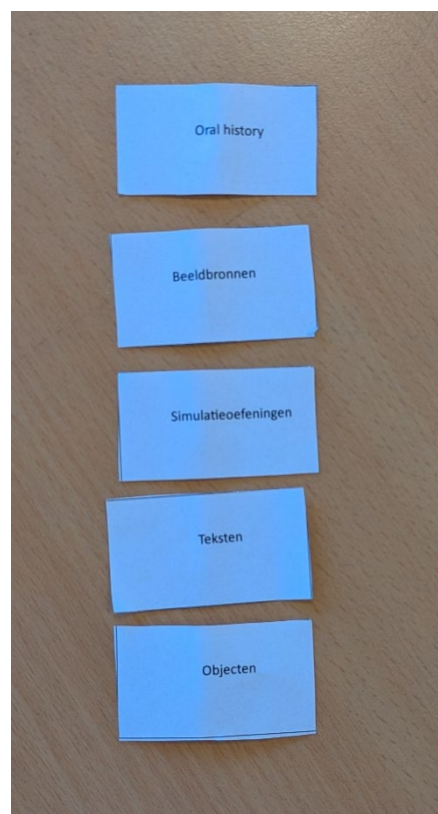
Ranking vraag 11:

Ranking vraag 12:

Ranking vraag 13:

Geïnterviewde: Docent 4 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 07-04-2025

I: Deze aan, helemaal goed. Wat ik net al zei, we gaan beginnen met een aantal vragen die gaan over primair bron gebruik eigenlijk in het algemeen. En Ik ben heel erg benieuwd eigenlijk om te starten. Wanneer vind jij het nou belangrijk om primaire bronnen te gebruiken tijdens de les?

R: Ik denk toch wel dat dat te maken heeft met toch wel die dat inleven zoals jij het zelf zegt:

Empathie. Dat leerlingen direct in aanraking komen in het verleden, want Ik denk dat er een meer directere beleving is tussen persoon en primaire bron in plaats van persoon en secundaire bron. Dus om die reden zou ik zeggen, zet ik het in? De les zeker Als het gaat bijvoorbeeld om uitleg over de Tweede Wereldoorlog. En dan dat ik foto's laat zien van mensen, hoe dat ertoe toen naartoe ging?

I: Ja, en nu heb je het vooral over die inleving al, maar dit mag ook nog even breder. Is het ook iets wat je zeg, het is een vaardigheid die jij belangrijk vindt dat leerlingen daarmee om kunnen gaan of is het echt vooral wat jij zegt voor inleveren context wat je wat dat belangrijk maakt?

R: Ja de vaardigheid vind ik ook belangrijk. Ik denk wel dat, toch meer en focus ligt op examenvragen maken dus dan wordt die vaardigheid een beetje ondergesneeuwd en dan hebben we er toen nog wel praktische opdrachten. Ook daarbij zijn leerlingen veel met secundaire bronnen bezig. In 5 VWO hebben ze een PO over de Verenigde Staten waarin ze dan gebruik moeten maken van primaire bronnen over een bepaald onderwerp wat zij zelf kunnen kiezen, dus dan gaan we daar wel mee aan de slag. Maar nu je dus over begint en als ik er ook zo over nadenk, is het toch allemaal iets minder. Of althans het raakt een beetje ondergesneeuwd wat betreft de andere vaardigheden.

I: En maak je elke les gebruik van primair bronmateriaal?

R: Dat is een goeie vraag. Nou, dat denk ik wel dat ik toch wel vaak gebruik maak van foto's en afbeeldingen. Dus nou, zeker als je het laat ik het zo zeggen. Als je de tijdperk hebt van de fotografie hè. Het fototoestel is uitgevonden zo halverwege de 19e eeuw. Dus wanneer bijvoorbeeld spreekt over industriële revolutie, maar ook modern en imperialisme, en dan natuurlijk Eerste Wereldoorlog, Tweede Wereldoorlog, Koude Oorlog, enzovoorts. Kijk, dan kun je heel veel foto's gebruiken nou en dat heb je natuurlijk minder als je gaat hebben over de eerste tijdvakken. En daarvoor hebben we dan wel andere dingen die we inzetten dus ik denk omdat ik zelf zo graag met beelden, werk en foto's en bijvoorbeeld industriële revolutie. En dan hebben ze in zo'n arbeiderswijk in Londen rond het jaar 1900 een camera weggezet, midden van de weg, en dan filmen ze gewoon de voorbijgangers die dan toen stoppen naar de camera kijken. En dat doen ze gewoon minuten lang. Sommige van die beelden zijn ook ingekleurd. Wat dan Natuurlijk wel weer een bewerking is van, Maar het geeft wel. Een soort unieke ervaring.

I: En Als je nou die beelden selecteert die primaire bronnen, waar hou jij dan specifiek rekening mee? Dus voor een lespraktijk?

R: Nou, het is vaak als ik op zoek ben dus naar foto's, is Wikipedia echt een hele goeie bon. Want je hebt daar op heel veel foto's die heel erg, nou heel erg van hele goede kwaliteit zijn. Je hebt ook een andere website, een Hongaarse website: Fortopan.hu En, Dat is helemaal een schat aan informatie, vaak wel met betrekking tot Hongarije. Maar zo ben ik wel eens een keer gewoon hoe het leven was aan het In de Sovjet steden tijdens Tweede Wereldoorlog die onder bezetting stonden en dat je dus hele serie hebt van Hongaarse foto's. Want de Hongaren deden mee met Duitsland. En dat je dan echt een inkijkje kijkt en hoe die dingen gingen, want dat zie je dan weer minder snel in een boek. Op Wikipedia ook heel weinig, dus soms denk je wel eens van goh, er zijn zoveel foto's die gemaakt zijn en nog gedigitaliseerd zouden kunnen worden.

I: Ja. En als je dan dus nu die foto's van bijvoorbeeld van die Hongaarse site in je hoofd neemt, stel je wil daar een paar van gebruiken voor in je lespraktijk, want je kan ze natuurlijk nooit allemaal gebruiken, waar hou je dan rekening mee? Wat zijn dan de, waarom gebruik je de ene foto wel en de ander niet?

R: Dat heeft ermee te maken Als het echt om inleving gaat, dan denk ik dat gezichten

I: Nee, je mag het inleven, mag je nog een beetje loslaten. Je mag, dat komt eigenlijk later pas. Als je gewoon gewoon in het algemeen. Waarom gebruik je de ene foto wel en de andere foto niet?

R: Geef het iets weer over hoe het toen was en sluit dat aan bij een verhaal wat Ik wil vertellen.

Bijvoorbeeld foto's die vanaf het dak zijn genomen, waarbij dus de verwoesting van een bepaalde stad heel goed in beeld heb. Daarmee kun je goed overdragen, van joh zo groot was die verwoesting op die website waar we het over hadden. Fortepan. Hu staan ook kleurenfoto's, want die konden destijds ook al gemaakt worden. Meesten waren zwart wit, maar je hebt dan van die kleurenfoto's. Ja, dat is helemaal interessant, want het geeft toch wel weer dat leerlingen. Begrijpelijk, hè, dat je je denkt aan de Tweede Wereldoorlog in zwart-wit. Ja men zagen natuurlijk gewoon in kleur. De zaak kun je ook, dus ik denk dat dat te maken heeft, maar wat wil je laten zien? En sommige fotos geven dat beter weer dan andere. Een foto van een kapot gesloten gebouw, OK? En een tweede foto is genomen op het dak van een kapot geschoten gebouw. En dan zie je een groter uitzicht, dus dan krijg je meer mee van de verwoesting waar je dan een beter beeld bij kunt scheppen.

I: Zijn er nog heel specifiek dingen waarvan je zegt, nou, als dat bij bepaalde dingen dan selecteer ik hem sowieso niet, dan dan zie ik het voorbij komen dan denk ik dit doe ik niet in mijn lessen?

R: Nee, dat kan ik gewoon niet bedenken dat je bedoelt eigenlijk van die rode vlaggen bij wijze van.

I: Ja bijna wel, dat je zegt, nou, Ik weet ik veel. Als het niet een authentieke bron is of je kan ook wat breder hè, dus dat je zegt dat zijn dingen die zou ik niet selecteren als primairbron materiaal.

R: Nee, dat kan ik zo gauw even niet bedenken?

I: Nee, nee, dat hoeft ook niet hoor, maar is meer een vraag. Ik denk, zit zitten daar dingen tussen en hoe lang denk je nou ongeveer na voor een keuze van een primaire bron die je in de les gebruikt?

R: Je bedoelt dan nadenken van ik zie de bron, ga ik hem wel of niet gebruiken? Ja, Dat is split second van ja, nee, kijk, het zoeken naar kan natuurlijk wel wat meer tijd in beslag nemen, maar, gewoon God is het geschikt, sluit het aan bij een beleving en dat is echt gewoon een split second.

I: Ja OK. Je hebt het vooral over foto's, Ik kan. Ik denk al wel een beetje een inbeelding van maken. Maar welke primaire bron gebruik jij naast die foto's? Nou het meeste in lessen dat er bijvoorbeeld nog tekst of zou het objecten?

R: Nou ja grappig kan je erover begint, want dat objecten heb ik ook nog wel gebruikt, hè?

Bijvoorbeeld heb ik jaar geleden, toen kocht ik wel eens van die Eerste Wereldoorlog relieken, een helm. Maar ook bijvoorbeeld een keer een geweer in de klas heb laten zien met zo'n bajonet. Dat geeft ook wel een bepaalde beleving weer van goh, zoiets met zoiets liepen ze dan rond. Kijk, zo mogen we het dan niet aanraken vasthouden, Maar het geeft toch wel een beeld. En, Ik denk dat dat juist heel gaaf zijn, hè? Voorwerpen. Want die zijn te koop. Kijk een middeleeuws zwaard is niet te betalen. Die horen in een museum thuis, denk ik. Al wat ik dan wel weer heb gedaan, maar dat het dan technisch gezien iets secundair is dat je een replica jas hebt. Ja, gebaseerd op origineel. Al wel replica dus dan dan is dat technisch in een secundaire bron.

I: Ja, ja technisch gezien is dat inderdaad wel, daar heb je gelijk in ja.

R: En dat zijn maar ook dat is leuk om om te laten zien om te zeggen van goh, Dit is hoe, hoe zijn soldaten bij liep? En dat vind ik wel heel, heel heel tof, dus Dat is het voorwerpen. En natuurlijk, maar dan kom ik minder aan toe. Is dat je echt ego documenten gaat bestuderen waarbij leerlingen echt direct in aanmerkingen komen met de bron schrijver en daar heb ik wel eens wat van voorgelezen. Dat is gaaf. Maar dat ze vaak minder. Komt dat omdat het daar foto's heb ik echt van database van en voorwerpen heb ik liggen, maar egodocumenten. Ik weet niet zo goed een website waar je echt goede egodocumenten voor al die dingen vandaan kunt halen. Het zijn meer dingen die ik toevallig in boeken ben tegengekomen of heb gelezen. Vaak zijn het ook wat kortere fragmenten, ja.

I: En zijn er ook bijvoorbeeld dat je doelbewust bij een bepaald onderdeel van de les een bepaald verhaal zegt ik, kies dan heel specifiek voor of een een tekstuele bron of een object of een afbeelding zei, kun je daar een voorbeeld van noemen?

R: Toen ik een keer les gaf over de grote terreur van Joseph Stalin, las ik een keer een stukje voor over een gevangen genomen politicus die nog wel mocht communiceren met het thuisfront en dus brieven schreef naar zijn dochter en de laatste brief die hij toen schreef, en dat was, en die heb ik toen

voorgelezen, waarin hij vraagt of ze of het goed met zijn dochter gaat en dat ie dat een beetje gebruikt is van de zon en dat ze wel gezond is. Al dat soort dingen die, die je nu ook nog wel ouders zou horen afvragen ofzo. En Dat is wel op die manier heel erg relatable. Dat, mensen zich daarmee kunnen identificeren, kunnen bij bij zoiets van goh hoe want. Het ging natuurlijk om miljoenen slachtoffers. En, dat is lastig, omdat ja miljoenen dat zegt niet zoveel. Zijn er een hoop, terwijl als je inzoomt op zo'n slachtoffer dus je ziet bijvoorbeeld dingen een een brief die hij heeft geschreven op meerdere foto's van zo'n persoon dat je meerdere foto's in plaats van één zwart-witfoto.

I: Ja ja. Ja, dus je zegt, Ik heb nu heel specifiek voor een tekst, maar waarom zou het in jouw beleving dan die tekst misschien wel beter werken dan bijvoorbeeld een een afbeelding in zo'n moment of misschien verschil dat niet?

R: Jawel zo'n tekst die sluit ook meer aan, daar kan ook meer in verteld worden. Kijk een foto, zegt meer dan 1000 woorden, zegt men, dat klopt, ik zeg wel. Dat is wel, maar even die momentopnames en zo'n tekst ook, maar daar is wat meer ingaan is het het het varieert heel erg pak jij bijvoorbeeld industriële revolutie dan zijn foto's misschien wel heel sterk met van die en die ken je wel die foto's van die kinderen die dan in de Amerikaanse mijn hebben gewerkt en helemaal hun gezichten vol met roet. Staan ze weer bovengronds en dat die zijn wel. Heel erg geschikt daar weer voor.

I: Ja dus hangt af van het verhaal eigenlijk. Wat jij mag doen en in gedachten houden dat het eigenlijk gaat over brongebruik in het algemeen, dus niet per se voor je historische empathie, maar gewoon als jij voor een onderwerp bron, ja, bronnen selecteert, zou jij deze willen rangschikken? Dus bovenaan degene waarvan je zegt, die speelt het grootste, de grootste rol bij het selecteren van bronmateriaal voor een les en onderaan degene waarvan jij zegt, dat speelt het minste een rol. Dus het gaat nog niet over historische empathie. Het is echt in het de algemene brede zin.

R: En. Primaire bron hebben we het over?

I: Ja, het gewoon over gewoon bronmateriaal in het algemeen ook echt in het verhaal gaat het om.

R: OK. Selecterende les en welke ja welke het zwaarst weegt? Welke afweging.

I: Ja ja wat ja welke dus wat selecteer Als je selecteert voor een les bron materiaal? Wat speelt de grootste rol? Ja OK, ik maak straks een foto van dus je hoeft niet precies te vertellen wat er op staat, maar ik ben benieuwd. Je hebt er twee bovenaan gelegd. Waarom heb je dat nou bovenaan gelegd? Waarom vind je dat het meest belangrijk? Waarom speelde de grootste rol bij het selecteren?

R: Context heeft het te maken met waar we het over hebben. En zoals ik nou net zei van dat maatwerk hè, dus dat het heel specifiek komt, dus die context is heel belangrijk. Waarom behandelen we deze bron? Wat is daar ja, wat is daar belangrijk aan en relevantie natuurlijk ook van in hoeverre is het relevant waar we het over hebben? Dus Dat is de reden waarom ik die bovenaan heb geplaatst.

I: En als je dan helemaal naar onderaan gaat, dan heb je er ook twee staan. Waarom zijn die nou dat je denkt? Hé, dat dat vind ik minder een rol spelen bij het selecteren van bronmateriaal.

R: Het gaat hier om primaire bronnen en die vertellen maar een deel en inhoudelijke kennis. Ja, Het gaat toch vaak over. Uiteindelijk is het geschiedenisboek een secundaire bron. De mensen leren, eigenlijk secundair. Als je het zo beziet op een beeld hebben van de algemene geschiedenis. Dat is heel belangrijk, maar niet met zo'n primaire bron. En datzelfde geldt voor verschillende perspectieven. Interessant tegelijkertijd één bron geeft één perspectief dus. En vaak is het ook een beleving, hè? Dus inleving heb ik vrij hoog gesteld. Maar dan hoeft het perspectief niet zo heel erg belangrijk. Dat is wel weer belangrijk als je bepaalde zaken bekijken als van die echt heel erg nauw komen met perspectieven. Maar ik merk nu we het hier over hebben dat dat ook vaak minder snel. Aan bod komt. Het is interessant, maar het komt minder snel aan bod. En, dat is grappig, want als ik kijk naar mijn oude geschiedenis methode van wayback daarin werd dat wel behandeld. Was de methode sporen die ligt nog boven, mocht dat ook mee naar huis nemen en daar pakten ze bijvoorbeeld het perspectief van een slaaf van slavendrijver of van de Spaanse veroveraar en een en een ja inheemse, een aztheek. En, Dat is toch wel een beetje, denk ik erbij ingeschoten multiperspectiviteit Dat is heel interessant, hè? Het wordt het onderwijs ontwikkeld zich maar aandacht voor meerdere perspectieven is er voor mijn gevoel minder.

I: En, Dat is dus vooral voor jou een reden om daar dus minder op te letten bij het selecteren van

bronmateriaal. OK nee, nee, nee, maar daarom, zij zit nog geen waardeoordeel aan. Ik ben meer benieuwd wat dus de gedachtegang erachter is en leg je dit nou ook nog neer met bepaalde leerlaag in je hoofd of is het in het algemeen?

R: In het algemeen. Dus Ik heb het niveau van de leerling. Het is even iets minder belangrijk daar omdat je, het meer het gaat over willen inleven maar minder belang was. Nog wel hier, dus ja.

I: En zijn er ook nog dingen dat je zegt, hé, dat heb ik er niet tussen zien staan. Dat is voor mij wel echt een een ja dat speelt voor mij een grote rol bij het selecteer proces.

R: Nee, niet zo gauw. Niet dat ik iets mis?

I: Nee, OK, nou, dan mag je deze even laten liggen. Ik leg dit er even boven, want we hebben straks nog een paar dingen, maar aan het eind even allemaal foto's van. OK, dit was eigenlijk even de vraag over het algemeen over de primaire bronnen. Nu kom ik even bij het algemene stukje historische empathie, waardoor we wat later gaan combineren om eigenlijk te starten. Wat versta jij onder historische empathie?

R: Nou, ik zou zeggen dat mensen zich in dit geval leerlingen zich tot een bepaalde hoogte kunnen inleven in wat Mensen vroeger hebben meegemaakt en eventueel wat hun beweegredenen waren om dingen te doen of te laten?

I: Nou ja. Dat komt heel erg overeen met wat ik voor mijn scriptie gebruik, dus die zal ik even voorlezen dat we daarna op één lijn ook zitten in mijn scriptie gebruik ik historische empathie zowel een cognitief. Er is eigenlijk een denkproces als een affectief proces, dus eigenlijk die verbinding waarbij leerlingen proberen verbinding te maken met een persoon uit het verleden om diens emoties en handelingen te begrijpen en uit het onderzoek komt eigenlijk naar voren dat een soort 3 inspanningen moeten worden gecombineerd om historische empathie op te wekken. En dat zijn die historische conceptualisering, dus die context bieden perspectiefneming dus verschillende perspectieven aanbieden en een affectieve verbinding. En als je dat ja goed combineert, kun je tot ja kun je leerlingen eigenlijk historische empathie bevorderen bij leerlingen. En nu ben ik eigenlijk heel benieuwd wat jij nou in je lessen doet en eigenlijk de vraag in eerste instantie is, doe je iets aan historische empathie in je lessen en zo ja, wat doe je nou specifiek om die historische empathie bij leerlingen te bevorderen?

R: Dat is een goeie vraag. Kijk, je kunt zo'n historische als we echt hebben over historische empathie. Je kunt het ook loskoppelen van primaire bronnen dat je bijvoorbeeld veel fragmenten toont waarbij een speelfilm. Hoewel er natuurlijk ja fictie is.

I: Ja je mag het hier ook nog loskoppelen van primaire bronnen? Hoor, ja.

R: Dan volg je dus een hoofdrolspeler en bij een film wordt altijd door de maker een poging gedaan om met hoofdrolspeler verbinding te maken. Anders is de film, niet goed. Je, je geeft om het hoofdpersonage. En het gevolg daarvan is dat je dus als je daar een film van laat zien dat je dus op filmfragment dat je mensen, dus, meer ja leerlingen zo meer kunt betrekken bij waar waar Mensen mee te maken hebben gehad, bijvoorbeeld de Holocaust dat je een stukje uit de peanis laat zien en dat je die man hè die die met zijn familie zit te wachten op die op die trein. Ja die die die nou volgen die familie een beetje en dan de gesprekken die zij hebben. En dat is natuurlijk allemaal fictief. Wel gebaseerd op werkelijkheid, maar toch. En, Ik denk dat dat veel fragmenten zijn. Daar vind ik een hele geslaagde manier voor. Voor die historische empathie.

I: En maak jij bij leerlingen ook expliciet duidelijk als ze zich historisch zouden kunnen inleven?

R: Ja, als ik dan zeg ik wel moet je voorstellen dat je daar dus in staat, soms kan het ook doormiddel van een verhaal, hè? Dat je? Of je dat geweer wat ik dan wel eens heb laten zien met die bajonet moet je voorstellen dat je hiermee eens in loopgraaf staat. En dat de vijand op een afstandje op je afkomt gerend en dat het steeds dichterbij komen, dus. dat soort dingen.

I: En geef je dan bijvoorbeeld ook aan wanneer historische empathie geoefend wordt In de les.

R: Nee, Omdat we het niet echt oefenen, want het is niet een vaardigheid die leerlingen zich eigen moeten maken. Het is heel eerlijk, is wat ik zou zeggen, historische empathie in mijn lessen is een soort. Bonus, een soort jeu of sjung omschrijven die de leerling, moet trekken, want ik geloof wel dat het heel erg het vak eigen maakt het maakt. Het laat leerlingen dingen onthouden, maar niet zozeer

onthouden voor een toets, maar meer onthouden voor de rest van hun leven dat ze bijvoorbeeld over zoveel jaar nog weten. ik heb nog wel eens een oud leerling gesproken, goh. Meneer. Ik wist nog dat we toen daar en daar over hadden. Dus je creëert herinneringen bij mensen en ze nemen zo dingen mee. Ik denk dat dat ook belangrijk is, want hoe je het ook wendt of keert, die toetsen die moeten gemaakt worden. Uiteindelijk vergeten leerlingen alles wat ze hebben geleerd met uitzondering, denk ik van de historische empathische belevenissen. En dat is ook omdat mensen. Dat raakt iets persoonlijks. En dan hebben we dus inderdaad die die empathie dus dan leven mensen meer op een emotioneel niveau met de stof mee in plaats van op een rationeel niveau en het rationele dat vergeten ze. Want nogmaals ze gaan studeren, ze leren andere dingen. Alleen met die empathie dat ze het op emotioneel level, denk ik zo gauw even en daardoor blijft dat hangen denk ik.

I: En Als je nu het iets breder trekt, want nu hebben we het vooral over jouw eigen ervaring. Dus wat doe jij met de klas? Maar wat denk je in het algemene belang wat belangrijk is bij het bevorderen van historische empathie?

R: Dus hoe je dat effectief zou moeten doen?

I: Ja ja ja, wat zei jij zou zeggen wat dat van belang is om dat te bevorderen?

R: Ja dat het moet aansluiten op een beleving dat het moet aansluiten op een emotie die een leerling misschien tot een bepaalde mate heeft ervaren.

I: Ja, ja Dat is eigenlijk ook niet wat je al een beetje aangeeft wat je eigenlijk ook wel terug hebt gekregen van leerlingen, toch?

R: Kijk, doodsangst, dat zullen ze hopelijk niet ervaren.

I: Dat hoop ik ook niet voor ze.

R: Dat is Natuurlijk wel wat. Mensen hebben me hier. Ja maar dan hè, Maar ik denk dat dat het hem een beetje is.

I: Ja, en dat is ook wat je net zei, dat krijg je ook terug van leerlingen. Toch dat ze dingen, ja.

R: Dat heb ik meegekregen. Ja dat hè, dat van leerlingen zo hè? Dat je op een gegeven moment zoveel jaar later bent. En dan komt zo'n leerling op een open dag nog eens langs en zo en ja,

I: Bijzonder wel OK, we gaan nu. We hebben nu een beetje dus dat deel over de primaire bronnen gehad. We hebben een deel over de historische empathie gehad en nu gaan we eigenlijk het stuk wat echt dan voor mijn scriptie ook van belang is hoe we die twee dingen kunnen gaan combineren. Dus om te starten wil ik eigenlijk vragen. Houd jij bij het kiezen van primair bronmateriaal voor leerlingen nou rekening met historische empathie? Is dat iets wat bij jou? En jij gaf het al wel wat aan, maar is dat iets wat bij jou? Een ja, een graadmeter is eigenlijk een criteria.

R: Ja dat denk ik wel omdat die primaire bronnen, toch? Mijn optiek een beetje onder gesneeuwd kindje zijn en op het moment dat je ze gebruikt dat je denkt van goh, hoe slaat dit? Sluit dit aan op een belevingswereld van leerlingen. Hoe kan een connectie worden gemaakt tussen bron en je hebt een leerling ervaart en daar denk ik die brug tussen slaan. Ik denk wel degelijk dat het heel erg met elkaar te maken heeft bij mij

I: Waar hou je dan specifieke rekening mee? Zo gaat selecteren wat je dus jij zou, het moet, het moet een beleefwereld trigger, maar zijn er meer dingen dat ik zeg hé.

R: Nou Als je bijvoorbeeld. Een bepaald gezicht ziet van iemand. Lijkt en dat dat toch, hè, Als ik een soort close up dat is dat sluit aan, maar bijvoorbeeld ook dat ik van die wochenshows als dat waren van die Duitse bioscoop journalen. Die staan nu in HD op YouTube. Het interessante is dat je dus Ik was altijd gewend om een beetje van die pixelige kwaliteit hè? Want oorspronkelijk is dat met film opgenomen en daarna is het van VHS of VHS gekopieerd en uiteindelijk in heeft misschien 20 jaar geleden iemand op gedigitaliseerd.

I: Oh, Dat is wel vet. Ja. Ja op een super mooie manier.

R: En laatst zag ik die fragmenten dus in HD, maar ook dan loopt het veel meer synchroon. Want soms van die zwaar oude zwart wit beelden, die hadden een bepaalde sluitertijd of in ieder geval de camera, waardoor het beeld er heel erg hakkerig uitziert of zo. Of en die oude wochenshows, dan zie je echt gewoon dat gewoon allemaal Crystal clear. Wel in zwart wit natuurlijk, zie je dat? Bewegen en

dan bij sommige gevallen hebben ze ook nog bij documentaires dat ingekleurd. Wat Natuurlijk, hè? Secundair is, maar toch geeft het wel echt dat je denkt van wow dat je een documentaire hebt Het World War two at the Frontline staat op Netflix in dat je dus ziet. Hoge definitie beelden ingekleurd en ook nog eens voorzien van geluid. Dat geluid werd niet opgenomen tenzij echt iemand ging praten. Nou en dan. En dan krijg je helemaal een beleving.

I: Ja. Wat ik jou wil vragen is eigenlijk hetzelfde wat je net hebt gedaan. Nog een keertje, maar nu in je hoofd dat je die bronnen selecteert om historische empathie bij leerlingen te bevorderen. Dus dan mag je eigenlijk hetzelfde rijtje neerleggen. Daarnaast en dan alleen met een andere ja achtergrond.

R: Ja, dan gaat het nu echt? De historische empathie is nu het belang dat ze van allemaal.

I: Ja, ja Dat is, Dat is je selecteer de bron voor het bevorderen van historische empathie.

R: Ja, Dat is het is het dan sowieso. Deze zeker maar. Verschillende perspectieven zit allemaal hier. Hier, historische empathie verbeelding opbouwen, kennis. Inhoudelijke kennis opbouwen denk ik inleven in context. Relevantie oorsprong maken, bron. Niveau. Ja dan zal ik eens dit zeggen.

I: Is hij nou heel anders dan die van net?

R: Nou wel een beetje wel een beetje, maar verschillende perspectieven staat lage inhoudelijke kennis dat nog laag betrouwbaarheid zijn. Grappig exact dezelfde, Ik heb het niet gezien naar gekeken meer, maar je ziet nu dat verbeelding inleving en context en met name verbeelding en inlevering. Die staan echt helemaal bovenaan.

I: en Waarom staan die bovenaan in vergelijking met daarvoor?

R: Nou, omdat het nu gaat het echt om die die historische empathie. En Ik denk dat verbeelding en inlevering daar fundamentele pijlers van zijn.

I: En, Waarom heb je dan die twee die daar onderaan? Waar heb je die nog steeds? Dat kwam best wel overeen met die voor, maar waarom staan die hier nu onderaan bij het opwekken van historische empathie?

R: Om dan een bron niet per se betrouwbaar hoeft te zijn en inhoudelijke kennis opbouwen en verschillende perspectieven belichten dat zijn goede vaardigheden los van historische empathie en beleving, maar wel, maar hiervoor niet van belang.

I: OK, en als je nou vanuit het we hebben nu neergelegd vanuit het idee van Ik ga historisch empathie met deze bron opwekken, zijn er dan nog dingen dat je zegt, Hé, dat heb ik er nu niet bij gezien, maar dat vind ik wel belangrijk als dat een vaardigheid is waar ik mee aan de gang ga.

R: Emotionele connectie dat staat een beetje bij. Ja, Dat is ook een beetje inleving trouwens, hè?

Inleving je leeft. Ja nou ja emotionele connectie is eigenlijk in het leven. Dus nee, dan heb ik er voor de rest niks.

I: Nee dus dit is eigenlijk wel een complete. En hou jij jezelf als je dat nu zo ziet wanneer we de hele lijst die we liggen, zijn er dingen waar je ook echt rekening mee houdt als jij een bron gaat selecteren of is dat iets wat je misschien onbewust doet en wat nu heel bewust gemaakt wordt?

R: Nee, Ik heb wel een beetje nog heel even je vraag.

I: We hebben hier een heel rijtje met allemaal criteria. Eigenlijk zijn het criteria die jij ook heel bewust eigenlijk ja toepast op het moment dat jij een bron gaat selecteren. Of is dit iets wat onbewust gaat?

R: Ik denk, die bovenste zijn wel bewust die die wat lager segmenten Dat is het is dat ik het nu zo zie dat Ik denk daarom plaats ik het laag, Maar het is niet dat ik daar mee bezig bent, maar die bovenste zeker zal bewust denk ik wel, hè?

I: Ja. Ja OK dankjewel. Laten we even liggen voor straks. Even terug, want Ik ga natuurlijk kijken die object afbeelding of teksten. Hoe bepaal je over een object afbeelding of tekst effectief is bij het bevorderen van historische empathie bij leerlingen? Dus hoe bepaal jij dat? Als het gaat om effectiviteit.

R: Er van uit gaand dat ik de bron dus al heb, hè, dus Ik heb die bron. Ja, Dat is een beetje meer een inschatting wat je maakt. Ik denk dat dat Het is een inschatting. En dat kan misschien deels bewust deels onbewust mee bezig bent. Kijk, soms heb je ook dingen voorhanden die gewoon leuk zijn om een keer te laten zien. Nou, dat is gewoon leuk dat je en een bepaalde foto die op een gegeven

moment tegenkomt op internet, had ik ooit van leuk om even te laten zien. Laatst waren we hoofdstuk de Tweede Wereldoorlog bezig en toen kwam in een keer een artikel over Mensen die dan Nederlanders die dan in het geheim foto's hadden gemaakt van het straatbeeld. Nou super interessant. En dan laat je dat nog eens even zien, ja, want komt langs kijk de actualiteit dat je dat erbij pakt. Of in ieder geval, er is niet dit verscheen of ook daar actualiteit ook. Nog wel eens? Ja. Ik zie nu dat artikel langskomen. Bom uit de Tweede Wereldoorlog gevonden nou, kijk, hebben ze in Engeland dit nog gevonden?

I: En die effectiviteit bepaald, want je zei net al, dat is een inschatting die ik maak. Is dat dan iets wat jij op gevoelsbasis doet of is het ook wat je doet, bijvoorbeeld ervaring of op ervaring dat je terug hebt gekregen van leerlingen?

R: Ja deels wel kijk, zeker met iets dat je gewoon even laat? Zien hè? Zoals een foto Dat is? Altijd van joh, dat laat je gewoon even zien. Maar zo een zo een voorwerp zoals een geweer ofzo. Dat is toch altijd wel, dat is toch wel grotere dingen die die onthouden denk ik nog wel. Dus dan had ik vandaag 5 VWO had ik toch de Eerste Wereldoorlog, dacht ik heel even heb ik dat heerlijk ja laten zien ook nog nooit. Oh ja, nou ja, 2/3 deuren verderop staat staat de voorraadkast. Daar halen we vandaan, ja.

I: En baseer je ook wel eens de keuze van een bron op bijvoorbeeld literatuur die je ergens over hebt gelezen, bijvoorbeeld een een vakblad of een ja van vroeger dat je van je studie of zo dat je denkt, hé, daar heb ik over geleerd dat dat effectief blijkt te zijn.

R: Nee nee, nee.

I: Nee, Het is echt vanuit gevoelsmatig in combinatie met ervaring. OK, Ik ga je nog een keer wat laten doen. We gaan het nu weer hebben we het over historische empathie en ik wil graag dat je eigenlijk twee rijtjes maakt. Dus ja, die mag je nog even laten liggen voor straks zeg ik deze hier even boven. Je krijgt een kopje minder belangrijk en een kopje belangrijk en Ik wil graag dat je de volgende criteria eigenlijk de volgende onderdelen mag je twee stapeltjes van maken, één stapeltje, zegt hé. Dat is belangrijk bij het selecteren van bronmateriaal om historische empathie te bevorderen en één stapeltje waarvan je zou van zeggen dat is minder belangrijk, dus het is niet eens en wat het is totaal niet belangrijk, maar belangrijk en minder belangrijk. Dus hier heb je een heel stapeltje, mag je of in ene lijst of in de andere. Het maakt niet, het hoeft niet gelijk. Het is echt wat je op jouw gevoelsbasis.

R: De bonnetjes opvatten is dat jammer zeker oeps, ook wel een goede. Is authentiek ja Is het gewoon. Een rol. Goeie. Ik heb bij ja symbolisch ja, nog wel niet is ingrijpend ja is persoonlijk en moeten we moeten hier nog een rangorde in zitten?

I: Nee hoor je mag, je hoeft geen rangorde Ja, Als je dat heel graag wil, mag je dat wel doen, Maar het hoeft van mij niet dus.

R: Vind het eigenlijk allemaal belangrijk hoor, dus ik heel veel vind ik belangrijk, paar dingen niet twee dingen.

I: en waarom vind je die twee dingen nou niet minder belangrijk in ieder geval?

R: Nou ja stereotyperend denk ik ook nou Ik vind juist die uitzonderingen vind ik wel leuk, dus daarom ben ik daar minder van en perspectieven ja vind ik ook wel goed hoor, maar nogmaals. Daar zijn we minder mee bezig, omdat het onderwerp, ik bedoel. Gaan we. Moeten moet leerlingen over het Duitse perspectieven van de Tweede Wereldoorlog. Leren? Nee, ik zal het interessant vinden, Maar het staat niet in lesboek, weet je, We hebben er geen tijd voor dus.

I: Dus meer praktisch opzichten dat dat eigenlijk niet gedaan wordt.

R: Ja niet omdat ik, Omdat ik het minder belangrijk vind, maar omdat ik gewoon vanuit praktisch opzicht.

I: Ja. Ja en dan heb je daar best wel veel wat dingen bij wel belangrijk gelegd. Is er nou nog eentje daartussen waarvan je zegt hé dat die die vind ik misschien toch wel belangrijker dan de rest.

R: Herkenbaar voor leerlingen zou ik zeggen, oh, en menselijk aspect.

I: Ja dus die. Dus ja, dus die zou je nog eigenlijk nog weer belangrijker vinden dan de wat de rest wat daar ligt. En zijn er ook nog dingen die je mist dat je zegt, hé, ik mis eigenlijk in dingen die belangrijk

zijn die ik er niet tussen heb zien staan.

R: Nee.

I: OK, dit zijn allemaal dingen die jij meeneemt ook in. OK laatst selecteren gaan we ook wel richting het einde toe. Voor mijn onderzoek zijn ben ik dus heel specifiek bezig met OK, wat voor type bronmateriaal is nou effectief bij eigenlijk het bevorderen van historische empathie bij leerlingen? Ik heb daarom vijf dingen ja eigenlijk geselecteerd die ook bewezen zijn dat zij ja helpen bij het opwekken van of het bij het bevorderen van historische empathie zou je hier een rangschikking hiervan willen maken waarvan jij denkt dat het meest effectief is en hetgene wat het minst effectief is bij het bevorderen van historische empathie.

R: Oral history, gaat het nou echt om? Een persoon In de klas Top? Simulatie simulatie. Denk ik zo. Ja simulatie oefeningen heb ik nog nooit echt gedaan. Wel een keer gedruilt dat ze in de houding moesten staan, maar verder niet dat we uit de loopgraaf moesten stormen. Wat een heel tof zou zijn, maar ja.

I: OK, je hebt twee dingen bovenaan gelegd. Eerst Oral History dan beeldbronnen, Waarom leg je die nou boven de rest? Waarom denk je dat die effectiever zijn dan de andere?

R: Iemand die komt vertellen over iets? Die weten daar nog anders van, dus die kan iedere vraag in principe beantwoorden. En beeldbronnen, dat is echt het visuele aspect wat Ik denk dat sowieso aansluit bij leerlingen, omdat zeker door de opkomst van sociale media best lang zien we dat er meer visuele aandacht voor het visuele is en daarom staan die bovenaan. Objecten ook tof, alleen je hebt beperkte objecten. Een tank heb je. Niet in ieder geval. Heel veel dingen. Heb je ook gewoon? Niet, dus ja.

I: Dus bij een object is gewoon eigenlijk praktisch opzicht lastig, omdat heel veel dingen niet te vertellen zijn en onderaan je dus die simulatie oefeningen en dan net naar boven teksten. Waarom zou dat daar onderin?

R: Simulatie oefeningen, ja, daar kom ik niet aan toe en teksten ook interessant, maar er zijn al heel veel teksten, dus Ik denk dat een tekst gewoon ook afstotend werkt omdat de leerling denken, Oh, wat moet ik weer gaan lezen? Terwijl ja.

I: Ja, Dat is echt die die twee, want als ik nu even naar het middelste stukje ga, want dat is natuurlijk ook wel mijn onderzoek overgaat. Waarom zet je teksten dan van die 3 nou onderaan?

R: Ja, omdat leerlingen moeten wat doen, dus ze zijn minder geneigd om dat te een afbeelding daar kun je gewoon naar kijken En oral history kun je gewoon naar luisteren. Datzelfde geldt voor objecten. teksten die moeten nog gelezen worden en daar kan dan misschien wat weerzien tegen zijn.

I: Dus dat zou een reden zijn waarom de effectiviteit eigenlijk afneemt om die historische empathie op te roepen.

R: Ja, terwijl Ik denk als je ze eenmaal tot het lezen krijgt, prima dus zeker geslaagd, maar wel meer als ik de keuze heb tot de andere bronnen zou ik dat wel veel toegankelijker vinden.

I: Ja OK dankjewel eigenlijk. De laatste oh wacht nog sorry één vraag die ik nog even wil stellen, is dit op basis van je eigen gevoel dat je dit neerlegt of is dit op basis van wat je bijvoorbeeld wel eens terug hebt gekregen van leerlingen? Dat je denkt hé uit ervaring denk ik dat dit de situatie is.

R: Nou ja, dus toen ze vertelde over. Zeg maar een keer een ja. En, dus ja, hoe zal ik het zeggen overlevenden van de jappenkamp hier hadden uitgenodigd

I: Ja maar was toevallig laatst bij.

R: We hadden het eerder ook gedaan dat dat leerlingen dat toch wel bij blijft en dat ze daar ook naderhand aangeven dat ze dat indrukwekkend vonden, dus als dat zelf uit eigen zin aangeven, dan denk ik dat dat wel heel geslaagd is.

I: Ja. OK, We gaan lekker de laatste vraag, de laatste inhoudelijke vraag en daar is er nog zo'n afsluitingsvraag ook weer in het trant van wat ik wil gaan doen met mijn onderzoek. Kies jij zelf wel eens bij een specifiek onderwerp? Dus? Neem een specifiek onderwerp in je gedachten, gewoon bijvoorbeeld bij Ivo zei ik nou, neem de razzia's, nou mag elk onderwerp zijn. Kies je daar wel eens voor één type, dus echt of een een object of een beeldbron of een verhaal, een soort type primaire bron om de historische empathie op te wekken.

R: Ja, zeker als ik met name met foto's als je bijvoorbeeld een fotoserie laat zien. Bijvoorbeeld

meerdere foto's tijdens hetzelfde tijdens dezelfde gebeurtenis zijn genomen dat je ook de personen van op meerdere foto's herkent. Oh, die persoon die staat hier en die stond op deze foto staat hij weer daar. Dat focussen.

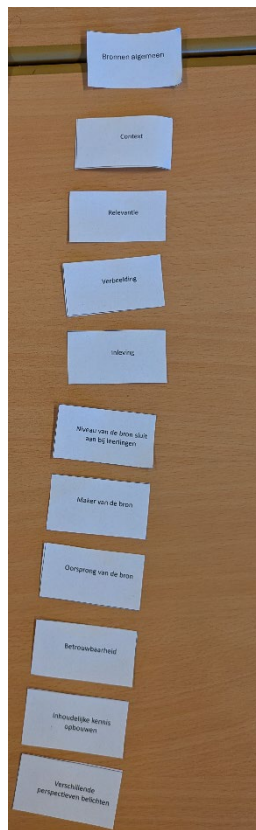
I: En denk je dat dan ook effectiever is om te zeggen, bijvoorbeeld, nu heb je het over een fotoserie, maar denk je bijvoorbeeld effectiever is om te zeggen, nou kies één bron waar het verhaal bij zit en daaraan vertelt bijvoorbeeld het verhaal of daarna moeten leerlingen proberen zich te gaan inleven. Of denk je dat het juist effectiever is om verschillende typen bronnen te combineren om dat op te wekken of te bevorderen?

R: Goeie vraag, ik zou bijna zeggen, je pakt meerdere bronnen en meerdere invalshoeken, omdat natuurlijk sommige leerlingen zijn meer auditief, andere zijn meer afbeelding gericht bij anderen op tekst. Dus Ik denk wel zeker meerdere typen, ja.

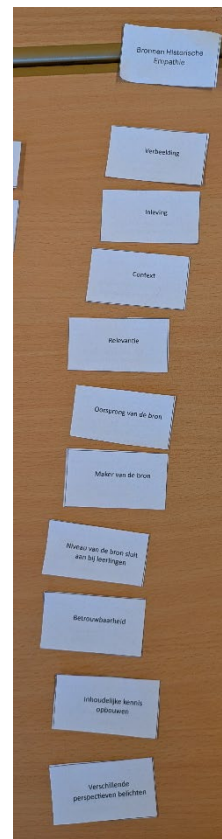
I: Dus die combinatie ja OK nou, eigenlijk ben ik klaar, dus Ik wil je erg bedanken. Ik heb eigenlijk nog een afsluitende vraag, zijn er nog dingen niet aan bod gekomen? Ik zeg nee, die zijn wel even. belangrijk voor het onderzoek, maar dat heb je niet genoemd en dat zou ik wel graag nog willen toevoegen.

R: Nee, Ik heb voor de rest niks meer nee.

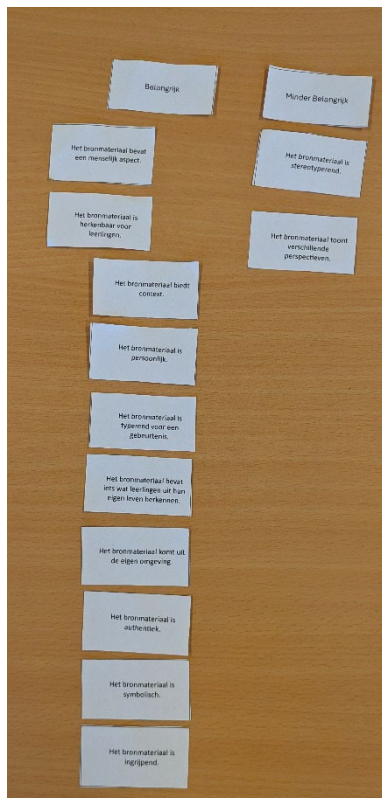
Ranking vraag 4:

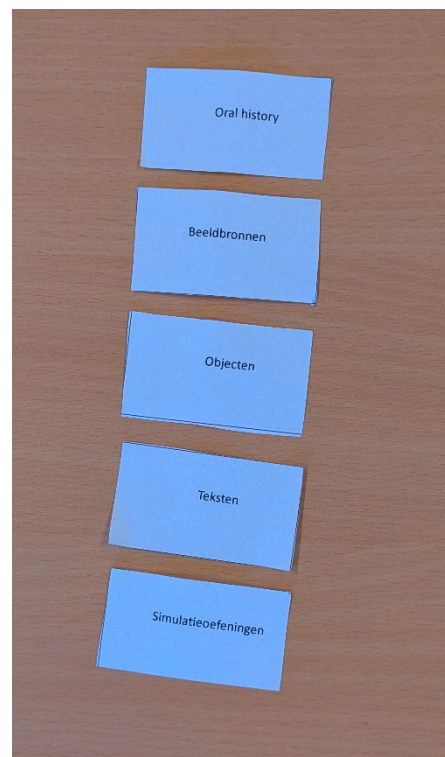
Ranking vraag 11:

Ranking vraag 12:

Ranking vraag 13:

Geïnterviewde: Docent 5 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 07-04-2025

I: Ik zet hem ja nu aan, Ok, ik begin even met het begin, want ik net zei ik dit dus onderzoek voor de historische empathie met behulp van primaire bronnen. Ik ga beginnen met vragen of het over bronkeuze over waarom jij bepaalde primaire bronnen tijdens de geschiedenislessen gebruikt en ik wil dan beginnen, wanneer vind jij het nou belangrijk om primaire bronnen te gebruiken tijdens de les?

R: In welke situaties?

I: Ja gewoon ja welke momenten in de les of of bepaalde lessen wanneer zeg jij dan ga ik primair bronmateriaal gebruiken?

R: Ja, eigenlijk is dat tweeledig, soms omdat ik gewoon wil dat ze daarmee leren oefenen. Dus nu in de brugklassen hebben we een hele opdracht waar ze echt 30 primaire bronnen voor krijgen en die moet ze op volgorde gaan leggen en daar gaat het mij meer om bromvaardigheden, dus dat ze leren daarmee ja daarmee te werken en te zien wat er eigenlijk in zo een bron staat. En als ik wat gevoeliger onderwerpen bespreek, weet ik veel de Holocaust bijvoorbeeld in de derde klas. Dan gebruik ik het eigenlijk meer om het dichterbij te brengen ofzo, of ja, dat ja OK.

I: Dus die waarom is eigenlijk kan verschillend zijn of dat je de vaardigheden belangrijk vindt of om het dus een soort van dichterbij te brengen en wanneer dat hangt dus gebruik je elke les primaire bronnen of hangt het ergens vanaf?

R: Nee, niet elke les.

I: Nee, en maakt het dan nog uit wanneer je zegt, nou, dit vind ik belangrijk om het nu wel te doen en dan niet.

R: Ik merk ook dat het nu ik erover nadenk dat ik het In de eerste en de tweede klas. Ja dan gebruik ik het wel, maar dan gebruik ik het eigenlijk veel meer om de vaardigheden en dat ik het In de derde klas meer die andere manier zeg maar belangrijker ga vinden. Misschien ook omdat er dan ook gewoon meer onderwerpen zijn die voor hun dichterbij komen of waar ze meer van weten of waar ik wil dat ze er ja dat dat bewuster ofzo naar kijken en zich meer realiseren dat het echt gebeurd is en dat de mensen in die tijd dat echt beleefd hebben en dat het niet iets is wat alleen maar in de tekst in een boek staat en dat ik ja, ik merk dat ik erover nadenk dat ik dat minder belangrijk vind in de eerste en tweede klas of zo. Ik weet niet of dat ja, nee.

I: Ik snap wel waar de gedachtegang vandaan komt.

En als je dan primaire bronnen gaat selecteren, waar hou je dan rekening mee?

R: In de eerste plaats, vooral dat het van niveau is dat de kinderen het kunnen begrijpen. Dat het een beetje aanspreekbaar is dat niet te taai of te ja dat met met die opdracht voor die voor over de tachtigjarige oorlog bronnen, ja, dan kijk je wel naar OK als ik dan al een stuk tekst bijvoorbeeld gebruik uit noem eens wat de Akte van Verlatingen, dan kies ik wel de fragmenten waarvan ik denk, oh, dit dit snappen ze hier kunnen ze wat mee. Dit dit betekent wat voor ze. Daar kijk ik naar. Ik kijk ook vaak wel een beetje naar een soort van, heeft het een soort van sensatiefactor of zo denken leerling van oh, what the fuck? Oh, dit moet je nou straks wel ff uithalen. Bijvoorbeeld in de, wat zijn ze nu aan het doen? In 2HV zijn ze een betoog aan het schrijven aan de hand van ook primaire bronnen over Congo en daar zitten ook best wel wat gruwelijke bronnen in. En ik merk wel dat dat de leerlingen aanspreekt van joh wat dan worden handen afgehakt en vrouwen die worden door van allerlei mannen misbruikt. Dat staat in die tekst bronnen. Daar kunnen ze dan meteen wel wat mee. Dat lezen ze ook veel met veel meer interesse dan gewoon een duf bronnetje wat bij een opdracht in een boek hoort ofzo dus ja, daar kijk ik wel naar.

I: Daar hou je dan, denk je lang na of welke bronnen je gebruikt of is dat gewoon? Ik zeg nou, ik zoek eens een foto op internet, dan vind ik het goed. Of is dat iets wat je zegt dat dat kost mij veel tijd om goede bronnen te zoeken.

R: Het verschilt dat is het gewoon voor in de les weet ik veel even een oefenvraagje of? Een, een oefening van, hoe kijk je nou naar je bronnen. Nou ja, dan denk ik niet zo verschrikkelijk lang over

na. Voor een grotere opdracht ben ik daar echt wel lang mee bezig, dus voor die tijdlijn opdracht van die tachtigjarige oorlog denk ik dat ik wel. Nou, Ik denk dat ik wel 5 uur bezig ben geweest met 27 bronnen zoeken een beetje.

I: Ja globaal en hou je dan ook rekening met verschillende perspectieven of is dat iets wat niet echt een prioriteit heeft?

R: Niet altijd voor zo'n grotere opdracht. Ik heb er als ik er gewoon even de meest recente dingen bekijk, denk ik ja, die tachtigjarige oorlog heb ik ook wel geprobeerd te zoeken naar bronnen vanuit het Spaans perspectief en niet alleen naar Nederlandse. Ja wat natuurlijk wel meteen gecompliceerd. Dus of dat ook echt, ik zit er even over nadenken of dat echt gelukt is, weet ik eigenlijk niet eens meer. Ik denk het eigenlijk niet. Ik heb er wel ben er wel bewust mee bezig geweest. Maar nee, ik denk niet dat dat In de praktijk ook op papier is gekomen. Niet heel bewust. Je hebt niet, niet, niet. Ja, Ik denk er wel eens over na, Maar ik vind het niet echt een harde eis ofzo.

I: Nee, dat is niet voor jou eigenlijk de criteria dat je denkt, daar moet het aan voldoen.

R: Nee, misschien ook niet omdat het onderbouw is, omdat je dan denkt, ja, weet je, Ik vind het wel belangrijk dat je snapt hoe je ermee om moet gaan dan dat je al denkt het is heel multiperspectief.

I: Ja, en welke primaire bronnen gebruik je nou het meest in de les, zijn dat teksten zijn dat afbeeldingen heb je objecten waarvan je zegt, die gebruik ik veel.

R: Nou toevallig dacht ik net toen we hiermee begonnen van, Oh ja, objecten, dat hoort er natuurlijk ook bij dat. Dat heb ik dus echt helemaal niet? Nee. En tekst afbeeldingen eigenlijk 50/50/

I: Ja, dat is niet dat je voor de één meer voorkeur hebt dan voor de ander en kies je wel eens doelbewust dat je zegt bij een bepaald onderwerp een bepaald thema. Kies ik dan echt van een tekst of bij een bepaald thema kies ik juist voor een afbeelding of is dat geen bewuste keus?

R: Nee, niet echt bewust. Nee daar ben ik niet echt mee bezig.

I: Nee, Dat is gewoon iets wat gebeurt?

R: Gewoon wat wat passend is, wat ik in in aansprekend vind en dat kan eigenlijk allebei zijn.

I: Nou net zei je al een beetje van ik heb een paar toen noemde je wat dingen waar jij bijvoorbeeld bepaalde bron op selecteert. Je krijgt van mij nu een heel pakketje met verschillende criteria eigenlijk. En ik zou graag willen dat jij die criteria een soort van rankt dus van boven naar beneden wat nou de grootste rol speelt bij het selecteren van bronmateriaal voor een les en welke de minste rol speelt deze leg je even bovenaan, want dat is straks voor de foto. Maar dat je het op volgorde legt. Wat speelt nou een hele belangrijke rol voor grote rol? Wat speelt voor jou eigenlijk zo'n ja, een minder grote rol en hier mag je grote rol onder de kleinste rol.

R: Even kijken. Inhoudelijke kennis eigenlijk niet zo veel, want dat doe ik eigenlijk meer op andere manieren dan met bronnen merk ik. Bronnen hebben mij eigenlijk altijd extra toevoegingen ofzo. Maker van ook nog minder. Die dus heel hoog. Context, wat bedoel je daar? Precies mee. Gewoon of het pas binnen de les die ik aan het geven ben.

I: Ja mag of de context van de inhoudelijke context die erbij hoort dat je zegt die bron die die versterkt, bijvoorbeeld het verhaal of

R: Niet zo laag. Even kijken inhoudelijke kennis opbouwen. Ging het om wat ik belangrijk vond of wat ik doe.

I: Wat de grootste rol speelt bij het selecteren, dus waar jij rekening mee houdt als je bronmateriaal selecteert.

R: Zo ja

I: OK ben je tevreden met de volgorde?

R: Eerst relevantie. Ja, dat is logisch, want als het niet ergens op slaat, hoeft je het niet te doen. Niveau context, verbeelding en inleving horen bij wel een beetje bij elkaar. Dit is voor mij, zeg maar voor mij zit hier een beetje de split van. OK, dit vind ik echt allemaal belangrijk. Dit vind ik niet zo belangrijk en dit zit ook wel dicht op elkaar qua belangrijkheid, waarvan ik deze twee, die zijn echt duidelijk de eerste en deze 3 kunnen ook gewisseld.

R: En waarom zijn die? Waarom is dit duidelijk het eerste bij jou?

I: Deze omdat als het niet zo is, dan heb ik er helemaal niks aan. Kan ik net zo goed niet doen als het

niet bij. Aansluit en hetzelfde geldt voor jullie.

I: Dus dat gaat over het niveau van de bron en die ander met een relevantie, dus als ze het niet aansluit dan dan ja, dan haken ze sowieso af. En waarom zijn die dingen die je dan onderaan zet? Waarom zeg je dat dat dat zijn dingen die je eigenlijk voor mij niet zo'n grote rol spelen?

R: Kijk, dit is natuurlijk wel allemaal belangrijk in het bekijken van die bron, maar de functie van de bron binnen mijn les. Meestal minder, zeg maar die bronnen inzet en dan ja oorsprong en maker in een eerste en tweede klas. Natuurlijk heb je het wel over, maar dan nog niet op zo'n niveau. Ik wil meer dat ze het leren gebruiken en tuurlijk kijken we al wel een beetje naar betrouwbaarheid en daar speelt dat in mee natuurlijk. Nou ja, het is niet echt een doorslaggevende factor voor mij.

I: Nee, nee, het is niet dat je zegt dat dat is echt belangrijk dat ze daar al mee bezig zijn. Het is meer dat eerst die bron maar gewoon aankomt bij ze eigenlijk.

R: Ja en dat het dat het iets in ze beweegt en denkt, van oh, jemig is dat echt gebeurd ofzo.

I: En zijn er ook dingen dat je zegt, Hé, ik heb ik heb nu deze criteria zelf opgesteld. Zijn er ook dingen die zeggen, Hé, die staat er niet tussen, maar dat is wel iets waar ik altijd rekening mee hou als ik een bron selecteer.

R: Ja, ik hou gewoon met als we het zeker afbeeldingsbonnen zijn met kwaliteit. Gewoon echt letterlijk de beeldkwaliteit.

I: Zijn de praktische zaken? Ja.

R: Ja en ook hoe intens het is, maar dat is ook wel een beetje dit, maar hij gaat niet perse op niveau, maar meer zeg maar pas bij de leeftijd van die staat er niet echt bij misschien.

I: Ja, dat zijn wel dingen. Ja, OK, ja, je mag dit even laten liggen. Aan het eind maak even een hele foto ervan. Ok, die vraag ging je over de brommateriaal. Ik ga nu richting de historische empathie voordat ik zo iets ga uitleggen welke definitie ik hanteer straks in het onderzoek ben ik wel even benieuwd wat versta jij onder historische empathie? Wat denk je dat het is?

R: Nou in in mijn wereld is dus dat dat je je realiseert dat dit niet alleen tekst is uit het boek en dat die mensen de mensen, toen mensen als jij en ik waren die echt dat hebben beleefd en net zoveel gevoelens hadden als wij nu. Zelfs als we het hebben over, weet ik veel de tijd van de jagers en boeren ook ook die mensen. Daar ben ik zelf ook soms eigenlijk wel bewust mee bezig dat ik heb zelf al af en toe dat ik denk van, oh ja, maar dat is zo lang geleden of die mensen waren zo anders en ik weet dat het niet zo is. Ik weet dat ja dat die mensen dezelfde hersenen precies zo werkten als onze hersenen, dus dezelfde zorgen en problemen. En ik merk dat ik er al mee bezig ben dus dat wil ik wel overdragen aan de kinderen dat ze te realiseren dat niet alleen maar duffe tekst is. En daar hoort bij mij die ja, die historische empathie bij dat je. Nou ja, dat je je kan in leven.

I: Ja, nou, dat komt heel erg overheen, hoor, maar ik dacht, zal het even voor de zekerheid lees ik even voor wat ik hanteer dat jij dat zodat we samen op hetzelfde level zitten. Maar ik dacht van eerst even benieuwd hoe jij er naar kijkt. In mijn geval gebruik ik het mooie wetenschappelijk onderbouwde verhaal dat historisch empathische zowel een cognitief dus een denkproces, maar ook een affectief proces dat die verbinding voelt eigenlijk die inleving bij leerlingen proberen verbinding te maken met een persoon uit het verleden om die emoties handelingen te begrijpen. Eigenlijk precies wat jij vertelt. En om tot historische empathie te komen, heb je eigenlijk 3 dingen nodig en dat is historische conceptualisering. Dus dat je die context biedt. Perspectiefneming dan zet je dingen vanuit verschillende ooghoeken kan bekijken en die affectieve verbinding dus die inleving en die volgende vragen eigenlijk om te onderzoeken. In hoeverre gebruik je nou historische empathie in die lessen en hoe kijk je daar naar? Dus Ik ben eerst even benieuwd, wat doe je nou specifiek om historische empathie bij leerlingen te bevorderen of doe je daar niks mee? Is dat iets wat jij? Probeert, maar je zegt al wel een aantal keren. Ja, dat is wel iets waar ik mee bezig ben.

R: Ja, dat gaat meer tussen de tussen de regels door, zeg maar dat je dat ook tijdens de uitleg. Denk dat ik in elke uitleg wel zinnigjes gebruiken om om ja ze te laten realiseren dat het mensen waren en hoe ze dachten, en ja de verhalen, de manier waarop ik dat vertel, probeer ik het. Inleefbaar ofzo is dat een woord? Inleefbaar te maken? Ik zit even te denken. Ja, Ik heb ook wel opdrachten waar we daar mee bezig.

I: Kun je er een voorbeeld van geven?

R: Nou al in het in het eerste periode brugklas moest, moeten ze zich inleven in het leven van een rijke Egyptenaar met een graf die krijgt een graf gift, dan moest ze samenstellen en daar moeten ze het leven van die rijke Egyptenaar bij bedenken. En hoe zou die dan geleefd hebben en hoe anders is dat dan nu, wat moesten we daar allemaal meedoen? Joh. Als onderdeel van een PO ja. De ooggetuigenverslagen in meerdere meerdere PO's die we doen, zijn er wat grotere opdrachten. Wat doe ik nog meer?

I: Maakt je het ook expliciet duidelijk op het moment dat ze met historische empathie bezig zijn of gaat het zoals je net zei meer tussen neus en lippen door?

R: Nee, denk ik niet. Nee, Ik denk het niet. Ik denk dat dat misschien niet genoeg doe, misschien niet genoeg is. Wat ik wel vaak echt, echt heel. Hoe zeg je dat? Echt, ik kom even niet op het woord, maar echt duidelijk maken is dat het niet alleen maar tekst is dat bespreek ik echt, dat zeg ik ook gewoon heel vaak van jongens realiseer je alsjeblieft dat. Ook als je naar een nieuw hoofdstuk gaat. Ik zeg echt ook heel vaak van, hè? Er is natuurlijk niemand die op 1 januari 1700 wakker werd die dacht nou, we zitten nu in het tijdvak van de Pruiken en Revoluties, hè? Zo zo gaat het niet. Dus daar hebben we het wel echt vaak over, want joh realiseer je dat dat dit het leven was toen? Ja. niet, niet iets wat jij moet leren en verder niks, maar. Nee, het is niet dat ik het echt met zoveel woorden leven of stel je voor dat sommige opdrachten staat dat natuurlijk wel gewoon op papier, maar niet dat ik het daar ook echt heel veel bewust over heb.

I: Maar geef je op een gegeven moment wel aan dat jij het belangrijk vindt, is dat dat ze dit soort dingen doen, of is dat ook iets wat gewoon in de gang van de dag eigenlijk voorbij komt?

R: Meestal het laatste. Soms komt het wel eens ter sprake, maar niet dat het echt een afvinkpuntje is van, oh ja, dat wil ik even verteld hebben of gezegd hebben. Maar ik denk dat ik heel veel dingen in de les een beetje natuurlijk doe ofzo zonder daar heel diep over na te denken. Of ja.

I: Dat gebeurt gewoon?

R: Ja precies, dat gebeurt gewoon echt. Het is niet dat ik dat echt. Nee, Ik denk niet dat ik het heel vaak. Echt bespreek op die manier.

I: Nee, en wat denk je nou dat vooral van belang is bij dat bevorderen van een historische empathie? Wat wat denk je dat daar dat goed helpt daarvoor?

R: Het bevorderen daarvan?

I: Ja dus dat dat eigenlijk het ja toenemen van historische empathie bij leerlingen. Wat helpt, denk je, denk je daarbij?

R: Nou, Ik denk wel de. Dat waar ze zich in moeten leven, dat je dat zo dicht mogelijk bij hun brengt, dat ondanks dat het een andere tijd is en een hele andere wereld dat ze daar wel. Hè? Dat het wel, bijvoorbeeld over iemand van hun leeftijd of iemand hier in Wageningen of ik iets in die trant he. Dus dat het dat er wel nog een raakvlak is met wie zij als persoon zijn, zodat dat bruggetje naar het verleden niet te groot wordt.

I: Pas je dat dan ook toe bij je eigen opdrachten dat zo'n bruggetje dan kort is?

R: Soms niet altijd.

I: Nee, dat wisselt en baseer je dan dat je denkt waarom dat belangrijk is, baseer dat ook bijvoorbeeld op ervaringen die je hebt teruggekregen van leerlingen, of is dat dan met jezelf denkt dat dat belangrijk is?

R: Hoe bedoel je dat dat belangrijk is?

I: Nou je zei nu. Ik probeer dan iets toe te passen dat het dat bruggetje niet te ver is dat ze iets herkennen, nog wel uit hun eigen leven. Heb je dat ook wel eens teruggekregen van leerlingen? Dat zeggen, oh, ik kan me goed inleven, want ik herken die dingen in of is dat iets omdat jij denkt, jij stelt dat zelf voor?

R: Nee, dat stel ik me gewoon zo zelf voor dat lijkt mij het verstandigst ofzo.

I: Ja, ja. Ja OK, We gaan nu naar het punt, wat natuurlijk belangrijk voor mijn scriptie is dat is die historische empathie koppelen aan dat brommateriaal. Voordat we jij straks nog een keer zo een rankingsvraag nog doen, ben ik eerst even benieuwd. Als je nou nadenkt je gaat primair bron

materiaal selecteren voor een les dat gaat over het bevorderen van de historische empathie. Waar hou jij dan rekening mee bij dat selectieproces?

R: Ja combinatie van de dingen die ik al gezegd heb, dus dat het inderdaad dingen zijn waar ze zich maar niet teveel afstand van hun tussen zit. De dingen die hier? Dingen hier uit het bovenste stukje. Dat het genoeg aanspreekt? Er mag natuurlijk wel een zekere afstand, want het is ook juist de bedoeling dat zich in leven in iets wat moet zij niet zijn natuurlijk, zo is het ook wel weer. Ja eigenlijk een combinatie van die dingen van dit en en hoe aansprekend is het en hoe erg kunnen zich, is het compleet onmogelijk om erin in te leven of heeft het al raakvlakken met wie zij zelf zijn? Wat is het doel van de opdracht?

I: Want hou jij daar rekening mee? Wel, want jij zegt. Ik heb wel eens opdrachten waar ze zich moeten inleven. Hou, je dan ook, is er dan ook iets dat je sowieso denkt, oh, als ik nu een bron selecteer, dan is dit ook iets wat in mijn achterhoofd zit om daar rekening mee te houden. Of is het dan eigenlijk weer wat je denkt? Ik selecteer een bron voor andere redenen?

R: Ik heb niet echt opdrachten, die dat als doel hebben om de empathie te bevorderen, dus nee op dat op dat punt eigenlijk niet, wat ik wel in de brugklas, zeker aan het begin van het jaar als we gewoon starten met joh. Dit is een bron en wat doe je daarmee? Dan kijk ik wel naar. Ja, maar dat is misschien dan toch meer toch meer hier de de verbeelding en de inleving dan echt empathie. Maar ja, dat dat het een die zin aansprekend is. Nee, eigenlijk heb ik gewoon niet echt opdrachten die dat als als hoofddoel hebben.

I: Maar dat is helemaal OK. Wat ik je nu wil vragen. Je hebt net hem neergelegd gewoon van brommateriaal in het algemeen. Wil jij precies met dezelfde kenmerken eigenlijk? Daarom zet ik nu bron historische empathie erboven. Wil je nog een keer hem ranken weer van hetgene wat je zegt, dat hou ik het meeste rekening mee en het minst, maar nu niet om of je het wel of niet doet, maar in je achterhoofd je selecteert een bron om die historische empathie op te wekken. Wat denk jij dan of wat doe jij waarvan je zegt, dat vind ik dan belangrijk om rekening mee te houden. Wat vind je het minst belangrijk om rekening mee te houden?

R: Dan komen die en die in ieder geval veel meer naar voren. Nou, die blijft wel heel belangrijk, want als je niks mee kan, dan haal je ook je doel niet natuurlijk. Even kijken. Dit zo, denk ik. Is het niveau, daar moet het me als het dat niet is dan doet de rest er niet mee toe in mijn beleving. Het moet echt een bron zijn die he, dus tot de verbeelding spreekt. En waar zich dus in kunnen, voor mij horen die twee heel erg daar zich dus in kunnen inleven. Dan die dingen die ik dus hier echt helemaal onderaan had, zou ik dan in dit geval hoger zetten.

I: Waarom zou je die nu hoog zetten?

R: Nou ja, je wilt empathie opwekken, voor ja iets wat zich in die bron afspeelt, de maker daarvan of personen uit die bron. Misschien een andere kant van het verhaal, dan was ze in het boek hebben gelezen. Als ik nu kijk naar die die racisme bronnen uit de Congo, opdracht, ja, dat gaat natuurlijk in het boek gaat het alleen maar over het modern imperialisme, hè? En dit gaat juist over OK. Wat betekent dat voor de mensen in Congo? Dus die vind ik dan relevanter dan wat ik normaal zou zoeken. En dan zou ik de de context en de relevantie ja, die relevantie hoort ja moet die al wel hoger. Ik zou het zeg, maar in dit geval zou ik het belangrijker vinden dat het echt een mooie bron is die echt aanspreekt. Ook al hangt hij misschien zijdelings samen met het onderwerp wat we aan het bespreken zijn. Dan dat dit heel hoog staat, maar ja, dus ja, Ik denk straks dat is daarom laag zet.

I: Want je hebt die wel echt een stuk laag gezet dan net waarom? Waarom is dat bijvoorbeeld die relevantie nu? Kun je dat toch nog meer specifiek maken. Waarom zeg je ik vind die relevantie minder belangrijk dan net?

R: Nou, als het hier allemaal aan voldoet, maar het is misschien wat minder relevant, vind ik dit zwaarder. wegen, zeg maar, om het doel te bereiken om die empathie op te wekken, dan denk ik, OK, misschien heeft het niet heel veel te maken met met dit paragraafje of net dit stuk van de opdracht, maar het is wel een hele mooie bron die echt wat teweeg brengt qua gevoel, dus dan zou ik hem niet afschuiven omdat hij er niet zo bij past. En hetzelfde geldt dus voor de context. Ja, die betrouwbaarheid die staat nou wel heel laag, dat is misschien een beetje wazig. Die zou ik misschien

omwisselen met deze.

I: Ja en waarom wissel je die nou toch om? Waarom vind je die betrouwbaarheid dan toch belangrijker?

R: Nou, Dat is misschien ook een beetje gewoon, vanuit ja, weet je, je bent toch wel een historicus. Ergens denk ik van nou weet je ook als een bron, dus waarvan de betrouwbaarheid misschien wat wij twijfelachtig is, is dat belangrijk in de tweede klas voor het doel wat je wil bereiken. Vind ik misschien niet zo, denk ik. Ja, gaat het daar echt om? Ook als het een bron is die misschien niet helemaal zo gebeurd is. Of als het dan toch wel ervoor zorgt dat dat die kinderen denken, ja, OK, nu heb ik echt een gevoel bij ofzo vind ik dat niet het allerbelangrijkste. Maar ik denk toch alsnog wel belangrijker, je kan het ook niet helemaal onderaan sluiten daar. Dat kan niet.

I: Nee, en waarom heb je dan bijvoorbeeld die inhoudelijke kennis opbouwen dan wel helemaal onderaan gezet?

R: Omdat ik dat niet in die opdracht doe in mijn beleving nee

I: Dat is minder een doel?

R: Dan gaat dat, daar gaat het dan niet om. Ik hoop ook dat als ik zoiets zal gaan doen, dat dit er al is.

I: Dat dat er eigenlijk van tevoren is en dat het voor niet meer voor die bron uiteindelijk moet opleveren?

R: Nee nee precies. Maar dat is hoe ik naar zo'n zo'n hypothetische opdracht zou krijgen.

I: Eerlijk, dit klinkt, dat komt ook wel overeen met wat de literatuur zegt. Dat is niet zo gek, want je moet eigenlijk eerst de kennis hebben voordat je daarna naar het vervolg zou kunnen gaan. Dus dat is dan misschien niet meer het doel van een bron selecteren.

R: OK, voor mijn onderzoek ben ik natuurlijk bezig met die objecten afbeelding en tekst, hè? Dus ik heb nu twee keer dat mooie rijtje, die mag ik nog even laten liggen. Hoe bepaal je nou of een object afbeelding of tekst effectief is bij het bevorderen van de historische empathie? Dat komt misschien hier mee overeen, maar zijn er wat nog criteria waarvan je zegt, nou, die heb ik hier niet gezien, maar die vind ik wel effectief bij dat bevorderen, want hier gaat vooral we houden je vooral rekening mee, maar wat maakt het nou effectief?

R: Ja dan koppel ik dat toch aan deze aan die dat het bronnen zijn die tot de verbeelding spreken. Ik denk dat, dat echt een eis is om kinderen zich te laten inleven. Ja, dat zeg ik goed: inleven.

I: En, is dat weer iets waarvan je zegt, dat doe ik uit eigen gevoel. Dat is iets wat ik baseer op wat ik van leerlingen terug kreeg. Misschien wel literatuur vanuit je studie van eerst?

R: Nee, vooral wat ik zelf voel als ik zelf denk als ik zelf er iets prikkelt in mijn hoofd, dan ja, weet je. Ik ben ook gewoon opgegroeid met zoveel historische romans en die hielpen mij ook echt om in te leven in, in de wereld van toen. En als ik iets, ik denk dat ik het daar onbewust een beetje aan koppel. Als ik iets zie of iets lees wat waar ik meteen een beeld van heb of een plaatje van krijg of dan denk ik ja, dit is top ja!

I: Dit is echt jouw eigen ja,

R: Nee dat is echt wat ik zelf denk.

I: Zijn er dan ook primaire bronnen waarvan je zegt, nou, die zou ik gewoon niet kiezen. Als je het hebt over historische empathie, dat dat lijkt me gewoon niet effectief om dat te kiezen. Die sluit je uit.

R: Ja te stoffig of te heftig voor onderbouw. Dat, dat is het voornaamste. Dat komt meteen in mij op inderdaad is het leeftijdsgeschied en is het niet taai?

I: Je moet een beetje die leerling moeten het aanspreken en heb je bijvoorbeeld voorbeelden waarvan je zegt, nou, dat heb ik wel eens gekozen voor die historische empathie om te bevorderen, want je hebt dus wel van die opdrachten die het misschien minder als doel hebben. Maar je kunt het natuurlijk ook in de les doen. Ik heb daar een voorbeeld van, dat heb ik wel eens gebruikt om het proberen te bevorderen, of in ieder geval dat dat ze er dan mee bezig zijn.

R: Ja, ja. Ja, nou, ik heb nu al een paar keer genoemd, maar die die Congo bronnen, die zijn daar echt ook voor bedoeld, ook echt je realiseren. Ja, dat is natuurlijk ook gewoon waar wij ook wel onze verplichting hebben, denk ik gewoon als geschiedenisdocenten om het het in imperialistische verleden het racistische verleden. En wat ik ook zeker hier in Wageningen denk dat de kinderen zich daar

helemaal niet zo bewust van zijn over dat dat er dingen nog steeds van doorspelen en dat het nog steeds heel complex kan zijn om een donkere huidskleur te hebben en daar kies ik, daar kies ik echt wel bewuste bronnen op uit.

I: Ja ja, en dat wat je net al zei, dat zijn ook omdat je zegt vanuit , die leerling krijgen we ook terug die die triggeren ook?

R: Ja, daar hoor ik geen groepjes van over praten. Oh, heb je die gelezen? Jeetje, ja ja.

I: Ja ja ja, die zijn ook effectief volgens jou wel om dat te doen. OK, je mag nog een keer weer wat gaan ranken, maar deze keer niet hoeft je het niet op volgorde te leggen. Maar nu mag je het leggen op belangrijk en minder belangrijk. We hebben het nog steeds over die historische empathie en, ik wil graag dat je twee stapels maakt bij wat is bij het onderwijzen van historische empathie met behulp van bronmateriaal belangrijk en wat denk je wat minder belangrijk is? Dus ik krijg nog een aantal keer vragen. Als je zegt, dat vind ik belangrijk bij het onderwijs van historische empathie leg je het hier zeg, Het is niet zo belangrijk, leg je het hier? Ja, nee, het maakt niet uit. Nee, het maakt niet uit hoeveel je bij de een legt hoeveel bij de ander alles waarvan je zegt, dat vind ik belangrijk en alles waarvan je zegt, nou, dat vind ik eigenlijk minder belangrijk. Dus dat mag je vrij invullen tot hoe je er zelf naar kijkt. Ja mag hem wel wisselen, dat is oke

R: Wat bedoel je met persoonlijk? Het bronmateriaal is persoonlijk?

I: Dat het gewoon van door iemand is geschreven dat het dat het ja bij een persoon hoort eigenlijk. Zeg een dagboekfragment zoiets.

R: Mag ik hem in het midden leggen?

I: Nee je moet een keuze maken

R: OK. Authentiek als in echt gebeurt of uit die tijd?

I: Beide zo goed nou bij authentiek, zou ik vooral zeggen dat het dat het oorspronkelijk is, dus uit die tijd

R: Het bronmateriaal is stereotyperend? Dus of ik het dan wel of niet vind ik dat stel dat ik dat eerst vind ik het dan niet.

I: Ja, vind je dat belangrijk bij het onderwijzen voor historische empathie dat het bronmateriaal stereotyperend is, of vind je dat minder belangrijk?

R: Ik vind dit wel belangrijk. Ja en nee.

I: Je mag toch een keuze gaan maken tussen één van de twee

R: Ja ik heb het idee dat ik deze niet goed interpreteer kijk en bron materiaal is typerend voor een gebeurtenis?

I: Ja dus dat je zegt, nou, dat is typisch iets wat hoort bij bepaalde gebeurtenissen of dat je zegt nou. Kan ik een voorbeeld hiervan geven? Stel bijvoorbeeld bij die industriële revolutie wordt altijd vaak die spinning Jenny die die dat ding. Dat is zo'n typerend attribuut voor, is dat belangrijk bij het opwekken van historische empathie dat het iets typerends is voor dat?

R: Dat denk ik niet. Een bron materiaal, toont verschillende perspectieven. Ja, ik wil wel dat bronnen die ik gebruik dat dat in totaal verschillende perspectieven zijn, maar het is niet dat die ene bron die ik gebruik dat die verschillende perspectieven moet hebben. Dus minder of wel?

I: Je mag nog steeds zelf een keuze maken, mij maakt het niet uit namelijk.

R: Dan zet ik hem bij minder

I: OK, ja OK, Waarom vind je die nou minder belangrijk? Kun je dat uitleggen? Waarom je zegt dat dat? Is minder belangrijk dan die andere?

R: Omdat het voor mij denk ik allemaal wat minder gaat om het gevoel wat het opwekt.

I: En, Waarom denk je? Waarom doen die criteria daar meer aan?

R: Omdat dit de dingen zijn die die raakvlakken beschrijven? Ja, en dat vonkje wat het wat het aanzet, zeg maar

I: En dat is voor jou?

R: Is wat minder en het is niet dat dit niet belangrijk is in het algemeen niet belangrijk is maar voor dit doel misschien minder?

I: Ja ja, en dat vonkje aanwakkeren dat is wel het doel waarvan je zegt, dat moet dat dat dat is misschien wel het belangrijkste voor historische empathie?

R: Ja voor mij en ik kijk altijd van vanuit het perspectief van een brug van een onderbouw leerling, hè, dus ik ik kan me voorstellen dat ik dit soort dingen als ik ook bovenbouwklasse zou hebben. Op een andere manier zou inschalen, Maar ik kijk naar naar jonge kinderen. En dan denk ik, ja, dan vind ik het belangrijker dat het wat wat doet, zeg maar ja, precies.

I: Ja dat triggert eigenlijk en dit dit is daar minder belangrijk voor en zijn daar nou ook nog dingen waarvan je zegt, nou, dat is wel iets wat ik zelf ook belangrijk vind, dat hier dus niet genoemd is.

R: Nou ja, die dingen die ik echt belangrijk vond, daarvan dacht ik, Oh, hé. Dat kaartje is er top, dus dan mooi. Ik heb hem maar authenticiteit ingrijpend. Kunnen herkennen. Ja Ik vind als een tekstbronnen bijvoorbeeld, zijn dat het een beetje. Als of het haast een roman is of een kinderboek, zeg maar zo beschreven is dat dat het echt lekker weg leest. Ja dat je er eigenlijk door het lezen zelf er al induikt. Het is meer de de vorm die het heeft ofzo de vorm van de bron, snap je wat ik bedoel?

I: Ja ja ja, ik snap wel wat je bedoelt. Het is een beetje de jeu die de bron heeft. Dat moet je eigenlijk zo zien. Ja.

R: Ja precies en als het een afbeelding is van, moet je er heel moeilijk naar kijken voordat je snapt of.

I: Ja, of het was een beetje begrijpbaar is, Dat is eigenlijk ook iets. Ja. OK, Ik ga nog één keer wat laten ranken daarna gaan we ook best naar het einde toe, hoor X, je bent bijna klaar voor mijn onderzoek ben ik natuurlijk bezig om te kijken welke primaire bron materiaal helpt nou het beste bij dat inlevingsvermogen in ieder geval dat verplaatsen, dus Ik ben wel even benieuwd. Ik heb 5 soorten ja manieren om eigenlijk historische empathie bij leerlingen te bevorderen. En ik zei ook dat je deze ga ik even boven naar beneden neerleggen waarvan je zegt, nou dat helpt denk ik het beste om met die manier die historische empathie te bevorderen en dat werkt voor mij denk je denkt het minst.

R: Wat is de simulatie oefening?

I: Dat is het eigenlijk zoveel na doen dus naspelen. Ja gewoon wat simulatie eigenlijk inhoud. Wat denk je nou? Dat helpt het best en dat doet het minst. Als het gaat over dus het verplaatsen in dat verleden.

R: Ja ik, ik bedenk dat ik dit voor mezelf, want Ik ben heel tekstueel zeg maar ingesteld, dus voor mezelf werken teksten daarin goed, maar ik kan me ook eigenlijk wel voorstellen dat het juist voor leerlingen veel minder goed is.

I: Ja je mag hem in delen voor de effectiviteit bij leerlingen. Dat vind ik het belangrijkste, zodat je wat dat je denkt wat is het meest effectief bij het bevorderen van de historische empathie bij leerlingen?

R: Want dan kom je zo en die leesvaardigheid zitten en er zijn gewoon heel veel leerlingen. Die niet zo leesvaardig zijn? Nee ik doe deze dus toch lager, want een simulatie oefening moet je echt al wel wat. Het gaat om de leerlingen die dat doen. Ja, dat ik zie dat toch vaker nee, vage toneelstuk is ontstaan die eigenlijk niet zoveel inhoudelijk zeggen.

I: Ja jij hoeft het niet na te spelen.

R: Af toe heb je eens een keer zo'n opdracht, hè? Van weet ik veel iemand. Je bent iemand uit het leenstelsel of uit het hofstelsel, of wat had ik nou gedaan om dan het

I: Dat hoort inderdaad onder die simulatie oefeningen?

R: Ja had ik een opdracht? Waarin ze de ene waren, de schout en schepenen van de stad en de andere was de de leenheren moesten ook gaan onderhandelen over stadsrechten. Qua niveau kijk in een één gymnasium zou je daar misschien meer uit halen dan een één HAVO leerling, die dat toch gewoon een beetje denk ik ja, dus ook daarvoor geldt misschien in de bovenbouw klas meer dan in onderbouwklas. Objecten, ik weet daar gewoon zelf weinig van. Misschien dat X daar een heel ander beeld over heeft dan ik.

I: Daarom heb ik ook verschillende interviews.

R: Ja inderdaad daar heb je wel een punt. Sommige objecten kunnen best wel wat, maar ik maak daar gewoon helemaal geen gebruik van ik heb daar eigenlijk niet echt een plaatje bij merk ik bij mezelf.

I: Ben je tevreden over deze volgorde?

R: Ik denk het wel, Ik denk dat het gewoon.

I: Ja, waarom denk je nou, die twee die je boven hebt geplaatst, die Oral History en die teksten. Waarom denk je die werken het beste?

R: Ja, dat is toch een verhaal

I: Dat verhaal dat doet het hem dat is het makkelijkste om mij te verplaatsen?

R: Ja dat denk ik zelf. Dat ja, dat heb ik zelf dat projecteer ik dan toch ook op die kinderen.

I: En waarom heb je nou die onderste? Tweede dan aan de onderkant? Die objecten en die simulatie oefeningen, die simulatie oefeningen zei je al een beetje, dat levert inhoudelijk niet zoveel op en die objecten omdat je daar zelf misschien het minste feeling mee hebt?

R: Nee ja precies, Dat is het inderdaad precies. Ja en ik daar ook gewoon nu zo niet een goed voorbeeld bij kan bedenken van oh, Als ik dat zou laten zien dat dat echt iets. Maar dat ligt misschien meer aan mij dan aan die objecten, zo is het dan ook wel weer.

I: Het ook wel weer en als je dan aan die 3 middelste kijkt, want die zijn voor mij natuurlijk interessant omdat dat is ook waar ik met mijn scriptie mee bezig ben. Waarom plaats jij van nou die tekst bovenaan en dan daarna die beeldbron daar achter aan en het object welk gedachtegang zit daarachter?

R: Nou die tekst vanwege het verhalende element. En omdat het toch meer duidelijk kan maken. Ja afhankelijk van hoe diepgaand zo een tekst is, maar van van een gemiddelde afbeeldingsbron. Wat natuurlijk genoeg beeldbronnen en foto's en weet ik het allemaal zijn die echt, die echt iets kunnen triggeren, zo is het ook wel we. Maar ja ook hiervoor geldt denk ik toch omdat ik zelf tekstueel ben ingesteld dan visueel denk ik, ik weet niet of dat dan ook op de als ik het op de leerlingen projecteer of dat dan terecht is?

I: Dit is ook echt. Je hebt deze opgesteld vanuit echt dat je eigen gevoel erachter of heb je ook nog wel gedacht bij OK voor die leerlingen heb ik teruggekregen of heb ik wel eens gezien dat dit goed werkt?

R: Nou, ik krijg eigenlijk nooit iets terug van leerlingen op dit op dit vlak, zeg maar. Nou X, hier kom ik nou eens op. Ja, dus, wel als ik die gesprekjes over bronnen hoor, dat is ook wel in zekere zin terugkrijgen. Dat gaat dan over teksten niet over afbeeldingen. En juist over het verhaal een stukje daarin en en de gruwelijkheid, in dit geval daar vaak van. En nou is het misschien ook wel zo dat ik eerder op hè? Dat kaliber van bronnen eerder voor een tekst ga dan voor een afbeelding, want je laat toch niet zo snel een gruwelijke afbeelding zien? Zo is het ook wel weer.

I: Dus een combinatie met dingen die je gewoon doet en de dingen die jij zelf ook het idee bij hebt.

R: Ja een gedachte heb of een ervaring hebt van, oh dat dat triggert wat in mij of toen ik een kind was, triggerde dat iets in mij ja.

I: Ja ja en kies je wel van dat vroeg het ook bij helemaal aan het begin, maar kies er wel eens bij als je het hebt of die historische empathie wel eens heel specifiek voor één type bron en dan kies dus wat je zei net eigenlijk al. Ik kies wel eens juist die tekst omdat het wat minder luguber is als je het leest dan als je het ziet.

R: Ik realiseer me net opeens, dat ik bij beeldbronnen de hele tijd afbeeldingen, foto's, schilderijen. Maar daar hoort natuurlijk ook video materiaal bij.

I: Dat kan ook onder oral history vallen dat videomateriaal

R: Ja OK. dat doen we en dat zeg ik ook heel bewust realiseer ik me nu opeens. Zodra we in tijdvakken komen. Nee, zelfs ook als het nog geen. Maar dan is er geen primair materiaal. Maakt dat het? Hadden we het over primaire bronnen?

I: Ja we hebben het vooral over primair materiaal:

R: OK. Zodra we zeggen met een derde klas komen en er gewoon videomateriaal van de onderwerpen die we die we bespreken, laat ik heel graag en vaak en veel veel materiaal zien, omdat het in mijn beleving veel makkelijker is om je in te leven in iets wat je kan zien dan en dan ja maar dan bedoel ik bewegend beeld. En als het even kan ook gekleurd beeld ook al is het ingekleurd, want ook dan komt het veel dichterbij dan zwart wit videobeeld. En, dat doe ik wel bewust. Dat zeg ik ook altijd bij van ik weet en ik merk gewoon dat het veel makkelijker is om je te realiseren dat iets echt is gebeurd als je het gewoon in kleur ziet dan als het in zwart wit is. En, dat is dan geen primair materiaal, maar ook in

de onderbouw kijk ik heel veel video materiaal ook gewoon alles maar een histoclip, want ook daarmee. Wordt het toch visueller, inzichtelijker, dus op die manier had ik eigenlijk nog helemaal niet aan die beeldenbron nog gekeken of over nagedacht dat dat ook bij hoort, want dan zou ik het, in ieder geval videomateriaal zou ik dan misschien wel bovenaan zetten.

I: Oh ja OK, ja, dus dat hangt er een beetje vanaf ja, dus video materiaal is valt het onder oral history op dat moment om bijvoorbeeld iemand aan het vertellen is, dan valt het mee onder oral history , valt videomateriaal meer onder, maar dan moet het echt primair videomateriaal zijn en dan zou het daarmee bij beeldbronnen ook kunnen vallen. Ja ja, dus dat wisselt een beetje alleen afbeelding zet je lager, maar zou het gewoon videomateriaal zit je om hoger ja.

R: Zeker

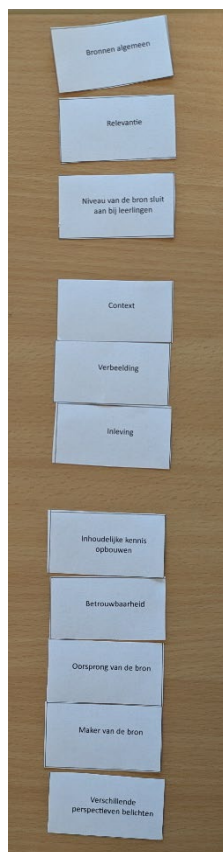
I: Eigenlijk gaan we de laatste vraag toe, denk jij want dat voor mijn scriptie zo interessant denk je dat het effectiever is om te zeggen, ik kies één type bron, dus wat ik kies. Alleen die tekst om die historische empathie op te wekken, of denk je dat het effectiever is om echt juist die verschillende type bronnen te combineren?

R: Ik doe altijd een mix op die objecten na dan.

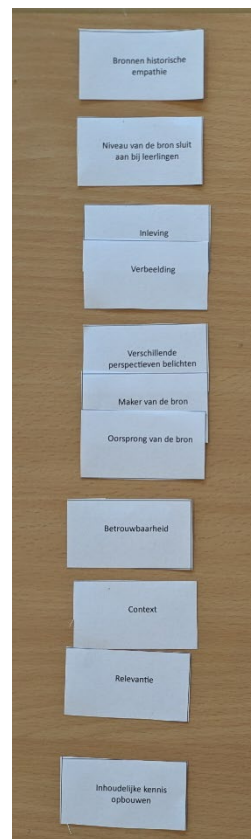
I: Ja die mix, die werkt voor denk je vooral effectief om die leerlingen eigenlijk mee te nemen en zich te laten verplaatsen in die tijd. OK, helemaal aan het eind zijn nog aanvullende opmerking die niet in het interview aan bod zijn gekomen waarvan je zegt, nou, dat is nog wel een toevoeging, dat wil ik graag vertellen. Of daar wil ik toch nog even op laatste moment iets op terugkomen.

R: Denk het niet. Ik heb te veel over bronnen gepraat.

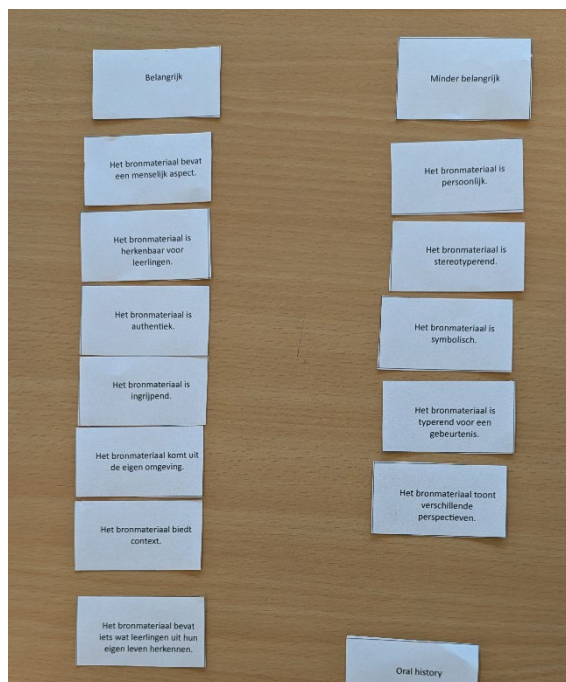
Ranking vraag 4:

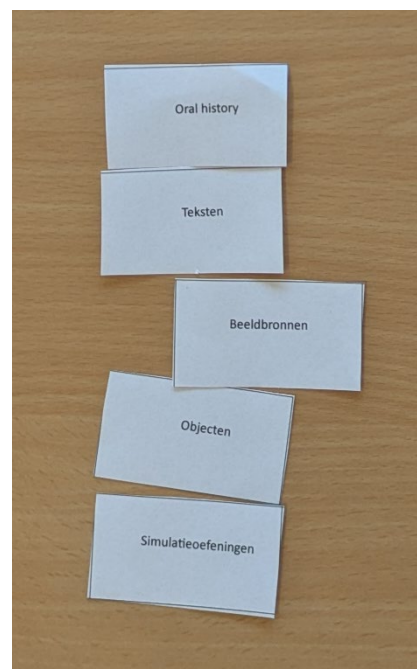
Ranking vraag 11:

Ranking vraag 12:

Ranking vraag 13:

Bijlage 1.4: Interview transcripten museummedewerkers

Geïnterviewde: Museummedewerker Holocaust Museum (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 24-03-2025

Locatie: Teams meeting

I: Wat de bedoeling is, uhm ik schrijf een scriptie voor mijn, ik doe een educatieve master geschiedenis uh, om uiteindelijk geschiedenis docent te worden en eh ik zit in de laatste fase, dus ik ben bezig met de scriptie. En mijn scriptie gaat in principe over historische empathie, dat is een uh complexe vaardigheid bij geschiedenisonderwijs, waar leerlingen eigenlijk leren hoe kun je je inleven in iemand uit een andere tijd, dus je moet het niet vergelijken of verwarren met sympathie, dus niet dat ze echt het inlevingsvermogen, maar hoe kunnen ze zich verplaatsen in iemand anders en de keuzes en naja de wat ze hebben gedaan in het verleden begrijpen hoe dat zit om eigenlijk die historische verdieping te bieden. Uh en voor mijn onderzoek ga ik kijken, er is al onderzoek gedaan naar ooggetuigen, dat schijnt heel goed te helpen maar ook primair bronmateriaal is een manier hoe je dat kan verbeteren bij leerlingen en nu wil ik in mijn onderzoek gaan kijken, oke welk type bronmateriaal is nou het meest geschikt om leerlingen uh die historische empathie bij te brengen. Maar voordat je dat natuurlijk dat kan gaan onderzoeken is eigenlijk de stap er voor wat is nou geschikt bronmateriaal, wat zijn geschikte objecten, afbeeldingen, hoe worden die keuzes gemaakt. Voor dat je natuurlijk pas naar de vervolg stap kan en daarom kom ik bij u eigenlijk uh, hoe bepaalde keuzes nou gemaakt worden in musea. Dus echt een instelling die daarop focust. Docenten doen dat toch over het algemeen minder uhm, ja welke keuzes worden er nu gemaakt om bepaalde musea stukken te kiezen? Wat zijn de ideeën daarachter? Welke gevoelens wil dat oproepen? Nou ja, eigenlijk die trant daar gaat het interview over. Dat wordt uiteindelijk gebruikt, uw verhaal en ook nog van een andere instelling, en de verhalen van docenten hoe zij dingen kiezen om uiteindelijk bronmateriaal te selecteren voor leerlingen om dat onderzoek uit te gaan voeren. Van wat werkt nou voor leerlingen om dus die historische empathie te verbeteren. Dus

R: Ja

I: In een notendop waar het onderzoek over gaat, dus dan weet u een beetje van de hoed en de rand. Een klein beetje en ik heb voor u een aantal vragen opgesteld. Ik heb wel een interviewleidraad hier voor me, maar het is meer een houvast. Af en toe zal ik kijken waar zitten we ongeveer, maar u bent helemaal vrij om te vertellen en dat eigenlijk.

R: Is goed

I: Ja?

R: Ja, ja, prima.

I: Nou super, eigenlijk om te beginnen met een algemene vraag. Kunt u zichzelf voorstellen en ook uw functie binnen het museum. Een klein beetje als achtergrond informatie voordat we met de rest van het interview gaan beginnen.

R: Ja, uhm. Ik ben X en ik ben verbonden aan het museum sinds 2008. Ik was aangetrokken voor de vernieuwing van de Hollandse Schouwburg, uhm gaandeweg bleek dat we eigenlijk nou weinig konden uitbreiden op de Hollandse Schouwburg, he want als je er iets op zou bouwen, de hoogte in, zouden de burens gaan klagen, de grond in was te kostbaar, toen kwam op een gegeven moment aan de overkant die ifko uhm de hervormde kweekschool dat het vroeger was, die kwam vrij, ik heb eigenlijk al die tijd tot de opening vorig jaar heb ik onderzoek gedaan en interviews gehouden uhm nou noem maar op en echt ook gezocht naar objecten, documenten noem maar op. Dus dat was mijn functie en nu ben ik conservator collectie shoah zeg maar alles wat mensen brengen daarvan kijk ik wat is het verhaal? Klopt het? Dan wordt het in een collectieoverleg besproken met elkaar en daarnaast doe ik interviews met overlevende voor publiek of gewoon voor de collectie.

I: Ja wel een heel interessant beroep eigenlijk, ja dat lijkt mij een heel mooi beroep en ook wel heel afwisselend wat je dan krijgt.

I: Uhm de eerste vragen zullen gaan vooral over die keuze processen van die objecten en teksten eigenlijk waar u net al over vertelde. In het tweede deel gaan we meer in op die historische empathie. Dan zal ik daar ook nog iets duidelijk de definitie daar van uitleggen. Uh maar eerst meer wat meer in uw straatje ligt. Ik eigenlijk wel om te beginnen benieuwd welke criteria gebruiken jullie eigenlijk bij het beslissen van objecten, afbeeldingen of teksten die in het museum worden tentoongesteld. Dus wanneer vind u nou of met uw collega's samen dit is een object of een tekst of een afbeelding die wij graag willen tonen in het museum?

R: uhm, nou allereerst is de randvoorwaarde, dat het een verhaal moet hebben, dat het verhaal duidelijk moet zijn, het kan zijn dat het niet direct gelinkt is aan een persoon waarvan het was, maar dat het bewaart is. Het verhaal kan op heel veel verschillende manieren verbonden zijn aan het object. Uhm, als ik het heb over het holocaust museum, uhm dan hebben we ook gekeken van uhm dat de objecten samen veel meer moeten vertellen, dan ieder afzonderlijk. Uhm dus dat dus ook en ook hebben we gekeken van dekken de verschillende objecten, documenten, foto's dekken die verschillende aspecten. Uhm daarnaast uhm dat geldt heel erg voor het Holocaust museum, uhm zijn we uit gegaan van het object en het object vertelt het verhaal van de persoon. En uhm natuurlijk heb je ook te maken met anonimiteit, dus we hebben ook wel gekeken hoe kunnen we zeg maar die hele grote groep vermoorde kunnen we vertegenwoordigen. Dus ook naar meer dat soort objecten hebben we gekeken, maar het zijn allemaal objecten die uhm niet dehumaniseren, maar het hermenschelijke. Dus als ik een voorbeeld geef, we hebben voor Sobibor, waar eigenlijk nauwelijks objecten zijn, daar zijn objecten gevonden met de opgravingen, uhm dat zijn objecten van eigenlijk heel veel verschillende mensen in Europa. Europese joden van verschillende landen. Uhm dus dat is eigenlijk anonimiteit, maar we hebben niet gekozen voor inhoudelijk wrede objecten, maar objecten die dicht bij de persoon, daarom hebben we gekozen voor de knoop. We hebben 10 verschillende knopen opgenomen, dat is het laatste moment dat ik iemand dat heeft aangeraakt. Dat is heel dichtbij. Op die manier hebben we gekeken, naar objecten en de keuze gemaakt.

I: Want u zei al we houden rekening met verschillende aspecten is dat dan ook meer kijken naar verschillende perspectieven waarin je een verhaal kan belichten?

R: De tentoonstelling is opgebouwd in 12 onderdelen, secties noemen we dat. Dat is eigenlijk chronologisch, dus volgens de geschiedenis van de shoah. Maar daarnaast hebben we ook thematische uitstapjes, één heel duidelijk over de daders. Bij de daders hebben we gekeken, we wilden niet daders neerzetten in hun uniform en schreeuwend. Weet je zeg maar, dat beeld dat iedereen van daders heeft. We wilden ze juist atypisch neer zetten, door ze neer te zetten als een vriendelijke vader met kinderen op schoot of als vader die gaat vissen met z'n gezin of die een dagje naar het strand gaat. Omdat wij geloven dat je pas, zeg maar mensen naar je toe kunt trekken, dus die interesse kunt trekken als je ook iets laat zien van het menselijke, dus de herkenning. Dus we hebben heel veel gezocht naar herkennen. Dat geldt ook in de objecten van de slachtoffers, daar zitten ook tuin, huis en keuken objecten bij. Gewoon objecten die je bij je grootmoeder of bij jezelf ook zouden zien en dat is al de eerste vorm van, ja dat je kunt openstaan voor dit verhaal.

I: Want u zei net dat u erg de visie heeft of we hebben het gevoel dat als het een soort menselijk verhaal wordt dat mensen zich er dan in kunnen inleven. Is dat dan ook gebaseerd op theorie die jullie daarover hebben gelezen of hebben jullie eerst eigenlijk een soort hebben gedaan of is dit echt jullie eigen visie, die jullie daarin heel erg sterk in hebben?

R: Nou sowieso, hebben wij als instelling. Dat je slachtoffers niet moet neerzetten alleen maar als slachtoffers, maar dat je heel erg naar het leven moet kijken. Het leven dat iemand heeft. Je wordt niet als slachtoffer geboren. Je wordt als persoon en je laat je sporen achter en uhm en door te focussen alleen op het slachtofferschap, dehumaniseer je ook iemand. Dat is gewoon sowieso waar wij voor staan. Daarnaast hebben wij heel veel onderzoek gedaan, hebben we bezoekers bevraagd, dat was soms op uitnodiging en we hebben bijvoorbeeld een tentoonstelling gemaakt van Sobibor, van de verschillende manieren van presenteren. Dat kan een object zijn, zo'n naamplaatje dat is gevonden, maar dat kan ook een oral history zijn of dat kan ook uhm ja, het tonen van wrede daden. En uhm bij de opgravingen uhm was er ook uhm een zoon van één van de mensen die daar bezig was met de

opgravingen aanwezig en hij heeft een soort van een installatie gemaakt, waarbij hij juist dat visueel maakte wat bloot werd gelegd tijdens die opgravingen. Uhm dat kan niet, he het was ook wel een stukje van eigen interpretatie maar het was ook veel wel van dat dat was gevonden. Dus zeg maar dat wat bloot werd gelegd, was eigenlijk de route die slachtoffers liepen. De hemelvaartsstrasse, de scharen die daar zijn gevonden naar de gaskamers en dat had hij in beeld gebracht. Dus dat hadden wij in tweeën geknipt. Dus we lieten bezoekers eerst het eerste deel zien en dan vroegen we of je ook het tweede deel. Dan zie je ook de gaskamer van binnen en de vraag was van willen wij dit soort beelden ook tonen en uhm daar kwam uit dat eigenlijk iedereen dat toch wel onderdeel vond van het verhaal. Toen hadden we een tweede tentoonstelling. Dat was niet op uitnodiging, maar daar kon iedereen naar toe. En dat ging over de verschillende manieren van het presenteren van de holocaust. We hadden een installatie over bergen-belzen. Dus dan ging je door het kamp uhm, we hadden oral history, maar we hadden ook een installatie over wrede foto's. Dat ging over alle aspecten in de sjoah. En eigenlijk kwam daar naar buiten dat uhm, ook wij als instelling toch wel te horen kregen. Je moet juist dit soort beelden ook tonen, maar je moet er ook terughoudend in zijn. Dus daar waar het nodig is, om het verhaal te ondersteunen, moet je het gebruiken, maar je moet wel terughoudend er in zijn, dus niet te veel. Uhm dus we hebben eigenlijk de hele tijd, tijdens het hele proces, hebben we naar buitengebracht, we willen transparant zijn, we willen het verhaal zo eerlijk mogelijk vertellen, niet verbloemen. En uhm dus we beginnen ook het verhaal de geschiedenis van de moord op de Europese of Nederlandse Joden of Joden uit Nederland, met de foto van Sig Maandag, net gereisd in Bergen Belzen bij de doden lichamen ook op de foto zien. Het is een heel confronterend beeld, we waarschuwen ook mensen, maar we hebben gekozen voor dit beeld om daar mee te beginnen om dat het meteen duidelijk maakt waar het museum over gaat, want het beeld is een zwart wit beeld en dat wordt omringd door kleur beelden van zeg maar de puin van Europa en dat is eigenlijk de tweede wereldoorlog. Dus het hangt samen en het is ook met elkaar verbonden, maar we vertellen niet het verhaal van de tweede wereld oorlog, maar we vertellen het verhaal over de Sjoah. En dan zie je dat jongetje van 7 de dode akkers van Bergen Belzen en dat je realiseer je dit is het begin en nu moet ie nog zijn hele leven. Dus we hebben ook een schilderij van hem, wan thij was kunstenaar opgehangen heel vlak bij, waarin zegmaar dat trauma waarmee ie de rest van zijn leven moest dealen, dus daarmee geef je ook iemand meer kleur. Dus zo hebben we eigenlijk gekeken naar die hele tentoonstelling, dan ga je terug naar het begin.

I: Heel helder en mooi ook denk ik. Uhm ik ben wel benieuwd wanneer bepalen jullie nou of een museumstuk, want het is natuurlijk een ingrijpend en uitgebreid verhaal dat jullie vertellen in museum, hoe bepalen jullie nou, je kunt niet alles laten zien, wanneer een museumstuk dus een afbeelding een foto of een object een tekst, noem maar op, echt kenmerkend is voor een bepaalde gebeurtenis, een bepaalde periode of een bepaald verhaal dat jullie willen vertellen. Wanneer zeggen jullie nou dit is een kenmerkend iets. Misschien ook wel is dat belangrijk, misschien hoeft dat ook niet, de vraag is daarin een beetje open.

R: Ja we hebben bijvoorbeeld die eerste ruimte die gaat over de Joodse gemeenschap in de vooravond van, dus ja zeg maar jaren 30. Uhm hebben willen neerzetten, we hebben ook onderzoek gedaan om de diversiteit van de joodse gemeenschap in Nederland en zeg maar en ook overzeese gebieden, zoals Nederlands indië en Suriname. En we hadden ongelooflijk veel gevonden, we hebben natuurlijk een gigantische collectie op dat gebied en toen dachten we we zijn eigenlijk bezig met kopiëren van het Joods Museum. Dus toen hebben we eigenlijk alles weer weggezet en toen zijn we gaan kijken, wat zijn nou die dingen waarvan wij denken van die zou je moeten neerzetten. En toen we hebben we eigenlijk maar ik geloof dat we een stuk of 17 dingen objecten hebben uitgekozen. En uhm dat waren eigenlijk allemaal objecten waarvan we echt wel heel verschillende aspecten neer hebben gezet uhm Joden die in de politiek zaten, die een bedrijf hadden of die uh of fenter waren, noem maar op, maar ook mensen die nog trouwden aan de vooravond weet je alle hoop nog hadden. En we hebben ook een object opgenomen uit Suriname, om toch even dat beeld van uhm dat Nederland eigenlijk veel groter was en uhm dus dat zijn een paar objecten en daarnaast hebben we een installatie gemaakt eigenlijk een soort van behang van uhm vooroorlogse filmpjes, familie films eigenlijk, allemaal familiefilms en

waarin je verschillende aspectenl we hebben heel erg gekeken, naar wat zijn nou eigenlijk de onderwerpen die we naar buiten willen brengen. Dat gaat over religie, gaat over werk, het gaat over persoonlijk leven, de sociale zekerheid, het ziekenhuiswezen, die hele categorie hebben we films uitgekozen, fragmenten en als we soms het niet vonden dan hebben we een foto geplaatst, omdat we heel erg ook bedacht waren op van we willen niet het beeld creëren het rijke joodse leven in de zin van niet rijk van enorm, nou ja zeg maar grote cultuur, maar ook rijkdom in de zin van he van het vooroordeel joden zijn rijk. Daar waren we heel erg bang voor, uhm dat wilden we we absoluut vermijden, Dus in de film zie je ook heel veel foto's van het arme Joodse leven. En uhm en een stukje antisemitisme en het lijkt onschuldig, maar dat zit er ook al in. Dus zo hebben we in een paar kern objecten hebben we dat grote verhaal neergezet.

I: Want u zei al, dan kiezen we soms voor een stukje film, soms voor een afbeelding soms een object, zijn er nou nog, op het moment dat jullie daar keuze maken, bij een object heb je misschien vaak ook wel een foto die ook dezelfde lading zou kunnen dekken. Wanneer keizen jullie er nou heel specifiek voor, voor dit onderdeel nemen we nu echt een object, voor dat verhaal kiezen we nou voor een afbeelding en voor een ander verhaal kiezen voor een tekst of een film fragment. Welke beweegredenen hebben jullie daarvoor? Om de ene keer voor het een te keizen en de andere keer voro iets anders.

R: Ja, uhm het gaat dan ook om het persoonlijke verhaal dat ergens aan vast zit. Uhm kijk we hebben soms ook beelden uhm in de filminstallatie van Suriname, de joodse gemeenschap daar, maar we hebben ook een object. Dus we hebben ook wel dingen dubbel, maar het was ook uhm heb ik heel erg gekeken naar, wat het is als je denkt, want de Joodse gemeenschap is ook een vrij witte gemeenschap, maar ik heb ook heel erg gekeken om dat te doorbreken, Dus toch ook andere beelden te laten zien, want je wilt inclusief zijn, dat is heel duidelijk. Als je het over uhm de samenleving hebt, uhm die natuurlijk heel erg uhm hoe heet het ook al weer uhm heel erg segmenteert was in zeg maar iedereen had zijn zuil en er was niet een Joodse zuil, maar er was wel he katholiek, protestant, dat was, we hadden zoiets van hoe kunnen we nou dat duidelijk maken op een hele eenvoudige manier, daar hebben we collectebussen voor gebruikt. En het is eigenlijk een hele simpele manier, maar het wordt wel meteen duidelijk.

I: Dus dat is dan echt een keus, waarvan je echt zegt daar hebben we echt een object voor gekozen om dit verhaal te vertellen. Heel doelbewust kiezen we daar 1 item voor eigenlijk om dat stuk over die verzuiling te vertellen. Hebben jullie dan ook nog, want jullie hebben denk ik best veel schoolklassen die langskomen en een educatief doeleinde. Kiezen jullie dan ook in jullie achterhoofd met een andere keus, bijvoorbeeld met het idee er komen ook veel jonge bezoekers. Hoe houden jullie daar dan rekening mee in de keus die jullie maken in objecten.

R: Nou we hebben zeg maar, we hebben een programma en uhm die scholen zien niet die hele tentoonstelling, we hebben een aantal kernobjecten en één is bijvoorbeeld een poeziealbum van een meisje in onderduik, daarin vertelt ze over de anti-joodse maatregelen en over de jodenster, dan heb je eigenlijk een object die eigenlijk de hele uitsluiting vertelt, dus dat is al heel erg veel voor wat je met elkaar kunt bespreken, uhm wat ook hebben. Kijk die anti-joodse maatregelen hebben we ook zitten denken hoe kunnen we die nou uhm hoe kunnen we die nou visualiseren of hoe kunnen we dat duidelijk maken. Het ontwerp bureau dat deze tentoonstelling heeft gemaakt, kwam eigenlijk met het misdaden behang. Dus we hebben de letterlijke teksten in het Duits-Nederlands op de muur gezet. Alle anti-joodse maatregelen. Die schriftelijk, maar he op verschillende manieren naar buiten zijn gebracht uit de veroordelingsblad. Maar daar binnen in hebben we een soort riviertext, dat is zeg maar de vertaling, daarvan, daar kun je met scholen naar kijken. Wat is begrijpelijk en dan kom je in een ruimte en dan zie je eigenlijk aan tegenover het misdaden behang, een vitrine met uitingen en dus resultaten van die uitsluiting, dus dat mensen een gele kaart moesten hebben, dat uhm verboden voor joden, dat uhm bij de ziekenzorg dat er verdeling kwam tussen patiënten. En dat maakt dan eigenlijk samen, is het voor scholieren eigenlijk heel duidelijk en daarnaast hebben we dan installaties en dan zoomen we in op verschillende objecten, verschillende thema's en dan krijg je een soort gelaagdheid en dat is allemaal toch via personen.

I: Dus dat educatieve is ook wel echt een doel voor jullie geweest om dat in het museum terug te laten komen?

R: Ja

I: Ook heel begrijpelijk, maar dat is wel belangrijk om even te weten. Uhm even kijken wat wilde ik graag weten. Ja al zou er nu, en dat is misschien een hele moeilijke vraag, maar al zou u 1 object of 1 afbeelding of een tekst mogen kiezen uit het hele museum om dat verhaal eigenlijk neer te zetten van de holocaust, ik begrijp dat dat bijna niet te doen is, want u zei dat jullie in het museum bezig waren dat het allemaal met elkaar te maken moet hebben en dat het een heel verhaal samen maakt. Maar stel er zou maar één object mee mogen om dat verhaal aan bijvoorbeeld een familielid of omgeving te vertellen. Wat zou u dan kiezen, waarvan u zegt dat is zo kenmerkend voor die periode en daar hangt zo veel aan vast, dat zou dan mijn keuze zijn om die er uit te selecteren? En dat is een ontzettend moeilijke vraag dat begrijp ik en ik begrijp ook als u het niet kan beantwoorden.

R: Nee het is heel moeilijk, want ik heb vele darlings, uhm maar één die mij heel dierbaar is, is de ring van Siem Fos, Siem Fos, was acteur en uhm mocht vanwege de anti-joodse maatregelen, moest van school af en is acteur geworden in de Hollandse Schouwburg, het joodse theater, en had vriendin en uhm die zijn getrouwd, en op een gegeven moment uhm toen werd de Hollandse Schouwburg een deportatieplaats, dus het was het einde van het Joods theater en toen heeft hij nog voor de Joodse Raad, werkzaamheden gedaan op een gegeven moment zijn zij ondergedoken en met een heel grote groep en uiteindelijk is dat verraden en zijn zij vrij laat naar Auschwitz gedeporteerd en zij zat in het vrouwenkamp en hij in het mannenkamp. Hij heeft kans gezien voor haar verjaardag een ring te laten maken van illegaal materiaal. En een gedicht. En dat heeft ie via illegale kanalen is dat bij haar terecht gekomen. Zij heeft dat bewaart en op een wonderbaarlijke wijze, kon ze dat mee en daarna kwamen die dode marsen en hij is uiteindelijk omgekomen en zij heeft het overleefd. Dit is ja, dit is zo gitzwart, maar dit zijn

I: Iets hoopgevend, wat een mooi verhaal

R: Het is een heel mooi verhaal, maar het is ja, dat is voor mij één van de, maar ik kan moeilijk een keuze maken.

I: Ik snap het wel heel goed. De laatste vraag over het selecteer proces. Daarna gaan we meer richting de historische empathie. Wat zouden redeneren zijn om objecten niet mee te nemen in het museum dus om ze niet te selecteren? Wanneer zeggen jullie dit doen wij niet? Het kan misschien ethisch zijn, ik noem maar wat op. Wanneer zeggen jullie, we nemen deze niet mee.

R: Dat is als het de slachtoffers dehumaniseert, dus geen haar opnemen, geen menselijke resten, uhm kijk we hebben wel een steen van Mauthausen, dat noem ik altijd een inhoudelijke wreed voorwerp. Uhm omdat het context krijg, binnen een bepaalde context, wordt het wreed, dat hebben we wel opgenomen. Maar dat is eigenlijk het enige object dat we hebben opgenomen.

I: En waarom hebben jullie dat dan wel opgenomen?

R: Omdat we, kijk uhm, Mauthausen was natuurlijk best wel een groot onderdeel in die hele Shoah, en natuurlijk in de groepen de eerste in 1941 die gedeporteerd zijn via Buchenwald, maar het werd ook als dreiging gebruikt. Uhm daarnaast was het nog wel dat die mannen die er naar toe werden, die werden ook nog wel onderzocht, omdat die nazi's wilde niet allemaal, dus je ziet ook wel weer een deel terugkomen, dus wij hebben een onderdeel in de tentoonstelling, dat is 1941 noemen we dat, daar gebeurt heel veel, er zijn heel veel rellen en er zijn dan die razzia's en er is veel geweld, er gebeurt heel veel. We vonden dat heel belangrijk, we vonden het heel belangrijk wat gebeurt er, dan kun je een foto die tonen we ook, van Mauthausen, maar we vonden het dan toch goed om ook zo'n object er bij te leggen. En dat is ook een object waar ook blinde en slechtziende aan mogen zitten. Dus we hadden zoiets, dat is eigenlijk het enige object, dat nu is opgenomen.

I: Oke, uhm nou het verdere deel gaat dan iets meer richting de historische empathie en ik zal even de definitie daar nog specifiek voor geven, zodat het iets beter ook voor ogen heeft wat het nou precies is. Historische empathie is eigenlijk zowel het cognitieve als het affectieve proces, waarbij leerlingen proberen die verbinding te maken met een persoon uit het verleden om die emoties en handelingen te begrijpen. En dat kan ja, leerlingen kunnen daar het makkelijkste toe komen als ze vooral historische

conceptualisering hebben, dus de context begrijpen, uh perspectieven kunnen innemen en die affectieve verbinding kunnen maken. Daarvoor is jullie museum dus bij uitstek, lijkt mij ook een plek, waar dit soort dingen naar voren komen. Ik ben dan ook eigenlijk wel benieuwd en ik weet niet of jullie had u eerder gehoord van deze vaardigheid?

R: Ja

I: Oké dat is wel goed om te weten, is dat nou ook iets wat jullie proberen te stimuleren in het museum? Is dat en doel voor jullie om mee aan de gang te gaan? Dat leerlingen of jonge bezoekers of misschien ook wel oudere bezoekers dat een doel is dat jullie willen bereiken met het museum onder andere?

R: Ja, nou ja kijk, we geloven wel dat je alleen op die manier, uhm, je hebt naast kennis, wat een heel belangrijk onderdeel is, wil je ook, wil je ook dat bezoekers open staan, en u natuurlijk hebben we nagedacht, hoe kunnen we dat bereiken? Daarin maak je keuzes. Waarom je het ene wel doet en het ander niet. Dus uhm nee dat is wel heel duidelijk uhm, waar ik eigenlijk, dat is eigenlijk ook de keuze, als je kijkt naar onze tentoonstelling, dan zijn het eigenlijk heel veel persoonlijke voorwerpen en uhm daarin we dus uh ja dat vertellen, we vertellen eigenlijk eerst over het individu en dan lees je daarna wat er is gebeurd. Het gaat over iemands leven en de herkenbaarheid dus daar zijn we heel erg mee bezig.

I: En er liggen natuurlijk veel objecten bij jullie die een emotionele impact kunnen hebben op publiek en misschien vooral op jonge kinderen, jongere leerlingen. Hoe houden jullie daar rekening mee? Met die emotionele impact die een object, tekst of afbeelding kan hebben op leerlingen?

R: Nou sowieso word je gewaarschuwd, zodra je de lift in gaat, maar ook op borden word je gewaarschuwd, dat er heftige beelden kunnen zijn, dan zijn er ook mensen die rondlopen waar je naar toe kon. Uhm kijk dat is een beetje uhm, heftige beelden die zijn eigenlijk pas op de momenten dat de kampen bevrijdt worden, dan heb je het vooral over bergen-belzen, waar een open graf, en dat was juist het onderzoek dat we hadden gedaan, uhm dat eigenlijk iedereen vond dat iedereen vond dat die beelden wel opgenomen moesten worden. Dat is een moment, waarop we ook bezoekers waarschuwen. Uhm met leerlingen die gaan zeg maar, zijn verschillende routes en dan gaan ze objecten bekijken en dan gaan ze daarna in de groep, elkaar vertellen wat ze hebben gezien. Dus als er iets is wat emotioneel is, dan wordt dat ook besproken. En uhm ook daar, we hebben wel, we tonen alles open en eerlijk, maar uhm we zijn wel zorgvuldig, op een gegeven moment zie je die opzee binnen, die dan de dode lichamen in een kuil moeten, ook daar hebben we wel gekeken, het is natuurlijk een gruwelijk beeld, maar soms staan ze ook op men, daar hebben we dan wel op gelet. Dus ja,

R: Zijn dat dan beelden die leerlingen ook te zien krijgen, of zijn er bepaalde delen die zijn te ingrijpend, daar komen jongere leerlingen niet in het museum?

I: in principe komen ze overal, maar uhm het is niet alleen maar dat het daar het is misschien een onderdeel van, maar uhm, ja je moet altijd oppassen, dat leerlingen niet alleen maar bezig zijn met gruwelijke beelden. Het is vooral de insteek, dat ze leren over mensen en ook over menselijk handelen, dus die daders is ook een onderdeel wat we willen meegeven, zijn de mechanismen, hoe dit zo heeft kunnen komen, dus hele educatieve programma, is daar op ingezet. Ja weet je dat het gaat om de mens en het menselijk handelen. Ja dus zal nooit de focus op liggen.

I: Nee dat begrijp ik. Als u nou zelf denkt aan de spullen die bij u in het museum liggen. Wat denkt u bij zowel wat oudere als jongere bezoekers, wat levert het meeste historische empathie op? Een afbeelding die ze te zien krijgen, of een stuk tekst wat ze kunnen lezen of juist echt een fysiek object? Waarvan denkt u nou, dat heb ik van horen zeggen of uit dei onderzoeken die jullie hebben gedaan, dat levert het meeste emotie of historische empathie bij mensen op?

R: Even denken hoor. Ik denk dat een combinatie is vaak toch. Uhm want kijk we poppenkastpoppen. Die heeft een grootvader voor z'n kleinkinderen gemaakt in onderduik. Jongetjes zaten ondergedoken elders en uiteindelijk is dat verraden en zijn die jongetjes weggevoerd en die ouders die hebben het overleefd en die grootouders ook. En na de oorlog spelen de naoorlogse kinderen er mee, dus die poppen, die die grootvader heeft gemaakt, daar hebben die kinderen nooit mee kunnen spelen en als je

die poppen ziet dan loop je er naar toe en dan heb je zo iets van oh en dan lees je dat verhaal, het is vaak toch een combinatie en uhm ja en die oral history dat werkt ook heel goed en we hebben fragmenten gekozen dus die binnen het thema van de ruimte passen en uhm en het is niet alleen de stem, maar het is ook de houding van de persoon die spreekt, het non-verbale is vaak ook, en uhm en toen wij ooit die tentoonstelling over Sobibor maakten en bezoekers bevroegen, toen hadden we ook een interviewfragment en uhm zij vertelde Selma Wijnberg, zij vertelde over Sobibor, maar ze had dat al vrij vaak gedaan, maar ze had ook een methode voor zichzelf om die gruwelijke geschiedenis te vertellen. En dat is niet een manier waarop wij, van te voren denken, dat je op die manier er over praat, we denken echt iemand is, vertoont die pijn, maar dat was dus niet. Dus dat werkte eigenlijk heel vervredend en maar door dat je haar in een compilatie of eigen niet een compilaat, maar doordat je haar naast andere verhalen zet, van ook van de kampen en bij iedereen op een andere manier ziet, dat stukje vertellen. Sommige zijn heel emotioneel, anderen zijn feitelijk, dan komt haar verhaal ook veel beter tot uitdrukking. Begrijp je wat u bedoelt.

I: Ja ik begrijp het, ondertussen zag ik dat de vergadering bijna over 5 minuten afliep, dus ik zet hem even over ietsjes langer. Volgens mij doet hij het nu, maar ik begrijp helemaal wat u bedoelt. Even kijken of hij er nu straks niet zomaar uit wordt gegooid. Het is natuurlijk ook uhm ingewikkeld en ik ben het er ook helemaal mee eens, ik denk zelf ook dat het een combinatie is en het onderzoek wijst dat ook wel uit, maar ik was benieuwd of u zelf uit ervaring uit het museum, dat bijvoorbeeld aan het eind alles wordt verteld. Dat object dat greep mij echt of dat verhaal, of dat mensen met bepaalde dingen terug komen, dat is nou die afbeelding daar voelde ik iets bij. Dat is een, of u dat wel eens heeft meegemaakt? Dat dat verhaal werd verteld?

R: Nee zeker, uhm he dat is ook de eerste foto, waardoor mensen geraakt worden, van uhm Sig Maandag. Uhm maar ja het kan uhm, het kan heel divers zijn, soms is het dat je denkt, dat had ik niet verwacht weetje en uhm, maar ja die knopen als we het uitleggen, dan begrijpen, als mensen echt de tekst lezen en het binnen laten, dan zijn ze daardoor heel erg geraakt. Maar soms lopen ze er ook voorbij, knopen, ja, maar doordat je het tekstueel duidelijk maakt, dat dat het laatste is aangeraakt, dan komt ie binnen, dan denken mensen ja jeetje, ik doe dat ook. Het is het laatste menselijke contact. En uhm dus ik geloof wel dat uhm dat je wel ook dat stukje verhaal nodig hebt.

I: Ja ik denk dat ook klopt, dat een object ook een context nodig heeft om het binnen te laten komen. Uhm ik ga eigenlijk al richting de laatste vraag en dat is, en daarna nog even de afsluiting, maar de laatste vraag die echt bij het interview hoort. Stel u zou docenten op een die geschiedenisgeven op scholen een aanbeveling geven bij het tonen van objecten, teksten en afbeeldingen in de geschiedenisles, nou dat gebeurt vaak, maar ik denk dat daar minder ver over nagedacht is, dan hoe jullie dat in het museum doen. Wat zou nou een aanbeveling zijn als een docent zegt ik kies om een object te tonen in de les of ik kies voor een afbeelding of een tekst te tonen in de les. Waar zou u dan zeggen dat is belangrijk om op te letten bij het selecteren van zo'n afbeelding, tekst of object?

R: Uhm, nou ik zou uhm docenten heel erg willen uhm, zeg maar duidelijk maken, dat als je uhm beelden kiest waarin je iemand dehumaniseert eigenlijk, dat je uhm, dat dan, het is erg, maar dat wat je wil bereiken, komt eigenlijk niet over, omdat je toch als persoon wil je niet connecten met iemand die een moeson man is, dat is eigenlijk net te ver. Uiteindelijk gaat het uhm he tuurlijk het is het gevolg van het handelen, maar wat je wil is dat je uhm leerlingen bewust maakt uh dat er elke keer keuze mogelijkheden zijn. Dat een soort waakzaamheid een soort alertheid en dat het dus veel meer over het handelen gaat en dat het niet zozeer, tuurlijk ons museum gaat over de moord en vervolgingen op de joden in Nederland door de Nazi's en hun helpers, maar uiteindelijk is dit een menselijk verhaal. En dat wil je overbrengen en uh dus ik zou eerder voor het persoonlijke en niet alleen maar van slachtoffers, maar ook daders en omstanders ik zou daar toch, ik zou toch waken voor beelden, waarin je de mens neer zet als totaal gedehumaniseerd, ik geloof niet dat je dan nog echt heel veel leerlingen en je moet altijd oppassen bij leerlingen met een soort sensatie.

I: Ja dat het niet een sensatie afbeelding wordt, maar dat het ook echt educatief iets bijdraagt, ja dat ben ik het ontzettend met u eens. Het lijkt mij inderdaad hele goede aanbevelingen. Ik denk dat toch in de praktijk, dat veel het weten, maar in de praktijk toch veel docenten kiezen er moet nog een

plaatje bij of iets moet nog laten zien worden, dus daar wordt dus minder over nagedacht dan dat eigenlijk wel het recht zou hebben om er meer over na te denken, van wat toon je nou in zo'n les. Dus wanneer gebruik je nou het één en wanneer gebruik je nou het ander.

R: Soms kun je ook voor 1 object kiezen en dan de verschillende perspectieven en het daar over hebben. We hebben de neiging om overal een beeld voor te kiezen en maar veel veel veel, laat maar reflecteren op een paar objecten en ja, dat denk ik dan.

I: Uhm nou eigenlijk zijn we aan het eind. Zijn er nog opmerkingen of aanvullingen, die niet zijn behandeld in het interview, maar waarvan u zegt die zijn wel belangrijk of die heb ik gemist of dat is een toevoeging of dat zou ik graag zelf nog willen toevoegen, maar daar heb je niet naar gevraagd? Of zegt u het is volgens mij rond en het meeste is wel behandeld.

R: Ja dacht het wel,

I: Ja? Dan wil ik u in eerste instantie ontzettend bedanken, dat u de tijd er voor vrij wilde maken en mijn vragen wilde beantwoorden en dat heeft u vind ik ontzettend goed gedaan.

R: Bedankt geen dank

I: Ik heb heel veel goede en mooie dingen gehoord en ik vind het ook heel interessant om te horen hoe het hele selectieproces er aan toe gaat en waar je allemaal rekening mee moet houden en wanneer je nou wel iets kiest en niet. Daar zit zo veel achter, wat ik net zeg. Waar op school eigenlijk vaak zo weinig over na wordt gedacht, terwijl om een verhaal echt tot zijn recht te laten komen is er vaak meer nodig dan alleen het verhaal. Ja ik ben ontzettend blij dat u de tijd wilde nemen.

R: Nog 1 ding, wat je misschien uhm, is het uhm bewerken van beelden. Dat is wat wij alle kleur beelden die wij tonen zijn authentiek. Het enige moment waarop wij een beeld in kleuren een foto is bij de vergeetmenietjes, dat zijn 19 kleine installaties waarin we zeg maar net anders, waarin echt het individu centraal staat en uhm ze hebben ook allemaal een andere vorm en veel gerelateerd aan het object en uhm de tekst is ook een beetje poëtisch en je kunt ook luisteren met , zo'n device naar het langere verhaal, maar er staat een foto en als je dat benaderd dan kleurt de foto langzaam in en na een tijdje gaat ie weer terug naar zijn oorspronkelijke zwart wit. Dat si de enige. En dat hebben we gedaan om even die persoon neer te zetten, even alle aandacht gevestigd op die persoon. Dus dat is eigenlijk de enige moment dat we echt iets hebben gedaan

I: Dat jullie zelf eigenlijk een hand er aan hebben gelegd?

R: Precies

I: Dat is nog een mooie toevoeging. Wat mij betreft denk ik dat we aan het einde zijn gekomen. Als u het leuk vind wil ik het best aan u opsturen mijn scriptie, dit interview zal daar een onderdeel van zijn. Dit is namelijk nog de stap voor dat het onderzoek wordt uitgevoerd, maar mocht het klaar zijn, stuur ik het mijn liefde naar u op. Dus dan zal u dat ontvangen tegen die tijd. En ik wil u ontzettend bedanken.

R: Graag gedaan

Geïnterviewde: Medewerker Indisch herinneringsmuseum(R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 13-04-2025

Locatie: Teams meeting

I: Kijken of ie het doet, ja helemaal goed. Zullen we eerst even kort in ja, even introduceren waar ik het over ga hebben. Nou, ik had al een beetje een mail toegelicht. Ik doe mijn scriptie over historische empathie en eigenlijk het opwekken bij leerlingen van historische empathie. Aan de hand van primair brongebruik en dat heb ik verbonden aan het thema interneringskampen in Indonesië en aangezien je het museum waar jij dus voor werkt of in ieder geval waar de selectie voor gemaakt is ja en gespecialiseerd is op dat thema ben ik bij jullie uitgekomen om te kijken van oké welk selectieproces. gaat er nou bij jullie aan vooraf, waar kijken jullie naar waar, waar hou je rekening mee? En ook een deel ook in is historische empathie iets wat waar jullie rekening mee houden met dat selecteren, dus de vragen die zullen straks eerst even in het algemeen gaan over eigenlijk het algemene selectieprocedure dus welke overwegingen maken jullie nou? Welke keuzes maken jullie? En het zal daarna vooral gaan aan de hand van de keuze die gemaakt worden op basis van de historische empathie. Is dat iets waar jullie rekening mee houden? En zijn die keuzes daarin anders bijvoorbeeld dan in gewoon de selectie van bronmateriaal, dus dan kun je een beetje weetje een beetje met je te wachten staat. Waar ik eigenlijk mee wil beginnen. Interview wordt straks helemaal anoniem gemaakt, Maar ik ben wel even benieuwd of jij jezelf kan voorstellen. Ook de functie. Ik heb daar in mail wat gelezen, maar wat jouw rol nou is binnen het museum?

R: Ja, ik zal er even wat over vertellen. Ik werk als educator, in het bij het Indische Herinneringscentrum. En dat wil zeggen dat ik me eigenlijk ja eigenlijk alleen maar bezig hou met de doelgroep onderwijs en dat is echt op basisschool, tot en met HBO geschiedenis student die die studeren om uiteindelijk geschiedenisdocent te worden. En mijn werk bestaat voornamelijk uit het ontwikkelen van lesmateriaal, zoals bijvoorbeeld video's, maar ook ja, lesbrieven of fysiek op locatie. Workshops, rondleidingen met daarbij een les of workshop. Nou dat dat is eigenlijk mijn werk en soms ontvang ik ook groepen. Dat is niet, ja, dat is een klein deel van mijn werk. Ja, Dat is wel anders dan bijvoorbeeld mijn collega van programmering. Die organiseert allerlei evenementen of bijvoorbeeld mijn collega van de tentoonstellingen die ontwikkelt de tentoonstelling, maar dat is vaak voor een ja toch al dat soort doelgroep. Kijk de doelgroep educatie kiest er niet voor om hierheen te komen. Ze worden gewoon meegenomen, dus dat is een hele andere. Dat zijn ook niet allemaal Indische mensen, terwijl bijvoorbeeld. Ja 80% van onze museumbezoekers of misschien wel 90. Die heeft Indische roots en die komt daar echt puur uit interesse dus ik heb wel echt te maken met een hele andere doelgroep in mijn werk dan mijn collega's.

I: En in jouw achtergrond dan historicus, of ben jij ook kom je vanuit het onderwijs?

R: Mijn, ja, mijn achtergrond is historicus, dus Ik heb publieksgeschiedenis gestudeerd, aan de UVA, dus wel helemaal gefocust op het publiek en binnen mijn stage echt voor onderwijs gekozen. Dus Ik heb geen educatie master, maar wel eigenlijk gedurende mijn hele studie interesse gehad in zowel het koloniale verleden als in onderwijs, dus dan komt het helemaal samen in mijn werk.

I: Ja wel, super leuk werk trouwens.

R: Nee maar ik ben dus niet een docent.

I: Nee, maar wel echt mega leuk werk. Ik wou zeggen, dit zijn echt de leuke dingen.

R: Ja, ze heeft studeer je eigenlijk ook geschiedenis.

I: Ja, ik studeer ook geschiedenis, maar dan wel echt de docentenopleiding ervoor, dus ik ben bijna klaar om echt voor de klas ook te gaan, maar ik vind dit ook wel echt mega leuk werk wat jij doet.

R: Ja dat is het ook weet je. Ik kan dus af en toe nog wel lesgeven, maar ik zwaai ze ook weer uit ofzo? Het lijkt me natuurlijk. Het lijkt me ook wel leuk aan een docent zijn dat je echt een band creëert met die kinderen? Dat heb ik dat natuurlijk niet, maar ik vind het wel heel leuk. De afwisseling dat er het ene moment de basis opgelost en het andere moment HBO studenten. Ja daar hou ik wel van, dat continu schakelen.

I: Ja je zit natuurlijk. Ja, ja, je zit ook echt in die onderwijsontwikkeling. Dat is ook wel heel interessant.

R: Ja zeker.

I: OK, maar nou, ik weet nu een beetje wat de achtergrond is, dit belangrijk en ook wel handig. In eerste instantie ga ik even naar het keuzeproject voor object tekst en afbeeldingen. Ik denk in jouw geval dat het vooral gaat over het keuze project die jou ook maakt van OK met die educatie in je achterhoofd. Ik zal proberen vragen daar een beetje op aan te stellen dat het voor jou ja dat in jouw straatje eigenlijk valt. Ik ben benieuwd in als het gaat over het beslissen, welk bijvoorbeeld object afbeelding en teksten die zul je gebruiken ook af en toe In de In de educatie vormgeving, welke criteria pas je toe om te zeggen dat die objecten tekst en afbeeldingen die ga ik gebruiken om bijvoorbeeld die lessen vorm te geven of of misschien die rondleiding die je vorm geeft. Waar hou je dan rekening mee?

R: Nou, we houden sowieso rekening met een aantal. We hebben een aantal impact doelen en dat is ten eerste dat we meer kennis willen creëren. Meer bewustwording want zonder die kennis creëer je ook geen empathie en inlevingsvermogen, dus daar begint het eigenlijk mee, maar dan vervolgens dus ook inlevingsvermogen en empathie en daarvoor om dat te kunnen, kunnen behalen is het heel belangrijk dat een object wat je selecteert of afbeelding aansluit bij de belevingswereld van de jongeren. Ze moeten bepaalde noodzaak of of ze moeten het. Je moet het interessant voor ze maken. En wat wij zien is dat jongeren? Eigenlijk in alle leeftijden, vooral geïnteresseerd zijn ja, als het dus aansluit bij een eigen belevingswereld. Dus als het bijvoorbeeld gaat over een kind met dezelfde leeftijd, maar dan in een Japans interneringskamp of het is, het gaat echt over het dagelijks leven. Dat vinden ze vaak ook interessanter dan bijvoorbeeld iets heel politiek of militaristisch. Dat zie je vooral bij basisschool, maar eigenlijk ook echt wel bij VO dat Als het gaat over het gewone leven, de gewone mensen en dan met name jongeren dat toch veel meer aanspreekt. Ja dus dat, dus vooral kennis, bewustwording, empathie en inlevingsvermogen en inlevingsvermogen dat creëer ook door persoon persoonlijk te maken, dus er bijvoorbeeld een persoonlijk verhaal aan te koppelen. Dus niet alleen statisch object, maar ook echt het verhaal erbij vertellen van wie was het, hoe leefde deze persoon? Wat heeft die meegemaakt? Verder wat ook belangrijk is, maar dat kunnen we niet altijd doen, maar door ja, daar zorg ik wel echt voor de lessen dat er een bepaalde koppeling of link is met de actualiteit, want dan voelen ze zich ook weer dan. Dan creëer je namelijk een kijk, anders lijkt het alleen maar heel ver weg. Oh dat is geweest. Voor een leerling is 1945 lijkt net zo ver weg als als de Franse revolutie of de tachtigjarige oorlog. Zij kunnen dat zij hebben dat historisch besef is niet zo goed ontwikkeld als dat wij dat bijvoorbeeld hebben als geschiedenis nerd, dus het is altijd goed om je daarin te verplaatsen van wij kunnen wel die tijdlijn heel goed in onze hoofd hebben, maar dat geldt echt niet voor iedereen. Ook heel veel volwassenen hebben echt geen idee. Dus daar moet je wel bewust van zijn dat iets misschien helemaal niet zo ver weg lijkt me voor een persoon dat wel lijkt. Ja, dus die context is ook echt heel belangrijk, dus iedere keer weer terug op naar de naar de tijdlijn. Waar bevinden we ons hoe? Hoe lang is dat geleden en hoe zien we dat in het dagelijks leven? Nog terug? Want deze geschiedenis van voormalig Nederlands Indië, die zie je gewoon overal om je heen is met ons allemaal is die verbonden en heel veel mensen hebben dat niet door alleen heel Nederland is opgebouwd dankzij die koloniën en je ziet het overal terug in het straatbeeld, zelfs In de de de wijk namen in alles dus dat probeer ik altijd te linken kan natuurlijk niet bij ieder object, maar wel dat ze begrijpen dat het ook voor hen belangrijk is.

I: Ja, en is dat wat jij zei net voor die educatie zei je, van die historische empathie is ook wel echt een vaardigheid waar jullie zeggen daar daar ja, daar doelen wij ook op. Is dat ook dat misschien wel het belangrijkste waar jullie mee bezig zijn? Of zijn er ook andere punten dat je zegt nou dat dat ook wel echt een doel van ons om dat vorm te geven in die educatie.

R: Nou uiteindelijk wat we gewoon echt uiteindelijk willen, is niet zozeer dat ze allemaal historische feitjes leren over deze periode, maar meer wat ik net zei dat ze dus door hebben van, hé, dat heeft ook met mij te maken en dat zie ik in het dagelijks leven terug. En Nederland is ziet eruit zoals het er nu uitziet door die periode, dus dat vind ik vooral heel belangrijk. Dat heeft natuurlijk ook wel. Ja, en

daarmee creëer ook historische empathie. En ja, toch het stukje bewustwording dus kennis is wel nodig om dit te kunnen bereiken, Maar het is niet een doel op zich? Nee, het doel op zich is dat mensen elkaar leren begrijpen dat mensen ook of jongeren leren voor elkaars cultuurverschillen, dat bijvoorbeeld migratie. niet iets is voor nu, maar van alle tijden. Dus iedere keer die link legt met met tussen het verleden en het heden. Ja dus migratie, racisme en discriminatie. Dat is natuurlijk ook, dus die burgerschapsthema's, racisme, discriminatie. Ja jij en de ander even kijken hoor, wat zijn er nou nog meer vrijheid en onvrijheid? Dat is eigenlijk het hoogste haalbare doel. Wat we hiermee willen bereiken. Dus we gebruiken dit eigenlijk meer als een soort case studie om uiteindelijk daarin verschil te kunnen maken en dat zit natuurlijk een heel groot doel wat wij nooit alleen kunnen, maar je hoopt gewoon dat je ja door iets bij te dragen aan het onderwijs daar wel en een beleving kunt meegeven, want dat is het natuurlijk ook hè? Wij zijn anders zo'n schoolboek. Het gaat echt om een beleving door dat je daar wel uiteindelijk aan bijdraagt aan die burgerschapsteen. Dus dat is het ja het hoogste doel, maar daar heb je natuurlijk allemaal tussenstapjes in. Ja, maar we houden daar wel ons rekening mee en en historische empathie ontwikkelen. Dat is dan weer, dat is een heel essentieel punt.

I: Ja ja ja om die beleving ook. Ja ja, nee, dat begrijp ik helemaal. En als je dan hebt over jullie kijk, jij bent bezig, dus met het ja dat dat grote doel wat je eigenlijk zegt en daar gebruik je verschillende onderdelen voor het museum denk ik ook voor of in ieder geval museumstukken die jullie hebben staan. Kun jij specifieke voorbeelden noemen dat je denkt? OK, dat soort thema's, dat soort objecten, afbeeldingen, teksten dat selecteren wij voor dus die educatie vormgeving.

R: Nou, we hebben bijvoorbeeld een object uit een kamp die gebruiken we eigenlijk altijd wel. Of dat dat die match die sluit heel goed aan bij bij educatie. Dat is een een kleedje, een ja, een tafelkleed waar mensen In de In de kamptijd dus in een Japans interneringskamp van alles geborduurd hebben dus eigenlijk het dagelijks leven hebben ze op dat kleed geborduurd. Dus als je je bijvoorbeeld dat kinderen spelen, maar je ziet ook dat iemand wat voor koopt. Omdat ze hadden natuurlijk helemaal niks te doen. Ze hadden daar dus blijkbaar wel een borduur setje en één kleed uh dus zo. Zo zitten ze hun tijd uit dus dat zegt heel erg iets over hoe mensen leeft in die tijd. En het ziet er ook. Ja, het ziet er gewoon. Het ziet er gewoon interessant uit zeker voor deze doelgroep dus die die hebben we dan gekozen, maar ook bijvoorbeeld heel simpel, ja, potjes pannen uit die tijd. Je hebt dan een soort van klein pakketje met allemaal pannetjes boven op elkaar waar wat gebruikt werd? Andere objecten je merkt dat dat echt aanspreekt, dus gebruiksvoorwerpen. Wat we ook hebben, is bijvoorbeeld een oud kookboek. Met er dan wel weer. Kijk bij al deze objecten zit wel een persoonlijk verhaal, dus bij het kleedje zit het het persoonlijke verhaal van de familie Liefland, die ook in een kamp gezeten hebben en vervolgens naar Nederland zijn geëmigreerd. Bij het kookboek ook uit de kamptijd. Daar zit ook een heel familieverhaal bij die zich eigenlijk gedurende 3 generaties bezig hebben gehouden met eten en uiteindelijk in Nederland een restaurant zijn begonnen wat heel succesvol is, dus dat we kiezen wel echte objecten uit waar een verhaal bij zit. En die aanspreken dus gaan over eten over ja, dus dagelijks leven. En dat is dat is eigenlijk voor fysiek en dan hebben we online, hebben we de website onsland.nl. Ik weet niet of je die al bekeken hebt.

I: Die heb ik nog niet bekeken.

R: maar daar staan 200.000 plus bronnen om echt heel veel te allemaal gedigitaliseerd. Nou, daar kan je oneindig veel bronnen, foto's, objecten vinden, want we hebben niet een museum, hebben we niet echt een collectie, we hebben eigenlijk vooral een online collectie. Ja, verder is het allemaal in bruikleen. Maar die online collectie is echt oneindig groot en zo heb ik bijvoorbeeld ook als we het hebben over de Japanse bezetting en onafhankelijkheidsoorlog heb ik daarvoor lesbrieven voor basisschool ook en voor het VO heb ik gezocht naar propagandaposters. Dat is namelijk ook echt iets waarmee je een historische empathie, maar ook hoe heet het nou standplaatsgebondenheid geloof ik ja mee mee stimuleert omdat het een een spotprent of het propaganda poster. Daar moet je namelijk heel erg voor in de tijd je moet je moet, eigenlijk heb je daarvoor best wel wat historisch besef nodig om dat te kunnen begrijpen. Dat is soms, dat wordt eigenlijk ook altijd heel ingewikkeld beschouwd door leerlingen omdat je daar best wel wat kennis voor nodig hebt om het te kunnen begrijpen. Maar het is natuurlijk wel hele goede oefening, dus hebben we bijvoorbeeld ook een propaganda posters van de

Japanners uit Japanse ja tijdens dat Japanse bezetting. En dan zie je dus op die dat Indonesische kinderen, daar hebben we bijvoorbeeld ook eentje gekozen waar kinderen op afgebeeld zijn, want dat sluit dan weer aan bij de belevingswereld. Maar dan zie je dat die kinderen heel vrolijk rond rennen en spelen en dat het allemaal super gezellig is. Zo want die Japanse propaganda is dus bedoeld voor de Indonesiërs. Van Goh heel goed dat wij hier zijn en wij jagen de Nederlanders weg en jullie hebben nu een supergoed leven. Dus dat dat, die hebben we dan bijvoorbeeld uitgekozen voor die opdracht dat ze daar goed naar moeten kijken. En nou, hoe zit dat en wat wordt er bedoeld met propaganda? En daar kan je natuurlijk ook heel makkelijk de actualiteit aan koppelen, dus dan heb ik een vervolgvraag daarbij de bedacht waarbij ze zelf naar propaganda op zoek moeten gaan, maar dan van deze tijd met fake nieuws, zoiets zoiets.

I: Ja, ja, dat is die koppeling eigenlijk weer maken tussen het historische en actuele, want jij zei, hebben ze al zeggen, we nemen ook een juist een Japanse propaganda posters, is dat ook heel doelbewust dat je zegt, we gaan met willen verschillende perspectieven op zo een gebeurtenis laten belichten.

R: Ja ja nee zeker. Dat is, dat is echt een heel goed punt, wat ik nog helemaal niet benoemd heb, maar om een volledig volledig historisch bewustzijn te creëren heb je zoveel mogelijk perspectieven nodig. En niet alleen Maar het Nederlands Indische perspectief dus wat je. Ja, wij willen daar echt bovenuit stijgen, dus we willen niet alleen maar stel, we hebben het over de Japans bezetting niet alleen maar vanuit het Indisch perspectief, want dan krijg je het heel eenzijdig slachtoffer perspectief wat natuurlijk ook zo is, want ze waren ook slachtoffer. Alleen wat niet vergeten moet worden, is die hele periode ervoor en de hele periode erna ja, dus dat daar, daar willen wij wel echt heel ja bewust mee omgaan door bijvoorbeeld ook tijdens Japanse bezetting een Japans verhaal te vertellen. We hadden bijvoorbeeld ook een verhaal van een vrouw die was gered door de Japanse soldaat en meegenomen of dat was echt een klein meisje, dus die had een hele positieve ervaring met de Japanse soldaat. Kijk, dat waren natuurlijk ook maar mensen die daar heen zijn gestuurd, dus dat is heel, heel belangrijk om die verschillende verhalen en dus ook objecten die daarbij horen. En dat kan je doen met spotprenten. Dat kan je ook doen met propaganda, want dat is echt ontzettend veel gemaakt in die tijd, dus vanuit vanuit alle hoeken dus de Japanners deden het, de Nederlanders de en de Indonesischers deden het ook dus die 3 groepen die hadden in dezelfde periode gaven ze een totaal onder beeld over wat er wat er nou precies speelde, dat is natuurlijk heel goed om met elkaar te vergelijken.

I: Ja ja, heel interessant ook.

R: Ja, en dat is niet alleen voor de Japanse beslissing, maar ook de onafhankelijkheidsoorlog die er daar zat eigenlijk nog veel erger, want nou dan heb je natuurlijk Nederland die iets iets totaal anders verkondigd in Nederland. Dan dat Indonesië dat doet dat, dat is en dat is een ja dat gaat, dat gaat bijvoorbeeld wel ver voor basisschool. Maar voor mensen op de middelbare school kan je dit wel al behandelen.

I: Ja interessant hoor hoe jullie daar allemaal verschillende sluiten. Inderdaad, als je het zo verteld sluit inderdaad heel goed aan op mijn eigen onderzoek. Het zit echt in diezelfde hoek van. Hoe breng je nou zo'n beleving weer? En wat levert dat dan op?

R: Ja, want het is wel inderdaad heel belangrijk Als je die beleving en empathie dan moet je inderdaad echt wel rekening houden met verschillende perspectieven. Want je wil niet dat zij alleen maar empathisch betrokken raken bij een perspectief of een verhaal als er meerdere verhalen zijn. Want dat is natuurlijk altijd zo. Dat is, dat is het gevaar, bijvoorbeeld van gassprekers. Ik ben er zelf nooit zo heel fan van. Tenminste, het kan wel, maar het moet gewoon heel goed ingekaderd worden. Dus zo'n stichting gastdocent. Ze noemen zich ook docenten niet eens spreker, maar dat zijn allemaal ervaringsverhalen uit de kamptijd. En dat is Natuurlijk aan de ene kant heel mooi, maar aan de andere kant, deze mensen die hebben, die zijn oud, die hebben dat meegemaakt. Die vertellen helemaal hun eigen verhaal, maar als je dat niet als docent, goed de context schets, dan krijg je dus dat kinderen of leerlingen. Worden als jappen overnemen en jappen kamp. Dat is natuurlijk allemaal hele sub sub sub subjectieve woorden die je eigen die eigenlijk totaal niet neutraal zijn. Waarbij Japanners heel slecht worden. Ja dat dat geldt natuurlijk ook over de Tweede Wereldoorlog, daar kijken we nu ook weer

anders tegenaan. Terwijl In de jaren 60, 70 80 gooien we het alleen maar over moffen en alle Duitsers zijn zijn slechts nu pas hebben we ook over Nederland eigenlijk allemaal gedaan. Dat waren ook geen lieverdjes tijdens de oorlog, dus zo proberen we toch nuance in te brengen. En dat kan heel goed.

Door middel van objecten, ja en persoonlijke verhalen.

I: Ja, om die andere kant dus te belichten. En als je dan bij dat selectie proces, want je bent wat je net zei, we hebben een hele grote database, dan kunnen we heel veel mee. Je hebt net al verteld waar let je nou op bij dat selecteren? Maar wat zijn nou dingen waarvan je zegt? Dat zijn echt uitdagingen en dat zijn misschien ook wel dingen dat die ik juist niet selecteer Omdat ja dat dat levert minder op. Heb jij daar voorbeelden van? Ik zeg nou dat dat sluit ik eigenlijk altijd uit.

R: Nou ja hele hele gewelddadige bronnen, want die heb je natuurlijk ook. We hebben bijvoorbeeld ook best wel veel prenten, dit gaat toch niet over Japanse tijd, maar over de koloniale tijd en dan de verovering van de Banda eilanden door Jan Pieterzoon Coen, dus dat is echt begin VOC tijd maar er, die zijn echt alleen maar lijken en bloed en nou, die zijn gewoon niet geschikt voor jonge, een jonge doelgroep. En de daar letten we ook op hetzelfde geld voor Oral history fragment dus videofragmenten Als het heel gewelddadig is of heel, heel naar ja, dan selecteren we die ook niet.

Mag natuurlijk wel een beetje, want we moeten natuurlijk wel duidelijk zijn dat het erg was wat er gebeurd is. Alleen ja, je moet ook wel rekening houden met wat bepaalde leeftijd, dus dat dat is één criteria, dus het moet niet te naar of te gewelddadig zijn. Verder moet het ook niet te ingewikkeld zijn. Het moet wel iets zijn wat zij kunnen begrijpen of kunnen plaatsen. Dus als het een of weet ik veel een een notitie is of een ja een pamflet met een hele ingewikkelde tekst erop die niet niet goed leesbaar is. Nou ja, dat dat is natuurlijk ook niet geschikt, dus het moet wel voor een bepaald makkelijk niveau zijn, dus echt goed leesbaar als het schrift bevat. Goed verstaanbaar, als het om een oral history gaat. Dus er zijn best wel wat, wat eisen aan waar zoiets aan moet voldoen, dus ja inderdaad vooral geweld, leesbaarheid, verstaanbaarheid en ik, ik zoek. ik zoek altijd wel echt naar die. Ja volgens mij binnen de geschiedenis maak je onderscheid tussen sociale geschiedenis, militaristische militaire geschiedenissen, politieke geschiedenis. Nou, ik zoek echt wel naar sociale geschiedenis, dus wat daar in past is. Gewoon de mens en hoe leefde het, dat vind ik persoonlijk veel meer zeggen.

I: Want is dat alleen een persoonlijk, een soort van achtergrond van jou van jou dat je zegt dat zegt voor mij ook meer of is dat ook iets wat je ziet bijvoorbeeld in de literatuur of wat je bij het museum hebben afgesproken of wat leerlingen teruggeven?

R: Het is een beetje van alles wat het is eigenlijk vooral gebaseerd op mijn eigen ervaring. En wat, wat je kijk, je hebt natuurlijk ook altijd wel jongens vooral die wel helemaal aangaan op die politieke gebeurtenissen dus je moet die natuurlijk ook niet vergeten. Zitten er ook echt wel in. Maar ik denk toch echt dat het persoonlijk verhaal en een object samen dat dat gewoon het beste bij elkaar naar boven haalt. En, dat vind je gewoon vooral door door dat type object of bron te zoeken. Ja, we hebben bijvoorbeeld ook de dolk van Alfred Burny. Dat is zo'n bekende schrijver van ja, allemaal Indische boeken die dolk, die hebben we ook liggen. Nou, daar gaan die jongens, die gaan allemaal aan op dit dolk, dus deze op een of andere manier heen mochten fantastisch en daar zit dan ook echt zo'n gewelddadig verhaal bij dat de vader van Alfred Burny, die er altijd mee door het huis liep en iedereen, Ja daaraan merk je wel dat er echt wel kinderen zijn die dat heel leuk vinden. En, dat is dan weer een beetje generaliserend, maar het zijn toch wel vooral de jongens die dat leuks vinden. Dus ja dat dat dat, dat spreekt wel aan dat zoiets. Ja net als bijvoorbeeld een kledingstuk, dat dat spreekt ook echt op de verbeelding. Ja, het moet inderdaad het moet tot de verbeelding spreken. Het moet aansluiten bij wat zij kennen, zeg maar hoe zij. En dat ja, je kan echt zo'n hele lijst aan criteria en dan dan blijft er nog steeds heel veel over, want is het leuke dit is natuurlijk helemaal niet zo heel lang geleden dat het speelde, dus er is is nog heel veel, we hebben eerder te veel dan te weinig.

I: Dat is nu ook een luxeprobleem natuurlijk eigenlijk ja.

R: Wat we ook hebben, is een een monopolie set uit de kamptijd en die is daar ook echt gemaakt, dus en er staat allemaal hele sarcastische dingen in over Japan.

I: Oh wat grappig joh.

R: Dat, dat is een soort ja satirisch monopolie uit de kamptijd. Dat is natuurlijk helemaal geen geld als een kapitalistisch spel, maar dat ziet er ook. Dat is echt heel erg leuk, als je de details dat spel bekijkt. Nou, dan moet je Natuurlijk ook alweer best wel veel kennis voor hebben om dat land te kunnen begrijpen, maar ook al begrijp ik niet helemaal. Het is toch leuk om te zien, hé? Ze hadden toen dus ook al Monopoly, maar.

I: Ja, Ik je kunt je misschien toch ook wel in toch als nog wel inleven van oh, in zo'n tijd waar weinig is, heb je dan toch wel zo een spel, dan maken ze.

R: Ja ze ze deden heel erg veel aanvermaak, maar ze waren allemaal spellen borduren. Er waren schooltjes, ze deden echt wel veel op zichzelf te vermaken en dat kan je allemaal laten zien.

I: Even kijken wilde ik hem heen. Nou ja, jullie hebben het vooral. Heb jij het over de objecten die van jou zeggen die object met dat verhaal? Dat levert echt die die beleving op. Merk je daar nog verschil als je bijvoorbeeld een object en een verhaal koppelt of bijvoorbeeld een verhaal en een afbeelding of alleen een tekst merk je dat leerlingen op het ene meer aangaan dan op het ander.

R: Ja, nou, ze gaan sowieso het meest aan op echt objecten echt fysieke. Dus inderdaad zoiets als een dolk kleedje, een kookset. Kijk een geschreven bron dat is, denk ik voor leerlingen het minst interessant, ja. Dat, dat kunnen ze dan niet niet goed lezen. Ze haken al of bij bij het handschrift bij de vorm. Dan moet je het wel heel ja sappig maken een verhaal. Wat op zich ook goed aanslaat is interview of ja audio. Dan moet het wel ook weer voldoen aan al die eisen goed, goed verstaanbaar, enigszins begrijpelijk in context geplaatst. Dus daar zijn maar dat, dat spreekt wel ook aan, dus het is inderdaad het fysieke object en het de oral history fragmenten.

I: Ja en kun jij uitleggen waarom je denkt dat dat dan het beste aanspreekt bij die leerlingen, want wat maakt nou dat dat goed werkt?

R: Ja, Ik denk toch iets om naar te kijken. Ze mogen het dan niet vasthouden, maar dat is altijd nog leuker, bijvoorbeeld als je in de basisschoolklas echt aankomt met een koffer en er komen objecten uit, nou dan, dan zijn ze echt. Dat is iets anders dan wat ze op school de hele dag doen. Ik denk dat uit het boekje leren of nu van een scherm? Het het, het moet iets prikkelend zijn, het moet het moet. Ja, het moet prikkelend moet fysiek zijn. Je moet het aan kunnen raken, het moet structuur hebben, geur, dat is allemaal, dat draagt allemaal bij ja, aan die beleving. En uiteindelijk dus ook aan historische bewustwording en empathie. Ja dus dus, daarom denk ik ja, dus Het is waarschijnlijk ook allemaal wetenschappelijk onderbouwd, alleen

I: Ja, maar je zegt best wel veel dingen die die overeenkomen, want vanuit die literatuur zeggen ze om die historische empathie dan ook echt op te wekken, dan moet je context voor hebben. Nou, die noem je vaak, die perspectief verschillende innames, dat je vanuit verschillende hoeken kijkt en er moet een soort affiniteit mee zijn, dus dat is eigenlijk precies de criteria ook waar jullie mee werken. Dat is, dat is, dat is niet aan de lucht komen vallen. Dat komt dus bij jullie ook echt wel naar voren.

R: Dat zie je ook echt in de praktijk, dus dat klopt gewoon. Maar het is ook als je aan jezelf vanuit jezelf betreft, is dat toch ook het leukste?

I: Ja absoluut ja.

R: Je gaat ook naar een museum om iets te zien of te horen, maar niet om iets te lezen waar je ook thuis zit in een boek. Dus het is ook ja, Ik vind het ook heel logisch.

I: Ja, maar de grote vraag is wat ik dus nu aan het aan het bekijken ben is eigenlijk oké. Voor mijn gevoel is dat object ook hetgeen wat het meest in leeft, maar is dat bij leerlingen ook hetgeen hoe ze zich het best ook kunnen verplaatsen? Is dat dan ook echt alleen dat object of zijn dat dan. Want toevallig hebben we in de klas bijvoorbeeld al dingen uitgevoerd en ik merk dat dat dat object dat dat wat je precies wat jij vertelt, dat grijpt het meeste aan. Dat is het meest interessant. Dan komen de meeste vragen bij het meest nieuwsgierig waar leerlingen die het lastig vinden vinden dat bij het object is ook heel moeilijk om een soort van die extra stappen die ze hun hoofd moeten maken om te bedenken. Dat object hoort bij iemand dat object, ja, daar moet je echt.

R: Ja je moet daar wel echt aan werken ja. Want als je alleen een object zien? Dan ja vinden ze het misschien wel even leuk. Alleen je wil natuurlijk wel, je hebt natuurlijk wel een doel bij dat object.

I: Ja ja het grappige is dat ze altijd in die klas bij mij zeggen, bijvoorbeeld die tekst. Ik had een

dagboek fragment van iemand die een interneringskamp had gezeten en dat leek voor mij echt een hele droge tekst. Alleen er waren best veel leerlingen die konden onderbouwen waarom die tekst het beste hielp Omdat ze het gewoon heel nadrukkelijk konden lezen hoe iemand dacht en bij een object vonden ze dat dus heel moeilijk om een soort van die extra denkstappen te maken, waarin dus de nieuwsgierigheid heel snel werd opgewekt. Alleen het heel ingewikkeld was voor ze om na te denken van OK, dit moet ik dus koppelen aan iemand. Daar zit dus een emotie bij, terwijl ze het gewoon rechts is. Op papier zagen ze vonden het allemaal het meest saai stuk wat er was, maar ze kon het dus wel, zeiden ze het makkelijkste daarin dat die verplaatsing maken, dus Dat is wel dat. Ja ja ja ja.

R: Ja, maar dat kan ik mij ook wel voor te stellen bij dagboekfragment. Daar zit natuurlijk ook heel letterlijk in hoe iemand iets heeft meegemaakt en ja, dat kan ook gewoon heel. Dat is in eerste instantie denk ik oh saai lezen, maar je gaat je letterlijk verplaatsen in een persoon. Nou het beste is natuurlijk een combinatie. Ik denk echt, ik geloof wel echt een combinatie, dus bij een object moet een verhaal zitten of moet context zitten bij of bij een dagboek fragment, een object of een foto van de persoon van wie het dagboek is. Dat dat Ik denk dat dat uiteindelijk en dat ze er daarna ook nog iets mee moeten? Dus echt een verwerkingsopdracht.

I: Wat doen jullie dat ook? want doen jullie ook echt verwerkingsopdrachten en zijn die verwerkingsopdrachten ook gebaseerd, eigenlijk, hebben die als doel ook die historische empathie of is dit dat doel breder?

R: Ja nou het doel is iets breder, we hebben er bijvoorbeeld ook een vaak zijn de verwerkingsopdrachten, best wel creatief. Kijk, Dat is het fijne van mijn werk. Ik zit niet vast aan een curriculum of aan een vak. Ja, Het is wel geschiedenis, maar het is ook maatschappijleer en aardrijkskunde komt soms ook terug, maar we hebben bijvoorbeeld een verwerkersopdracht dat ze zelf, een dagboekfragment moeten schrijven. Met een klein stukje tekst erbij, dus jij bent die die persoon je leeft in deze tijd, schrijft een dag uit het leven van weet je dus dat ze dan wel met voorbeelden erbij en het criteria, maar dat ze echt zelf dat moeten gaan doen? Of ontwerp een monument aan de hand van allemaal andere afbeeldingen van monumenten die hier in Nederland staan ter nagedachtenis van deze periode zulk zulk soort verwerkingsopties. Dus dat is vaak ja best wel creatief. Er zit wel een stukje creatie ook in. Ja, ja Ik ben wel benieuwd wat jij van het materiaal het staat onder op ons land een videotje erbij.

I: Ja leuk ja ja ja, Ik ga dat eens een keer bekijken. Ik vind het wel heel leuk. Ik moet zeggen, ja, ik hoorde ook hele leuke dingen die je zegt, Ik denk wat wat een leuke invalshoeken neem je daarvoor. En wat interessant dat je die dat je die hoeken bekijkt en als jullie van die leerlingen die komen, denk ik best wel regelmatig bij jullie krijg je dan ook wel eens wat terug van die leerlingen, dat ze bijvoorbeeld zeggen, nou dat object of dat die die dingen die zijn me echt heel erg bijgebleven. Of in zo'n specifiek punt weet je die dolk al die daar gaan jongens echt op aan, maar zijn daar hoor je achteraf wel een soort van leerlingen nog als ze weggaan bijvoorbeeld, zeggen nou, wat vond ik dit interessant? Of dat vond ik zo. Daar denk ik nu echt anders over. Of is dat iets wat misschien op een later moment pas valt?

R: Nou, kijk, Dat weet jij natuurlijk ook, het blijven gewoon pubers.

I: Ja, ja zeker

R: Die zijn natuurlijk niet zo enthousiast. Ja ja je ziet Het is meer dat ik het zie. Ik zie ze dat gewoon opeens geïnteresseerd doen en vervolgens doen ze weer heel cool, van oh het boeit mij niet. Dat is wel echt de VO Klasse. Kijk, basisschool is heel anders, want die zijn gewoon sowieso heel enthousiast. Die vinden alles heel leuk. Nou bij het basisschoolkinderen kan je ook echt wel vragen voor wat. Wat vond je het leuk leukste en soms dan noemen ze ook wel bijvoorbeeld de vitrine opdracht waarbij ze dan In de vitrine ook allemaal dingen bij elkaar aan elkaar moeten gaan linken en bij personen aan personen moeten koppelen. Dat vinden ze heel leuk verder. Ja bij die middelbare scholieren. Ik heb dat nooit echt een vraag wat ze vinden van objecten wel. Wat vinden jullie van deze vorm van musea? Want Het is Natuurlijk echt een één lange audio tour. Dat vinden ze altijd leuk, dan zeggen ze ja, Ik vind het leuk dat het persoonlijk is. Ik vind het leuk dat ja je echt in al die persoonlijke verhalen hoort. Dus, dat vinden ze wel, dat ze dus niet zoveel moeten lezen. Dat noemen ze ook vaak. Dat is ook wel

fijn inderdaad.

I: Ja grappig ja ja snap ik ook wel.

R: Ja, dus dat ze vooral gewoon vooral kunnen luisteren en kijken dat, dat vinden ze vaak. Dat wordt wel echt genoemd als ik naar reflectie vraag. Oh ja wat ook vaak wordt genoemd dat dat zegt misschien ook wel, want ik laat het einde als een workshop maken en dan ze volgen dan per groepje één persoonlijk verhaal door de tentoonstelling en dan gaan ze vervolgens 1 groot woordweb maken, waarbij ze dan 3 woorden kiezen die zij vinden pas bij dat verhaal, dus dan staat er nou ja, Wat wel heel vaak genoemd, waardoor breng ik me nu pas is inderdaad de dolk, het beertje en het kleedje. Dat Zijn dan 3 objecten die en die komen dan heel vaak terug, dus dat is dan toch iets wat ze zien van Hey, Oh ja, dat beertje dat dat past bij dat verhaal van Nico Jouer, want hij kreeg dat beertje in het vliegtuig wanneer je naar Nederland kwam. En die dolk dus bij Alfred Burney dus die objecten worden wel. Dat is eigenlijk. Maar in één zaal komen die objecten echt voor. De rest is allemaal video en audio, dus die worden wel eruit gepikt.

I: Ja wat grappig, dat komt dus echt wel overeen met wat ik dus heb gezien. Dat is inderdaad ook echt, want Ik had dus toevallig ook een beer die ik heb laten zien van iemand die heeft in een jappenkamp gezeten of een interneringskamp en die had in die beer waren sieraden verstopt. En daar, daar moest altijd op gaan zitten als dus de Japanners kwamen omdat die beer te beschermen met de sieraden erin, en ook al die leerlingen die de grap is dat ze dus dat allemaal het best hadden onthouden dat verhaal, Maar dat ze dus niet zeiden dat daarin kon ik me best verplaatsen, maar dat is wel het enige verhaal wat ze allemaal konden noemen. Achteraf nog dus dat komt wel echt overeen met dat dat dat soort dingen blijven dan toch al. En Dat is iets wat ze bijblijft. Maar ze willen dus wel heel moeilijk om zelf die vertalingsslag daarin te maken.

R: Ja grappig he, Het is ook een soort spannend, want er wordt iets gesmokkeld. We hebben dat ook met een verhaal met parfumesjes die ook verstopt waren tijdens je thuisoorlog. Dat blijft inderdaad ook wel hangen. Terwijl Als je ze dan vraagt, wat is de achtergrond van deze families? En als je Chinees, Indisch, Papuya, dan hebben ze geen idee.

I: Nee, Het is echt gewoon inhoudelijk kunnen ze er weinig van terug halen. Alleen het is wel hetgene wat ze allemaal bij blijft en wat ze ook vaak oproept. En hoe kom je er dan aan en waar komt het vandaan? Dus het heeft het heeft ook een doel met me. Ja, Ik ben nog zelf ook, Je moet het het analyse stuk nog doen, Maar ik vind het dus wel heel interessant omdat eigenlijk wat jij vertelt een beetje hetzelfde daarin terugkomt dat er iets is wat ze wel goed kunnen onthouden, maar of ze de vertalingsslag kunnen maken dat dat is soms ingewikkeld, denk ik nog, daar moet je al best wel gevorderd voor zijn of echt wel dat die vaardigheid goed onder de knie hebben of echt die context goed kunnen uitpluizen om dat dus zelf wat misschien voor ons heel makkelijk is om de vertalingsslag te maken. Wat voor leerlingen dus best ingewikkeld is op sommige momenten.

R: Klopt, Ja, het is, het is natuurlijk gewoon veel makkelijker om dat te doen Als je gewoon weet wat er is gebeurd. Want als jij, ja, ik weet ook niet vol alle geschiedenis iets. Ik bedoel, als jij mij nu gaat vragen naar een of andere, weet ik veel periode ergens In de middeleeuwen. Ik heb geen idee, dus zo ja, ik moest. Het was ook gewoon verplaatsen. Kijk, Ik heb dat nog wel. Ja die tijdlijn zit gewoon goed in mijn hoofd, dus ik weet wel, wanneer was de Middeleeuwen ten opzichte van de Romeinse tijd en de revolutie en koloniale periode? Weet je dat? Dat zit er gewoon heel erg in, Maar dat is ook ik heb Geschiedenis gestudeerd zou ook heel raar zijn als ik dat niet weet. Nee, maar er zijn. Ja, je moet soms wel rekening mee houden dat dat leerlingen of ook volwassenen, gewoon vrienden van mij die dan niet die die volgorde niet weten dat Ik denk, hè, hoe dan?

I: Ja grappig hè? Het is zo iets normaals voor ons, maar dat is natuurlijk helemaal als je daar niks meer mee hebt. Of je hebt het alleen op de op de middelbare school in de eerste 3 jaar gehad, dan vergeet je dat gewoon na een tijdje.

R: Ik had laatst gewoon een jongen die TU delft heeft gestudeerd. Je wist niet, wat wist je nou niet wanneer? Ja wat eerder was de de ja. Wat eerder was de middeleeuwen of de Romeins Griekse tijd. Hij had geen idee, Ik weet het niet.

I: Ja ja is ook een gewoon ja nul in tijd te dalen hebt ja ja ja gek hè.

R: Ja, Ik wil het niet opzetten, maar ja, Ik wil weer niet begrijpen dat ik niet begreep hoe een magnetron werkt. Dat vond hij dan weer heel raar dus ja, wat dat betreft ieder zo'n ding, Maar ik vind wel dat over het algemeen het historisch besef van Nederlander. En dan ook over de Nederlandse geschiedenis dus dat hoeft niet is. Echt best wel heel laag, hoor.

I: Ja, dat klopt ja, ze weten bijna niks.

R: Dat is echt echt extreem, maar wat er zijn ook onderzoeken gedaan ook hoe dat dan bijvoorbeeld in Engeland is of in in andere landen, daar is dat veel beter. Duitsland, Engeland, Amerika daar. Maar daar is geschiedenis ook een veel hipper vak. Het is dat dat is veel meer hoogstaand hier zit toch een beetje oo hé geschiedenis studeren, wat ga je doen dan? Ga je nog wel wat verdienen, terwijl daar in sommige landen is het veel heeft het veel meer aanzien. Dat is heel gek. Hoe dat? Ja en dan merk je dus ook dat of tenminste dat blijft dan uit die onderzoeken dat gewoon de gemiddelde burgers ook veel meer weten. Dat vinden het veel belangrijker. Misschien is het heeft het ook wel te maken met nationalisme? Nederland, gewoon totaal niet nationalistisch. Het is gewoon geen nationalistisch land, wel ja ik weet het niet.

I: Maar kijk bijvoorbeeld als je naar zo'n Engeland kijkt, Dat is natuurlijk sowieso dat historisch dat cultureel. Als je alleen al naar zo'n koningshuis kijkt. Die zijn daar veel meer in blijven hangen. Wat bij ons natuurlijk allemaal echt wel eruit is geraakt en ook niet veel waarde aan wordt gehecht is daar. Natuurlijk al die historische gebruiken joh. Als je alleen als een kroning ziet, dan ga je al bijna terug naar de middeleeuwen. Ja, dat is veel, veel meer nog een een ding daar, dus Dat is ook misschien logisch dat het dan ook meer interesse meer aanzien voor is dan wat er bij ons oplevert. Ja zeker nou, Ik ga nog even naar de allerlaatste vraag voordat we helemaal een andere discussie belanden. Ik ben wel even benieuwd als jij nou docent op een middelbare school. Je zit zelf ook in die educatie hoek dingen aanbevelen bij bijvoorbeeld het kiezen van objecten afbeeldingen in tekst om te gebruiken in het klaslokaal om dus die historische empathie op te wekken. Wat zou voor jou dan zeggen? Nou, dat zou vanuit mijn mijn mijn achtergrond als educatie medewerker bij een Historisch Centrum mijn aanbeveling zijn voor docenten in dat klaslokaal.

R: Nou, ik zou toch kijken naar iets wat ex? Ja, gewoon iets wat niet in de boeken voorkomt. De schoolmethodes zijn gewoon soms best wel beperkt en er is zoveel meer te bieden, dus ook wat betreft perspectieven die het ontbreken, persoonlijke verhalen. Dus ik zou vooral op zoek gaan naar iets wat wat misschien niet per se in het boek wordt aangeraden en misschien ook wel durven af te stappen van van het curriculum of de leerdoelen of de kern begrippen of whatever er allemaal in staat. Juist ook om nou echt even iets anders iets anders te laten zien. En dat kan denk ik heel prikkelend werken. Dus ja, misschien een een object meenemen als dat kan, maar dat is natuurlijk best wel lastig in het klaslokaal. Maar er is dus bijvoorbeeld op onze website, ons land is gewoon heel erg veel bronmateriaal te vinden, objecten, video's, oral history, dus ik zou vooral daar dan iets uitzoeken en dan iets wat? Waar wat eigenlijk al die punten die we besproken hebben wat dat gewoon allemaal aantikt. En misschien dan ook daar gewoon een hele les aan wijden dus, want anders wordt het wordt het natuurlijk veel, veel te veel Als je het gewoon tussendoor doet, maar een een heel compleet te compleet object met een persoonlijk verhaal erbij, wat ook nog eens aansluit op je belevingswereld en de actualiteit. En dan heb je het gewoon allemaal dan kan je gewoon een hele les aan wijden, en dan nog een verwerkingsopdracht er achter aan. Is, dat zou ik vooral adviseren van deze wees niet bang ja. Uit het boekje treden ik alhoewel ik ook weten hoe lastig het is en hoe weinig tijd je hebt als docent en je moet alles maar behandelen. Volgens mij heeft het hele koloniale verleden heeft echt 3 uur per jaar ofzo hoorde ik een keer. Dus ik snap ook wel dat het misschien een beetje idealistisch is, maar.

I: Ja, maar ik denk dat het geen gek iets is, hoor. Ik denk dat kijk dat de geschiedenis curriculum dat is, denk ik ook iets een beetje ter discussie staat van. Is dit nou de manier waarop we dit moeten onderwijzen en bereik je nou het doel mee wat je eigenlijk zou willen bereiken? Ja.

R: Ja, wat ik ook echt wel een beperking vind aan het geschiedeniscurriculum zijn die tijdsvakken, want door die tijdsvakken. Snappen kinderen of leerlingen die hele Japanse bezetting niet, want die zit namelijk in een tijd van de Tweede Wereldoorlog. Alleen om de Japanse bezetting te kunnen begrijpen, moet je eerst begrijpen waarom de Nederlanders daar überhaupt waren. Dus er is heel bij.

Er is niet echt overkoepelen die tijdvakken bij koloniale geschiedenis die overkoepelen, want het gaat over 350 jaar, dus dat valt in meerdere tijdvakken. En, Ik denk toch dat waarom de Nederlanders opgesloten werden en waarom hun machtspositie van de hoogste macht op de laagste positie op die maatschappelijke ladder in één klap om dat te kunnen begrijpen? Ja, dat moet je echt terug in de tijd. Wat anders dan komt het ook niet binnen, want als jij het behandelt ik dat. Dat is vaak echt paragraaf 9 voor een hele Tweede Wereldoorlog hoofdstuk. Alleen het heeft er heel eigenlijk heeft het gewoon best wel weinig mee te maken. Het slaat veel meer op kolonialisme. Ja, Ik wil en en daar gaat het volgens mij heel vaak mis bij leerlingen dat ze dan denken, Hé Japan Tweede Wereldoorlog. Oh ja, maar wa, Waarom werden die Nederlanders daar opgepakt? Dat dat dat dat ja?

I: Ja en het is, ja Het is bij voorbaat dat ik dat Japanners vaak bij leerlingen al gek, want die Tweede Wereldoorlog denk is het ondanks dat een Wereldoorlog is, denken ze heel vaak aan Europa, Duitsland en misschien nog Amerika, omdat die ons bevrijd heeft die geallieerde. Maar Japan dat dat Aziatisch stuk, dat is sowieso al vinden ze al lastig dat dat zich bijna dat wordt dan een paar zinnnetjes nog genoemd. Oh ja, in Azië gebeurde ook nog wat, maar dat dat en om dan nog die voor vertaalslag te maken dat wij daar als Nederlanders daar opeens op een andere positie. Nou dat dat is echt voor ze heel ingewikkeld, Maar dat heb ben ik helemaal met je eens, omdat het boek het ook gek brengt.

R: Ik zou dat dus ook echt los laten. Dat dat stukje dat je als je stel je je behandelt de Tweede Wereldoorlog zou ik daar misschien niet eens op in gaan, maar dan als je het over het kolonialisme hebt, de Nederlands-Indië eigenlijk gewoon Nederlands Indië als één hoofdstuk zie en dan met begin van de banden eilanden op door Jan Pieterzoon Coen en de nootmuskaat en eindigen met Soekarno die de onafhankelijkheid uitvoert. Dat is gewoon. En dan daar past het veel meer in, Alleen dat is het het gebrek aan die die die tijdvakken het overkoepelt, ja, dus dat maar dat is voor mij heel fijn, want ik hoef me niet tijdvakken te houden. Alleen alhoewel, als wij willen dat zoveel mogelijk docenten gebruiken Omdat je wil natuurlijk wel enigszins aansluiten op de curriculum. Alleen ik Ik vind dat altijd wel echt een ja gemiste kans voor het onderwerp.

I: Ja ja snap ik heel goed.

R: Ja, ja, nee, daar hebben we ook van die korte explainer video's voor gemaakt. Dat stel je wilt toch alleen Japanse bezetting behandelen dat je dan één videotje van 3 minuten waarin even heel kort alles uitgelegd wordt en hoe die machtspositie, hoe dat precies zat. Ja nee dus dat is ook mijn dat. Dat zou ik ook ja aanraden voor in het klaslokaal.

I: Nou, dat vind ik wel mooie tips om mee te nemen, maar ook sluit ook. Het sluit ook aan wat leerlingen denk ik behoefte aan hebben, dus Ik denk dat het geen gekke dingen zijn die je zegt helemaal niet zelfs

R: Nee dus eigenlijk aan de ene kant dus heel erg klein beginnen met een object en een heel persoonlijk verhaal en tegelijkertijd helemaal uitzoomen. En het het totale, de totale context geven. Dat is volgens mij heel belangrijk, dus de basis moet niet het totale complete verhaal zijn dus echt van het begin tot eind van. Wat deden we die Nederlanders daar überhaupt en wat was uw positie In de maatschappij en hoe veranderde dat? En dan kan je daarna een heel klein iets helemaal persoonlijk maken met een object of bron. Ik denk dat dat dat je dan. Die historische empathie kunt ontwikkelen bij leerlingen. Nou ja, Het is, ja Het is. Het is best ingewikkeld hoor, want het is sowieso een hele complexe geschiedenis, dus Je moet altijd kijken van wat laat je weg. Wat benoem je wel? Dan heb je ook nog zoveel verschillende perspectieven en de Molukkers

I: Ja, en dat is het maakt het lastig in in het onderwijs dat daar vaak niet alle ruimte en tijd voor is. En Dat is natuurlijk mooi dat er dit soort instellingen zijn als waar jij voor werkt, dat Als je dat wel wil een keer echt goed wil behandelen. Dat je dus daar een keer naartoe kan. Of die dat lesmateriaal kan gebruiken om dat eens op een andere manier aan te vliegen. Dus ja, dat Het is fijn om dit soort instellingen er in ieder geval zijn en dat je daar gebruik van kan maken als docent.

R: Ja, ja nee, dat dat is zeker zo.

I: Zijn er nog dingen waarvan je zegt, die wil ik aanvullen of opmerken? Ik denk, nou, het is niet behandeld, maar dat wil ik nog wel graag toevoegen. Maar ik denk dat het interessant is om dat nog te noemen.

R: Ik denk dat alles wel gezecht is, ja.

I: Ja, nou, dat is helemaal goed even de opname uitzetten.

INFORMATIE OVER HET ONDERZOEK

Historische empathie onderwijzen met behulp van tekst-, beeldbronnen en historische objecten

Inleiding

Wij vragen u om mee te doen aan een wetenschappelijk onderzoek van de Radboud Universiteit. Meedoen is vrijwillig. Voordat u beslist of u wilt meedoen aan dit onderzoek, krijgt u in deze brief uitleg over wat het onderzoek inhoudt. Lees deze informatie rustig door en vraag de onderzoeker om uitleg als u vragen heeft. De contactgegevens vindt u onderaan de brief.

Beschrijving en doel van het onderzoek

Voor mijn educatieve master Mens- en Maatschappijwetenschappen met de specialisatie Geschiedenis doe ik onderzoek naar het onderwijzen van historische empathie met behulp van primaire tekst- en beeldbronnen en historische objecten. Uit eerder onderzoek is gebleken dat het inzetten van ooggetuigen een effectieve manier is om historische empathie bij leerlingen te bevorderen. Ook is aangetoond dat het gebruik van primaire bronnen effectief is bij het onderwijzen van historische empathie. In dit onderzoek wordt onderzocht welke primaire bronnen het meest geschikt zijn voor het bevorderen van historische empathie bij leerlingen en wat belangrijk is bij het selecteren van deze bronnen.

Door wie wordt het onderzoek uitgevoerd?

Dit onderzoek wordt uitgevoerd door Lotte Braakman, educatieve masterstudent Mens- en Maatschappijwetenschappen specialisatie Geschiedenis en docent geschiedenis. De begeleider bij dit onderzoek is Remco Ensel.

Wat houdt deelname aan het onderzoek in?

Voor dit onderzoek wordt een interview met u afgenomen, dat ongeveer 45 minuten gaat duren. Het interview wordt opgenomen, zodat de informatie kan worden gebruikt voor het onderzoek. Tijdens het interview worden vragen gesteld over het onderwijzen van historische empathie en de keuze voor primaire bronmateriaal.

Vrijwilligheid

U doet vrijwillig mee aan dit onderzoek. Daarom kunt u op elk moment tijdens het onderzoek uw deelname stopzetten en uw toestemming intrekken. U hoeft niet aan te geven waarom u stopt. Afzien van of stoppen met deelname heeft geen nadelige gevolgen voor u.

Welke gegevens verzamelen we en hoe gaan we hiermee om?

In dit onderzoek verzamelen we onderzoeksgegevens. Deze worden voor wetenschappelijke doeleinden gebruikt.

De onderzoeksgegevens worden gecodeerd en anoniem gemaakt. Dit doen we op de volgende manier: Uw naam zal geanonimiseerd worden, alleen de school in dit geval het RSG Pantarijn in Wageningen, zal in het onderzoek worden genoemd. Ook andere informatie zal geanonimiseerd worden.

Uw onderzoeksgegevens kunnen van belang zijn voor ander wetenschappelijk onderzoek. De anonieme onderzoeksgegevens zijn daarom ten minste 10 jaar beschikbaar voor andere wetenschappers. Omdat de onderzoeksgegevens anoniem zijn kunnen deze niet tot u herleid worden.

Voor het onderzoek is het ook nodig om geluidsopnamen te maken. In dit onderzoek worden er tijdens het interview geluidsopnames gemaakt. Deze opnames worden uitgeschreven en de uitgeschreven tekst gebruiken we voor onze analyse. Herkenbare zaken, zoals namen, worden uit de tekst weggehaald. De originele opnames worden ten minste 10 jaar op beveiligde wijze volgens de richtlijnen van de Radboud Universiteit bewaard. Deze originele opnames worden niet gedeeld met andere wetenschappers, tenzij u daar expliciet toestemming voor geeft. Datzelfde geldt voor gebruik in een hoorcollege of in een wetenschappelijke lezing. Op het toestemmingsformulier kunt u aangeven waar u wel en geen toestemming voor geeft. We bewaren alle onderzoeksgegevens op beveiligde wijze volgens de richtlijnen van de Radboud Universiteit.

Inzage voor controle

Sommige personen moeten inzage kunnen hebben in uw onderzoeksgegevens. Dit is nodig om te kunnen controleren of de gegevens volgens de regels zijn opgeslagen. Personen die deze controle uitvoeren zijn bijvoorbeeld de dataofficer en aangewezen medewerkers datamanagement van de Radboud Universiteit. Zij zullen uw gegevens geheim houden.

Uw toestemming

Uw gegevens mogen alleen voor ons onderzoek gebruikt worden als u hier toestemming voor geeft in het toestemmingsformulier. Uw toestemming mag u intrekken, ook nadat u heeft meegedaan. U kunt tot 2 weken na deelname uw onderzoeksgegevens laten verwijderen. Dit kunt u doen door een mail te sturen naar lotte.braakman@ru.nl. Als u uw toestemming intrekt, worden alle tot dan toe verzamelde gegevens verwijderd.

Heeft u vragen?

Als u vragen heeft of meer informatie over het onderzoek wilt hebben, kunt u contact opnemen met Lotte Braakman te bereiken via lotte.braakman@ru.nl

Voor overige vragen over dit onderzoek (bijvoorbeeld de verwerking van gegevens) kunt u contact opnemen met privacy@let.ru.nl

Ethische toetsing en klachten

Heeft u klachten over het onderzoek, dan kunt u contact opnemen met de onderzoeker.

Ook kunt u een klacht indienen bij de secretaris van de ETC-GW Radboud Universiteit (etc-gw@ru.nl).

Toestemmingsverklaring

Als u aan dit onderzoek mee wilt doen, vragen we u de toestemmingsverklaring te ondertekenen. Door uw schriftelijke toestemming geeft u aan dat u de informatie heeft begrepen en instemt met deelname aan het onderzoek.

Met vriendelijke groet,

Lotte Braakman

email: lotte.braakman@ru.nl

begeleider: Remco Ensel

INFORMATIE OVER HET ONDERZOEK

Historische empathie onderwijzen met behulp van tekst-, beeldbronnen en historische objecten

Inleiding

Wij vragen u om mee te doen aan een wetenschappelijk onderzoek van de Radboud Universiteit. Meedoen is vrijwillig. Voordat u beslist of u wilt meedoen aan dit onderzoek, krijgt u in deze brief uitleg over wat het onderzoek inhoudt. Lees deze informatie rustig door en vraag de onderzoeker om uitleg als u vragen heeft. De contactgegevens vindt u onderaan de brief.

Beschrijving en doel van het onderzoek

Voor mijn educatieve master Mens- en Maatschappijwetenschappen met de specialisatie Geschiedenis doe ik onderzoek naar het onderwijzen van historische empathie met behulp van primaire tekst- en beeldbronnen en historische objecten. Uit eerder onderzoek is gebleken dat het inzetten van ooggetuigen een effectieve manier is om historische empathie bij leerlingen te bevorderen. Ook is aangetoond dat het gebruik van primaire bronnen effectief is bij het onderwijzen van historische empathie. In dit onderzoek wordt onderzocht welke primaire bronnen het meest geschikt zijn voor het bevorderen van historische empathie en wat belangrijk is bij het selecteren van deze bronnen.

Door wie wordt het onderzoek uitgevoerd?

Dit onderzoek wordt uitgevoerd door Lotte Braakman, educatieve masterstudent Mens- en Maatschappijwetenschappen specialisatie Geschiedenis en docent geschiedenis. De begeleider bij dit onderzoek is Remco Ensel.

Wat houdt deelname aan het onderzoek in?

Voor dit onderzoek wordt een interview met u afgenomen via Teams, dat maximaal een uur duurt. Het interview wordt opgenomen, zodat de informatie kan worden gebruikt voor het onderzoek. Tijdens het interview worden vragen gesteld over de keuzes die worden gemaakt bij het selecteren van teksten, afbeeldingen en objecten voor het museum.

Vrijwilligheid

U doet vrijwillig mee aan dit onderzoek. Daarom kunt u op elk moment tijdens het onderzoek uw deelname stopzetten en uw toestemming intrekken. U hoeft niet aan te geven waarom u stopt. Afzien van of stoppen met deelname heeft geen nadelige gevolgen voor u.

Welke gegevens verzamelen we en hoe gaan we hiermee om?

In dit onderzoek verzamelen we onderzoeksgegevens. Deze worden voor wetenschappelijke doeleinden gebruikt.

De onderzoeksgegevens worden gecodeerd en anoniem gemaakt. Dit doen we op de volgende manier: Uw naam zal geanonimiseerd worden, alleen de instelling in dit geval het Holocaust Museum, zal in het onderzoek worden genoemd. Ook andere informatie zal geanonimiseerd worden.

Uw onderzoeksgegevens kunnen van belang zijn voor ander wetenschappelijk onderzoek. De anonieme onderzoeksgegevens zijn daarom ten minste 10 jaar beschikbaar voor andere wetenschappers. Omdat de onderzoeksgegevens anoniem zijn kunnen deze niet tot u herleid worden.

Voor het onderzoek is het ook nodig om geluidsopnamen te maken. In dit onderzoek worden er tijdens het interview geluidsopnames gemaakt. Deze opnames worden uitgeschreven en de uitgeschreven tekst gebruiken we voor onze analyse. Herkenbare zaken, zoals namen, worden uit de tekst weggehaald. De originele opnames worden ten minste 10 jaar op beveiligde wijze volgens de richtlijnen van de Radboud Universiteit bewaard. Deze originele opnames worden niet gedeeld met andere wetenschappers, tenzij u daar expliciet toestemming voor geeft. Datzelfde geldt voor gebruik in een hoorcollege of in een wetenschappelijke lezing. Op het toestemmingsformulier kunt u aangeven waar u wel en geen toestemming voor geeft. We bewaren alle onderzoeksgegevens op beveiligde wijze volgens de richtlijnen van de Radboud Universiteit.

Inzage voor controle

Sommige personen moeten inzage kunnen hebben in uw onderzoeksgegevens. Dit is nodig om te kunnen controleren of de gegevens volgens de regels zijn opgeslagen. Personen die deze controle uitvoeren zijn bijvoorbeeld de dataofficer en aangewezen medewerkers datamanagement van de Radboud Universiteit. Zij zullen uw gegevens geheim houden.

Uw toestemming

Uw gegevens mogen alleen voor ons onderzoek gebruikt worden als u hier toestemming voor geeft in het toestemmingsformulier. Uw toestemming mag u intrekken, ook nadat u heeft meegedaan. U kunt tot 2 weken na deelname uw onderzoeksgegevens laten verwijderen. Dit kunt u doen door een mail te sturen naar lotte.braakman@ru.nl. Als u uw toestemming intrekt, worden alle tot dan toe verzamelde gegevens verwijderd.

Heeft u vragen?

Als u vragen heeft of meer informatie over het onderzoek wilt hebben, kunt u contact opnemen met Lotte Braakman te bereiken via lotte.braakman@ru.nl

Voor overige vragen over dit onderzoek (bijvoorbeeld de verwerking van gegevens) kunt u contact opnemen met privacy@let.ru.nl

Ethische toetsing en klachten

Heeft u klachten over het onderzoek, dan kunt u contact opnemen met de onderzoeker.

Ook kunt u een klacht indienen bij de secretaris van de ETC-GW Radboud Universiteit (etc-gw@ru.nl).

Toestemmingsverklaring

Als u aan dit onderzoek mee wilt doen, vragen we u de toestemmingsverklaring te ondertekenen. Door uw schriftelijke toestemming geeft u aan dat u de informatie heeft begrepen en instemt met deelname aan het onderzoek.

Met vriendelijke groet,

Lotte Braakman

email: lotte.braakman@ru.nl

begeleider: Remco Ensel

TOESTEMMINGSVERKLARING

voor deelname aan het wetenschappelijke onderzoek: Historische empathie onderwijzen met behulp van tekst-, beeldbronnen en historische objecten

Verklaring deelnemer:

- Ik heb uitleg gekregen over het doel van het onderzoek.
- Ik heb vragen mogen stellen over het onderzoek.
- Ik neem vrijwillig aan het onderzoek deel.
- Ik begrijp dat ik op elk moment tijdens het onderzoek mag stoppen als ik dat wil.
- Ik begrijp hoe de gegevens van het onderzoek bewaard zullen worden en waarvoor ze gebruikt zullen worden.
- Ik ga ermee akkoord dat de dataofficer en aangewezen medewerkers datamanagement van de Radboud Universiteit mijn gegevens kunnen inzien.
- Ik begrijp dat ik het recht heb om mijn toestemming voor het gebruik van de gegevens van het onderzoek in te trekken, zoals beschreven in het informatiedocument.
- Ik stem in met deelname aan het onderzoek zoals beschreven in het informatiedocument.

Ook stem ik ermee in dat:

- voor dit onderzoek de volgende persoonsgegevens van mij worden verzameld, gebruikt en bewaard: Naam en de instelling waar u werkt.
- voor wetenschappelijke doeleinden geluidsopnamen van mij worden gemaakt.
- de gecodeerde en geanonimiseerde onderzoeksgegevens ten minste 10 jaar beschikbaar zijn voor controle en hergebruik in toekomstig wetenschappelijk onderzoek.

Daarnaast geef ik toestemming om (s.v.p. aankruisen wat van toepassing is):

Ja Nee

☐	☐	dat het interview opgenomen mag worden, zodat het geanalyseerd en verwerkt kan worden in het onderzoek.
☐	☐	de opnamen waarin ik te horen ben te gebruiken voor wetenschappelijke doeleinden (bijvoorbeeld een wetenschappelijk artikel of een wetenschappelijke lezing).
☐	☐	de opnamen waarin ik te horen ben te gebruiken voor onderwijsdoeleinden (bijvoorbeeld een les of hoorcollege).
☐	☐	de opnamen waarin ik horen ben te delen met andere wetenschappers voor gebruik in toekomstig wetenschappelijk onderzoek.

Naam:

Handtekening: Datum:.....

Verklaring uitvoerend onderzoeker

Ik verklaar dat ik de hierboven genoemde persoon juist heb geïnformeerd over het onderzoek en dat ik mij houd aan de richtlijnen voor onderzoekers zoals verwoord in het protocol van de Ethische Toetsingscommissie Geesteswetenschappen.

Naam: Lotte Braakman

Handtekening: Datum: 02-04-2025

Bijlage 2: Onderwijsonderzoek en resultaten

Bijlage 2.1: Vragenlijst nulmeting lesopdracht

Lesopdracht les 1

Onderdeel 1:

Vraag 1: Stel je voor dat je ergens moet verblijven waar je niets te zeggen hebt over je eigen leven. Wat zou je missen uit je normale leven?

Onderdeel 2:

Vraag 2: Hoe zou het leven van jonge vrouwen en kinderen in de vrouwenkampen anders zijn geweest dan dat van mannen in de werkkampen?

Vraag 3: Hoe denk je dat gevangenen in de Japanse interneringskampen omgingen met de onzekerheid over hun toekomst?

Onderdeel 3:

Vraag 4: Als je een dagboek zou schrijven in zo'n kamp, wat zou je proberen vast te leggen?

Vraag 5: Hoe zou je aan iemand van jouw leeftijd uitleggen hoe het leven in een interneringskamp eruitzag?

Onderdeel 4:

Vraag 6: Waarom denk je dat sommige mensen na de bevrijding van de kampen niet meteen over hun ervaringen wilden praten?

Bijlage 2.2: Vragen enquête nulmeting

Vragenlijst scriptie les 1

Voordat je begint aan deze vragenlijst, heb je in de les uitleg gekregen over de Japanse interneringskampen en een lesopdracht gemaakt.

In deze vragenlijst beantwoord je drie open vragen en negen meerkeuzevragen. Vul de vragen zo eerlijk mogelijk in. Er zijn geen goede of foute antwoorden: het gaat om jouw eigen ervaring.

Alvast bedankt!

*** Verplichte vraag**

1. Kun je uitleggen wat historische empathie volgens jou betekent? *

2. Ik begrijp waarom Japan tijdens de Tweede Wereldoorlog beslist heeft om * mensen in interneringskampen te plaatsen in Nederlands-Indië.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

3. Ik begrijp hoe bredere gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog invloed hadden op het dagelijks leven in de interneringskampen.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

4. Ik begrijp dat mensen in interneringskampen anders dachten en handelden door * de specifieke omstandigheden van die tijd.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

5. Ik kan de gevoelens en gedachten van een gevangene in een Japans * interneringskamp begrijpen.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

6. Ik kan me verplaatsen in de onzekerheid en angst die mensen in de kampen dagelijks ervoeren.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

7. Ik begrijp waarom sommige mensen in de kampen hoop bleven houden, * ondanks de moeilijke omstandigheden.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

8. Ik vond het gemakkelijk om me te verplaatsen in de situatie van mensen die in een interneringskamp zaten. *

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

9. Ik kan me voorstellen dat ik onder dezelfde omstandigheden dezelfde keuzes zou hebben gemaakt als iemand in het kamp.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

10. Ik kan de situatie van mensen in de kampen begrijpen, ook als hun keuzes * anders waren dan wat ik zelf zou doen.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

11. Hoe denk jij dat het inleven in mensen die in een interneringskamp zaten je helpt om het verleden beter te begrijpen? *

12. Waarom denk je dat het belangrijk is om je in te leven in de ervaringen van mensen die in interneringskampen zaten?

Google Formulieren

Bijlage 2.3: Gebruikte primaire bronnen in onderzoeksles met context

Tekstbron:

Dagboekfragment: Uit het dagboek van Hetty Wertheim

15 augustus 1945

Niet kunnen slapen. Ik besef nu dat honger gek kan maken. Midden in de nacht komt Saar op onze kollong (brits) en zegt "t is vrede!" 'Toe, schei uit', we kennen die praatjes nu wel.

17 augustus 1945

Ineens van alles dubbele porties. Ongelooflijk! Er hangt wat in de lucht. 's Avonds ontzaglijk veel lawaai buiten het kamp. Of er kermis is. En telkens harde stemmen door de luidsprekers. Wat zou dat zijn? 'Och, het is een inlands feest', zeggen mijn kampgenoten. Nee, inlandse feesten zijn over het algemeen naar ons idee juist erg stil. Ik wil horen wat er gezegd wordt. Ben 's avonds naar het gedèk (de omheining) gegaan en heb lang staan luisteren, maar het was toch te ver, ik kon het niet verstaan. Maar dat er iets bijzonders aan de gang is, geloof ik vast.

22 augustus 1945

We horen dat we nog een poos in de kampen moeten blijven. Onze commandante wilde de Hollandse vlag hijsen, maar dat mocht niet. 'De bevolking is niet te vertrouwen', wordt er gezegd. Hoe stiller we ons houden, hoe beter. Is dat nu vrede? En waar blijven onze mannen? Leven ze nog?

30 augustus 1945

Eindelijk berichten van het Rode Kruis. Goddank, Wim leeft! Maar de man van Ans is dood, ook die van Mia, ook die van Judith. Oh, wat een ontzetting allemaal. (...) Hoe kunnen we nu feestvieren? En we moeten in het kamp blijven. Onder bescherming van de Japanners (...) ze zijn plotseling van vijand tot beschermer en vriend geworden.

31 augustus 1945

We lezen in een Maleise krant, die eindelijk is binnengekomen, dat Soekarno en Hatta op 17 augustus een Indonesische Republiek hebben uitgeroepen. De meesten van ons maken zich alleen maar boos of vrolijk over dit 'belachelijk gedoe': 'Straks zullen onze mannen daar wel gauw een einde aan maken', zeggen ze. Dát was dus de stem door de luidsprekers op die avond van de 17de augustus geweest. Dát was dus het 'inlandse feest' waaraan geen aandacht werd geschonken!

Context:

De tekstbron is een dagboekfragment uit het dagboek van Hetty Wertheim. Zij woonde sinds 1931 op Zuid-Sumatra en werd tijdens de Japanse bezetting opgesloten in interneringskamp ADEK, samen met haar twee dochters en haar zoon. Ze verbleven daar met circa 2500 vrouwen en kinderen, vaak met ongeveer 100 mensen per zaal. Haar man zat in een ander kamp, in Bandoeng. Na de bevrijding mochten ze het kamp niet verlaten, omdat Soekarno en Hatta de onafhankelijkheid hadden uitgeroepen. In het fragment beschrijft zij de laatste dagen in het kamp.¹⁵¹

¹⁵¹ Java Post (20 augustus 2017). Overklaarbare geluiden drongen ons Jappenkamp binnen. *Java Post*. Geraadpleegd op 8 mei 2025, van <https://javapost.nl/2017/08/20/onverklaarbare-geluiden-drongen-ons-jappenkamp-binnen/>

Beeldbron:

Context:

De beeldbron toont hoe geïnterneerde Europese vrouwen voor de Japanners moesten buigen. Vrouwen moesten gebukt staan om Japanners te begroeten, maar langdurig gebukt staan kon ook een straf zijn die bewakers in de kampen oplegden. Deze kon worden opgelegd om uiteenlopende redenen: het ruilen van voedsel, het niet opvolgen van bevelen, of als collectieve straf wanneer één persoon iets fout had gedaan. De houding waarin de vrouwen moesten staan benadrukte de machtsverhoudingen.

152

¹⁵² Onsland. (z.d.) Zo moesten de geïnterneerde Europese vrouwen voor de Japanners buigen. NI 6143. *Onsland*, geraadpleegd op 8 mei 2025 van <https://www.onsland.nl/collectie-object/https%3A%2F%2Fbeeldbankwo2.nl%2Fnl%2Fbeelden%2Fdetail%2F01d08d88-025a-11e7-904b-d89d6717b464%2Fmedia%2F4a574af9-8045-a7a5-972f-a0d1e8b99288>; Java Post, Overklaarbare geluiden drongen ons Jappenkamp binnen. Geraadpleegd van <https://javapost.nl/2017/08/20/onverklaarbare-geluiden-drongen-ons-jappenkamp-binnen/>

Object:

Context:

Als object is gekozen voor een knuffelbeer. Deze knuffelbeer is eigendom van een mevrouw die zelf in een interneringskamp heeft gezeten. Tijdens haar verblijf in het kamp had haar moeder haar opgedragen om op de knuffelbeer te gaan zitten zodra Japanse bewakers in de buurt kwamen. Op een dag had de dochter ruzie met haar zusje en trokken zij per ongeluk de beer uit elkaar. Ze ontdekten dat er sieraden in de beer waren verstopt. De moeder had deze sieraden in de beer verborgen. Ook had zij stiekem naald en draad het kamp binnen gesmokkeld en de beer weer aan elkaar genaaid. De mevrouw heeft de beer de hele periode kunnen bewaren en heeft hem tot op de dag van vandaag thuis staan.¹⁵³

¹⁵³ Eigendom en verhaal van Paula Cremers

Bijlage 2.4: Vragenlijst lesopdracht primaire bronnen

Les opdracht 1: Tekstbron

Onderdeel 1:

Vraag 1: Stel je voor: je zit al maanden in onzekerheid, en ineens hoor je dat er vrede is. Wat zou er dan door je heen gaan?

Onderdeel 2:

Vraag 2: Waarom denk je dat de kampbewoners in eerste instantie niet geloofden dat de oorlog voorbij was?

Onderdeel 3:

Vraag 3: Stel je voor dat jij in het kamp zat op 17 augustus 1945. Je hoort lawaai buiten het kamp, maar weet niet wat er gebeurt. Wat zou je denken? Wat zou je voelen?

Onderdeel 4:

Vraag 4: Wat vind jij van het feit dat veel kampbewoners de Indonesische onafhankelijkheidsverklaring 'belachelijk' vonden? Hoe helpt dit inzicht ons om beter te begrijpen hoe mensen dachten in die tijd?

Les opdracht 2: Beeldbron

Onderdeel 1:

Vraag 1: Heb jij wel eens een situatie meegemaakt waarin je bijvoorbeeld lang staand moesten wachten? Wat deed dat met je?

Onderdeel 2:

Vraag 2: Hoe denk je dat vrouwen zich voelden als zij urenlang moesten blijven staan in de brandende zon of regen?

Onderdeel 3:

Vraag 3: Stel je voor dat je een gevangene bent in het kamp, en je ziet een groep vrouwen als straf gebukt staan. Wat zou je doen of denken?

Onderdeel 4:

Vraag 4: Wat zegt dit verhaal over het dagelijks leven in interneringskampen?

Les opdracht 3: Object

Onderdeel 1:

Vraag 1: Stel je voor dat je iets kostbaars hebt dat je niet kwijt wilt raken. Hoe zou je ervoor zorgen dat het veilig blijft?

Onderdeel 2:

Vraag 2: Hoe denk je dat het meisje zich voelde toen ze ontdekte dat er sieraden in de beer verborgen zaten?

Onderdeel 3:

Vraag 3: Stel je voor dat je de moeder van dit meisje bent. Welke overwegingen zou je hebben gehad toen je besloot de sieraden te verstoppen?

Onderdeel 4:

Vraag 4: Waarom denk je dat het meisje de beer tot op de dag van vandaag heeft bewaard?

Bijlage 2.5: Vragen enquête primaire bronnen

Vragenlijst les 2

Voordat je begint aan deze vragenlijst, heb je in de les drie lesopdrachten gemaakt, daarbij zijn drie verschillende primaire bronnen voorbij gekomen. Een historisch object, een afbeelding en een tekst.

In deze vragenlijst beantwoord je 5 open vragen en 9 meerkeuzevragen. Vul de vragen zo eerlijk mogelijk in. Er zijn geen goede of foute antwoorden: het gaat om jouw eigen ervaring.

De volgende vragen hebben betrekking op de **tekstbron**

Er volgen drie gesloten vragen en één open vraag

1. Het dagboekfragment geeft mij inzicht hoe onzeker en chaotisch het einde van de oorlog was in Nederlands-Indië.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

2. Ik kan mij inleven in wat de gevangenen in de kampen dachten en voelden tijdens het horen van het nieuws over het einde van de oorlog.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

3. Ik voel mee met de emoties en gedachten die beschreven worden in het dagboekfragment.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

4. Hoe zorgt de **tekstbron** ervoor dat jij je kunt verplaatsen in de ervaringen van de gevangenen in het interneringskamp?

De volgende vragen hebben betrekking op de **beeldbron**
Er volgen drie gesloten vragen en één open vraag

5. De afbeelding geeft mij inzicht hoe het leven in het kamp werd bepaald door strenge regels en straffen.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

6. Ik kan mij inleven in hoe de vrouwen zich voelden die op de afbeelding gebukt zijn afgebeeld.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

7. De afbeelding roept bij mij gevoelens op van medeleven voor de gevangenen in de interneringskampen

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

8. Hoe zorgt de **beeldbron** ervoor dat jij je kunt verplaatsen in de ervaringen van de gevangenen in het interneringskamp?

De volgende vragen hebben betrekking op het **historische object**

Er volgen drie gesloten vragen en één open vraag

9. Het verhaal van de knuffelbeer geeft mij inzicht hoe gevaarlijk en streng het leven in het interneringskamp was.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

10. Ik kan mij inleven in wat het meisje voelde en dacht toen zij ontdekte dat er sieraden in de knuffelbeer zaten.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

11. Door het verhaal van de knuffelbeer voel ik mee met de emoties en gedachten van mensen in het interneringskamp.

Markeer slechts één ovaal.

- ☐ Helemaal eens
- ☐ Eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Oneens
- ☐ Helemaal oneens

12. Hoe zorgt het **historische object** ervoor dat jij je kunt verplaatsen in de ervaringen van de gevangenen in het interneringskamp?

13. Welke bron heeft er voor gezorgd dat jij je het beste kon verplaatsen in het de periode van het interneringskamp?

Vink alle toepasselijke opties aan.

- ☐ Tekst bron
☐ Beeld bron
☐ Historisch object

14. Wat zorgt ervoor dat de bron die je bij de vorige vraag hebt gekozen, jou het beste helpt om je te verplaatsen in de periode van het interneringskamp?

Google Formulieren

Bijlage 2.6: Leerling antwoorden nulmeting lesopdracht gecategoriseerd volgens de 5 niveaus van Ashby en Lee

De leerlingen hebben de vragenlijst anoniem gemaakt. Aan de vragenlijsten zijn nummers gekoppeld om de leerlingen te categoriseren. Deze nummers bij de leerling zijn niet hetzelfde als bij meetmoment twee. Op leerling niveau kan dus alleen per meting worden vergeleken, als groep kunnen de twee metingen wel met elkaar vergeleken worden.

Vraag 2: Hoe het leven van jonge vrouwen en kinderen in de vrouwenkampen anders zijn geweest dan dat van mannen in de werkkampen?

Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: 'Divi Past'	Leerling 5: Ze hoefden misschien geen zware dingen te tillen. Ik heb geen idee. Leerling 6: Minder intensief Leerling 17: Ze hoefde minder hard te werken. Leerling 28: Vrouwen hadden het waarschijnlijk zwaarder, doordat ze sowieso al geen inspraak hadden in de maatschappij en nu nog minder. Ook werd de vrouw al sowieso als minder beschouwd, wat versterkt wordt in zo'n kamp
Niveau 2: 'Generalized Stereotypes'	Leerling 1: Ik denk dat vrouwen eerder risico lopen op verkrachting maar ik kan me ook voorstellen dat mannen heel hard moesten werken en op die manier meer uitgebuit worden. Leerling 2: Vrouwen en kinderen zouden het waarschijnlijk minder zwaar hebben gehad en wellicht ook beter behandeld zijn . De mannen moesten hard werken. Leerling 4: Ik denk dat mannen voornamelijk het harde werk moesten doen. Vrouwen 'kenden' dat niet. Vrouwen werden vaker bijvoorbeeld verkracht. Leerling 7: Ik denk dat zij heel anders behandeld werden in de zin dat zij misschien wel verkracht werden of seksueel misbruikt Leerling 8: Ze moesten minder zware arbeid verrichten. Leerling 9: Mannen moesten veel harder werken en zagen hun kind niet meer Leerling 13: Ze lijden op sommige aspecten misschien meer mentaal dan fysiek. Leerling 14: Ik denk dat het emotioneler zou zijn aangezien er ook kinderen bij zijn. Deze zouden bang zijn en heel kwetsbaar. Ik denk ook dat er sprake zou zijn geweest van seksueel misbruik, wat niet zo zou zijn bij mannen. Leerling 15: Zij hoefde minder hard te werken dus qua fysieke uitputting zal het wel anders zijn geweest. Leerling 16: Ik denk dat mensen in kinder en vrouwen kampen meer op elkaar gewezen zouden zijn dan in werkkampen waar de hele dag gewerkt werd. Leerling 18: Mannen moesten hard werken, maar ik denk dat mannen wel met meer respect behandeld werden. Vrouwen en kinderen zullen denk ik vaker slachtoffer zijn geweest van seksueel geweld en vernederingen. Leerling 19: Ze moesten waarschijnlijk minder hard werken en het was in de vrouwenkampen waarschijnlijk ook schoner dan in de werkkampen. Leerling 20: Ik denk dat in de vrouwenkampen het veel saaier moet zijn geweest omdat ze niet hoefden te werken en dus de hele dag niks te doen hadden. Leerling 21: De mannen moesten werken dit was zwaar werk, maar hierdoor waren ze wel meer afgeleid van wat hun allemaal overkwam en

	te wachten stond. De vrouwen en kinderen mochten/ konden niet zo veel doen, hierdoor gingen ze zich vervelen en dachten ze waarschijnlijk veel over hun toekomst en piekerden ze veel over wat hen overkwam. Leerling 23: De mannen moesten hard werken, terwijl de vrouwen vooral leden aan slechte zorg en seksueel misbruik. Leerling 24: Doordat zij andere dingen doen dan de mannen. Ze zullen zich meer moeten focussen op huishoudelijke taken i.p.v. werken. Leerling 26: De mannen moesten vaak erg hard werken en de vrouwen en kinderen niet. Vaak waren de vrouwen kampen wat onhygiënischer Leerling 29: Ik denk dat mannen harder zouden aangepakt zijn dan vrouwen. Ook zouden zij zwaarder werk hebben moeten verrichten. Bij de vrouwen denk ik dat verkrachting wekelijks als niet dagelijks zou terug komen. Leerling 31: Vrouwen hadden het waarschijnlijk makkelijker dan mannen. Dit komt denk ik ook omdat ze minder gevaarlijk lijken en een kleinere bedreiging vormen, maar ik denk wel dat ze verschillende lichte taken moesten uitvoeren. Leerling 34: De mannen gingen denk ik meer fysiek werken en de vrouwen hadden denk ik meer de kans om verkracht of iets te worden. Ze moesten ook nog zorgen voor hun kind terwijl dat niet echt kan. Leerling 35: Waarschijnlijk moesten de mannen fysieker werken, de vrouwen liepen meer kans op om trauma's op te lopen, zoals bijv. verkracht worden – denk ik?
Niveau 3: 'Everyday Empathy'	Leerling 3: De vrouwen hadden het waarschijnlijk minder arbeidsintensief, vrouwen moesten helpen met huishoudelijke taken terwijl de mannen het zwaarder lichamelijk arbeid moesten verrichten. Leerling 11: De mannen zouden hard aan het werk worden gezet en dan urenlang zware klussen moeten verrichten. Bij een vrouwen en kinderen kamp zou dat minder zijn geweest. Ik denk dat de vrouwen en kinderen ook grote risico's volgde om mishandeld te worden, ook omdat ze zwakker gezien werden. Leerling 12: Misschien was het leven in de vrouwenkampen wel 'vervelender'. Ik kan mij voorstellen dat zij daar in grote angst hebben geleefd omdat ze niet wisten hoe het met hun man/vader was. Als man zijnde dacht je daar denk ik minder over na aangezien zij veel moesten werken en de tijd niet hadden om na te denken. Al denk ik dat ze vast ook veel nadachten en angst hadden. Leerling 22: Er werd van mannen meer zwaar werk verwacht. Het ging er dus denk ik harder en zwaarder aan toe dan bij de vrouwen en kinderen. Leerling 25: Mannen moesten waarschijnlijk een stuk harder werken dan de vrouwen en kinderen. Alhoewel iedereen zich waarschijnlijk aan de strenge regels moet houden. Leerling 27: Ik denk dat de mannen meer onder druk gezet worden om te werken, terwijl de vrouwen meer onder slechte omstandigheden voor hun kinderen moeten zorgen. Leerling 30: Vrouwen zullen andere dingen hebben moeten doen. Mannen moesten vast hard werken en vrouwen moesten zorgen dat de kinderen in leven bleven. Ik kan me ook voorstellen dat vrouwen nauwkeuriger werk moesten verrichten als werken met textiel bijvoorbeeld. Leerling 32: Ik denk dat het leven van mannen in werkkampen fysiek zwaarder zal zijn. Zij moeten hard werken onder slechte leefomstandigheden. Het leven van jonge vrouwen en kinderen lijkt mij onzeker, zij weten niet wat hen te wachten staat.
Niveau 4: 'Restricted Histocial Empathy'	Leerling 10: Ik denk dat het leven van mannen in werkkampen fysiek zwaarder geweest zou kunnen zijn dan het leven van vrouwen en

	kinderen in vrouwenkampen, omdat mannen veel werk moesten verrichten (in hitte). Mannen zijn misschien fysiek meer uitgebuit dan vrouwen en kinderen waardoor ze mogelijk nog zwakker werden dan vrouwen en kinderen. Ook hadden vrouwen en kinderen misschien familie met wie ze samen leefden, maar de mannen waren helemaal geschieden en dat zou voor hen mentaal ook zwaar geweest zijn. Leerling 33: Jonge vrouwen en kinderen hadden het fysiek minder zwaar, want ze hoefden geen zware arbeid te verrichten, mentaal was het voor beide groepen wel even zwaar lijkt mij
Niveau 5: 'Contextual Historical Empathy'	

Vraag 3: Hoe denk je dat gevangen in de Japanse interneringskampen omgingen met de onzekerheid over hun toekomst?

Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: 'Divi Past'	Leerling 5: Ze werden er denk ik een beetje depri van. Leerling 6: Verdrietig worden Leerling 35: (geen antwoord)
Niveau 2: 'Generalized Stereotypes'	Leerling 7: Zij waren denk ik erg bang, ze wisten niet wat er ging gebeuren. Elke dag kon he einde zijn. Leerling 8: Dat zou enorm verschillen per persoon, bijvoorbeeld kan je er niet over na proberen te denken of proberen zekerheid te maken. Leerling 9: Met de dag leven en niet over de toekomst nadenken Leerling 15: Misschien probeerde ze er zo weinig mogelijk over te denken, omdat ze er en bang voor waren maar ook omdat het niets zou helpen daar steeds over te denken. Leerling 17: Ze konden er niks aan veranderen, dus ik denk heel skeptisch. Leerling 19: Door samen met elkaar te praten werd het waarschijnlijk makkelijker om om te gaan met onzekerheden over de toekomst Leerling 20: Ik denk wel dat ze hoop hielden omdat als je niet opval en je aan de regels hield en niet ziek werd je het wel kon overleden. Leerling 22: Ik denk dat ze er onzeker over waren, maar dat ze er niet veel aan konden veranderen, dus het mar moesten accepteren. Leerling 23: Aan de kant zetten, je hebt grotere zorgen. En waarschijnlijk huilen. Leerling 26: Ik denk dat ze niet zo goed wisten waar ze aan toe waren wat voor onrust zorgt Leerling 31: Ik denk niet dat ze al te optimistisch waren, want ze leefde in baggere omstandigheden Leerling 34: Ik denk dat ze niet veel anders kon doen, dan gewoon werken en hopen dat het ooit voorbij gaat.
Niveau 3: 'Everyday Empathy'	Leerling 1: Ik denk dat ze daar moeilijk mee om konden gaan. Zelf zou ik proberen daar niet aan te denken maar wel blijven piekeren. Leerling 2: Ik denk dat ze altijd in angst geleefd hebben, maar dat ze ook op een gegeven moment aan hun 'nieuwe toekomst' gewend waren geraak en het hadden geaccepteerd. Leerling 3: Ik denk dat ze naarmate ze steeds langer in zo'n kamp vastzaten, steeds meer hoop verloren en zo min mogelijk over de toekomst na probeerde te denken omdat ze heel onzeker leefden en niet wisten of ze ooit vrij zouden zijn. Leerling 10: Ik denk dat het erg zou kunnen verschillen per persoon want de een kan makkelijker accepteren dat ze weinig zicht op de toekomst hebben dan de ander. Maar ik denk dat ze het over het algemeen erg moeilijk had met hun huidige leefsituatie en misschien weinig hoop had over een goede toekomst. Ik denk dat men, ook vanwege veel vrije tijd (bij vrouwen en kinderen) veel fantaseerde over wat ze zouden doen als ze vrij waren. Leerling 11: Ik denk dat de gevangen nauwelijks naar de toekomst durfde te kijken, puur omdat het zo onzeker was. Die gevangen zijn denk ik meer gefocust op het overleven in het moment en wat er later zou gebeuren komt nog wel. Leerling 12: Ik denk dat ze in zichzelf heel boos en verdrietig waren, maar dat ze dat niet heel erg lieten zien, omdat ze bang waren voor de reactie van de Japanners. Leerling 13: Misschien dachten sommige enkel aan levend en niet al te

	oud uit het kamp te komen om nog een leven op te bouwen. Leerling 14: Ik denk dat ze dat op dat moment uitte als veel angst en verdriet. Dan volgen ze de orders op van de Japanners om een kans van overleven te behouden. Leerling 16: Niet, ik denk dat je niet kunt omgaan met zo'n situatie. Ik denk dat mensen misschien houvast in elkaar zochten, maar echt omgaan met zo'n situatie is moeilijk. Leerling 18: Ik denk dat als je het heel slecht hebt je niet bezig bent met je toekomst. Overleven zal met de slechte omstandigheden de eerste prioriteit zijn geweest. Leerling 21: Ik denk dat sommige mensen probeerde er niet aan te denken en probeerde te leven in het moment. Andere mensen zullen juist erg veel gepiekerd of juist gedroomd hebben over hun toekomst, sommige hoopten op de bevrijding Leerling 24: Niet al nauwelijks denken aan hun toekomst en proberen te overleven. Van dag tot dag. Het was dus letten op de dag zelf voordat je dacht aan morgen. Leerling 27: Ik denk dat ze meer leven met de dag en gericht zijn op overleven en niet veel aan de toekomst denken omdat hun toekomst misschien niet heel goed is dus dat het niet leuk is om daar aan te denken. Leerling 28: Ik denk dat ze er vooral niet over spraken en het diep weg stopten, dus er vooral niet aan probeerden te denken. Leerling 29: Ik denk dat de angst voor hun toekomst maar ook het gevoel dat er geen toekomst zou zijn. Maar ik denk dat hen gewoon probeerde om het dagelijkse routine bij houden. Leerling 30: Gewoon proberen het beste ervan te maken denk ik. Dat onzekerheid valt te verwerken door afleiding te zoeken in het werk of door erover te schrijven. Leerling 32: Ik denk dat veel gevangenen bang waren om nooit meer uit het kamp te komen. Ze werkten daar uitzichtloos door zonder enig idee of ze daar ooit nog weg mochten. Leerling 33: Ik denk dat ze wel bang waren voor hun toekomst, of ze het wel zouden overleven. Maar ik denk dat ze niet echt een keuze hadden dus misschien wel gewoon accepteerden.
Niveau 4: 'Restricted Histocial Empathy'	Leerling 4: Ik denk dat een deel heel veel paniek voelde, voornamelijk de mannen met een gezin. Ze wisten niet of ze hen ooit nog terug zouden zien. Ik denk dat er ook een deel was die deed wat ze moesten en gewoon afwachtten wat er zou gebeuren. Leerling 24: Er was weinig zekerheid in die tijd wat toen nog Nederlands-Indië was. Dus dat zal dan ook erg heftig zijn geweest.
Niveau 5: 'Contextual Historical Empathy'	

Vraag 4: Als je een dagboek zou schrijven in zo'n kamp, wat zou je proberen vast te leggen?

Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: 'Divi Past'	Leerling 5: Ik zou echt zeker te weten nooit een dagboek schrijven. Ik ga nog liever dood. Nee grapje maar zou ik niet doen. Leerling 6: Niks Leerling 8: Hoop
Niveau 2: 'Generalized Stereotypes'	Leerling 4: Vooral gevoel. Dit zou ik doen zodat mensen een beter beeld krijgen van hoe verschrikkelijk het leven is in de zo'n kamp. Natuurlijk ook wat we moesten doen en hoe we gestraft werden. Leerling 9: Hoe de dag ging en wat je allemaal moest doen. Leerling 13: Wat er gebeurt namen en datums en wat je wel en niet krijgt qua eten enzo. Leerling 16: Wat er allemaal gebeurt in het kamp voor als de oorlog voorbij is. Leerling 20: Hoe het ritueel en de regels van de Japanners het dagelijks leven beïnvloed. Leerling 23: Alles goed, slecht, vrolijk en pijnlijk. Dagboeken zijn persoonlijk dus alles wat hij/zij wilt. Leerling 34: Hoe zwaar het is, wat je mist en wat je daar hebt, hoe je je voelt. Leerling 35: Ik denk dat ik het eerder zou gebruiken om mijn gevoelens vast te leggen en niet per se alle gebeurtenissen. Waarschijnlijk wordt de dagboek toch nooit teruggevonden, dus zou ik het gebruiken mijn hoofd 'leeg te maken'
Niveau 3: 'Everyday Empathy'	Leerling 1: Natuurlijk wat mij overkomt en hoe ik me voel, maar ik zou ook proberen op te letten wat de bewaking doet bij anderen. Ook zou ik mijn omgeving beschrijven. Leerling 2: Wat er gebeurd op een dag, wat je te eten krijgt, hoe het kamp eruit ziet en hoe je behandeld wordt en ook hoe andere behandeld worden en ook hoe je je voelt en je emoties opschrijven. Leerling 3: De traumatische gebeurtenissen, maar ook de fijne momenten voor zover die er zijn. Zodat, je altijd terug zou kunnen denken aan de mooie momenten als je het zwaar hebt. Leerling 7: De activiteiten die ik moet doen, hoe ik behandeld word, hoe ik me voel, hoe het eraan toegaat met anderen. Leerling 10: Ik zou proberen vast te leggen waar ik woon, met wie ik woon, hoe ik woon, hoe mijn dag eruit ziet, hoe deze situatie tot stand is gekomen, hoe ik behandeld wordt door de bezetters, wat voor mishandelingen er plaats vinden, hoe ik mij voel, waar ik aan denk en wat er allemaal gebeurt in het interneringskamp. Leerling 14: Ik zou proberen vast te leggen hoe het er in zo'n kamp uitziet en hoe ik mij zou voelen in het moment. Dat zou kunnen zorgen voor wat meer kalmering. Zo zou ik ook niet vergeten hoe blij ik moet zijn met mijn vrijheid als ik het zou overleven. Leerling 16: Het dagelijks leven, bepaalde gebeurtenissen en mijn gevoelens bij ?, angsten en hoopvolle gedachten, als die aanwezig zijn. Leerling 17: Wat de bewakers deden, als je iets fout deed. Wat voor werk ik moest doen en hoe ik me aan het einde van een dag werken voelde. Leerling 18: De leefwijze, dingen zoals de dagindeling of het sanitair en het voedsel. Maar ook hoe je door de bewakers en kampeiders wordt behandeld. Leerling 19: Met kennis die ik nu heb zou ik proberen zoveel mogelijk namen op te schrijven, zodat het makkelijker wordt om te achterhalen wat er met (vermiste) mensen gebeurd is tijdens de oorlog.

	Leerling 21: Wat er gebeurd, wat mensen doen, hoe ik me voel. Hoe mensen omgaan met hun problemen. Leerling 22: Wat je op zo'n dag doet, de mensen om je heen en je eigen gevoel er over Leerling 24: De situatie in het kamp en de gruwelijke dingen die daar gebeuren vanuit jouw eigen kijk en positie Leerling 25: Het dagelijks leven, voor ? doeleinden natuurlijk. Simpelweg de testen van wat er gebeurde vanuit mijn standpunt maar wat al te subjectief Leerling 26: Hoe zo'n kamp er van binnen uitzag of het verzorgd was of niet. Wat je op een dag deed en hoe de Japanners waren tegenover de gevangenen. Leerling 27: Hoe het dagelijks leven er daar uit ziet en hoe je dat mentaal ervaart om in een kamp te zitten, zodat als het bewaard blijft, mensen later nog kunnen leren over de impact die zo'n kamp heeft. Leerling 28: Ik zou proberen vast te leggen wat er met de psyche van mijn mede gevangenen gebeurt en mijn eigen mentale welzijn. Leerling 29: Proberen positief blijven, maar vooral over mijn gevoelens, wie ik heb ontmoet etc. Leerling 30: Hoe het leven eruit ziet. De omstandigheden zou ik noteren, mijn gevoelens over de situatie en de andere mensen in het kamp. Leerling 31: Het dagelijkse leven en hoe men behandeld wordt daar daarnaast zou ik ook zoveel mogelijk namen te noteren van de aanwezige mensen voor het geval dat ze te komen overlijden. Leerling 32: Ik zou vooral beschrijven wat er gebeurt in het kamp en hoe ik mij daarbij voel. Misschien situaties beschrijven voor als iemand het terug lees. Ook zou ik naar familie of vrienden schrijven, ook al worden de brieven niet verstuurd. Leerling 33: Het dagelijkse leven wat je allemaal moest doen op een dag en wat je zag gebeuren om je heen. Dus de soldaten en de andere mensen in het kamp.
Niveau 4: 'Restricted Historical Empathy'	Leerling 11: In mijn dagboek zou ik proberen om de dagelijkse of wekelijkse routine vast te leggen met alle taken. Ik zou ook vooral mijn emotie vast zetten, want wie weet wordt het in de toekomst gevonden en kunnen ze lezen hoe iemand zich ongeveer voelde in zo'n kamp. Leerling 12: De ernst van de situatie door ook de gevoelens op te schrijven, proberen als je emoties op papier te zetten, want zo help je jezelf misschien ook om dingen te verwerken. De heftige gebeurtenissen zou ik ook specifiek opschrijven, zodat mensen daar later, wanneer je er zelf misschien niet meer bent, nog precies weten wat er gebeurde.
Niveau 5: 'Contextual Historical Empathy'	

Vraag 5: Hoe zou je aan iemand van jouw leeftijd uitleggen hoe het leven in een interneringskamp er uit zag?

Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: 'Divi Past'	Leerling 1: Het lijkt mij een soort sleur van nare gebeurtenissen. Leerling 5: Ja, pijnlijk en zwaar en vreselijk Leerling 6: Vreselijk Leerling 8: Niet Leerling 13: Geen idee, traumatische en erg: beetje te lang om te schrijven. Leerling 23: Hetzelfde als in de les gebeurt, maar ietsje uitgebreider en focus op het individu Leerling 32: Ik zou proberen zo goed mogelijk een beeld proberen te schetsen hoe de situatie was en hoe dat voelde. Leerling 35: (geen antwoord)
Niveau 2: 'Generalized Stereotypes'	Leerling 7: Op dezelfde manier als tegen een ouder iemand, gewoon de feiten. Wat er gebeurde, hoe de bewakers met de gevangenen omgingen etc. Leerling 9: Dat verhaal uit mijn dagboek laten lezen. Leerling 12: Alle heftige gebeurtenissen omschrijven, mijn dagboek laten lezen. Leerling 22: Hard werken, slechte hygiëne, veel agressie, hard gestructureerd, zwaar. Leerling 25: Zoals een extreem werkkamp, zoals je dit bijvoorbeeld van de arbeiders in ? fabrieken of zoals een concentratiekamp maar dan zonder het vergassen van een minderheid Leerling 26: Onhygiënisch heel slecht, minder erg als Jodenkamp maar nog steeds heel heftig mannen moesten werken, vrouwen en kinderen niet. Leerling 27: In interneringskampen werden Europeanen vastgezet door Japanners. Leerling 28: Ik zou voornamelijk het dagelijkse leven uitleggen en proberen te vergelijken met het leven van mensen nu/letterlijk naast elkaar leggen Leerling 31: Sombor, ik zou proberen duidelijk te maken hoe slecht het leen daar was. Leerling 33: Slecht, want de leefomstandigheden waren slecht en je moest hard werken. Leerling 34: Hoeveel pijn ze lijdten, dat ik geluk zou moeten hebben met de vrijheid die ik heb.
Niveau 3: 'Everyday Empathy'	Leerling 2: Alles goed in detail omschrijven, wat je gezien hebt, gegeten, waar je hebt geslapen, hoe er met mensen om werd gegaan, hoe de omgeving eruit zag, hoe je je voelde. Leerling 3: Er zat veel routine in, je mocht zelf geen keuzes maken en moest doen wat de bewakers zeiden. Vrijheid was er niet en de hoop naar vrijheid neemt steeds meer af. Leerling 4: Voornamelijk dingen noemen die relevant zijn bijvoorbeeld het missen van je gezin, vrienden en sport, zodat die gene het gevoel mee krijgt maar ook benoemen hoe ik behandeld werd. Leerling 10: Een interneringskamp is een kamp opgezet door de Japanse bezetters om de vorige heerser (Nederlanders) op te sluiten en de macht over hen te hebben. In zo'n kamp leefde je met veel mensen in een kleine ruimte, er was weinig eten, het was erg warm en op een gewone dag, veel mensen waren ziek door slechte hygiëne en er was weinig te doen. Je vrijheid werd ontnomen en je moest doen wat je gevraagd/gezegd werd.

	Leerling 11: Het is een plek waar mensen werden vastgezet om uiteindelijk bestraft te worden, een tijdelijke gevangenis. Alles is onzeker en iedereen was daar bang en alleen. Er moet hard gewerkt worden en er zijn veel risico's Leerling 14: Ik zou het op een realistische manier vertellen zodat ze inzien hoe heftig het daar nou echt was. Zeker niet het minder erg laten lijken dan het was. Zo zijn zij ook dankbaar dat zij zich in goeie leefomstandigheden bevinden en vrij zijn. Dit wordt vaak niet beseft tot je hoort dat het ook anders kan. Leerling 15: Rustig parten, niet overbeladen met emotie. Feitelijk vertellen hoe het was, ten minste daar mee beginnen, gevoel en emotie kan later altijd nog. Leerling 17: Elke dag zwaar lichamelijk werk doen met te weinig eten en nooit een vrije dag, na een dag werken werd je met veel mensen in een kleine ruimte gepropt om te gaan slapen. Leerling 18: Er waren slechte omstandigheden op het gebied van hygiëne en je moest er als man hard werken. De Japanners geven totaal niet om hun gevangenen en je wordt door hen slecht behandeld. Leerling 19: Het was erg heet en er heersten veel ziektes door gebreken aan hygiëne. Door tekorten aan medicijnen was de kans op genezing klein. Ook was er weinig voedsel en moest men hard werken. Leerling 20: Je kreeg te weinig voedsel werd zwaar gestraft voor kleine dingen er was geen medische zorg, de hygiëne was slecht, teveel mensen op een plek, weinig vermaak. Leerling 21: Ik zou het uitleggen door middel van een verhaal over hoe een dag eruit zag. Vanaf het wakker worden tot dat je ging slapen, gedetailleerd vertellen hoe het was. Leerling 24: Een kamp waar bij er snel wordt gestraft en vaak ook hard wordt gestraft waar bij er veel werk verricht moest worden onder toezicht van de Japanners. Leerling 29: Ik denk eerst een beeld schetsen over wat er gebeurde, hoe het eruit zag om daarna de gevoelens daarbij te laten zien. Leerling 30: Door gewoon eerlijk uit te drukken hoe ik behandeld word en wat me te doen staat. Ik zou eerlijk gezegd iets vergelijkbaar zeggen met wat er in het dagboek staat. Leerling 34: Omdat je waarschijnlijk erg veel trauma oploopt bij zo'n ervaring, dan lijkt het mij heel moeilijk om zo'n herinnering op te halen. Leerling 35: Het was waarschijnlijk te pijnlijk om erover te praten.
Niveau 4: 'Restricted Historical Empathy'	Leerling 16: Ik denk dat ik het letterlijk zou vertellen wat er allemaal gebeurde en dan misschien dingen die overlevenden hebben verteld zou herhalen. Dit komt denk ik omdat het niet voelt als iets waar ik het recht heb om over te vertellen.
Niveau 5: 'Contextual Historical Empathy'	

Vraag 6: Waarom denk je dat sommige mensen na de bevrijding van de kampen niet meteen over hun ervaringen wilden praten?

Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: 'Divi Past'	Leerling 6: Omdat ze het besef nog niet helemaal hadden en vol met verdriet zaten. Leerling 8: Ze willen er niet aan terug denken. Leerling 31: Misschien voelt het als een vernedering omdat ze eerst uit het machtige Nederland kwamen en zo behandeld zijn. Leerling 33: Omdat het misschien te veel pijn deed om er aan te denken of ze voelden zich schuldig want ze waren Europees in Indonesië.
Niveau 2: 'Generalized Stereotypes'	Leerling 1: Ze zullen waarschijnlijk verder willen met hun leven en niet terug blijven denken aan de verschrikkingen van het verleden. Leerling 4: Omdat ze het eerst moeten verwerken. Het kan natuurlijk een enorm trauma veroorzaken Leerling 5: Dat zorgt ervoor dat ze er weer aan moeten denken. Leerling 13: Ze waren getraumatiseerd en misschien ook bang om wat te zeggen. Leerling 14: Omdat het een heel erg traumatische ervaring was en het eerst zelf moet bezinken tot het persoon zelf. Je zou het het liefst zo snel mogelijk willen vergeten. Al helemaal als je er net van terug bent dan heb je er wel genoeg over gedacht. Leerling 23: Ze hebben heftige trauma's Leerling 25: Vanwege de extreme ervaringen uit die tijd. Hier praat men natuurlijk niet ? over
Niveau 3: 'Everyday Empathy'	Leerling 2: Omdat ze heel veel erge en nare dingen gezien zullen hebben waardoor ze een trauma hebben opgelopen. Het is na een trauma namelijk moeilijk om over je ervaringen en emoties te praten. Leerling 3: Ze waren te traumatisch om te bespreken met mensen die niet begrepen wat ze hadden beleefd. Leerling 7: Het was erg traumatisch, dus dat kan verdrietige en bange gevoelens naar boven brengen. Ook zijn ze misschien bang wat er met ze gaat gebeuren als ze hun ervaring delen. Leerling 9: Te groot trauma nog Leerling 11: Het is waarschijnlijk ten eerste één van de heftigste trauma's die je kan krijgen. Daarnaast is het dan nog zo vers, dus is het niet gemakkelijk om het er over te hebben. Leerling 12: Misschien uit angst, of omdat ze het nog niet verwerkt hadden of omdat hun lichaam zich er echt tegen verzet om die trauma naar boven te halen Leerling 15: Het was een heftige ervaring. Het is altijd moeilijk om je open te stellen en kwetsbaar te zijn als je moet praten over iets vervelends, laat staan als het een hele diepe indruk heeft gemaakt en nog recent is. Leerling 17: Omdat ze getraumatiseerd zijn door wat ze hebben gezien en tijd nodig hadden om dat te verwerken. Leerling 18: Omdat het een traumatische ervaring was geweest en praten de herinneringen weer ophaalt vernederingen in de kampen kunnen ook vervelend zijn om over te praten. Leerling 19: Je hebt misschien moeite om over sommige dingen te praten, omdat ze erg heftig waren. Ook was men bezig met de wederopbouw van hun leven dat door de oorlog vernietigd was en hadden ze geen tijd om er over te praten. Ook wilden ze de oorlog het liefst gewoon achter de rug laten en er niet meer aan denken. Leerling 21: Omdat ze er traumatische herinneringen aan hadden en het

	liever niet opnieuw wilden ‘beleven’ Leerling 22: Omdat het waarschijnlijk super traumatiserend was voor de mensen die hier net uit kwamen ze wouden het waarschijnlijk het liefst vergeten en het er nooit meer over hebben. Leerling 24: Het zullen nog trauma’s zijn die nog te recent zijn gebeurd om er gelijk over te praten. Leerling 26: Ik denk dat ze de trauma zelf nog niet hadden verwerkt wat het erg lastig maakt om je problemen aan andere uit te leggen. Leerling 27: Misschien omdat ze getraumatiseerd waren door hun ervaringen en de tijd nodig hebben om hun ervaringen te verwerken. Leerling 28: Omdat zoiets zwaar traumatisch is en wanneer je het moet vertellen moet je het herbeleven, wat dus pijnlijk is. Leerling 29: Het is een grote en traumatiserende belevenis wat eerst verwerkt moest worden. Leerling 30: Trauma, de ervaringen zijn nog niet goed genoeg verwerkt. Door herinneringen naar boven te halen kloppen slachtoffers dicht. Leerling 32: Ik denk door trauma, veel mensen hadden last van de gebeurtenissen en wilden dit niet terug halen, maar het liefst wegstoppen.
Niveau 4: ‘Restricted Histocial Empathy’	Leerling 10: Omdat dit voor velen een hele heftige en traumatische ervaring geweest moest zijn wat ze eerst goed moeten verwerken. Sommigen hebben familieleden zien overlijden en zijn zelf erg slecht behandeld. Om weer ‘normaal’ te kunnen leven na een lange tijd geen macht te hebben over je eigen leven, moet je eerst denk je trauma goed verwerken. Leerling 16: Ik denk dat ze super getraumatiseerd waren en niet klaar waren om hun trauma te herleven, maar dat ze zich misschien ook schaamden voor dingen die ze moesten doen in die kampen. Leerling 20: Omdat zin Europa iedereen in euforie was door de bevrijding en ze dan het gevoel zouden hebben dat ze de sfeer zouden verpesten. Ook denk ik dat toen mensen nog niet wisten dat de Jappenkampen zo slecht waren dus het alleen maar over de concentratiekampen hadden hierdoor werden de mensen uit Jappenkampen overschaduwd.
Niveau 5: ‘Contextual Historical Empathy’	

Bijlage 2.7: Leerling antwoorden enquête nulmeting

Kun je uitleggen wat historische empathie volgens jou betekent?

35 antwoorden

of mensen zich kunnen inleven in een bepaald tijdperk uit de geschiedenis

je kunnen inleven in de geschiedenis en dan voornamelijk in hoe de mensheid bepaalde gebeurtenissen in het verleden ervaarde

Je als persoon van deze tijd kunnen inleven in de situatie van mensen in een andere tijd en hoe die mensen zich toen voelden.

of je je goed kan inleven in gebeurtenissen en personen in de historie

Je kunnen meeleven in mensen en daarom begrijpen waarom mensen en landen uit de geschiedenis de keuzes maakten die ze maakten.

Het in- en meeleven van de historische gebeurtenissen die in het verleden hebben plaatsgevonden, ookal heb je er zelf niks van meegemaakt.

Historisch empathie betekent het kunnen inleven in iemand van het verleden. Zo kun je beter begrijpen in welke situatie iemand zit en daarmee ook diegene beter begrijpen.

dat je je in kan leven in hoe de mensen vroeger dachten

je kunnen inleven in een persoon uit het verleden

meeleven met slachtoffers van verschillende gebeurtenissen uit de geschiedenis en hun situatie bekijken en onderzoeken

Je kunnen inleven in een persoon uit het verleden.

Je in kunnen leven in mensen die vroeger leefden en in die tijd bepaalde gebeurtenissen hebben meegemaakt.

je inlevingsvermogen in personen van vroeger die het bijvoorbeeld slecht hadden

Het kunnen begrijpen en kunnen inleven in mensen of groepen uit de geschiedenis

Het inleven in een historisch persoon of gebeurtenis

Het vermogen je in te leven in historische context als in wat mensen vroeger hebben meegemaakt in de context van die tijd

eigenlijk niet

Het vermogen om je in te leven in gebeurtenissen uit het verleden.

Het inleven van mensen uit het verleden

Het kunnen mee- en inleven met de slachtoffers van historische gebeurtenissen.

Dat je mee kan leven met mensen die vroeger leefde

De vaardigheid om verschillende historische perspectieven te begrijpen en je daarmee in te kunnen leven.

Op wat voor niveau je de gevoelens van een persoon uit het verleden kan voelen en vooral daar medelijden mee hebben.

Ik de mate waarin je medelijden hebt/ je je in kan leven met het verleden. Denk aan bijvoorbeeld Duitsers die na gaan denken over Joden in concentratiekampen.

Je kunnen inleven in de levens van mensen die vroeger hebben geleid.

nee

inlevingsvermogen in de levens van niet meer levende mensen

Je inleven in hoe iemand in een bepaalde periode zich voelde

Je kunnen inleven in een bepaalde gebeurtenis in het verleden

Het vermogen van iemand om zich in te leven in de omstandigheden in een periode en de manier waarop mensen toen dachten.

Het meeleven met mensen uit de geschiedenis

het bewust zijn van wat er is gebeurd in de geschiedenis en hoe er voor is gezorgd dat jouw leven er nu zo uit ziet. ook het erkennen van fouten die in de geschiedenis zijn gemaakt.

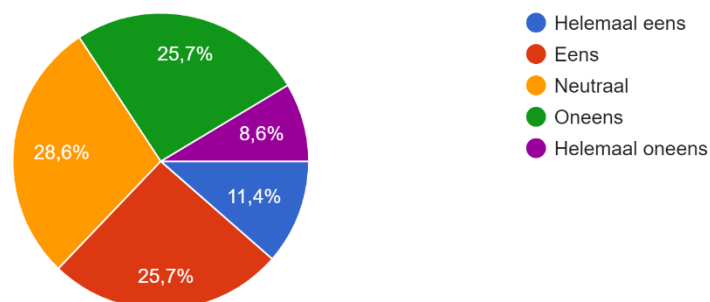
Dat je je als historicus in kunt leven in de mensen die vroeger bepaalde dingen hebben meegemaakt.

de vaardigheid hebben om je in te kunnen leven in de levenservaring van een ander en inbeelden hoe dit zou zijn geweest.

Het inleven van jezelf in een tijd van vroeger en daarbij ook proberen antwoorden te geven zoals iemand van die tijd

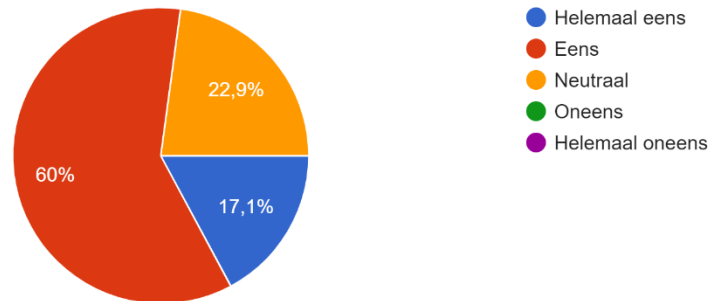
Ik begrijp waarom Japan tijdens de Tweede Wereldoorlog beslist heeft om mensen in interneringskampen te plaatsen in Nederlands-Indië.

35 antwoorden

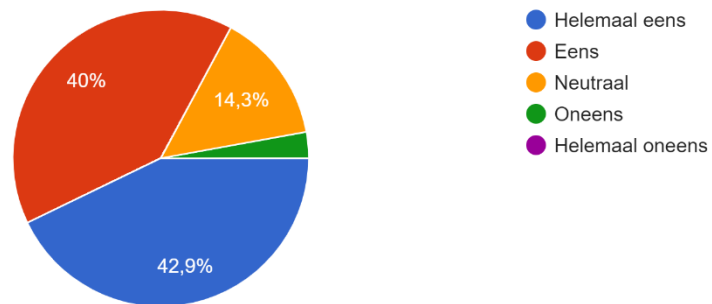
Ik begrijp hoe bredere gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog invloed hadden op het dagelijks leven in de interneringskampen.

35 antwoorden

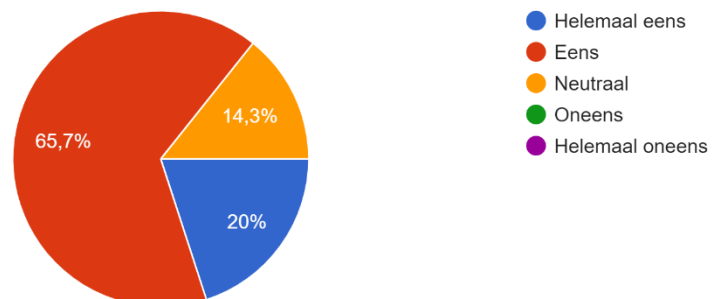
Ik begrijp dat mensen in interneringskampen anders dachten en handelden door de specifieke omstandigheden van die tijd.

35 antwoorden

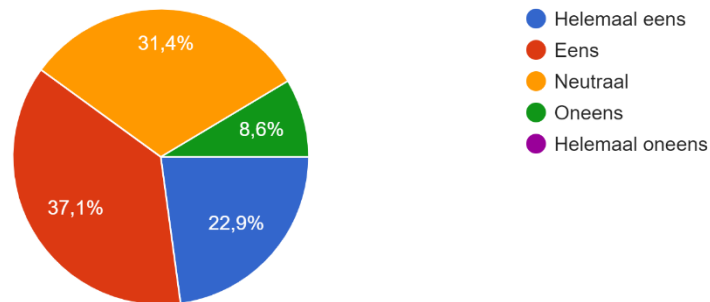
Ik kan de gevoelens en gedachten van een gevangene in een Japans interneringskamp begrijpen.

35 antwoorden

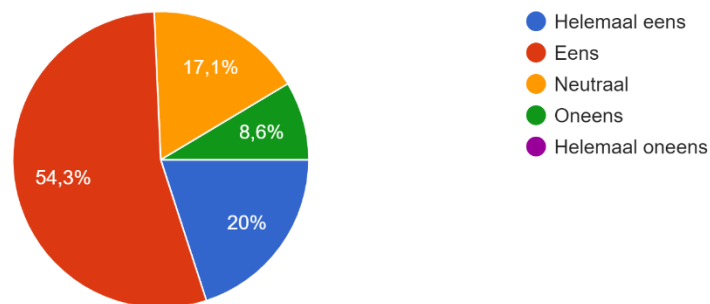
Ik kan me verplaatsen in de onzekerheid en angst die mensen in de kampen dagelijks ervoeren.

35 antwoorden

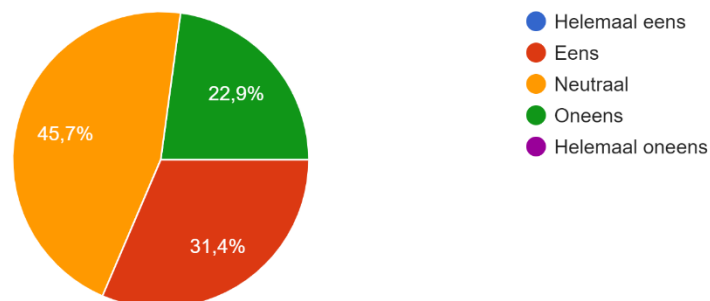
Ik begrijp waarom sommige mensen in de kampen hoop bleven houden, ondanks de moeilijke omstandigheden.

35 antwoorden

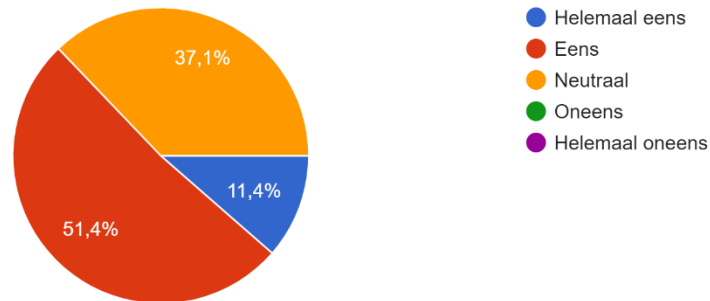
Ik vond het gemakkelijk om me te verplaatsen in de situatie van mensen die in een interneringskamp zaten.

35 antwoorden

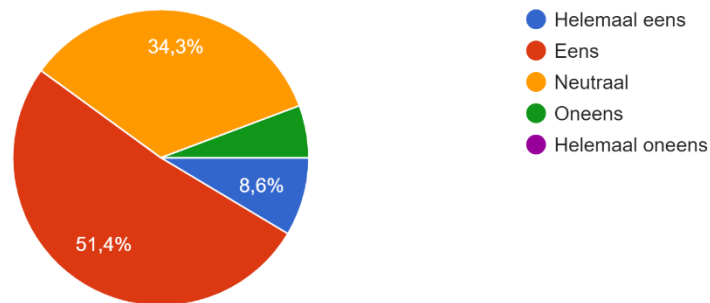
Ik kan me voorstellen dat ik onder dezelfde omstandigheden dezelfde keuzes zou hebben gemaakt als iemand in het kamp.

35 antwoorden

Ik kan de situatie van mensen in de kampen begrijpen, ook als hun keuzes anders waren dan wat ik zelf zou doen.

35 antwoorden

Hoe denk jij dat het inleven in mensen die in een interneringskamp zaten je helpt om het verleden beter te begrijpen?

35 antwoorden

omdat je dan een beter beeld krijgt van hoe het in die tijd ging waardoor je het vanzelf beter gaat begrijpen

als je je inleeft in de mensen die in zo'n kamp zaten kan je je beter inleven in hoe zij dachten en hun handelingen kan je dan ook beter begrijpen. zo snap je de gevolgen en de significantie van bepaalde gebeurtenissen in het verleden beter

Het helpt om te begrijpen, waarom mensen elkaar bepaalde dingen aandoen.

als je begrijpt hoe mensen zich voelden, kan je hun acties en daden beter begrijpen, die uiteindelijk leiden tot gebeurtenissen of bewegingen in de geschiedenis

Ik denk dat in zo'n kamp zitten emoties oproept in mensen die je in veel andere aspecten van de geschiedenis terug ziet, ookal waren het misschien verschillende situaties. Ik denk dat dat helpt met de geschiedenis begrijpen.

Als je je inleeft in de mensen, voel je misschien meer emoties die zij ook op dat moment voelde, waardoor je het verleden en de keuzes ook beter begrijpt/

Omdat de mensen die in een interneringskamp zaten en daar moesten overleven ook een gedeelte zijn van het verleden. Door in hun te kunnen inleven, ga je een stukje verleden en geschiedenis begrijpen.

Doordat je het verhaal hoort van iemand die daar in zat kan je beter begrijpen hoe het daar echt aan toe ging.

begrijp beter hoe onmenselijk de situaties waren

Het helpt om de situatie beter te schetsen

Dan snap je wat er gebeurd is en hoe de mensen in het kamp zich nou echt voelden. Je kan dan begrijpen hoe groot het effect is dat die ervaring op de mensen heeft gehad.

Als je je kan inleven in het leven van mensen die in een interneringskamp snap je beter hoe het in die tijd zat. Je begrijpt beter waarom mensen bepaalde dingen deden.

Wanneer je weet hoe mensen zich voelde kan je hun keuzes die ze wel en niet hebben gemaakt beter begrijpen. De jongen die Hitler had kunnen doodschieten heeft dat niet gedaan omdat hij dat zielig en eng vond, nu denken we "als hij dat had gedaan was de tweede wereldoorlog misschien wel niet of anders verlopen" maar als je kijkt hoe die jongen zich voelde snap je zijn keuze, dat is net zo als bij de mensen in een interneringskamp.

Geen idee, aangezien een interneringskamp maar een klein stuk van het verleden is. Dus ik denk niet dat door alleen te kunnen in te leven in mensen die in een interneringskamp zaten ik het verleden beter begrijp.

Het schetst een breder en persoonlijker perspectief van de periode. Ook kan het doordat het dichterbij komt beter blijven hangen.

Omdat je dan kunt redeneren vanuit die persoon

denk niet dat dat een verschil maakt

Ik denk dat door je in te leven in de situatie waarin mensen zaten die geen macht hadden over hun eigen leven, je beter kan begrijpen wat er daarna gebeurde en hoe mensen zich hebben gevoeld.

Als je begrijpt hoe men zich voelde kan je beter begrijpen waarom men zo handelde

Wanneer jij je inleeft in de mensen die in zo'n kamp zaten, leer je hoe het vanuit het menselijke aspect voelde, en niet alleen hoe het volgens kenners ging. Zo gaat het begrijpen van de situatie wat makkelijker omdat jij je eigen gevoel daarbij zou kunnen gebruiken.

Het schetst een beeld van hoe het toendertijds was

Hierdoor kan je verschillende keuzes van verschillende mensen bekijken en zie je dat er ook meer emotie achter de gebeurtenissen schuilt, niet alleen maar objectieve feiten.

Je snapt eerder de keuzes die bepaalde mensen hebben gemaakt.

Meer medelijden natuurlijk. Het is natuurlijk tragisch dat zoiets gebeurt is en door je in te leven zal je de stof ook beter kunnen leren

Door je in te leven in deze mensen, begrijp je wat er toen gebeurde, wat voor impact het had op mensen, en wat gevolgen daarvan kunnen zijn.

geen idee

om het verleden goed te kunnen begrijpen moet je meerdere kanten horen. Het is een ding om te leren over dit soort kampen, maar om verhalen te horen van mensen die dit zelf hebben meegemaakt is iets heel anders. Het helpt met een gedetailleerder beeld schetsen van de situatie.

Dan begrijp je hoe ze zich voelen en daardoor kan je hun keuzes beter begrijpen

Ik denk dat dit wel helpt. Het is een deel van de geschiedenis die je niet zomaar kan lezen zonder enige emotie of begrip. Zo begrijp je ook beter hoe het was in die tijd, de omstandigheden etc.

Je begrijpt beter wat de mensen vroeger meegemaakt hebben, waardoor je ook begrijpt waarom sommige dingen die nu spelen tot stand gekomen zijn

Om te kunnen inleven begrijp je beter de acties en het impact die deze gebeurtenissen hadden op de mensen en de historische gebeurtenissen die hierna plaatsvonden

omdat je dan weet hoe de gebeurtenissen en handelingen invloed hadden op het individu, in plaats van hoe de handelingen invloed hadden op een hele grote groep mensen. zo weet je hoe handelingen invloed hadden op de mensen en het verleden

Zo kun je ook een subjectieve kant van een breder verhaal ontwikkelen. Wat uiteindelijk eventueel zou kunnen helpen om dingen uit het verleden beter te begrijpen.

bont gezegt is het een primaire bron, die de meest preciese informatie er over kan vertellen die je niet in je schoolboeken vind.

Dan begrijp je beter hoe ingrijpend en heftig de situatie was voor die mensen en begrijp je beter hoe de mensen daarom handelden

Waarom denk je dat het belangrijk is om je in te leven in de ervaringen van mensen die in interneringskampen zaten?

35 antwoorden

om even er bij stil te staan hoe heftig het voor de mensen was

zodat je je beter kan beseffen dat zoiets niet nog een keer mag/kan gebeuren en zodat je je ook beter kan inleven in de oudere generaties

Dan kun je ook beter begrijpen hoe de ervaringen van de mensen in de kampen hen hebben gevormd, waardoor ze zich misschien anders gedragen.

omdat je je dan kan beseffen hoe hun leven is geweest en dat wij blij mogen zijn met ons leven waar we niet te maken krijgen met interneringskampen

Ik denk dat als iedereen dat zou doen het situaties zoals toen zou voorkomen.

Het zijn gebeurtenissen die zo heftig waren, dat we de slachtoffers niet mogen vergeten en dat we stil moeten staan bij wat zij allemaal hebben meegemaakt.

Omdat dit niet vergeten moet worden, want dit was een heftig maar groot deel van de geschiedenis. Om je zo in te leven, kun je je verplaatsen in hun perspectief. Zo kom je ook tot realisatie dat vele mensen dankbaar moeten zijn voor de vrijheid waar ze in leven.

Mensen die die verhalen horen voelen zich vaak geraakt. Hierdoor zou je willen dat niemand dit moet meemaken. als het nog een keer gebeurt dan zijn mensen bang dat zij dit zelf ook meemaken.

voorkomt dat we die fout nog een keer maken

het helpt om de geschiedenis beter te begrijpen en te begrijpen waarom mensen bepaalde acties hebben uitgevoerd

Zo begrijp je dat die mensen erg traumatische dingen hebben meegemaakt, hierdoor kun je je ook realiseren dat wij het goed hebben en gelukkig niet in zo'n situatie zitten.

Omdat het belangrijk is om begrip te hebben in de situatie van mensen, op deze manier kan je meer begrijpen over de keuzes die zij maakten en daardoor zal je ook de geschiedenis beter begrijpen

Precies hetzelfde als de vorige vraag, dan snap je hun keuzes beter en begrijp je de geschiedenis beter.

Dan kan je beter begrijpen waarom ze de keuzes hebben gemaakt die ze hebben gemaakt.

Om tevreden te worden over je eigen leven als je het vergelijkt met hun situatie.

Zo doe je ondanks dat je het niet hebt meegemaakt zelf ervaring op en kun je dit later in zelfde soort situaties gebruiken

vind het niet belangrijk

Door je in te leven in de ervaringen van mensen die in interneringskampen zaten, kan je je realiseren wat er allemaal fout is gegaan en kunnen we erbij stilstaan om in het heden deze misstanden te kunnen voorkomen.

Zodat je niet alleen weet wat men deed maar ook waarom men dat deed

Om te leren hoe het voelde om in zo'n interneringskamp te zitten en de trauma's die daarbij kwamen kijken.

Zodat we de omstandigheden niet vergeten

Zodat je kunt leren van de fouten die anderen in het verleden hebben gemaakt, en zodat er geen herhaling hiervan plaats zal vinden.

Zodat het niet weer gebeurt.

Om er van te leren. Ook zou je zo kunnen bedenken hoe dankbaar je moet zijn met je eigen leven

Doordat je snapt wat er toen was gebeurt, krijg je meer begrip over hoe bijzonder het is dat wij in vrijheid leven. Daarbij begrijp je veel beter wat er in de wereld is gebeurt, en kan je de wereld begrijpen waarin we nu leven.

geen idee

zodat je leert over de dingen die zijn gebeurd en je weet waarom het nooit weer mag gebeuren

Zodat je weet hoe het eraan toe ging in de kampen

Zo besef je hoe goed je het zelf hebt en dat dit ook heel anders kan zijn. Je bent meer dankbaar en de gebeurtenissen die toen zijn gebeurd worden zo niet vergeten.

Zodat je weet dat het in de interneringskampen erg zwaar was en dat je weet dat we moeten voorkomen dat zulke dingen nog een keer kunnen gebeuren.

Je krijgt op sommige dingen andere blikken op onderwerpen en waarom dingen gebeurde.

zodat je ook kan waarderen wat je nu hebt en je kan beseffen dat de geschiedenis zeker niet altijd positief is.

Om te herinneren en te herdenken. Zodat dit soort vreselijke dingen nooit meer gebeuren.

zodat we deze dingen niet vergeten en het lijden van de mensen niet vergeten. En ook zodat wij zelf dit andere mensen niet in de toekomst aan gaan doen

Zodat je weet hoe het was in die tijd en hoe mensen die tijd ervoeren

Bijlage 2.8: Leerling antwoorden lesopdracht primaire bronnen gecategoriseerd volgens de vijf niveaus van Asbhy en Lee

(Tekstbron) vraag 2: Waarom denk je dat de kampbewoners in eerste instantie geloofden dat de oorlog voorbij was?

Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: 'Divi Past'	Leerling 4: Omdat het alwel eerder gezegd was Leerling 12: Omdat het zomaar onverwacht uit het niets kwam Leerling 13: Te mooi om waar te zijn Leerling 28: Omdat het lijkt alsof de vrouw die het zie, vaker zulk soort praatjes heeft.
Niveau 2: 'Generalized Stereotypes'	Leerling 3: Omdat ze heel lang al onzekerheid hadden. Je zit in een soort negatieve emotionele bubbel, dus als je dan iets positiefs hoort, is het bijna niet te geloven. Leerling 6: Omdat ze in onzekerheid leefden en niemand zomaar konden vertrouwen op hun woord Leerling 8: Omdat ze nauwelijks iets mee kregen van buiten de kampen. Leerling 9: Ze hadden geen goede reden om het te geloven. Ze zate nog steeds vast en konden nergens naar toe. Dit zou versterkt worden door de aanwezigheid van de Japanners. Leerling 14: Omdat de Japanners van vijand tot vriend is gegaan. Dat zal heel raar moeten voelen om opeens je gevoelens om te keren en vertrouwen te schenken. Leerling 18: Lang in kamp gewoon dus onzeker Leerling 20: Omdat er al vaker waarschijnlijk als grap wordt gezegd dat er vrede is. Ik denk dat je daarbij ook nog niks kan geloven van de mensen die je vast houden. Leerling 22: Omdat men vast wel vaker (bijvoorbeeld bij kleine overwinningen) heeft beweerd dat de einde van de oorlog nabij is, maar dat dat steeds toch niet gebeurt. Leerling 27: Ik denk omdat het al vaker rond ging dat er vrede was, maar als je dat altijd hoort en het nooit echt is ga je dat ook niet meer geloven. Leerling 29: Omdat zij niet veel meekregen van de wereld buiten het kamp dus konden ze niet door hebben dat ze bezig waren met een bevrijding. Leerling 31: Omdat dat soort dingen vaker gezegd waren. Ook is dat lastig te geloven na al die maanden vastzitten. Leerling 32: Omdat dat vast niet de eerste keer was dat zoiets gezegd werd. Leerling 34: Omdat er de hele tijd bij elke overwinning gehoopt werd dat het voorbij was, maar er nooit echt een einde kwam.
Niveau 3: 'Everyday Empathy'	Leerling 5: Omdat ze jaren lang steeds dezelfde dingen dag in dag uit deden en mogelijk alle hoop hadden laten varen. Ook denk ik dat ze weinig nieuws kregen van de buitenwereld, waardoor het een hele grote verrassing was. Leerling 10: Omdat er natuurlijk al meerdere keren uit hoop en verveling is gezegd of gedacht dat er vrede was. Leerling 11: Zulke praatjes waren al vaker gezegd, maar daar kwam niets van terecht. Ze durfden niet te hopen/ geloven dat het voorbij was. Leerling 15: Ik geloof dat dit dezelfde reden heeft als ik hierboven heb opgeschreven. Na maanden van onzekerheid is het moeilijk te geloven dat er vrede is. Vooral aangezien ze hier hoogst waarschijnlijk hun hele verblijf naar uitgekeken hebben. Het besef dat alles voorbij is zal nog niet helemaal doordringen.

	Leerling 16: Omdat zij blijkbaar al vaker dat soort praatjes horen en denken dat het weer niet klopt. Leerling 17: Omdat mensen wel vaker voor de grap zeiden dat er vrede was, dus ze wisten niet zeker of het dit keer wel echt zo was. Leerling 19: Door die lange onzekerheid, ze waren niet in hun beste staat en waren verward. Ik denk dat dan het horen dat de oorlog voorbij is als schok komt. Leerling 23: Als je al maanden of zelfs jaren in een kamp zit, ver van je geboorteland, dan is plotselinge vrede moeilijk te bevatten. Leerling 25: Omdat ze het kamp niet uit mochten, niemand zagen die niet in het kamp zat of een Japanner was en de Japanners belven het kamp bewaken. Leerling 26: Omdat volgens de bron, de Japanners opeens opnieuw opeens van vijand tot beschermer waren geworden. Moet men dat dan wel geloven, nadat Japan de grote vijand was voor een aantal jaar. Leerling 30: Omdat ze nog werden bewaakt door Japanners en omdat ze niet zo veel informatie kregen. Ook wilden ze niet te veel hoen, voor het geval dat het tegenviel.
Niveau 4: 'Restricted Histocial Empathy'	Leerling 1: Er wordt gezegd "we kennen die praatjes nu wel". Ze zullen dus al wel eerder gehoord hebben dat er vrede was en dan teleurgesteld worden. Leerling 2: Omdat ze heel lang in angst en onzekerheden hebben geleefd, ook was het lange tijd erg onveilig en moest je goed oppassen. Als er dan in een keer wordt gezegd dat er vrijheid is klinkt dat dan eerst te mooi om waar te zijn en zullen de mensen erg sceptisch zijn. Leerling 7: Ik lees in de bron: 'we kennen die praatjes nu wel' Ik denk dat ze het in eerste instantie niet geloofden omdat ze dat al vaker hadden gehoord, maar het nooit daadwerkelijk zo was. Leerling 21: Omdat zij dus al zo lang in onzekerheid leefde. Op gegeven moment kunnen ze dingen veel minder snel geloven. Leerling 24: Ze moesten in de kampen blijven en waren nog afgesloten van de wereld. Ze konden het niet met hun eigen ogen zien. De situatie voor hen was haast onveranderd. Leerling 33: In de bron werd gezegd dat we die praatjes nu wel kennen als iemand roept dat heb vrede is. Hiervan uitgaande kan je stellen dat er vaker wordt gezegd dat het einde van de oorlog nadert, maar er daadwerkelijk niks gebeurt. Leerling 35: Omdat zij dat waarschijnlijk meerdere keren gehoord kregen van mensen die hoop hielden en door bepaalde geluiden of valse informatie het vermoeden kregen dat de oorlog voorbij zou zijn. Ook krijgen ze op dat moment niks mee van het einde van de oorlog, behalve geluiden misschien, omdat zij nog in een interneringskamp gevangen zaten.
Niveau 5: 'Contextual Historical Empathy'	

(Tekstbron) vraag 3: Stel je voor dat jij in het kamp zat op 17 augustus 1945. Je hoort lawaai buiten het kamp, maar weet niet wat er gebeurt. Wat zou je denken? Wat zou je voelen?

Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: 'Divi Past'	Leerling 4: Ik zou me afvragen wat het is. PS ik zou me vol voelen want dubbele porties. Leerling 10: De grenzen van het kamp zouden dan nog nadrukkelijker zijn, als de bevolking er buiten niet eens in oorlog zit. Dan zou ik nog ongewilder voelen. Leerling 13: Dat ik er ook heen zou willen. Leerling 18: Oorlog, angst Leerling 29: Geen idee, want ik weet niet hoe het is om daar te zitten en wat je gedachtes dan zijn, maar ik denk hoop en angst.
Niveau 2: 'Generalized Stereotypes'	Leerling 3: Spanning en angst. Je hebt geen idee dat vrede in zicht is, dus lawaai kan alleen maar iets slechts betekenen. Leerling 8: Ik zou bang zijn en misschien dat er een aanslag was ofzo Leerling 28: Ik denk dat ik te onverschillig zou zijn gemaakt door het kamp om lawaai me iets te boeien. Leerling 34: Ik zou heel benieuwd zijn wat er gebeurt.
Niveau 3: 'Everyday Empathy'	Leerling 1: Het zou gevoelens van hoop opwekken denk ik, maar ook eng. Als ik in zo'n kamp zou zitten zou ik in ieder geval erg benieuwd zijn. Leerling 5: Ik zou heel erg nieuwsgierig zijn naar de oorzaak van het lawaai. Leerling 6: Mij afvragen wat er gebeurd en wat er aan de hand is, maar ook iets van hoop op tekenen van bevrijding Leerling 7: Misschien wel angst, omdat je niet weet wat er gebeurt. Het kan goed zijn, maar ook fout, misschien zijn er wel directe conflicten gaande. Leerling 9: Nieuwsgierigheid vooral, want je weet helemaal niet wat er gaande is. Ik zou veel spanning en zou wel wat adrenaline voelen door het onbekende en door de mogelijke vrijheid die komt. Leerling 11: Ik zou heel nieuwsgierig zijn. Wat gebeurt er daar buiten? Ik zou nog niet durven hopen op vrijheid naar de eerste verandering is klaarblijkelijk wel aan de gang. Ook zou ik verdriet voelen voor het feit dat ik nog steeds geen vrijheid heb en de mensen daarbuiten wel. Leerling 12: Ik zou erg verward zijn er zou bij mij toch iets van hoop ontstaan. Leerling 14: Ik zou zo veel gemixte gevoelens hebben, het kan namelijk iets heel goeds betekenen, maar ook heel slecht. Of het kan ook niets te maken hebben met het kamp. Leerling 15: Ik zou waarschijnlijk angstig zijn. Als je in een interneringskamp zit, is je hele leven als onzeker. Als je onbekende geluiden hoort buiten het kamp zal je vast schrikken, vooral in verband met de oorlog, dus ik zou het eng en onzeker vinden. Leerling 16: Ik zou willen weten wat er aan de hand is, zou het ruzie zijn of juist iets goeds. Aan de ene kant dus hoopvol maar ook bang. Leerling 17: Ik zou denken dat er ergens feest is, maar niet weten waarom. Ik zou hopen dat het met de bevrijding te maken heeft, maar ook weer niet helemaal durven te hopen. Leerling 19: Ik zou nieuwsgierig zijn naar wat er buiten gebeurt, maar ook lichtelijk jaloers omdat ik binnen in het kamp zit. Leerling 20: Ik zou heel nieuwsgierig zijn naar wat er gebeurt en misschien toch wel hoop hebben dat je weg mag uit het kamp. Leerling 21: Ik denk dat ik vooral heel bang zou zijn, dat er iets slechts

	aankomt. Maar op hetzelfde moment ook best nieuwsgierig naar wat er aan de hand was. Leerling 22: Ik zou bang zijn. Ik zou denken dat mensen elkaar aan het ophitsen waren om het kamp binnen te stormen. Leerling 23: Ik denk dat het iets van onrust zou veroorzaken bij mij. Daarnaast denk ik ook juist dat het iets van hoop zou geven, omdat er tenminste iets nieuws gebeurt. Leerling 24: Ik zou benieuwd zijn, ik wil weten wat het is, maar wellicht zou ik ook angstig zijn omdat ik het niet kan plaatsen. Leerling 27: Ik zou denken dat we bevrijd zouden worden, maar het zou me ook wel angstig maken. Leerling 30: Ik zou denken dat er iets bijzonders aan de hand was, maar niet weten wat. Ik zou me opgelaten en nerveus voelen. Leerling 31: Angst je weet niet waar het geluid vandaan komt. Het zou erg negatief maar ook positief kunnen zijn. Leerling 32: Ik zou me afvragen wat het geluid is en of je eindelijk bevrijd zal worden na al die tijd. Leerling 33: Ik zou nieuwsgierig zijn, maar geen specifiek gevoel hebben, omdat ik het lastig in te schatten vind.
Niveau 4: 'Restricted Histocial Empathy'	Leerling 2: Ik zou wellicht denken dat ik gered zou worden en dat er mensen zijn gekomen om ons te bevrijden ik zou hoop voelen, maar ook angst in het geval dat blijkt dat het niet waar is. Leerling 24: Oorlog tussen de Japanners en Indonesiërs, waarna ik misschien zou hopen dat ik binnenkort eindelijk vrij zou zijn. Leerling 26: Spanning, angst en onzekerheid. Want op dat moment zou ik niks kunnen waarnemen en alleen geluid kunnen horen, volgens de bron. Dit zorgt dus voor nog meer angst, spanning, etc. Leerling 35: Ik denk dat ik heel nieuwsgierig zal zijn en misschien een gevoel van hoop en mogelijkheden van vrede krijg omdat ik onbekende geluiden hoor die eerder niet te horen waren. Ik zou ook meer alert zijn wat als er in het dagelijks leven niet veel gebeurt in het kamp, zou ik waarschijnlijk de aandacht te krijgen van nieuwe geluiden.
Niveau 5: 'Contextual Historical Empathy'	

(Tekstbron) vraag 4: Wat vind jij van het feit dat veel kampbewoners de Indonesische onafhankelijkheidsverklaring ‘belachelijk’ vonden? Hoe helpt dit inzicht ons om beter te begrijpen hoe mensen dachten in die tijd?

Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: ‘Divi Past’	Leerling 1: Ik snap het wel (denk ik) maar ben niet goed genoeg ingelezen om dit te beantwoorden. Leerling 4: Ik vind dat het een mooi voorbeeld is van hoe mens destijds dacht. Leerling 8: Ik vind dat raar, het lijkt me logisch dat zij onafhankelijk willen zijn na al die jaren. Leerling 13: Het laat zien hoe die mensen in die tijd dachten. Leerling 18: Ze vonden het onzin Leerling 27: Mensen vonden het belachelijk omdat ze het niet konden geloven. Leerling 28: Ik begrijp het wel, hoe kan Nederland zoiets toestaan dat glorie van je land valt neer. We ween hoe ze dachten. Leerling 29: Ik denk da ze het als kolonie ook goed vonden, nu moesten ze ineens alles zelf regelen. Leerling 33: Ik vind het best bijzonder dat mensen die belachelijk vonden, omdat we zelf net hebben meegemaakt dat iemand onze vrijheid inperkt. Leerling 34: Mensen vonden het zwaar om te juichen terwijl er allemaal mensen zijn overleden en een trauma hadden.
Niveau 2: ‘Generalized Stereotypes’	Leerling 3: De mensen toen zagen de Indonesische bevolking als ‘minder’ Leerling 5: Raar, ze dachten waarschijnlijk dat alle Indonesiërs blij waren om bij Nederland te horen, maar dat waren ze dus niet. Leerling 6: Dat ze het ook wel prima vonden omdat Hollands gelag en de oorlog voor dit alleen maar belachelijk vonden. Leerling 12: De Nederlanders vonden dat het land bij hun hoorde en vonden de onafhankelijkheid dus belachelijk. Leerling 16: Ik snap het wel, er werd geen aandacht aan geschonken. Leerling 21: Ze geloofden niet dat de Indonesische mensen de Nederlanders konden verslaan. Leerling 22: De Nederlandse kampbewoners namen de idealen doelen en de strijd voor onafhankelijkheid van de Indonesiërs niet serieus, omdat zij hen nog beschouwden als primitieve samenleving. Leerling 24: Ik begrijp het wel omdat als ik het goed heb veel van de kampbewoners Nederlands waren. Zij zullen dat wel raar gevonden hebben misschien net zo raar als Nederlanders uit Nederland. Misschien was gedachtengoed uit die tijd dan niet zozeer gebaseerd op eigen ervaring, maar op de grote groep diens mening. Leerling 31: Omdat ze vonden dat de Nederlanders zo erg mishandeld waren dat ze het niet verdiende om een eigen land te krijgen en onafhankelijk te worden. Leerling 32: Omdat ze nog in de kampen moesten blijven en de Japanners gingen van vijand naar beschermer Leerling 35: De kampbewoners waren (meestal) Nederlanders die voor de Japanners de machthebber in Indonesië waren. In die tijd waren veel koloniën dus was er van onafhankelijkheidsverklaring niet veel sprake.
Niveau 3: ‘Everyday Empathy’	Leerling 2: Ik snap het wel, want ze zijn gewend om een kolonie te zijn en dan is het raar als je opeens onafhankelijk bent. Dit helpt om de gedachten van de mensen toen beter te begrijpen omdat dit een goede situatie schets. Leerling 7: Misschien omdat ze niet onafhankelijk wilde worden, maar

	gewoon alleen wilde stoppen met die onnodige interneringskampen Leerling 9: De Nederlanders voelden zich nog steeds superieur naar mijn mening en dachten vonden vast zeker nog dat het gebied van hun was. Het is een achterhaalde manier van denken vind ik, maar begrijp het wel. Leerling 17: Ze wisten niet wat er dan met hun zou gebeuren als Indonesië onafhankelijk werd, en waren misschien onzeker over de toekomst. Leerling 19: De mensen in die tijd dachten negatiever over de Indonesische bevolking. Mensen uit het kamp voelden zich beter dan de Indonesische bevolking. Ik vind dit gek, omdat iedereen vrijheid verdient. Leerling 20: Ze denken misschien dat het toch niet echt is en ze zo weer terug de kampen in moeten. Leerling 23: Ze zagen Indonesië echt als een onderdeel van Nederland. Met het perspectief van nu is het raar, maar in die tijd waren koloniën veel normaler. Leerling 35: Dat laat zien dat mensen dachten dat zij nodig zouden zijn om Indonesië te besturen en dat ze dat niet zelf konden. Leerling 26: Ik heb niet zozeer een directe mening hierover, maar ik ben wel voor de onafhankelijkheidsverklaring, dus eigenlijk wel een mening. Dat sommige mensen dat belachelijk vonden zorgt voor een nieuw perspectief/ standpunt/ Wat je als buitenstaander meer inzicht geeft van wat er speelde in die tijd. Leerling 30: In hun hoofden was het een onderdeel van Nederland en hadden de Nederlanders alles nog onder controle. De mensen in die tijd voelden zich superieur boven het normale volk.
Niveau 4: 'Restricted Histocial Empathy'	Leerling 10: Nederland zullen gedacht hebben dat de Indonesiërs bij lange na niet sterk genoeg waren om de Japanners te verdrijven. Op zich snap ik dat wel als in het kamp jouw leven feitelijk stil heeft gestaan. Leerling 14: Omdat het vertrouwen in de Japanners heel gevoelig lag en opeens plotseling veranderde. Dat is niet eenvoudig om je aan te passen. Nu weten we dus dat er tijdens de verklaring van vrijheid niet overal blijdschap was, ook omdat vele mannen waren overleden. Leerling 15: Het feit dat ze de onafhankelijkheidsverklaring 'belachelijk' vonden toont aan dat ze hier geen vertrouwen in hadden, zoals ook in de tekst wordt gezegd: Straks zullen onze mannen daar wel gauw een einde aan maken, werd gezegd. Dat er vaak lacherig over werd gedaan.
Niveau 5: 'Contextual Historical Empathy'	Leerling 11: Begrijpelijk, het zit in de cultuur van de opgesloten mensen dat ze Nederland superieur vinden, ze geloofden niet dat Hollands zijn niet de enige en beste optie was. Het inzicht hierbij zorgt er ervoor dat handelingen en keuzes mensen maakten beter te begrijpen zijn. Cultuur is aangedaan en veranderen ook de hele tijd, het is dus begrijpelijk dat ze anders erover voelden dan de aanhangers van Soekarno en Hatta.

(Beeldbron) vraag 2: Hoe denk je dat vrouwen zich voelden als zij urenlang moesten blijven staan in de brandende zon of regen?

Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: 'Divi Past'	Leerling 4: Niet echt Leerling 13: Dat ze het heel warm of kouden hadden Leerling 18: Ja verveling en dorstig. Leerling 34: Minder fijn
Niveau 2: 'Generalized Stereotypes'	Leerling 8: Voorschut en achtergesteld. Alsof ze minder waren. Leerling 9: Miserabel, waarschijnlijk haalden ze momenten dat ze liever dood wouden gaan dan nog een minuut blijven staan. Leerling 10: Boos, vermoeid en hopen dat niemand onwel waarschijnlijk. Er zullen vooral de eerste paar keer veel opstandige gedachtes rond geweest zijn. Leerling 27: Ik denk dat je op zo'n moment het liefst dood wilt. Leerling 3: Ik denk dat ze dat helemaal niet fijn vonden.
Niveau 3: 'Everyday Empathy'	Leerling 1: Boos, verslagen, moe en vooral negatief. Leerling 2: Vernederd, moet, verdrietig, pijn, vermoeid, boos, oneerlijkheid Leerling 5: Uitgeput, ook door de gebukte houding is hete extra vermoeiend. Leerling 6: Moe en slecht en ze kregen misschien wel zonnesteken en konden hierna denk ik nog moeilijk hun werk verder verrichten. Leerling 7: Ik kan het mij niet voorstellen hoe naar dat zou moeten zijn. Ik denk dat zij zich nog vervelender benauwder, draaieriger zouden voelen. Leerling 11: Waarschijnlijk voelden zij zich neergeslagen, verdrietig, vermoeid. Soms ook wel ? niet alleen maar de bewakers maar ook de vrouwen om hen heen. Leerling 12: Erg vermoeid en ook gefrustreerd vooral als ze niks hebben gedaan. Leerling 14: Ik kan me het nauwelijks inbeelden, omdat het me zo intens heftig lijkt, als überhaupt met deze houding staan is al vreselijk, laat staan in de volle zon of regen. Ik denk da ze zich heel vermoeid gaan voelen, niet alleen fysiek maar ook mentaal Leerling 16: Niet comfortabele, boos, bang, verdrietig, pijn hebben ze dorst en ze verbranden ook onderdanig tegen hun wil in. Leerling 19: Niet goed, het is erg zwaar om urenlang te staan. Dit moet verschrikkelijk zijn geweest. Leerling 20: Verschrikkelijk fysiek en mentaal zou dat vast erg pijn doen. Leerling 21: Echt heel slecht, als je de persoon bent die het foutje had gemaakt voel je je heel erg schuldig tegenover de groep. Leerling 24: Vernederd en uiteindelijk ook heel moe Leerling 25: Slecht, pijnlijke voeten en benen, soms verbrand soms doorweekt en koud. Leerling 26: Uitgeput, zowel fysiek en ook mentaal/psychisch Leerling 28: Moe en vernederd Leerling 29: Vernederd en uitgeput en pijnlijk Leerling 30: Moe en uitgeput, last van hun rug, ongeduldig tot de tijd voorbij was, verveeld door hoe lang het duurde. Leerling 31: Fysiek en mentaal uitgeput Leerling 32: Ik denk uitgeput en vermoeid en geïrriteerd
Niveau 4: 'Restricted Histocial Empathy'	Leerling 3: Heel zwaar, maar ze wisten dat het moest, omdat de straf anders erger werd .ik denk dat ook veel vrouwen op wouden geven omdat het niet vol te houden was.

	Leerling 15: Ik denk dat dit een verschrikkelijke ervaring was. Niet alleen omdat het fysiek uitputtend was, maar ook omdat het mentaal een grote tol vergde. Deze praktijk komt op mij over als een fysieke en psychologische marteling, dus ik kan me voorstellen dat ze het niet bepaald goed hadden. Leerling 17: Ik denk dat ze erg moe waren en veel pijn hadden en dat ze ook verdrietig waren om deze situatie in de kampen en dat ze bang waren dat er één iemand omviel voor de consequenties daarvan. Leerling 35: Ik denk dat zij zich vernederd en machteloos voelden omdat zij gedwongen waren dit te doen en anders zou hun leven op het spelen komen te staan. Dit zal voor hen fysiek heel zwaar zijn geweest omdat dit heel uitputtend lijkt voor de benen, maar ook mentaal zwaar omdat ze geen keus hadden en opeens niet meer vrij?
Niveau 5: 'Contextual Historical Empathy'	Leerling 22: Ontzettend uitgeput. Urenland recht op staan lijkt me al vervelend, laat staan gebukt. Ook was de leefsituatie in de kampen al best zwaar, dus ik denk dat zo lang gebukt in de hete zon staan echt vreselijk was, zeker als je zelf niets hebt gedaan. Leerling 23: Moederloos, als je ook niet weet hoe lang de gezaghebbers je daar laten staan. Op een gegeven moment hebben ze lamme benen en doet alles pijn en moet je daar uren zonder reden staan. In de zon lijkt me het ergst, omdat je ook verbrand.

(Beeldbron) vraag 3: Stel je voor dat je een gevangene bent in het kamp, en je ziet een groep vrouwen als straf gebukt staan. Wat zou je doen of denken?

Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: 'Divi Past'	Leerling 13: Dat het gek is dat dat moet Leerling 18: Kan niet echt iets doen zou zielig.
Niveau 2: 'Generalized Stereotypes'	Leerling 4: Ik zou verder werken en denken dat het een wrede straf is. Leerling 24: Ik denk niet dat ik heel veel zou kunnen doen, ik zou het wel opmerkelijk vinden en ook wel een beetje raar. Leerling 25: Laat ik maar de regels volgen, ik wil niet zo staan. Leerling 28: Dat je je maar beter aan de regels kon houden Leerling 32: Ik zou het een heel gek gezicht vinden maar me er niet zo mee bemoeien.
Niveau 3: 'Everyday Empathy'	Leerling 1: Ik denk dat wat ik zou gaan denken, precies is wat de mensen die de straf opgeven willen dat ik denk. Ik zou gehoorzamen en bang zijn. Leerling 5: Ik zou boos worden op de Japanners, maar ik zou niet durven in te grijpen je kon moeilijk tegen de kamp bewakers ingaan. Leerling 6: Ik zou alleen niet zomaar iets doen, want dan wordt je ook gestraft of misschien nog wel erger. Ik zou denken dat dit niet oké is en dat er snel iets tegen gedaan moest worden. Leerling 7: Ik zou het heel erg vinden, maar ik weet niet of ik zou ingrijpen, omdat ik bang zou zijn dat ik zelf ook gemarteld zou worden. Leerling 8: Ik zou wel schrikken maar iets doen heeft geen zin want dan moet je er waarschijnlijk bij gaan staan. Leerling 19: Ik zou de straf wel uitzitten, omdat ik niet nog meer straf wil. Ik zou het wel heel zwaar vinden, fysiek en mentaal. Leerling 20: Ik zou bang zijn, dat als iemand iets fout doet, dat ik daar ook zou moeten staan. Leerling 21: Ik zou het verschrikkelijk vinden, want je ziet waarschijnlijk dat ze pijn lijden. Leerling 26: Ik zou waarschijnlijk erg over de straf denken als deze is opgelegd. Verder zou ik me er niet te veel mee bemoeien, want zelf hoe ik geen kogel door mij heen. Leerling 27: Veel kan je denk ik niet doen, maar ik zou wel medelijden hebben en me afvragen wat ze hadden gedaan. Leerling 29: Met je medekampers denken over verzet en als de vrouwen klaar zijn hun helpen en steunen. Leerling 30: Ik zou erg blij zijn dat ik het zelf niet hoeft te doen en ik zou weglopen. Ik zou medelijden met ze hebben ik zou hopen dat het mij nooit zou overkomen. Leerling 33: Ik zou medeleven hebben voor die vrouwen, maar ik zou niet opstaan tegen de Japanners, omdat dat alleen maar voor meer problemen zou zorgen. Leerling 34: Ik zou eerst niet begrijpen wat ze doen, maar als ik het door heb zou ik er denk ik niks tegen doen want ik kan ook niks doen straks moet ik er nog bij gaan staan.
Niveau 4: 'Restricted Histocial Empathy'	Leerling 2: Ik zou heel erg medelijden met hun hebben, maar me wel gedeisd houden omdat ik niet hetzelfde zou willen doen. Het zou mij waarschijnlijk ook wel afschrikken om iets doms te doen, omdat ik niet gestraft zou willen worden. Leerling 3: Ik zou het natuurlijk verschrikkelijk vinden, maar ik zou er niks aan doen om dat ik weet dat ik geen kans heb en dat dat het alleen maar erger zou maken . Leerling 9: Ik zou eerst medelijden hebben maar ook weer blijdschap dat ik zelf er niet tussen sta. Maar als ik deze straf kreeg zou ik niet willen

	ruilen met iemand omdat ik hun dit niet zou willen aandoen. Leerling 10: Wederom veel opstandige gedachtes, maar vast ook ergens bang van: ‘wanneer zou ik daar moeten gaan staan?’ Ik zou waarschijnlijk dus wel braver de regels gaan volgen. Leerling 11: Ik zou het nooit zolang uit kunnen houden, maar ik weet dat mijn bemoeienis niks zou betekenen en de straf waarschijnlijk nog langer zou duren. Ik zou verder lopen met een zwaar gevoel. Leerling 12: Ik zou vooral medelijden hebben, maar ik kan er niks tegen doen omdat ik zelf ook een gevangene ben ergens ben ik misschien wel blij omdat ik het niet ben. Leerling 14: Ik denk dat ik niks zou en kan doen, omdat ik geen verschil zou kunnen maken in een positieve manier .Wat ik me voorstel is dat op het moment dat ik iets zou proberen (ze te helpen) dat ik er dan bij wordt gezet. Dat zou niemand helpen. Leerling 16: Niks, als ik er wat aan doe krijg ik straf en er is niks wat ik zou kunnen doen om het minder erg te maken, ik zou het juist alleen maar erger maken. Leerling 17: k zou willen ingrijpen om te zorgen dat deze straf niet meer gebruikt wordt, mar ik zou niet durven ingrijpen uit angst voor wat voor straf de Japanners mij zouden geven voor tegen hen in gaan. Leerling 22: Ik zou denken: ik wou dat ik ze hiervan kon verlossen, maar tegelijkertijd weten dat ik eigenlijk niets kan doen uit verzet, zonder dat het effect heeft op mij en dat als ik zou verzetten zowel ik als de andere vrouwen zwaar gestraft worden. En ook zou ik bang zijn voor de Japanners. Leerling 23: Ik zou het een naar beeld vinden, maar ik denk niet dat ik iets zou doen, omdat daarmee zorg ik ervoor dat anderen samen met mij ook worden gestraft. Ik denk niet dat ik veel kan doen. Leerling 31: Ik zou schuilen en niks verkeerd proberen te doen. Ik zou niet ingrijpen omdat ik geen kans zou maken tegen heel veel bewapende soldaten. Leerling 35:”Als dit de eerste keer is zou ik heel erg schrikken. Iemand wordt zo erg mishandelend, en je ziet iets wat je eerder niet mee hebt gemaakt. Ik zou ook veel meer alert zijn op wat ik altijd ? het daar ben uit angst voor dat hetzelfde bij mij zou gebeuren.
Niveau 5: ‘Contextual Historical Empathy’	Leerling 15: Ik zou na een tijd waarschijnlijk nieuwsgierig zijn. Eerst zou ik bang zijn voor deze straf, en dat gevoel zou blijven, maar als je er een lange tijd aan gewend bent zal je waarschijnlijk nieuwsgierig worden naar de rede erachter. Zouden ze verzet hebben of zich hebben misdragen?

(Beeldbron) vraag 4: Wat zegt dit verhaal over het dagelijks leven in interneringskampen?

Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: 'Divi Past'	Leerling 13: Dat er rare dingen gebeurde die eigenlijk niet konden. Leerling 18: Dat het niet aan Leerling 33: Dat het een hel moet zijn geweest. Leerling 34: Dat het niet heel leuk was en veel regels gevolgd moesten worden.
Niveau 2: 'Generalized Stereotypes'	Leerling 1: Slechte dingen. Deze straf is zo buitenaards gemeen in mijn mening, dat het niets goed kan zeggen over de rest. Leerling 8: Dat het geen pretje was en er heftig aan toe ging. Leerling 10: Het laat zien wie de baas was en hoe zwaar het leven nou echt was. Ook laat het zien dat het werk wat verricht werd niet relevant genoeg was om geen urenlange pauzes te nemen. Leerling 14: Dat niks door de beugel kan op deze kampen en dat de mensen zwaar verwaarloosd werden voor kleine dingen. Leerling 15: Dat verhaal laat zien dat iedereen op elk moment van de dag waarschijnlijk in spanning leefde. Je durfde zelf niets fout te doen maar je was echt altijd bang dat iemand anders zich zou misdragen zodat jij werd gestraft. Op een gegeven moment zouden de meeste tegen elkaar opgezet worden. Leerling 22: Dat het ontzettend zwaar was. Leerling 26: Dat het een extreme toestand was, geen respect voor de Japanners en hun gezag lang in het vaandel stond. Dat ging dan ten koste van de Indonesiërs. Leerling 30: Dat het best wel zwaar en dat ze gehoorzaam moeten zijn, ook zegt het dat ze niet goed behandeld werden. Hun dagen waren lang en saai zeker als ze deze straf kregen.
Niveau 3: 'Everyday Empathy'	Leerling 2: Het laat zien dat mensen het erg zwaar hadden en dat de Japanners heel erg streng waren. De gevangene moesten goed luisteren en zich gedeisd houden. Leerling 3: Dat het vreselijk was, erger dan mensen dachten. Het was eigenlijk niet uit te houden hoe mensen behandeld werden niet voor te stellen. Leerling 4: Dat het vreselijk was en dat het heel duidelijk was dat de Japanners de baas waren. Leerling 6: Dat het zomaar is en dat je vaak wordt gestraft in slechte omstandigheden zonder daar zelf iets tegen te kunnen doen. Leerling 7: Dat het geen pretje was daar in die kampen. Je werd niet direct gemarteld, maar zo voelde het wel lijkt me. Leerling 12: Erg vermoeiend en oneerlijk, maar dus ook erg streng Leerling 16: Dat ze verschrikkelijk en onmenselijk behandeld werden. Ze hadden het zwaar. Leerling 19: Dat het leven erg zwaar was, de leiding was streng en de straffen ook. Bij één fout werd iedereen gestraft. Leerling 21: De Japanners waren heel streng en het dagelijks leven was niet makkelijk. Ze werden collectief gestraft voor een klein foutje van één iemand. Ik kan me voorstellen dat zij de hele tijd bang waren. Leerling 23: Constante spanning naast de slechte omstandigheden, omdat je ook op elk moment zonder iets te doen kon worden gestraft. Leerling 24: Dat het heel streng was en dat je foute acties hele grote consequenties hadden. Leerling 27: Dat het er hard aan toe ging en ze erg streng waren, meer een soort marteling. Leerling 28: Hoe zwaar, onterecht en ronduit vreselijk het is.

	Leerling 29: Dat het verschrikkelijk was en er geen vrijheid was Leerling 31: Dat heel streng was en heel zwaar zowel mentaal als fysiek Leerling 32: Dat het erg zwaar was en dat de Japanners zeker weten de macht hadden.
Niveau 4: 'Restricted Histocial Empathy'	Leerling 5: Dat het er erg zwaar was en dat je erg makkelijk een straf opgelegd krijgt. Ook als je onschuldig was. Leerling 9: Dat het onmenselijk omstandigheden waren en er een duidelijk machtsverschil was en dat niks eerlijk was. Leerling 11: Het was niet minder zwaar dan mannelijke kampen. Vrouwen werden fysiek en psychologisch op de proef gesteld. Het was een zwaar en vermoeiend leven, waarschijnlijk straffen willekeurig en zonder enige aanleiding zouden straffen worden uitgedeeld. Leerling 17: Dat dat leven heel zwaar en niet menselijk was, vaak zonder reden werden mensen zo slecht behandeld. De machtsverhoudingen in de kampen zij heel sterk, waardoor gevangen bijna geen rechten hebben. Leerling 20: Dat je als groep werd gezien en dat als iemand iets fout deed de hele groep en zware straf kreeg. Leerling 24: Dat als je de regels niet goed volgde, je gestraft wordt wat vaak fysiek zwaar is. Leerling 35: Dat mensen in de kampen echt machteloos waren en de Japanners duidelijk wilden maken dat ze de macht hadden over hen en ook dat de bezetters niet bang waren om de gevangene hard te straffen en niet veel gaven om de gezondheid van de gevangene.
Niveau 5: 'Contextual Historical Empathy'	

(Object) vraag 2: Hoe denk je dat het meisje zich voelde toen ze ontdekte dat er sieraden in de beer verborgen zaten.

Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: 'Divi Past'	Leerling 4: Verassend en bang Leerling 5: Ik denk blij, want sieraden zijn altijd leuk. Ook opgelucht dat ze de oorlog overleefd hebben, omdat zij steeds op de beer ging zitten. Leerling 6: Een beetje in de maling genomen, omdat haar moeder dat wel aan haar had mogen vertellen. Leerling 10: Ik denk dat ze wel begripvol was richting haar moeder maar dat ze ook de waarde van de sieraden niet helemaal begreep en zich dus afvroeg wat voor nu het had om die sieraden hier mee te nemen Leerling 13: Verbaasd. Leerling 18: Schuldig. Leerling 21: Verbaasd, maar wel heel blij
Niveau 2: 'Generalized Stereotypes'	Leerling 8: Alsof ze iets erg geheims aan het doen was maar wel dat de moeder haar leven beetje op het spel zet. Leerling 27: Ik denk dat ze er een beetje van schrok. Leerling 33: Dat ze gebruikt werd om kostbare spullen voor iemand aner te bewaren. Ze voelde zich misschien wel verraden, omdat ze de beer als liefdadigheidscadeau zag.
Niveau 3: 'Everyday Empathy'	Leerling 1: Ik zou mij wel trots voelen op mijn moeder en ook wel echt verbaasd zijn. Leerling 7: Ik denk dat ze schrok en het ook spannend vond om die beer nu bij haar te moeten dragen. Leerling 9: Geschrokken en vol met paniek, want straks zien de Japanners het en wordt het afgepakt en worden alle vrouwen waarschijnlijk gestraft. Leerling 11: Verbaasd dat er überhaupt sieraden in zaten. Waarschijnlijk ook verdrietig dat hun moeder niets had gezegd tegen haar. Leerling 16: Verbaasd, zij dacht waarschijnlijk dat het gewoon een leuke beer voor har was. Ze begreep denk ik wel waarom haar moeder het had gedaan. Leerling 19: Ze was verbaasd denk ik, dat zij op zoiets kostbaars moest letten. Ze zal zich ook verantwoordelijk hebben gevoeld. Leerling 20: Verbaasd en het gevoel dat ze nu meer verantwoordelijkheid voelt. Leerling 22: Dat ligt er aan hoe oud ze was, maar ik denk enigszins geschrokken, omdat ze zelf helemaal niet door had hoe kostbaar de beer echt was. Leerling 23: Blij dat de sieraden er nog waren, maar ook bezorgd dat de Japanners het vinden. Leerling 24: Ik denk dat ze wel geschrokken zal zijn geweest, maar dat ze het ook wel begrepen zou hebben waarom die sieraden er in zaten. Leerling 25: Verbaasd, maar ook fijn, aangezien ze eindelijk wist waarom ze op de beer moest gaan zitten. Leerling 26: Rijk en vermogend natuurlijk. Nee het meisje was misschien wel verbaasd en juist extra gespannen omdat zij nu zelf wist wat voor geheim zij met zich meedroeg. Leerling 28: Als of er iets groots aan haar geopenbaard was en misschien een beetje bang Leerling 29: Misschien voorgelogen omdat het niet om de beer ging maar om de sieraden en ze riskeerde een harde straf zonder dat te weten. Leerling 30: Verbaasd en verrast, maar ze voelde zich denk ik ook bedrogen door haar moeder dit niet verteld had.

	Leerling 34: Ik denk dat ze eerst dacht van wat hoe kon dit en daarna wel slim vond wat haar moeder had gedaan.
Niveau 4: 'Restricted Histocial Empathy'	Leerling 2: Ik denk dat ze heel erg verbaasd was dat er opeens sieraden in haar knuffelbeer zaten, wellicht voelde ze zich ook verantwoordelijk omdat haar moeder haar hiermee had toevertrouwd. Leerling 3: In de war, maar na goed denken ze snappen waarom ze er zo goed op moest letten misschien voelde ze nu ook wel druk, om het niet kwijt te raken. Leerling 12: Een beetje verraden misschien? Omdat haar moeder het niet aan haar had verteld, maar ook wel trots omdat haar moeder haar vertrouwt met dierbare spullen. Leerling 14: Ik zou hebben overwogen of het niet een groot risico mee brengt tegenover je dochter. Als die sieraden in die beer gevonden worden kan het zo zijn dat ze de dochter de schuld geven. Leerling 17: Ik denk dat ze voelde dat ze een grote verantwoordelijkheid voelde om de beer nog beter te beschermen, niet alleen voor haar eigen belang maar ook voor de kostbare dingen van haar moeder. Leerling 31: Gechoqueerd en misschien wel bang, want als de bewakers er achter zouden komen heeft ook zij een probleem. Gechoqueerd dat ze al die tijd die sieraden bij zich had. Leerling 32; Ik denk een beetje verbaast, maar daardoor begreep ze wel waarom ze telkens op de beer moest gaan zitten als de Japanners kamen. Leerling 34: Ik denk dat zij heel erg verbaasd was omdat ze geen idee zou hebben dat zulke kostbaarheden in haar knuffel zaten. Ook denk ik dat zij nu beter begreep waarom die beer altijd goed verstopt moest worden voor de Japanners.
Niveau 5: 'Contextual Historical Empathy'	Leerling 15: Ik kan me voorstellen dat ze verbaas was als je al die tijd geen vermoeden hebt gehad dat je beer sieraden bevat, zal het vast als een beetje een schok komen. Vooral aangezien Paula deze beer als lang had en hij waarschijnlijk waardevol voor haar was.

(Object) vraag 3: Stel je voor dat je de moeder van dit meisje bent. Welke overwegingen zou je hebben gehad toen je besloot de sieraden te verstoppen?

Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: 'Divi Past'	Leerling 12: Misschien begraven of in de muren etc. Leerling 18: Niemand gaat in beer kijken. Leerling 31: Of het wel veilig zal zijn voor het kind ,maar ze had gekozen voor het geld.
Niveau 2: 'Generalized Stereotypes'	Leerling 1: Sieraden hebben natuurlijk financiële en emotionele waarde. De moeder zou ze niet kwijt willen en hoewel ze de makkelijke optie vast overwogen zou hebben, is ze daar niet voor gegaan. Leerling 2: Of het daar wel veilig was, of het meisje de beer niet kwijt zou raken of de beer niet zou worden afgepakt en of het daar stevig in zat. Leerling 3: Het is een heel groot risico en je laat de sieraden uit handen. Het is een keuze die ze toen moest maken, maar veel anders kan ze niet doen. Leerling 4: Dat je kinderen gestraft of zelfs vermoord kunnen worden als ze gevonden werden. Leerling 6: Of mensen er achter zouden komen en of de beer wel het beste plek was om de sieraden te verstoppen. Leerling 8: Of ik het zou proberen of niet want als het gevonden werd dan kon het nare gevolgen hebben Leerling 10: Of ze waardevol genoeg waren of ze überhaupt nog nodig zou hebben wat er zou gebeuren als ze gevonden werden. Leerling 20: Het is wel een risico voor het meisje, de groep gevangen en misschien wel voor het hele land Leerling 27: Het is kostbaar, er zit waarschijnlijk veel emotionele waarde achter dus ik snap dat je die dan niet kwijt wilt raken. Leerling 32: Of je daarmee niet je kind in gevaar brengt. Leerling 34: Het kan zijn dat ze ook de teddybeer afpakken of dat ze de knuffel verliest.
Niveau 3: 'Everyday Empathy'	Leerling 5: Ze verdenken een klein meisje minder snel van het achterhouden van sieraden, maar mochten ze gevonden worden dan wordt je dochter misschien wel gestraft Leerling 7: Ik denk dat ze het wel goed had overwogen of de sieraden beleven bewaard of je kan je kind in gevaar brengen, want stel je voor ze komen er achter Leerling 9: Die sieraden zitten al heel lang in de familie en het zou daarom zonden zijn om deze af te staan of als sieraden zijn veel waard en kunnen verkocht worden als ze uiteindelijk vrij komen om misschien zic terug naar huis te kopen. Leerling 11: Ik zou hoop hebben gehad dat mijn tijd in het kamp niet zolang zou duren en ik daarna een nieuw leven zou kunnen opbouwen met het geldt van de opbrengst van de sieren ook zou ik het verstoppen bij mijn dochter omdat die onschuldig leek voor de bewakers. Leerling 13: Dat ze ze niet kwijt wou raken, maar dat dat kind een groot probleem had als die beer gevonden werd. Leerling 15: Ik zou gedacht hebben dat ik mijn waardevolle bezittingen moet verbergen in een onopvallend voorwerp. Boven is het belangrijk om deze waardevolle voorwerpen dichtbij te hebben, zodat je je eigen kan verzekeren dat je ze niet kwijt raakt. De beer was hier ideaal voor. Leerling 16: Of het wel veilig is, straks komen de bewakers erachter en wordt je dochter gestraft Leerling 17: Ik zou me afvragen of de sieraden daar echt veilig zijn en of je die verantwoordelijkheid voor het bewaken van je spullen bij je dochter

	zou leggen. Leerling 19: Ik zou eerst een plek proberen te zoeken waar ik elf verantwoordelijk ben. Daarna zou ik gaan nadenken over een plek waar bewakers niet snel in zoeken, zoals de beer. Leerling 21: Het is heel gevaarlijk voor het kind, als de Japanners het door zouden hebben Leerling 24: Je wil niet dat ze gestolen worden misschien omdat de sieraden een belangrijke betekenis hebben of iets dergelijks. Dus dan verstop je ze goed. Leerling 25: Wat is een plek waar het minst snel gezocht wordt en wat ziet er het onschuldigst uit. Leerling 26: Of de sieraden kostbaar genoeg waren om misschien wel haar eigen dochter in levensgevaar te brengen. Leerlingen 28: Je moest een high risk – high reward keuze maken, als de Jappen je pakken kon je vermoord worden of hevig gestraft. Leerling 29: Je wil de sieraden houden maar het is wel een risico voor je kind. Leerling 30: Je wilt de sieraden graag houden, maar je wilt ze liever niet bij je kind verstoppen maar dit was wel een hele goede verstopplek. Leerling 33: Ik denk dat ze ook overwegen heeft om de sieraden te verkopen of weg te geven, omdat de kans best hoog is dat ze gevonden werden. Leerling 35: Ik zou het overwegen omdat het misschien hele waardevolle en ook emotioneel waardevolle sieraden waren, bij mij te houden zodat ik ze niet kwijt zou raken. Aan de andere kant zou ik het overwegen niet te doen omdat ik niet weet waar ik naartoe ga en wat er zal gebeuren en bang zal zijn dat ik de sieraden kwijt zou raken
Niveau 4: 'Restricted Histocial Empathy'	Leerling 14: Ik zou hebben overwogen of het niet een groot risico meebrengt tegenover je dochter. Als die sieraden in de beer gevonden worden kan het zo zijn dat ze de dochter de schuld geven. Leerling 23: De overweging tussen familie bezit en welvaart en de veiligheid van je kinderen. Ik denk dat ik de sieraden had achtergelaten en alleen op overleven zou focussen.
Niveau 5: 'Contextual Historical Empathy'	Leerling 22: Ik zou bedenken wat de Japanners het laatst zouden meenemen. Een beer is geen plek om sieraden in te doen, is zelf niet van kostbare waarde en het is onmenselijk om een beer van een kind af te pakken, dus waarom zouden de Japanners de knuffelbeer willen?

(Object) vraag 4: Waarom denk je dat het meisje de beer tot op de dag van vandaag heeft bewaard?

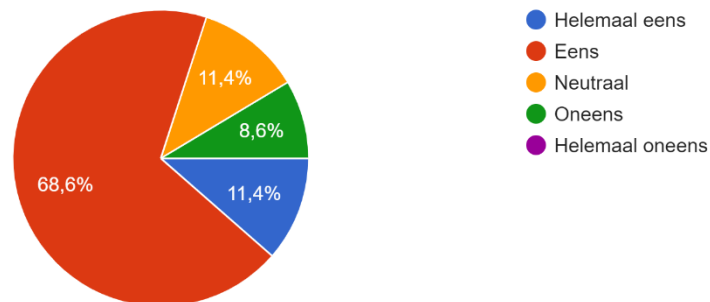
Niveaus	Leerling antwoord
Niveau 1: 'Divi Past'	Leerling 13: Aandenken Leerling 18: Als herinnering Leerling 23: Omdat er veel herinneringen aan de beer zitten
Niveau 2: 'Generalized Stereotypes'	Leerling 1: Toch als een soort prijs denk ik. Er zal veel emotionele waarde aanzitten. Leerling 4: Om dezelfde reden dat we 4 mei vieren om te onthouden Leerling 8: Omdat het haar doet denken aan de dagen in het kamp Leerling 12: Omdat het voor haar een belangrijke herinnering is en ze veel waarde heeft gehecht aan de beer omdat het enige was wat ze had in het kamp Leerling 14: Omdat het een deel van de geschiedenis en het een heel waardevol verhaal is dat het zich mee brengt. Het is ook gewoon een schattig beertje Leerling 25: Omdat het haar doet denken aan haar moeder en dat dit het laatste is wat ze nog aan haar moeder heeft. Leerling 26: Als aandenken aan haar moeder Leerling 28: Het is een herinnering en te groots om weg te doen. Leerling 29: Het was belangrijk en een connectie met de moeder. Leerling 33: Als aandenken aan haar moeder en de oorlog
Niveau 3: 'Everyday Empathy'	Leerling 5: Als aandenken aan haar moeder en de tijd die ze in het kamp heeft doorgebracht Leerling 6: Omdat het dierbaar voor haar was, bijzonder is door de sieren en de verhalen van de beer. Leerling 7: Het is misschien wel een van de enige objecten die er nog zijn van die tijd. En voor Paula zelf betekent het waarschijnlijk ook veel want het staat echt symbool voor die vreselijke tijd. Leerling 10: Als aandenken aan haar moeder en het leven toen ook omdat ze hem vroeger altijd bij zich had en hem dus niet weg willen. Leerling 11: Als herinnering dat vrijheid niet vanzelfsprekend is en als herinnering aan haar moeder Leerling 16: Het is een aandenken aan haar traumatische verleden, zo blijft ze altijd herinnerd aan de moeilijke tijd die ze heeft doorstaan. Leerling 19: Ik denk dat ze veel waarden en herinneringen hecht aan de beer. Leerling 20: Het waar haar eigen beer en misschien als aandenken dat ze het heeft overleefd. Het is een kostbaar en bijzonder item, dat veel emotie kan opbrengen. Leerling 21: Omdat het uit haar verleden komt ten het is een verhaal waarmee ze aan de mensen kan laten zien hoe streng de kampen waren. Leerling 22: Omdat het een sterke herinnering opwekt naar hoe het was zo'n kamp te wonen. Leerling 24: Omdat het helpt als aandenken aan wat er gebeurt is en dat wil ze niet kwijt. Leerling 27: Het roept waarschijnlijk een hoop emotie op en herinneringen op. Leerling 31: Omdat het een aandenken is van die periode en een bijzondere gebeurtenis is. Leerling 32: Omdat het je toch herinnert aan de tijden in het kamp. Leerling 34: Omdat het herinneringen bij zich had van de tijd in de kampen. Leerling 35: Omdat het een heel emotionele waarde heeft en het haar herinnert aan wat er allemaal haar is gebeurd. Die beer was toen zij in het

	kamp was altijd bij haar, dus ik kan mij voorstellen dat zij die beer bewaard.
Niveau 4: 'Restricted Histocial Empathy'	Leerling 3: Ik denk als een soort overblijfsel van het overleven van het kamp en ook om haar verhaal door te geven. Leerling 9: Vooral de emotionele waarde die ze er aan hecht en ook om dit verhaal te delen. Leerling 15: Omdat het ten eerste een interessant verhaal is en het wel zeggend is voor de mate waarin mensen hun persoonlijke bezitten moesten beschermen. Maar ik denk dat het ook ? doordat de beer zelf belangrijk voor haar was en het een belangrijke herinnering is aan haar kindertijd. Leerling 17: Omdat het haar een herinnering geeft aan de leefomstandigheden in het kamp, en om andere mensen iets te kunnen leren daarover. En omdat een teddybeer altijd een kostbaar voorwerp is. Leerling 30: Omdat ze er waarde aan hecht, het is een herinnering aan haar moeder, de interneringskampen en haar jongere zelf. Achter de beer zit nu een verhaal dat ze niet wil vergeten.
Niveau 5: 'Contextual Historical Empathy'	Leerling 2: Omdat de beer veel herinneringen met zich meebrengt, ook al zijn ze niet altijd even leuk, maar in het kamp was de beer haar troost en daarom zal der ook veel goede herinneringen mee zijn gemaakt. Ook is het een soort overwinning omdat ze nu veilig zijn en het kamp hebben overlegd.

Bijlage 2.9: Leerling antwoorden enquête primaire bronnen

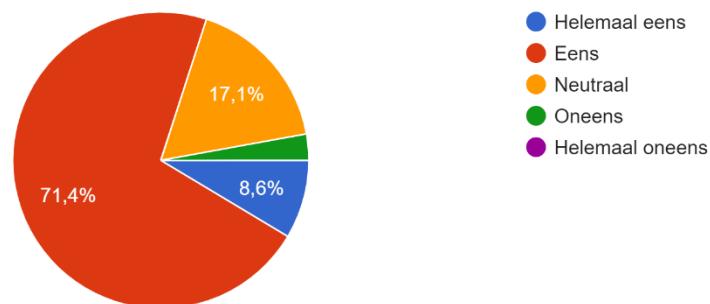
Het dagboekfragment geeft mij inzicht hoe onzeker en chaotisch het einde van de oorlog was in Nederlands-Indië.

35 antwoorden

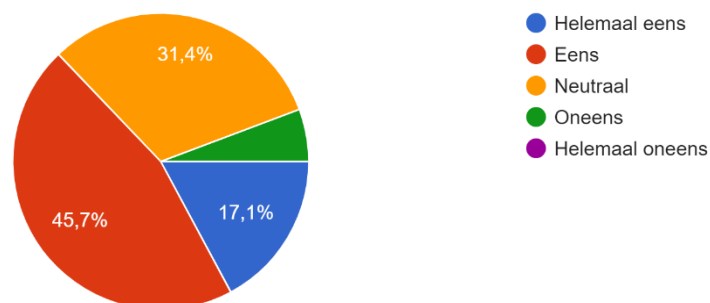
Ik kan mij inleven in wat de gevangenen in de kampen dachten en voelden tijdens het horen van het nieuws over het einde van de oorlog.

35 antwoorden

Ik voel mee met de emoties en gedachten die beschreven worden in het dagboekfragment.

35 antwoorden

Hoe zorgt de tekstbron ervoor dat jij je kunt verplaatsen in de ervaringen van de gevangenen in het interneringskamp?

34 antwoorden

heeft geeft een stuk meer achtergrond informatie over hoe de mensen dachten

Doordat deze tekstbronnen vanuit een subjectief standpunt, hierdoor lees je mee vanuit de eerste persoon, wat een goed inzicht zou kunnen geven over de situatie.

ik vond het zelf persoonlijk heel duidelijk wat er gebeurde en wat mensen voelde door de tekstbron. Maar ik voelde er geen sterke emotionele gevoelens bij

door de onrust

er wordt uit het perspectief geschreven van iemand die veel onzekerheid heeft, wat ervoor zorgt dat je je makkelijk in kan leven in deze persoon

Doordat de gevoelens en emoties van de mensen daar wordt beschreven.

Ze beschijft haar gevoelens bij bepaalde gebeurtenissen.

Door de manier van schrijven, die zeer doet denken aan spreken, voelt de tekst heel persoonlijk (ook uiteraard omdat het een dagboek is). Het geeft een hele realistische bron van hoe mensen in zo'n kamp dachten. Toch wekte het bij mij zelf niet heel veel emoties op.

je kan duidelijk lezen hoe ze niet geloven dat het vrede is en dus hoe onzeker het is

In de tekstbron wordt echt een gevoel beschreven en dat maakt het wat gemakkelijker om je in te leven in het gevoel van een gevangenen.

ik begrijp de onzekerheid beter

kun je lezen wat iemand denkt

Ik wist niet dat ze zich zo onzeker voelde over de vrede en dat ze dus blijkbaar al vaker dat soort praatjes hoorden, nu wel en kan ik me daarin inleven.

Het beschrijft hoe de mensen zich voelen en wat ze denken. Zo kan je de onwetenschap en onzekerheid begrijpen.

Het laat concreet zien hoe men zich toen voelden

de bron is heel persoonlijk geschreven, vanuit het oogpunt van een gevangene, wat ook gewoon een 'normale' burger is, waardoor je je kan inleven in hun ervaringen

Omdat ze deze gevoelens echt had, ze schreef in haar eigen dagboek en daar kan je alles zeggen wat je vind en denkt.

Je krijgt een beeld van hoe weinig de gevangenen meekregen van de buitenwereld

Je leest hoe de mensen in de kampen zich voelden en hun gedachten over bepaalde gebeurtenissen. Dit geeft een goed beeld over hun emoties en gedachten in die tijd

Door de emoties en gevoelens die worden beschreven in het fragment.

Het helpt te begrijpen hoe ze uiteindelijk hoorden over het einde van de oorlog, maar ook hoe ze dachten over de Nederlands-Indische kolonie.

Het geeft een beter beeld van deze ervaringen omdat het door een gevangene is geschreven

Je leest de onzekerheid en de angst of hun mannen nog leven of niet.

Het zijn niet hele lange fragmenten, dus ik heb niet een heel groot beeld van de situatie van gevangenen in het interneringskamp, maar ik heb wel een idee gekregen van het einde van de Japanse bezetting.

je ziet meer wat er in iemands hoofd omgaat

niet echt eigenlijk

Doordat het een dagboekfragment is en ze precies verteld hoe ze zich voelde en wat er gebeurde.

Zo zie je het perspectief van de vrouw die in het kamp zit en dat is de beste manier om erin mee te leven

Door middel van het lezen van het verhaal wat de vrouw heeft meegemaakt in het kamp en hoe zij zich voelden

Het geeft in spreektaal duidelijk gevoelens weer omdat ze in een dagboek alles zonder schaamte of twijfel kwijt kon. Het is precies geschreven zoals wij het zouden bespreken nu.

het kan goed helpen met de emoties van de gevangenen overbrengen, dus kan je je goed inleven.

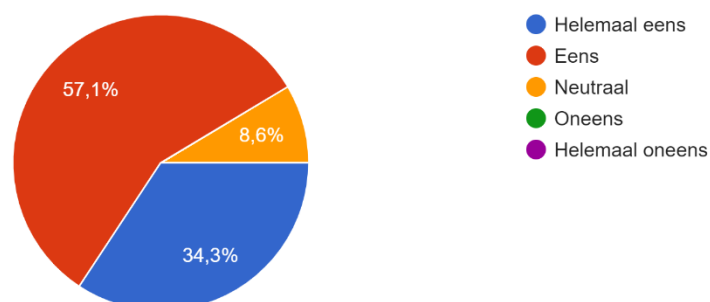
Omdat je hun gedachtes leest

Je leest natuurlijk gedachtes van iemand. Zelf zou je die gedacjtes nooit kjnnen verzinnen

Je krijgt haar gedachtes en gevoelens mee, vooral omdat het een dagboek is. Ook krijg je stukken van gesprekken met andere gevangenen mee.

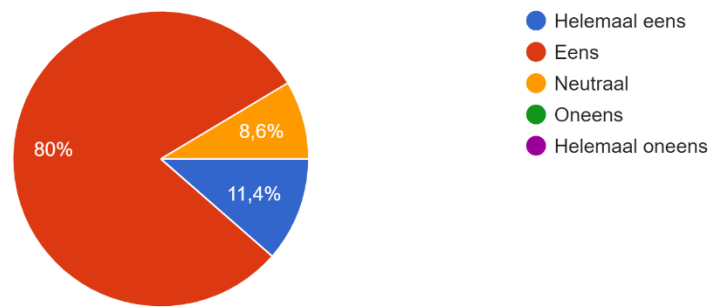
De afbeelding geeft mij inzicht hoe het leven in het kamp werd bepaald door strenge regels en straffen.

35 antwoorden

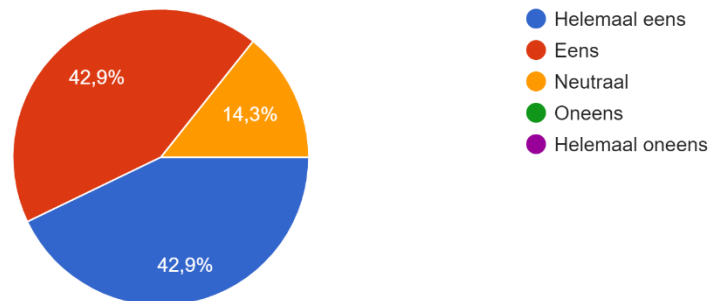
Ik kan mij inleven in hoe de vrouwen zich voelden die op de afbeelding gebukt zijn afgebeeld.

35 antwoorden

De afbeelding roept bij mij gevoelens op van medeleven voor de gevangenen in de interneringskampen

35 antwoorden

Hoe zorgt de **beeldbron** ervoor dat jij je kunt verplaatsen in de ervaringen van de gevangenen in het interneringskamp?

35 antwoorden

het laat zien hoe streng de jappeners waren

Dit geeft mij een beeld, naast het beeld wat ikzelf heb over de interneringskampen, ofwel een extra standpunt om de situatie vanuit te kunnen bekijken.

de afbeelding is maar een moment opname van hoe de vrouwen werden behandeld, ik voel hierdoor niet de daadwerkelijke pijn en vernedering die hun voelde tijdens het staan. ik kan het wel inbeelden, maar het roept niks tot mij op.

doordat het heftig is dat se daar stonden

je ziet hoe zwaar ze het hebben

het geeft een realistisch beeld van hoe het eraan toe ging en in plaats van dat het geschreven is kan je nu ook echt zien hoe het eraan toe ging wat ervoor zorgt dat je je goed erin kan verplaatsen

Doordat je ziet dat ze met zijn alle moeten boeten voor de daad van één.

Dat het een afbeelding is, en geen boekfragment maakt het voor mij wat makkelijker om me in hun schoenen te zetten, want je ziet de gebeurtenis ook echt fysiek voor je.

Ik vond deze foto heel krachtig, vooral doordat het verhaal erachter verteld werd. Ik leefde oprecht mee met de vrouwen op de foto en beeldde me in hoe ik zou voelen als ik daar zou moeten staan.

dit laat zien hoe je gestraft werd voor zelfs de kleinste fout

De beeldbron laat zien hoe strenge regels zo'n kamp had en hoe zwaar het leven daar geweest is.

je kon goed zien hoe heftig en oneerlijk de straffen waren

Je kunt zien hoe zo'n straf dan was

Je ziet hoe de vrouwen op een onmenselijke manier worden behandeld, het doet me denken aan marteling, wat het in mijn mening ook is. Je kunt zien hoe oncomfortabel ze zijn.

Je ziet de vrouwen staan en met de uitleg er bij snap je dat ze het zwaar hebben en daar erg lang moeten staan tegen hun wil in en dan mogen ze ook nog eens niet bewegen en verbranden ze in de zon, dat moet ontzettend zwaar zijn. Hierdoor besef je dat het leven daar niet makkelijk was.

Het geeft een voorbeeld van wat er gebeurde in de interneringskampen

het geeft een duidelijk beeld van hoe er met de gevangenen werd omgegaan en daar kan ik me goed bij voorstellen hoe het zou zijn om zo lang gebukt te moeten staan

Je kan voor je zien hoe moeilijk het in die tijd was

Ik kan me voorstellen hoe het staan moet zijn geweest en hoe de angst voor die straffen voor een hele groep je ervan zou weerhouden om een regel te verbreken

Je kan heel erg goed zien wat er met mensen gebeurde en hun gezichtsuitdrukkingen zien. Je ziet hoe ze vernederd worden en je kan hun situatie goed begrijpen

Ik kan me inbeelden dat ik daarnaast sta en dat lijkt me zo heftig. Op eerste instantie denk je, wat is er zo heftig aan gebukt staan voor uren, het kan veel erger. Maar ik zou niet eens voor 15 minuten zo kunnen en willen staan.

Het maakt duidelijk wat de consequenties voor jou en voor anderen waren, wanneer jij de regels overtrad.

Ik kan me beter verplaatsen in deze ervaringen omdat ik een duidelijk beeld bij de straffen heb vanwege de beeldbron

De afbeelding heeft mij laten zien dat het geen pretje was in die interneringskampen en dat een groep vreselijk werd gestraft voor een klein ding,

Door de beeldbron heb ik een idee gekregen van hoe zwaar mensen in de interneringskampen gestraft hebben kunnen zijn en hoe moeilijk zij het hierdoor fysiek en mentaal gehad kunnen hebben.

je ziet daar echt hoe het was om die zware straffen mee te maken

niet echt weer

Door te zien hoe het er toen uitzag en te zien hoe ze er bij moesten staan krijg je medelijden met hen. Doordat je bijvoorbeeld ook weet hoe hun kleren eruit zagen en hoe ze moesten staan krijg je een completer beeld van hoe het er toen aan toeging, daardoor kan je je beter inleven in die mensen

Dan zie je visueel hoe het er aan toe ging. Ik kan mij niet voorstellen om 6 uur lang zo te staan

Door hoe ze staan en met de informatie voor hoe lang ze zo staan en in welke omstandigheden ze zo lang moeten staan.

Doordat het een foto is komt het heel dichtbij en kan je zien dat het gewoon normale vrouwen waren zoals jij en ik. De strengheid is ook terug te zien in niet alleen de handeling maar ook hoe hij verricht wordt. Ze staan allemaal exact op de goede manier gebogen met hun handen in hun zij. Het was dus niet alleen 'buk!' maar 'buk op deze manier!'.

je kan goed en duidelijk zien hoe erg het was.

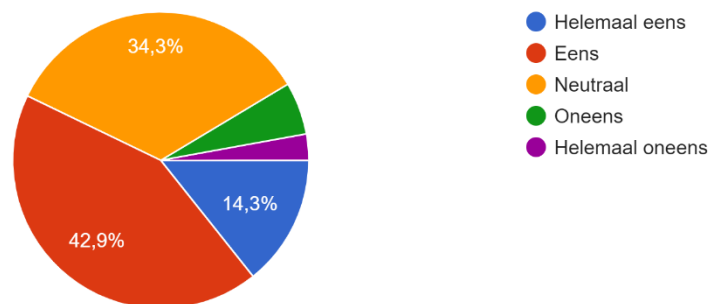
Je krijgt een idee van hoe de gevangenen het hadden in het kamp en ziet wat voor een straffen zij moesten uitvoeren

Omdat we natuurlijk allemaal wel eens staand hebbdn moeten wachten wat niemand waardeert. Door deze kennis kan ik me beter inbeelden hoe erg het kan niet was

Je kan met eigen ogen zien hoe bepaalde gebeurtenissen verliepen in zo'n interneringskamp. Het is daardoor makkelijk om je te verplaatsen in de gevoelens van dat persoon.

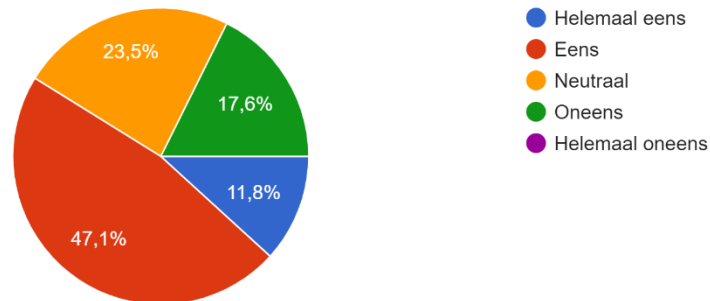
Het verhaal van de knuffelbeer geeft mij inzicht hoe gevaarlijk en streng het leven in het interneringskamp was.

35 antwoorden

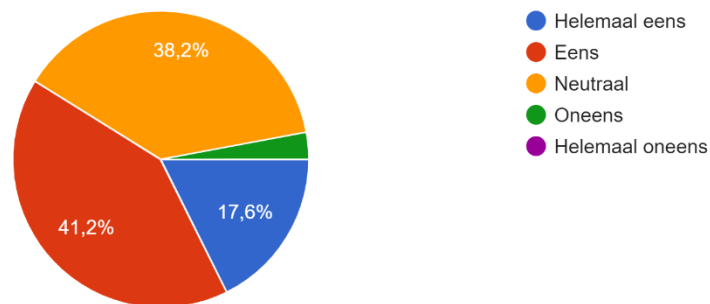
Ik kan mij inleven in wat het meisje voelde en dacht toen zij ontdekte dat er sieraden in de knuffelbeer zaten.

34 antwoorden

Door het verhaal van de knuffelbeer voel ik mee met de emoties en gedachten van mensen in het interneringskamp.

34 antwoorden

Hoe zorgt het **historische object** ervoor dat jij je kunt verplaatsen in de ervaringen van de gevangenen in het interneringskamp?

35 antwoorden

het laat zien wat de gevangenen allemaal deden om iets kostbaars te bewaren

Dit zou ik niet weten, want het historische object is in dit geval een knuffelbeer, dit roept bij mij eenvoudigweg helemaal niets op.

door echt iets te zien dat uit die tijd komt en dat het daar aanwezig was doet wel wat met je. het is een voorwerp dat je zou kunnen vinden in een museum. Het beertje is meer persoonlijk en roept bij mij dan ook een grotere emotionele reactie op.

doordat ze hun bezit kwijt konden raken

ik kan me verplaatsen in ze omdat je kunt zien dat ze het zwaar hebben

je ziet een object die daadwerkelijk dit heeft meegemaakt wat voor een besef zorgt dat het echt daadwerkelijk gebeurt is.

Doordat de beer een duidelijk beeld geeft van hoe het er aan toe ging.

Omdat ik de beer ook in het echt zag, komt het wel heel dichtbij.

Deze wekte bij mij erg sterke emoties op! Het idee dat een meisje echt die teddybeer heeft vastgehouden in een interneringskamp en het hele verhaal erachter zorgde ervoor dat ik echt kon meeleven. Ik ging sterker nadenken over hoe dit echt was voor de mensen in het interneringskamp.

niet, als je die sieraden niet kwijt wil raken verstop je ze, hoeft niet alleen te zijn als je naar een interneringskamp gaat.

Door het object kan ik wel bedenken hoe streng het in het kamp is geweest qua regels over persoonlijke spullen en hoe lastig dat kan zijn voor gevangenen met dierbare spullen.

het verhaal laat het risico en de moeilijke keuzes mooi zien

Eigenlijk niet heel erg

Je mocht dus geen persoonlijke eigendommen hebben, ze werden anders afgepakt. Het was al helemaal gevaarlijk als er dus waardevolle spullen verstoppt waren.

Je snapt nu hoe moeilijk het was om je eigendommen zoals sieraden te kunnen houden. Mensen deden veel voor het behouden van hun spullen. Het meisje met de beer had gesnapt en vermoord kunnen worden dus de moeder nam een groot risico.

Het geeft een persoonlijk voorbeeld van hoe het was in de interneringskampen

omdat het gaat over een jong meisje kan je je voorstellen hoe de situatie voor haar was

Dat je voor je eigen ogen kan zien wat er gebeurde in de kampen, geeft je een goed inlevingsvermogen. Ik zie het voor me hoe dat meisje haar knuffel beschermt.

Ik begreep door de beer dat mensen sieraden echt niet kwijt wouden. Ik kan me alleen niet voorstellen dat je de sieraden belangrijker vindt dan de veiligheid van je kind die je op de beer laat zitten

Je kan aan het object zelf niet heel veel zien, maar door het verhaal eromheen geeft het wel een heel beeld over het leven in de kampen

Omdat de simpele voorwerpen, zoals sieraden verstoppt moeten blijven want anders worden ze afgepakt.

Het maakt duidelijk hoe waardevol sommige dingen waren voor de bewoners van de interneringskampen.

Het is een echt voorwerp dat een belangrijke rol speelde in het interneringskamp, hierdoor worden de ervaringen een stuk echter

Het laat zien hoe streng de regels daar zijn en dat je zulke beslissingen moet nemen om het in een knuffel te verstoppen.

Door het verhaal van de knuffelbeer kan ik mij inbeelden hoe goed mensen nagedacht moeten hebben over hun waardevolle spullen en hoe goed ze moesten oppassen dat deze niet gezien werden door de bezetters.

omdat je kan zien hoe een voorwerp emotionele waarde heeft

ja beetje wel

Doordat je voor je kan zien hoe het meisje met die beer in het kamp rondliep en erop moest zitten als de bewakers kwamen

Ik zou kunnen begrijpen dat ze het geld wilden behouden voor later en dat ze het daarom verstopt hebben

Hoe je objecten die je lief had moest beschermen met je leven en moest zorgen dat ze niet gevonden of gezien werden

Het brengt de verhalen tot leven en dus veel dichterbij. Het bewijsstuk maakt een diepe indruk en doet mij denken aan de knuffelbeer die ik had meegenomen als ik haar was en hoe dat zou zijn gegaan.

ik denk dat dat minder helpt, het object zelf. Het verhaal om het object heen helpt wel meer met het inleven dan alleen het object.

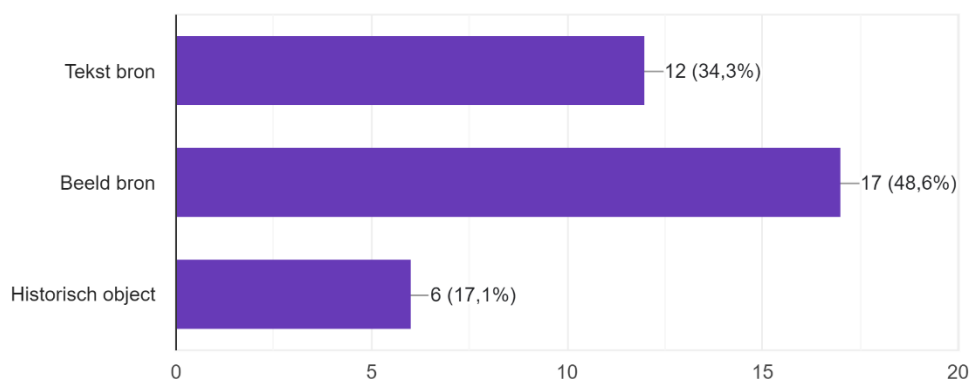
Je ziet aan wat voor kleine dingen mensen waarden gingen hechten

Het komt heel dichtbij zo

Het object heeft een specifiek verhaal dat goed het leven in zo'n kamp reflecteert. Het is makkelijk om je in te leven bij zo'n situatie

Welke bron heeft er voor gezorgd dat jij je het beste kon verplaatsen in het de periode van het interneringskamp?

35 antwoorden

Wat zorgt ervoor dat de bron die je bij de vorige vraag hebt gekozen, jou het beste helpt om je te verplaatsen in de periode van het interneringskamp?

35 antwoorden

ik denk dat je doormiddel van tekst het beste beeld creeert over hoe iemand dacht in de kampen

Omdat tekst mij het beste ligt.

het is echt autentiek uit die gebeurtenis en het heeft een verhaal. door het fysieke aspect kan ik me makkelijker inleven in de gevangenen van de kampen en welke keuzes de ouders maken. Want iedereen heeft wel in een of andere vorm een knuffel beertje gehad in hun leven.

omdat het een voorwerp is uit die tijd

je zien echte mensen in het kamp

omdat het door een individu is geschreven en je over haar gevoelens leest

Omdat er duidelijk wordt beschreven wat mensen voelden.

Ik denk de foto, want je ziet echt wat er aan de hand was.

Het voelde 'echter' (letterlijk). Het is niet alleen een abstract iets (bijvoorbeeld een tekst), maar echt een object waarvan je weet dat iemand het echt heeft vastgehouden in de omgeving van een interneringskamp.

de onzekerheid die over of het wel vrede is, doordat ze wel in het kamp moesten blijven

Ik denk dat het zien van de straf mij het beste beeld geeft, omdat je hier echt een beeld ziet en daardoor raakt het mij iets meer denk ik

ik weet het eigenlijk niet, zo voelt het gewoon

Kan je iemands gedachtes lezen

Zo zie je hoe erg de behandeling van de mensen in de kampen was en hoe gruwelijk zij het wel niet gehad moeten hebben.

Bij de beeldbron met uitleg zag je het lijden van de vrouwen en dit is goed te begrijpen. De tekstbron was wat vaag en de beer kan op verschillende manieren over gedacht worden, de vrouwen was puur lijden.

Daar wist ik al wat over dus kan ik ook die informatie gebruiken om mezelf in te leven

omdat het gaat over een jong, onschuldig meisje raakt het mij wel, en daardoor voel ik meer medeleven met een gevangene in een interneringskamp

Omdat je dat niet zomaar ziet. Tekst bronnen en beeldbronnen zien we elke dag wel bij geschiedenis. Het object roept meer emotie bij mij op.

Omdat je de situatie in het kamp echt kan zien

het beeld, omdat je hier een goede schets krijgt over de situatie en het leven in de kampen omdat je het ook daadwerkelijk kan zien, bij de andere twee lees en hoor je het wel maar bij het plaatje voel je nog meer met hun mee

Omdat ik geen idee had dat dit als een straf werd gebruikt, ook hielp het mee dat het een afbeelding was. Dat liet het nog beter zien.

Bij een beeldbron kan je beter zien hoe alles eruit zag, dan dat alles opgeschreven is en je het daaruit moet halen.

Het historisch object hielp mij het beste om me te verplaatsen in deze periode, omdat het een fysiek nabijfsel is van dit kamp en het hierdoor een stuk realistischer wordt

Daarin zie je pas echt hoe streng ze waren.

Omdat de beeldbron heel duidelijk toont wat voor straffen de gevangenen moesten doorstaan en dat liet mij beseffen hoe moeilijk die periode voor hun geweest had moeten zijn.

omdat je erin in iemands gevoel kan kijken

ik ben een tekst persoon

Door echt te zien hoe het eruit zag, weet ik beter wat ik me voor moet stellen en vind ik het makkelijker om me in te leven.

Omdat je het dan vanuit het beeld van een gevangenen zelf komt, je kan niet dichterbij komen

Met data boven de stukjes weet je wanneer er wat gebeurden en kan je echt lezen hoe de mensen in het kamp het zo ervaren

Het geeft het duidelijkste gedachten weer wat het makkelijkste vertaald naar emoties bij mij.

omdat deze bron direct van een persoon komt die het mee gemaakt heeft. Het is zo duidelijk wat die persoon voelde en dacht. Dat helpt erg met het inleven

Omdat het een plaatje is uit die tijd je ziet hoe de mensen er uit zagen en wat ze moesten doen

Omdat ik er van schrik. Ik wist niet dat dit een van de mogelijke straffen was en het is ook akelig specifiek. Je ziet gewoon een foto van vrouwen die aan het lijden waren. Het voelt echter zo.

Je ziet echt de mensen de situatie beleven. Bij een object of tekst kan je nog je eigen interpretaties maken. Dat is lastiger bij een foto/beeldbron

Bijlage 2.10: Beoordelingsrubric leerling antwoorden volgens Ashby en Lee

Niveau	Historische contextualisatie	Perspectief nemen	Affectieve verbinding	Voorbeeld antwoord
Niveau 1: The 'Divi' Past	Geen besef van de historische omstandigheden; ziet keuzes uit het verleden als onwetend, achterhaald of irrationeel.	Doet geen poging om zich in te leven in historische personen; beschouwt hen als volledig anders dan mensen vandaag de dag.	Heeft geen erkenning van menselijke gevoelens of emoties van historische personen.	"Mensen in de kampen wisten gewoon niet beter. Ze hadden zich gewoon moeten verzetten."
Niveau 2 : Generalized Sterotypes	Ziet de historische situatie als algemeen en stereotype; geen oog voor complexiteit.	Beperkte poging tot inleving, vaak vanuit simplistische, clichématige voorstellingen.	Beperkte, oppervlakkige emotionele verbinding; ziet historische mensen als passieve slachtoffers.	"Mensen in kampen waren gewoon altijd de dupe van de machtige bezetters."
Niveau 3: Everyday Empathy	Erkent dat de context van het verleden anders is dan het heden, maar maakt nog sterke vergelijkingen met de eigen tijd.	Maakt enigszins een poging om zich in te leven, maar blijft sterk gericht op eigen ervaringen.	Toont enige emotionele betrokkenheid, maar voornamelijk vanuit persoonlijke reflectie.	"Ik zou ook bang zijn geweest in zo'n kamp, net zoals ik me nu soms bang kan voelen."
Niveau 4: Restricted Historical Empathy	Herkent de unieke omstandigheden van de periode, maar ziet deze nog niet in een bredere historische context.	Kan zich redelijk inleven in historische perspectieven, maar beperkt zich vaak tot directe, rationele keuzes zonder aandacht voor onderliggende emoties.	Begrijpt dat historische figuren complexe emoties hadden, maar mist vaak de diepere emotionele laag.	"Mensen in de kampen hielden hoop omdat ze dachten dat de oorlog snel voorbij zou zijn, maar ze wisten niet wat er buiten de kampen gebeurde."
Niveau 5: Contextual Historical Empathy	Begrijpt de historische situatie als onderdeel van een complex geheel van culturele, politieke en sociale factoren.	Kan zich volledig inleven in het perspectief van historische personen, inclusief de rol van persoonlijke overtuigingen en externe invloeden.	Toont diepe emotionele verbondenheid en begrip voor de gevoelens, angsten en hoop van mensen in het verleden, zonder deze volledig te projecteren op hedendaagse emoties.	"De mensen in de kampen hielden vast aan hoop, niet alleen vanwege persoonlijke moed, maar ook omdat hun culturele waarden, religieuze overtuigingen en familiebanden hen daartoe aanzetten, zelfs onder extreme omstandigheden."

Aan: ouders/verzorgers van leerlingen uit 5 vwo geschiedenis van het Pantarijn

Datum: 16-05-2025

INFORMATIEBRIEF OVER HET ONDERZOEK

Historische empathie onderwijzen met behulp van tekst-, beeldbronnen en historische objecten

Geachte ouders/verzorgers,

Mijn naam is Lotte Braakman en ik geef geschiedenis en aardrijkskunde op het Pantarijn. Voor mijn educatieve master geschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen zal ik een onderzoek doen naar het bevorderen van historische empathie met behulp van tekst-, beeldbronnen en historische objecten. Leerlingen uit 5vwo van het Pantarijn zullen tijdens de geschiedenislessen mee doen aan dit onderzoek.

In de aankomende twee geschiedenislessen voer ik dit onderzoek op het Pantarijn uit. De schoolleiding heeft ingestemd met dit onderzoek.

Met deze brief willen wij u informeren over dit onderzoek.

Lees deze informatie rustig door en neem contact met mij op als u vragen heeft. Mijn contactinformatie staat onderaan deze brief.

Beschrijving en doel van het onderzoek

Aankomende week zal ik tijdens de geschiedenislessen twee lessen geven aan uw kind. In deze lessen staat de vaardigheid historische empathie centraal. Historische empathie helpt leerlingen om zich in te leven in verschillende perspectieven uit het verleden en is daarmee een belangrijke vaardigheid binnen het geschiedenisonderwijs.

Tijdens de lessen zal ik uw kind vragen om een aantal keer een korte vragenlijst in te vullen. Na deze twee onderzoekslessen zullen enkele leerlingen gevraagd worden voor een kort interview. Informatie voor leerlingen die aan het interview mee willen doen, volgt later.

Wat houdt deelname aan het onderzoek in?

Voor dit onderzoek zal in de eerste les een korte vragenlijst door een uw kind worden ingevuld. In de tweede les zal uw kind op drie momenten nogmaals een korte vragenlijst invullen. De informatie wordt anoniem verzameld en uitsluitend gebruikt voor het onderzoek.

Daarnaast zal een aantal leerlingen worden gevraagd om deel te nemen aan een interview. Dit interview duurt maximaal 30 minuten en wordt opgenomen, zodat de informatie later kan worden gebruikt voor het onderzoek. Als leerlingen mee doen met het interview zal uw later nog meer worden geïnformeerd.

Vrijwilligheid

Uw kind doet vrijwillig mee aan dit onderzoek. Daarom mag uw kind op elk moment tijdens het onderzoek stoppen. Uw kind hoeft niet aan te geven waarom het stopt. Afzien van of stoppen met deelname heeft geen nadelige gevolgen voor uw kind.

Welke gegevens verzamelen we en hoe gaan we hiermee om?

In dit onderzoek verzamelen we onderzoeksgegevens. Deze worden voor wetenschappelijke doeleinden gebruikt. De onderzoeksgegevens worden gecodeerd en anoniem gemaakt. Dit doen we op de volgende manier: De vragenlijst is anoniem, alleen het leerjaar waarin uw kind zich bevindt zal in het onderzoek worden genoemd.

Uw onderzoeksgegevens kunnen van belang zijn voor ander wetenschappelijk onderzoek. De anonieme onderzoeksgegevens zijn daarom ten minste 10 jaar beschikbaar voor andere wetenschappers. Omdat de onderzoeksgegevens anoniem zijn kunnen deze niet tot u herleid worden. We bewaren alle onderzoeksgegevens op beveiligde wijze volgens de richtlijnen van de Radboud Universiteit.

Inzage voor controle

Sommige personen moeten inzage kunnen hebben in de onderzoeksgegevens van uw kind. Dit is nodig om te kunnen controleren of de gegevens volgens de regels zijn opgeslagen. Personen die deze controle uitvoeren zijn bijvoorbeeld de dataofficer en aangewezen medewerkers datamanagement van de Radboud Universiteit. Zij zullen de gegevens van uw kind geheim houden.

Heeft u vragen?

Als u vragen heeft of meer informatie over het onderzoek wilt hebben, kunt u contact opnemen met Lotte Braakman via lbraakman@pantarijn.nl

Voor overige vragen over dit onderzoek (bijvoorbeeld de verwerking van gegevens) kunt u contact opnemen met privacy@let.ru.nl

Klachten

Heeft u klachten over het onderzoek, dan kunt u contact opnemen met de onderzoeker.

Ook kunt u een klacht indienen bij de secretaris van de ETC-GW Radboud Universiteit (etc-gw@ru.nl).

Met vriendelijke groet,

Lotte Braakman

email: lbraakman@pantarijn.nl

begeleider: Remco Ensel (contactgegevens: remco.ensel@ru.nl)

Bijlage 3: Interviews leerlingen

Bijlage 3.1: Interviewleidraad leerlingen

Introductie

De eerste vraag is ter introductie en om even op te frissen welke opdracht je tijdens de geschiedenislessen hebt uitgevoerd. Op deze manier is het weer helder waar het interview over gaat.

Vraag 1: Kun je mij kort vertellen wat je tijdens de twee geschiedenislessen hebt gedaan?

Doorvragen:

- Wat is je het meest bij gebleven uit deze twee geschiedenislessen

Ervaring

De volgende vragen gaan over hoe je het onderzoek hebt ervaren. Er is geen goed en fout, maar het gaat voornamelijk over jouw eigen belevenis.

Vraag 2: Welk doel denk je dat de opdracht had?

Doorvragen:

- Was het voor jou duidelijk wat je bij de opdracht moest doen?
- Waren er onderdelen die jij onduidelijk vond?
- Had je al eerder een opdracht gehad die specifiek ging over historische empathie?

Vraag 3: Hoe vond jij het om je te verplaatsen in iemand uit het verleden?

Doorvragen:

- Was het gemakkelijk of juist moeilijk om je in te leven in iemand uit het verleden?
- Wat zorgde daarvoor?
- Wat betekent de inleving in iemand uit het verleden precies voor jou?

Beleving van de bronnen:

De volgende vragen gaan over de beleving van de verschillende primaire bronnen. De bronnen zullen per stuk worden behandeld. Er zal gevraagd worden naar wat de verschillende bronnen met jouw deden en hoe jij het hebt ervaren om je in te leven per bron.

Tekstbron:

Vraag 4: Op welke manier zorgde het dagboekfragment er voor dat jij je kon verplaatsen in een persoon uit het interneringskamp?

Doorvragen:

- Kun je een specifiek voorbeeld noemen waardoor je jezelf kon inleven?
- Wat maakte het dat je jezelf makkelijk kon verplaatsen?
- Wat maakte het dat je moeilijk vond om jezelf te verplaatsen?

Afbeelding:

Vraag 5: Op welke manier zorgde de afbeelding er voor dat jij je kon verplaatsen in een persoon uit het interneringskamp?

Doorvragen:

- Kun je een specifiek voorbeeld noemen waardoor je jezelf kon inleven?
- Wat maakte het dat je jezelf makkelijk kon verplaatsen?
- Wat maakte het dat je moeilijk vond om jezelf te verplaatsen?

Object:

Vraag 6: Op welke manier zorgde de knuffelbeer er voor dat jij je kon verplaatsen in een persoon uit het interneringskamp?

Doorvragen:

- Kun je een specifiek voorbeeld noemen waardoor je jezelf kon inleven?

- Wat maakte het dat je jezelf makkelijk kon verplaatsen?
- Wat maakte het dat je moeilijk vond om jezelf te verplaatsen?

Reflectie

De laatste vragen gaan over de overkoepelende opdracht. Bij deze vragen ben ik benieuwd welk object het voor jou het makkelijkste maakte om je in te leven in iemand uit het verleden.

Vraag 7: Op welke manier voelde jij dat jezelf goed kon inleven in iemand uit een interneringskamp?

Doorvragen:

- Waar lag dit vooral aan?
- Herkende je bijvoorbeeld iets uit je eigen leven of voelde jezelf emotioneel betrokken?
- Wat betekent die inleving? Beredeneerde je dat uit je eigen leven of kon jezelf echt verplaatsen in iemand uit het verleden?

Vraag 8: Welke bron hielp jou het meest om je in te leven in iemand uit een interneringskamp?

Doorvragen:

- Hoe komt het dat deze bron jou het meest doet inleven?
- Waarom zorgt deze bron voor meer inleving dan die andere twee bronnen?
- Kun je een voorbeeld noemen waarom je jezelf door deze bron beter kon inleven dan in de andere bronnen?
- Maakte deze bron je ook het meest nieuwsgierig?

Vraag 9: Welke bron zorgde er voor dat jij je het minst kon inleven in iemand uit een interneringskamp?

Doorvragen:

- Wat maakte het dat het door deze bron moeilijk was om je in te leven?
- Wat had je nodig gehad om je beter in te kunnen leven.

Vraag 10: Hielpen de drie verschillende bronnen om je om je beter in te kunnen leven in iemand uit het interneringskamp dan alleen de historische context die je in les 1 kreeg?

Doorvragen:

- Wat zorgde daar wel of niet voor?
- Wat had je ook kunnen helpen?
- Denk je dat primaire bronnen er voor kun zorgen om je beter in te leven?
- Werken ze apart of juist beter een combinatie?

Afsluiting

Vraag 11: Kun jij zelf benoemen wat voor jou zou helpen om je in te kunnen leven uit iemand uit het verleden?

Vraag 12: Zijn er nog zaken niet benoemd, die graag zou willen toevoegen aan dit interview?

Bijlage 3.2: Interview transcripten leerlingen

Geïnterviewde: Leerling 1 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 11-06-2025

I: OK, waar ik mee wil beginnen, is eventjes om even terug te gaan komen waar we hoe die les zijn gaan. Kun jij mij nog vertellen? Heel veel kort wat we in die lessen hebben gedaan. Wat jullie er nog van weet?

R: Ja ja, want We hadden er twee inderdaad, nou, wat ik vooral nog weet is dat die mu moesten beantwoorden en dat niet echt van die vraag was voor algemene kennis, maar meer voor je eigen mening of zo je eigen wat je zelf vindt. En daarnaast ja al die bronnen dus wat je mee hebt? En wat op een scherm stond en dat je daarover ook je ja, een soort mening, een soort inzicht overschrijft. Ja, dat weet ik nog.

I: OK, en wat is Als je nu terugdenkt aan die lessen? Wat is jou dan het beste bijgebleven dat je denkt, oh, dat kan ik nu nog terug halen uit die lessen

R: Ik denk of die ene bron waar al die van waar die vrouwen op een rij stonden en dat ze dan zo gebukt waren, dat vond ik heel heftig, want Ik had er nog nooit van gehoord, dus ik vond dat heel indrukwekkend dat dat echt een ding was. En ook dat beetje die je mee had gaan, Omdat het echt zo een soort bewijs is van dit is ook gebeurd. Gewoon het voorbeeld van wat in die tijd, ja dat zie je niet vaak.

I: Dat is eigenlijk het beste bij gebleven. Uit die lessen. OK ga ik nu aan hoe je het ervaren, dus Ik ben wel benieuwd. Denk jij, kun jij denk je zelf bedenken? Met welk doel heb ik die opdracht aan jullie gegeven?

R: Ja volgens mij ook iets met meeleven en of inlevingsvermogen in in dat respect dus in hoeverre kan je inleven, in die bron of in die situatie? En, hoe zou je dat zelf dan ervaren? Ik denk een beetje dat I: I: dus die inlevering ervaring inderdaad dat verplaatsen zoals ik al zei, die historische empathie heel goed was het duidelijk wat je moest doen bij die opdracht.

R: Ja, het voelde wel een beetje raar, omdat het nooit zo gaat. natuurlijk dat In de geschiedenis les dat je echt antwoord geeft op zoiets, want het voelt een beetje van. Ja, het maakt niet echt uit wat je opschrijft, het was allemaal goed, dus waarom schrijf ik het dan op? Maar het was. Wel heel leerzaam. En, dat is ook wel leuk, want je kan toch wel zelf denken van wat vind je zelf? Dat vond ik wel leuk.

I: Ja, ja en waren er ook dingen waarvan je zegt, ja, sommige dingen vond je een beetje gek Omdat je dat nog nooit eerder had gehad, maar was ook dat je het was ook onduidelijk op sommige momenten.

R: Nee,

I: nee, ik begreep wel gewoon wat je moet doen. OK. Had je ooit eerder zo een soort opdracht gehad of was het eigenlijk de eerste keer dat je echt je moest verplaatsen in iemand uit het verleden?

R: Nee, ja. Ja, Ik denk wel een soort van milde versies daarvan bij sommige vragen, maar eigenlijk niet Omdat het dus echt uitmaakt ofzo voor de toets natuurlijk dus dan.

I: Nee, Dit is echt nieuw. Nee, nee, ja, Dit is een soort nieuwe iets nieuws. En hoe vond je het? Want je zegt al, Dit is iets wat we niet altijd doen. maar hoe vond je het nou om jezelf dan te verplaatsen in iemand in? Dit geval zijn interneringskamp

R: Ik vond het wel lastig, want ja, je kan natuurlijk niet zeggen van ik snap. Dat dat zo is omdat jij je snapt eigenlijk niet, want je hebt nooit zelf in die situatie. Ja, Het was wel lastig ofzo, of Als je moet vergelijken met heb je ooit? Dat is ook zo'n vraag dat Je moet zeggen van ja, heb je ooit zo lang stilgestaan of zo? Dat ja, en dan zeg ik ja voor een concert ofzo, Maar dat voelt zo raar om dan die vergelijking te maken hebben, Dat is wel anders.

I: Ja, ja ja, want wat, wat maakt het dan specifiek last van je? Zei al Omdat je nooit zoiets hebt meegemaakt, is dat dan hetgene wat het moeilijk maakt, is ook nog iets anders.

R: Ja ik, nee, Ik denk dat dat het gewoon. Voelt alsof je dan, dan wil ik wel zeggen, ja, ik snap dat dit echt heel vreselijk is en zo, dat kan ik echt niet in leven. Alleen op hetzelfde moment, ja Ja, je weet

nooit zeker, want je zit niet in die situatie.

I: Nee, dat snap ik. En wat hielp je dan om het toch wel te kunnen beantwoorden of in ieder geval daar over na te kunnen denken?

R: Ja, Ik weet niet gewoon? Ja geen idee.

I: Nee, Maar dat maakt niet uit, Dat is goed wat wij nu gaan doen. Ik heb in die les heb ik. Jullie Natuurlijk 3 bronnen gegeven. We begonnen met die tekstbronnen, gaan we straks ook mee beginnen. Ik ga jou per bron eigenlijk dezelfde soort vragen stellen. Zo weet je het alvast en dan wil ik graag dat jij daar nou ja, jouw ervaring over deelt, dus ik begin weer met deze. Ik ben gewoon meer meegenomen. Je hoeft hem ook niet helemaal te lezen, Maar dat je eventjes nog weer terug kan halen. Waar ging het ook weer over? De eerste vraag die ik erover heb, op welke manier hielp nou dat dagboekfragment jij nou juist wel of dus juist niet om je te kunnen verplaatsen in iemand uit een interneringskamp?

R: Ja, Ik denk omdat er heel veel soort van mening in het staat soort van gevoelens of zo van blijdschap, maar ook juist verwarring of zo en verdriet. Dus Ik denk dat je daardoor het ook wel goed kan. Ja, dan kan je gewoon echt beter in leven in een bepaalde persoon.

I: Ja, dus dit hielp je al wel eigenlijk en dat ligt dus aan het feit dat je net zegt dat je kan lezen wat voor emoties ze hebben.

R: Ja ja. Ja ja, of dat ze zeggen van wat zou dat zijn, dus dat zijn gewoon ook In de war zijn. Ik denk van ja, die weten ook niet alles Natuurlijk.

I: En, wat vond je van dit dagboekfragment in het algemeen? Wat?

R: Ja, ik vond het wel lastig soms, want ik moet even kijken, hoor. Ja, Ik weet niet zeker, Maar het was wel soms lastig, want dan hadden ze het over een inlands feest en Ik weet niet eens goed wat ze dan bedoelen daarmee en zo dus ik moest dan wel echt verder lezen, maar uiteindelijk kwam het best wel duidelijk op elkaar neer. En ook door die datum dan zie je ook echt wel dat het is allemaal in dezelfde paar dagen gebeurd.

I: Ja. Ja. Dus eigenlijk. Die data hielp jongen het een soort van wel overzicht houden, maar die de taal was soms lastig om te begrijpen wat je bedoelt en was dan die taal joh, dat ze ook tegen maakte dat ze ook moeilijk om je in te leven, of was het gewoon moeilijk om het überhaupt? Die bron te begrijpen.

R: Ik denk meer begrijpen. Denk meer begrijpen, Maar ik. Nee, Ik denk meer te begrijpen. Maar dat was het ook, denk ik.

I: Ja dus Dat is op zich. Door die emotie was het goed om je in te leven, maar door die taal, soms die je niet helemaal begreep, maakt het soms lastig. Om om je te verplaatsen OK, nou, hetzelfde met de volgende bron, er staan er twee op, Maar het gaat eerst even alleen over de bovenste over die afbeelding. Hier heb ik echt dezelfde vraag bij op welke manier hier op die afbeelding jou nou om je juist wel of dus juist niet te kunnen verplaatsen in een persoon uit een interneringskamp.

R: Ja. Nou, Ik denk. Dat ja als jij in die tijd leefde, kon je er net zo goed tussen staan, dus dat is een beetje een raar gevoel. Dat omdat het echt een echte foto is. Het is geen animatie ofzo, dus het is echt. Het is echt gebeurd en dat maakt het ook zo raar.

I: Dus dat hielp je doordat het een authentieke foto is, helpt jou om je te verplaatsen. Kun je dat specifiek voorbeeld geven Waarom je dit dit jou helpt?

R: Ja, Ik weet niet of dat een specifiek voorbeeld is, maar het zou net zo goed als jij in die tijd leeft, zou ik net zo goed een foto kunnen zijn van jouw oma ofzo als je iets later ja, weet ik veel wat, maar Als je het iets later terugziet dat gewoon je oma er tussen had kunnen staan, Dat is gewoon, dat waren gewoon normale mensen. Het waren niet mensen die het verdienden of zo, dus dat. Is zo raar.

I: Nee dus Het is gewoon dat dat de situatie die kun je voorstellen om je kan het eigenlijk verbeelden dat je dat dat gebeurt. En kom dat Omdat je het kan zien of kom dat door iets anders.

R: Ik denk wel zien ik denk als ik de bronnen niet dat gehad, maar ik had wel het verhaal gehoord. Hiervan had denk ik niet zoveel impact gemaakt als met de bron.

I: Dat er beeld bij is, dat maakt het makkelijker om je zijn ook dingen. Waarom het wel lastig kan zijn om je te verplaatsen.

R: Nee, Ik kan eigenlijk niet zeggen waarom het niet moeilijk zou zijn.

I: Dus deze bron die die werkt goed voor jou eigenlijk. Daar komt het op neer. Wat vind je het in het Algemeen van die afbeelding?

R: Ja, Ik vind het heel heftig. Ja, Ik kan het gewoon. Ja, soort van, Ik kan het wel inleven, maar ook weer niet. Ik kan niet mezelf beseffen dat het dan zo lang moet staan dat het echt zo een ding was. Gewoon echt puur door de tijd verschil.

I: Ja. Nee, OK, gaan we naar de laatste, Dat is die beer. Hij is niet live mee, want Ik heb hem echt even moeten terugbrengen naar naar de mevrouw, dus hij zit even op een afbeelding, maar bedenk even. Hij zit naast je op de tafel, je hebt hem gezien zo de vraag bij die beer, op welke manier hielp die knuffel? Wil je nou juist wel of dus juist niet om je te kunnen verplaatsen? Iemand uit een interneringskamp?

R: Nou ten eerste dacht ik dat het niet echt die beer was uit die tijd. Ik dacht eerst gewoon van, Dit is gewoon een soort voorbeeld. Maar toen ik er achter had het wel weer was, vond ik het wel echt heel indrukwekkend, Omdat het gewoon echt. Het is gewoon echt. Het is gewoon echt daar. Die Mensen kan je Natuurlijk ook niet meer spreken of zo, dus je kan niet meer daar aan komen. Maar het zo'n onderwerp. Dus wel, dus ik vond.

I: Dat wel en hielp het je dan ook om je te verplaatsen, of was het meer dat je dacht? Ik vind het gewoon een vet ding.

R: Nee, Ik denk het wel, want We hadden net zo goed een knuffel kunnen zijn van mij vroeger. Dus dan is het toch wel een beetje waar.

I: Ja dus een soort van die herkenning. Die zorgt ervoor dat je je kan verplaatsen. Was het een makkelijk object om te plaatsen of vond je het lastig hiermee?

R: Nou, ik vond de eerste bron die bron hierboven vond ik makkelijker, denk ik door het echt het visuele maar iets lastiger denk ik, maar alsnog wel nog wel gewoon het lukt wel

I: En wat maakt het nou lastiger?

R: Ja, Ik denk omdat het gewoon niet helemaal het verhaal komt niet helemaal goed voor me zien of zo dat het echt zo. Ik weet niet, want Dit is gewoon heel duidelijk van. Het gebeurt hier, je ziet het en dan met die weer is het zo van, ja. Ja weet niet Dat is. Toch iets lastig om te koppelen, denk ik.

I: Ja ja dus dan moet je eigenlijk een extra denkstap maken, Omdat je dus niet meer ziet. Ja, dat snap ik heel goed. Ik heb dus in die les heb ik je bij al deze 3 bronnen heb ik ook weer vragen. Stel, ze hebben 4 vragen per bron beantwoorden, denk je nou dat die vragen jou hielpen om je beter in te kunnen leven of had het eigenlijk niet uitgemaakt of je die vragen wel of niet had beantwoord?

R: Denk het wel

I: en Waarom denk je dat het je hielp om je beter te kunnen verplaatsen of in te leven?

R: Ja precies. Welke vragen het waren, Maar ik weet wel dat. Het liet me wel denken, ik maak mensen waren best wel snel klaar met schrijven. Ja, dat ik nog bezig was en dacht, van ja. Ik wil nog even nadenken, dus ik nog even door denken en gewoon doorschrijven kan best wel veel te zeggen op die vragen

I: Ja. Ik weet niet of je het nog kan herinneren, denk je, denk je dat die vragen hadden die per bron hetzelfde effect of was er nog maar één bron, denk ik, oh, bij die bron. Toen moest ik vragen beantwoorden en toen moest ik. Toen moest ik echt nog verder over nadenken dan bij die andere bronnen. Of maakte dat eigenlijk niet zoveel uit?

R: Ik denk het niet echt dat je daar zei dat het verschil meer liever vragen over, waar zou jij bijvoorbeeld die sieraden verstoppen? Of waar zou jij dan heel lang hebben gestaan? Gewoon echt terugkoppelen naar je eigen leven, dat denk ik.

I: Nee. Dus dat vooral dat soort type vragen dat je dan kun je dat je terug dacht, oh ja, Misschien had ik dit zelf ook kunnen bedenken in die tijd. Ja, OK, voor nu komen we een paar vragen. Die zijn dus echt kijk die andere vraag zijn ook belangrijk, maar ook die ik echt voor mijn scriptie belangrijk is. De eerste vraag is even mag ook zonder bronnen beantwoord worden? Ik ben benieuwd op welke momenten of manier voelde jij dat je die les dacht, hé, op dit moment kan ik me echt goed inleven verplaatsen in iemand uit dat interneringskamp. Dat kan beide bronnen zijn geweest met kan ook

bijvoorbeeld daarvoor al zijn of daarna. Of had jij een moment dat je denkt, hé, op dit moment, dat lukte me toen echt goed.

R: Ik denk op het moment dat ik die vraag die vraag las van de Van de bronnen eigenlijk en waar ze dan ook vragen van Ik weet niet, ik zeg maar wat ze vroegen, maar meer over dat hoe jij je zou voelen in die situatie dat toen extra veel de over zat na te denken. Ik denk bij die vraag ongeveer dat je dan zegt van, oh ja, Je moet iets verder denken.

I: En waar lag dat dan precies aan, Omdat je dan dus die extra denkstap moet maken?

R: Of ja, Ik denk dat gewoon dat je gewoon dan gaat bedenken van OK, Waarom? Hoe zou ik me inleven en weet je, wat zou ik dan doen en voelen dat je dan ook gewoon gaan beseffen? Van oh ja, ze zag helemaal niet daar die bon te kijken eerst.

I: Ja. Ja. Dan was het ook omdat je dan dingen bijvoorbeeld herkende uit je eigen leven. Dat je denkt, hé, ik voel nu een emotionele betrokkenheid of ik zie herkenning of ik ja.

R: Ik denk meer dat ik hem gewoon niet kon beseffen dat ik Als ik dat zou moeten doen Als ik in die situatie zou zitten, zou ik gewoon. Ik zou liever kunnen weten eigenlijk wat ik precies zou doen in dat moment dat ik dat dat is wel echt zoiets dat je denkt van kan je bijna het voelt alsof je niet kan inleven, omdat het gewoon zo onnatuurlijk is.

I: Ja, want echt zo ver van je bed zoiets bijna ja, en dan ben ik wel benieuwd, want we zijn natuurlijk met die bronnen bezig geweest. Welke bron hielp jou nou het meest om je te kunnen inleven in iemand of te verplaatsen iemand uit dat interneringskamp heb je een voorkeur voor één?

R: Ja Één ja die met die vrouwen naast elkaar

I: En waarom nou specifiek die? Dat je zegt die die werkte voor mij het best.

R: Omdat dat echt een soort van voorbeeld was van wat er bijvoorbeeld in zo'n kamp gebeurt. En nou, ik dacht al, als ik 20 minuten lang zo sta, kan ik, Ik kan niet volhouden als ze dan zo urenlang moeten staan. Dat is toch maar een van die kleinere dingen.

I: Ja ja ja. En waarom hielp deze echt beter dan die twee? Wat wat maakt nou dat dat je zegt, die werkte voor mij beter?

R: Ja, Ik denk dus door die authentieke foto. en, Ik denk ook omdat je dan beseft van waar zij dan zo mee hebben geworsteld. En dan zitten wij te zeer over dat onze telefoon leeg is, bijvoorbeeld een schuldgevoel. Bijna is dat echt hebben moeten doorstaan ja

I: en, hoe kan je dan dat schuldgevoel hier heel erg werd opgewekt bij jou? Waar ligt het aan een de soort afbeeldingen of de de scène van de afbeelding of ligt aan het feit dat je het kan zien? Of waar ligt dat nou aan dat jij zegt, Hé, daar voel ik dat schuldgevoel bij.

R: Nou, Ik denk ook omdat het een voorbeeld is van iets dat soort straf hard weg. Dat heb je bij het beertje natuurlijk iets soort minder ofzo en bij de bron ook. Denk ook wel door de bron zelf dat het een foto is ervan. Ja, Ik denk gewoon dat die straffen, want het is leuk waarmee mensen het meeste eigenlijk over nadenken Als je over hoe ze worden behandeld. Ik denk dat dat maakte.

I: En, is dat ook de bron toen ik zet deze op het bord. Die kreeg je uiteraard. Die zet ik op tafel. Ook deed de bron. Hij zegt, Hé, hier heb ik het meest nieuwsgierig van. Of was dat een andere bron?

R: Nou, ik vond het uiteindelijk tot gewoon. Daarna heb ik ook nog een paar over nagedacht, dus het bleef wel best te hangen, denk ik. Maar ik denk dat het weer eigenlijk wel hetgeen was. Het meest nieuwsgierig maakt.

I: Ja ja. En, Waarom maakte die beer dan meer nieuwsgierig?

R: Ik denk dat docenten nemen eigenlijk niet zo vaak iets mee. En, Het is toch iets meer van. Het blijft goed in je hoofd hangen, want Het is even iets anders dan een tekst lees, want ik lees zo veel teksten op een dag, maar je ziet niet heel vaak gewoon voorwerpen waar je echt een verhaal bij krijgt.

I: Ja, ja dus je zegt deze helpt eigenlijk beter om het plaatsen dit maakt me het meest nieuwsgierig van. Wat is dat nou eigenlijk? Ja. Welke bron hielp je nou het minst om je goed te verplaatsen in iemand uit een interneringskamp?

R: Ja, Ik denk die tekst en

I: Waarom de tekst?

R: Maar dat is ook wel lastig, want ik vond het ook wel weer een goede, want je leest dus wel gewoon

hoe die hoe diegene zich voelt en zo Alleen. Ook Misschien? Nou ja, Ik denk door dus het lastige. Ja, ik vond het gewoon een beetje In de war door dat inlandse feest dacht ik van hè, wat betekent dat en zo ja ik denk gewoon de tekst.

I: Waarom het moeilijkste is, omdat je het minst goed begreep. Misschien wel of OK. En wat had je dan nodig gehad? Want je zegt nou dit dit die tekst die niet op mij het minst wat zij nodig hebben dat je je beter in had kunnen verplaatsen.

R: Ik weet niet, Misschien ligt het gewoon aan het stukje teksten ofzo dat Misschien een andere stuk tekst. Of een ander. Stuk dagboekjes, Dat is beter was geweest. Of zo maar. Ik weet gewoon dat ik het moment zelf nog best wel ingewikkeld vond, maar Misschien ook Omdat ik de Achtergrond informatie Misschien nog een beetje miste of zo. Dat is Misschien iets meer duiken uit moest hebben van Wie zijn dat nou en wat is nou de ene kant en de andere kant?

I: Ja, je had meer context had je hierbij nodig gehad.

R: Ja Misschien gewoon de algemene kennis ook iets meer verbreden. En dan had ik er waarschijnlijk wel gesnapt.

I: Ja, dan zie je dat je echt mee context meer kennis voor nodig had om deze beter te kunnen plaatsen. Ja, dat begrijp ik helemaal. We gaan eigenlijk naar de laatste soort van officiële vraag. Ik ben nou benieuwd. Kijk op die eerste les heb ik alleen maar bij jullie uitgelegd. Gewoon eigenlijk vanuit het boek gewoon. Ik heb eens en die twee les kwam dit er pas bij en na die eerste les had je, heb je over mij ook al wat vragen moeten beantwoorden, ook wel over inlevering. Al denk je nou, stel, Ik had dit niet gedaan die twee lessen. Ik was gewoon alleen die eerste les, alleen die context gegeven. Denk je dat je je dan net zo goed had kunnen verplaatsen in iemand in een interneringskamp als na die tweede les waarin je die bronnen hebt gezien?

R: Zeker niet.

I: Nee, en Waarom zeker niet

R: Omdat die twee lesjes maar uiteindelijk echt goed bij zitten en die eerste les ja soort van veel minder nauwelijks. Het was wel gewoon handig voor natuurlijk voor tweede les alleen de eerste les is het gewoon stukje geschiedenisles en dat dat sla je niet perse in een apart stukje. Van je hoofd op? Dus dat hou je ook niet echt. Er wordt inleven ook niet. Ik weet niet goed wat hebben behandeld, allemaal precies in die les, Maar ik weet dat dit helpt gewoon veel meer die bronnen.

I: En Waarom? Waarom heb je dit ook veel beter onthouden? Kun je dat proberen te uit te leggen?

R: Ik denk ook Omdat je dus die vraag daarover moest beantwoorden, dus je moet je wel eigenlijk daarin verdiepen. Terwijl Als je dan zo'n les luistert dan ja, dan sta je het een soort van op en dan gaan we door. Maar hier moet. Je wel echt even beetje je best doen?

I: Ja ja. En je zegt dus die primaire bron, die hebben mij wel geholpen bij die inleving stel, nou, Ik had gegeven gewoon, ik gaf er nu 3 dus dan uiteindelijk krijg je aan het eind van die 3 van die les heb je eigenlijk een soort van heel compleet plaatje. Stel nou, Ik had bijvoorbeeld Alleen, weet je die afbeeldingen het best goed. Ik had alleen die afbeelding gegeven. En voor de rest voor de rest. Allemaal niet. Denk je dan dat die Alleen die afbeelding net zo voor gezorgd dat je had kunnen inleveren, of is het eigenlijk ook nodig dat je die combinatie hebt van die verschillende bronnen om je echt te kunnen inleven.

R: Ik denk sowieso, die combinatie is beter. Het is sowieso gewoon goed dat je verschillende kanten ziet. Ik denk wel dat het voor mij de belangrijkste bron was geweest om het in te leven, dus dat ik daarmee al een eind kwam. Maar toch is het wel echt wel handig om de rest ook er bij te hebben.

I: dus uiteindelijk die combinatie waar ik het best maar voor jou is, is dit degene die het beste. De uiteinden daarvoor zorgen dat jij je kon verplaatsen. OK, ga ik naar de laatste twee. Ik ben eigenlijk wel benieuwd. Kijk, Ik heb het nu even met primaire bronnen heb ik geprobeerd dat jullie je konden verplaatsen in het verleden dat je kon inleven, zou er voor jou nog een andere manier zijn dat jou zou kunnen helpen om je te verplaatsen.

R: Misschien een filmpje bijvoorbeeld dan niet te lang, maar het zou wel kunnen helpen met die hele beelden of een soort nagmaakt kun je iets goed vinden dat zou doen. maar het is ook wel de emotie dan denk ik dan weer omhoog, omdat het dan meer gebruikt wordt.

I: Ja dus een film en als ze in dat filmpje, maar ik ga dat dan gewoon over hoe het een informatief filmpje zijn. Of moet dat dan een filmpje zijn van iemand die er bijvoorbeeld bij is geweest of wat voor soort filmpje zou dan helpen denk je nou,

R: Ik denk dat het ligt aan wat wat je doel is met je, dus stel, je wilt ook echt informatie overbrengen dan echt een informatief filmpje. Maar stel, je wilt juist dat Mensen de kinderen gaan inleven en gaan voelen hoe zij zich voelen dan ook vooral over de verhalen die dan daar gebeurde in het kamp.

I: ja leven beeld zou je eigenlijk zou je ook goed kunnen helpen om dat te doen. OK, laatste vraag is eigenlijk een beetje een afsluitende vraag. Ik heb heel veel vragen gesteld. Nou, dat moet je ook af en toe Misschien eens over nadenken. Denk je nu dat je zegt, Hé, nu heb ik even wat langer de tijd over heb gehad. Wil ik of ergens op terugkomen, denk ik, Ik wil nog iets aanvullen of zijn er onderwerpen dat je zegt, Dat is niet behandeld, Maar dat wil ik wel graag nog. Erover vertellen, of denk je We zijn rond.

R: Nee, ja, Ik denk ook dat de reden waarom ik die foto het interessant zit is omdat ik gewoon het interessantste is, is gewoon wat er echter is gebeurd met die mensen en hoe dat ook met jou zou kunnen gebeuren. Terwijl dan zo'n Ja zo een tekst over wat er dan is gebeurd en over gewoon de algemene kennis is dan iets minder het gevoel of zo. Dat is iets minder.

I: Ja, ja dus bij die mensen dan, dan zie je echt die mensen. Dan kun je heel makkelijk jezelf voorstellen.

R: Ja dat is ook wel interessant.

I: Ja zijn we rond? dan ga ik het nog even uitzetten eerst, en dan gaan we het even opslaan.

Geïnterviewde: Leerling 2 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 05-06-2025

I: Gaan wij starten als hij het doet. Nou, We gaan eens beginnen, We zijn baan een beetje bewonder. Kun je nog even heel kort vertellen. Wat hebben nou die twee lesgechiedenis gedaan?

R: Naar mijn weten hebben we een paar vragen beantwoord tijdens de eerste les zonder bronnen tijdens de tweede les met bronnen en er waren verschillende bronnen. Er was een tekst. Bron, foto, bron en fysieke bron uit die tijd en moesten we beantwoorden moesten we vragen beantwoorden. Hoe we ons empathisch, daarbij voelde die richting

I: ja heel goed. En wat is jou nou Als je één ding zo terug kan halen die twee lessen, wat is je dan? Het meest bijgebleven?

R: Sowieso wel die beer die oma

I: OK, heel goed, dat snap ik helemaal nou dus eventjes weten of op dezelfde golflengte zitten. Ik ben benieuwd met welk doel denk je dat ik deze opdracht aan jullie heb gegeven? Wat denk jij wat het doel erachter was?

R: Om wellicht te kijken hoe het onder jongeren, hoe hoe jongeren terugkijken op de geschiedenis en hoe ze zich daarmee kunnen meeleven in leven.

I: Ja ja dus dat die in hoe ze dat echt kunnen verplaatsen en wat voor jou duidelijk wat je bij de opdracht moest doen?

R: Ja

I: Ja, geen stukken waarvan je zegt, Het was eigenlijk onduidelijk.

R: Nee, nee, helemaal niet. Alles was duidelijk beschreven en was op zich wel simpel, behalve dan het stuk waar je zelf bij moest nadenken. Ja, ja.

I: En dan was het de eerste keer dat je zo een soort opdracht keek, want Ik heb nu heel erg ingespeeld op die historische empathie en dat van het eerst of heb je kun je terughalen dat ja dat wel vaker op school hebt gedaan.

R: Nou Ik denk niet, Ik kan me niet activeren dat we daar specifiek vragen over moesten stellen. Maar ik kan me wel voorstellen dat we op de toets misschien heel iets in die richting een vraag moesten beantwoorden.

I: Dus niet een specifieke opdracht wat je zegt, daar moest ik me verplaatsen en man, Dat is echt, Dat was nieuw. Oké, hoe vond je dat om je nou te gaan verplaatsen in iemand uit het verleden?

R: Ik vond het wel interessant, want het is. Het is uiteindelijk iets heel nieuws voor jezelf, want je weet eigenlijk niet van tevoren wat de situatie is en als je een beetje in verdiept, dan leer je wat meer over en Dat is Dat is wel interessant.

I: En vond je het makkelijk, vond je het moeilijk?

R: Ik vond het wel te doen. Het was niet moeilijk. Natuurlijk moest je wel bij sommige dingen nadenken. Er was niet zo van dat je 1 2 3 een antwoord kon opschrijven, Maar het was niet zo uitdagend dat ik niks op papier kon krijgen.

I: Nee, en kun je dat is misschien best lastig om mij specificeren Waarom je zegt, ik vond het best wel goed te doen. Wat. Wat maakte dat?

R: Nou, Ik denk vooral omdat de vragen heel Helder waren en Misschien is het ook gewoon dat ik zelf daar wat meer in ontwikkeld ben van inleving.

I: Dus Dat is iets wat je gewoon wat jij zegt van nature kan ik mij best goed verplaatsen

R: Ja ja ja zeker.

I: OK, We hebben in die les hebben. Wij heb ik dus eerste les die context gegeven die tweede les hebben zijn we aan de gang gegaan met die 3 verschillende primaire bronnen. Ik ga nu straks jou weer die 3 primaire bronnen geven en dan ben ik benieuwd wat jij daarvan vond en ik begin weer met die tekst bron, want daar zijn we ook mee begonnen in de les ik geef hem er even bij gegeven of ze hem echt niet helemaal meer te kennen, maar dan weet je in ieder geval waar het over. En, Ik ben dan heel benieuwd. Op welke manier hielp deze tekstbron jou nou wel of eigenlijk of juist niet kan ook om je te verplaatsen aan die persoon uit zo'n interneringskamp.

R: Nou, Ik weet nog dat de vraag was waar we dit ook moesten antwoorden. Toen had ik gezegd dat ik de tekstbron het minst mij het minst aansprak, Maar dat kwam vooral omdat het een een kopie was. Dus Als ik het originele dagboekfragment zou hebben gehad, dan zou dat mij meer. Emotioneel hebben aangetast en dat komt vooral omdat het dan echt van dat moment uit die tijd komt. Dit beschrijft meer van hoe het was. En, ik denk dat ik en heel veel mensen ook daar een beetje immuun voor zijn geworden. Dat ook zo met het nieuws dat het nieuws beschrijft ook alleen maar. En je ziet het niet echt. Je maakt niet echt mee. Je ziet foto's en Dit is ook meer een soort van beschrijven. Ik denk als ik inderdaad die primaire bron had gehad, dat het meer invloed op me had gehad

I: wat meer authentiek geweest gezet dat dat dan had je het meer geloofwaardig gevonden is dat wat ik het goed verder ja.

R: Ja meer ja. Precies.

I: Want je hebt deze bron gebruikt, vond je het helemaal gelukt dat je helemaal niet om hiermee soort van je in te leven?

R: Nee dat wel, Maar het was van de 3 bronnen sprak deze mij het minst aan.

I: OK en want je zei, het hield me toch ook wil wel waarom kon het hielp je wel bij om je toch te verplaatsen maakte dat?

R: Omdat er alsnog een kopie is van de primaire bron, die uiteindelijk gewoon duidelijk die situatie beschreven met datums en met gebeurtenissen, dus in een informatie. Op zich is het heel goed, het sprak het me heel veel aan. maar emotioneel niet.

I: Nee OK dus inderdaad, want je zei je kunnen wel veel informatie uit krijgen, Maar het deed niet echt wel een beetje. Het is gewoon meer. Je ziet weer een tekst. OK nou, Dat is interessant te weten. Als je nou wat vond je in het algemeen van die tekst, want je zei net al, Hij is niet authentiek, dus daarom deed het wat minder met me, maar kun je terug halen toen je hem las of zo of toen je het hoorde dat je denkt deden toen wel iets met je of was het echt gewoon? Het is een tekst.

R: Nee het, ik vond het wel interessant. Het zat me ook toe te denken aan denk te zetten aan het begin van wat kan er nou precies aan de hand zijn? En later wordt het ook beschreven, dus het gaf me een vraag en beantwoordde het ook meteen maar verder. Qua ja, Het is niet echt dat het me mee sleept met de gebeurtenis.

I: Nee, nee, Het is een verplaatsing dat dat maakt het lastig. OK, super, Ik ga even dezelfde vraag

stellen. Ik ben de afbeelding en die staat onder, maar het gaat even over die daarboven. En Ik ben dus weer ook benieuwd naar deze op. Ja, op welke manier hielp nou die afbeelding jou wel of dus juist niet om je te kunnen verplaatsen of in te kunnen leven uit een persoon uit een interneringskamp?

R: Nou deze afbeeldingen sprak me eigenlijk heel erg veel aan, want je ziet nu ook echt een beeld. Er zijn ook echt een beeld. Geschetst van wat er nou echt precies aan de hand was, daar met vooral die vrouwen en die kinderen. En dat dat wekt bij mij wel wat meer op het zit laat wel wat draaien van oh, ze zouden daar uren moeten staan van van de zoveel tot zoveel. En dat dat? Dat zet er wel op

I: En toen je de afbeelding voor het eerst zag, want ik heb natuurlijk ook bij verteld met toen je de afbeelding zag. Wat wat deed dat toen met jou eigenlijk in eerste instantie?

R: Nou een soort van wel een soort van schrok een schrik is eigenlijk, want je wenst het eigenlijk niemand toe van dat ze zo lang zouden moeten staan.

I: En waar komt die schrik reactie dan vandaan dan echt? Omdat je dus wel een. Soort, emotionele betrokkenheid.

R: Voelde ja gewoon van wel de realisatie van dat mensen de hebben meegemaakt.

I: Ja en wat maakte, want je zei, nee, hier kon ik me beter inleven dan bijvoorbeeld in die tekst. Wat maakt dit nou makkelijker voor jou om je in te leven of je te verplaatsen? Eigenlijk in die situatie

R: Nou echt gewoon dat ik echt iets zie. Het is niet de tekst dat je zelf iets moet inbeelden, want je eigen fantasie moet laten werken, maar hier heb je echt iets voor je. Het staat vast, het staat beschreven ook en dat werkt gewoon krachtiger denk ik

I: Dus dat beeld dat deze voor jou echt dat je echt gewoon kon zien. Wat er gebeurde? Dus kan je ook zeggen, iets wat bijvoorbeeld lastig zou kunnen maken, Maar dat dingetje zeggen. Ik vond soms ook lastig om in te te verplaatsen in deze afbeelding.

R: Nou, uiteindelijk is het gewoon afbeeldingen, want als bijvoorbeeld een video was, dan zou je ook echt die die tijd mee kunnen voelen van. Dit is een afbeelding. We zien dit voor een paar seconden en dan gaan we weer door. Maar Als we bijvoorbeeld zo een video zouden meekrijgen of zien en dat dat die video bijvoorbeeld 8 uur was, dan zou je van oh, Dat is wel iets. Dat is wel meteen meer serieus want Dit is een momentopname op zich is dus het kan. Dit kan bijvoorbeeld Misschien nog maar een uurtje hebben geduurd,

I: ja, dus het zou nog meer. Die verplaatsing zou meer kunnen komen. Er zit echt ook gewoon live zou zien in bewegend beeld. Ja, dat snap ik ook wel heel goed. Nou, die ander staat er ook al onder, We gaan naar de derde. Hij is nu niet meer live mee, want ik moest ze toch ook een keer terugbrengen, dus dat snap ik. Dan weet je Waarom, Waarom per foto's zijn, maar bedenk even dat hij hier naast je op tafel staat. Hetzelfde voor deze beer. Op welke manier hielp die knuffel? Ben jij nou wel of dus juist niet om je te verplaatsen? Iemand uit een interneringskamp?

R: Nou, ik vond het verhaal achter de beer eigenlijk heel krachtig van dat die sieraden erin waren verstopt en dat die kindjes ermee aan het spelen waren. Dat heb je uiteindelijk was gescheurd en dat liet ook een beetje meer. De hulpeloosheid van de mensen zien uit die tijd van dat ze in een speelgoed van hun kinderen sieraden verstopte, om uiteindelijk misschien als ze konden vluchten of vrijgelaten werden. Misschien het kon verkopen of voor hun naasten konden bewaarden. Dat vond ik heel krachtig. Vooral het verhaal achter de beer, want als je eerst zo naar de beer zou kijken, denk je, oh, Het is een beertje, een hele oude beer, maar dan hoor je dat verhaal en Dat is het echt dat dat raakt het.

I: Ja ja, want wat deden Toen ik die beer voor het eerst uit die tas pakte wat wat wat, wat deed dat toen met jou.

R: Ja, dat het maakte alles meteen echt. Ik heb deze weer al een keer eerder gezien bij havo, Maar het maakte meteen alles echt van. Het is echt, Het is gebeurd, Het is niet een verhaal, Het is niet een foto, Het is een stukje story in principe

I: Oh ja, heel wat zei jij? Ja, ja. Ja, dus Het was voor wat eigenlijk wat jij hebt met die tekst. Dit vind jij wel authentiek hier die authenticiteit mist. En, wat maakt het dan? Omdat het dus volgens jou die authenticiteit dus heeft. Wat maakt dat dan voor jou dat het makkelijk is om je te verplaatsen in dit

R: Ik denk gewoon een stukje realisatie in mijn hoofd van. Oh, Het is het, is het staat. Hier staat hier

voor me. Het is daar geweest, Maar het is nu hier.

I: Ja, ja dus dat echt gewoon dat je kan bedenken die wereld op een andere plek gezeten dat het maakt het heel tastbaar voor jou?

R: Dat dat is, dat maakt een hele goede brug over voor de voor nu en toen.

I: Waren er ook momenten dat je het lastig vond om je te verplaatsen met met dit object.

R: Nee, ik zou het niet zeggen.

I: Nee, zo nee, dus dit was echt voor jou wel eentje waarvan je zegt dit, dit maakt het makkelijk.

R: Ik zou ook zeggen dat dit dit echt zo een stuk dat in een museum gevonden zou kunnen worden voor mensen die interesse in hebben.

I: en is dat een meerwaarde dat je zegt, dit is een stuk wat In de museum kan staan

R: Ja dat dat geeft wel meteen meer waarde, want het het tentoonstelbaar Het is, Het is gewoon iets krachtigs zou ik zeggen, ja.

I: Bij die 3 bronnen. Daar heb ik vragen bij gesteld, heb je ook weer vragen over beantwoord deden die vragen? Nou, zorg die ervoor dat jij je beter kon inleven of had het niet zoveel uitgemaakt of die vragen er wel of niet bij hadden gestaan?

R: Nee, die die vragen liet me wel even denken van OK, wat vind ik nou echt, want je meestal kijk je naar zoiets en denk je, oh, oké, maar die vragen zetten we wel even aan het denken. Ook even OK, hoe zou ik dat hebben gevonden? Of Waarom zouden die Mensen dat hebben gedaan of hoe zouden? Die mensen dat hebben gevoeld.

I: Het is al een tijdje terug, maar was het nog dat je zegt, hé? Bij de ene bron riep hij die vragen erbij. Zorgde voor meer inleving of maakt het eigenlijk niet zoveel uit bij welk object die vragen erbij stonden?

R: Denk dat bij de de knuffelbeer de makkelijkst was voor mij te beschrijven bij dat tekst bron, het moeilijkst, maar hij kon alles even goed beschrijven.

I: Ja, dus het maakte mij voor type vragen maakt het niet zoveel uit? Nee, OK, waar we nu naartoe gaan, Dat is vooral heel belang voor mijn scriptie is We gaan wat jij al net een beetje zei. Deze is eigenlijk het minst mee. Dat heb je al een klein beetje verteld van we gaan hier nog een keertje naar toe. Ik laat heel even de broer gewoon even los, Maar ik ben nu gewoon even benieuwd in het algemeen. Dus in die eerste en die tweede les op welke momenten of op welke manier voelde jij dat je goed kon inleven in iemand uit een interneringskamp? Op welke dus? Je hoeft niet per se bij zo een bron te zijn, maar kun jij een moment noemen? Want je denkt, hé, Dat was een moment. Ik dacht, oh, nu kan ik me echt verplaatsen hierin. Het kan dus wel met de bron ook, hè dus?

R: Ja nee, vooral toen de bronnen erbij werden gebruikt de eerste les was het meer van we gaan de vragen beantwoorden, gaan we een beetje nadenken? Maar de tweede les was echt van OK, Dit is echt. Dit is gebeurd. We hebben het bewijs voor ons, dus dat maakt het meteen echt voor mij

I: ja, dus die bronnen waren wel echt een hulpbron om jou te kunnen verplaatsen zodat dat het lag, dus ook daar vooral aan. Was het ook bijvoorbeeld dat je iets herkent uit je eigen leven of dat je zegt, hé, ik voel een emotionele betrokkenheid, of ik zie Omdat er nu meer context bij zit. Wat wat maakte dat nou voor jou dat je zei, hé, dat doen werd het makkelijker

R: Nee, Het was niet echt een persoonlijke betrokkenheid van mijn eigen levenservaring. Dat was er niet.

I: Het is echt vooral omdat je zegt. Het werd echter daardoor, Dat is voor jou hetgeen wat het is. Hier zijn er dan wel eigenlijk een beetje het minst, maar kun jij vertellen welke bron Als je naar deze 3 neemt? Welke hielp jij nou het beste om je in te geven te verplaatsen en iemand het internet kan? Pas dan die tekst die afbeelding of dat object?

R: Ik denk om mezelf echt te verplaatsen de afbeelding zelf, want dat geeft een echt een beeld van hoe het daar was. De Beer heeft een heel mooi verhaal en dat ik denk dat het meer voor emotionele waarde. Dat dat beter is of krachtiger? Maar die afbeelding die laat echt meer zien hoe het daar was. Ik zou wel zeggen, als er meer afbeeldingen waren, want dit is alleen als ze gestraft werden, maar ook bijvoorbeeld hoe hoe hun huisjes eruit zagen hun slaapkamers het dagelijks leven dan een collectie van die foto's. Dat zou echt heel krachtig zijn ja dus eigenlijk.

I: Je zou zeggen, die afbeelding is dus het meest krachtige voor jou. Maar eigenlijk zou vooral een combinatie afbeelding krachtig maken. Waarom werkte dit voor jou dan beter dan deze twee?

R: Vooral omdat ik het zie. Het is van hoe hoe die mensen eruit zien wat ze doen en waar ze het doen. De de beer geeft een heeft een heel mooi verhaal achter hem, maar dat dat is het in principe. Het is een. Het is een beer met een verhaal. Als je het verhaal niet zou weten, zou je denken dat een antieke beer is, maar bij deze foto zie je oh, die die dames staan voor over gebogen voor urenlang. Tenminste dat is beschreven, maar je kan het. Dan wel voorstellen.

I: Ja ik ja inderdaad je kan het goed voorstellen wat je het ziet. Maar was deze bron wat je zegt, die kan helpen eigenlijk het beste om me te verplaatsen om helemaal in te leveren. Was het ook de bron die het meest nieuwsgierig maakt Toen ik voor het eerst op tafel kwam?

R: Nee dat is de beer

I: Waarom is dat dan weer de beer?

R: Omdat het toch weer een object is. Je bent benieuwd van. Oh, waar komt dat vandaan? Ik zie het een beetje ouder uit dan dan ben je. Meteen nieuwsgierig naar het. Naar het verhaal erachter?

I: Ja dus eigenlijk voor het verplaatsen zeg je, Dit is die afbeelding bij als je wat je nieuwsgierig maakt en eigenlijk triggert dat zo dus dan die beer zijn OK goed om te weten. Welke hielp je nou het minst? Je had al een beetje gezegd eigenlijk

R: Ja die tekstbron

I: Waarom was dit nou de minste? Je hebt het ook net wel wat benoemd.

R: Omdat het het is heel onpersoonlijk. Het is getypt in Ariël lijkt het me, Het is gewoon een word bestandje. In principe als bijvoorbeeld echt het originele dagboek verhaal met hand geschreven, dan zou ik wel van oh, Dit is echt authentiek. Dit is ja een kopie. Dit is niet zoveel speciaal zou ik zeggen.

I: Het is gewoon echt dat je zegt, ja, dat had ik zelf ook kunnen verzinnen. Dat is wat Het is. En dus wat had jij nodig gehad om dus dit wel beter te kunnen? Was echt dat je de authentieke tekst eigenlijk voor je neus had.

R: Ik denk misschien een foto nog van mijn originele tekst ernaast, want dan kan je het een beetje nog vergelijken. Probeer je zelf te lezen. Want sowieso zou ik niet lukken om de originele tekst te kunnen lezen, dus dit zou sowieso een must have zijn

I: Ja maar gewoon een fotootje erbij hoe het echt is opgeschreven. Dat zou voor jou al heel veel maar.

R: Zo ja, iets meer over het dagboek zelf of de of de mevrouw die het dagboek heeft geschreven.

I: Ja ja dus een foto van u zou bijvoorbeeld als stel u had een foto. Van die mevrouw bij er bij gestaan.

R: Ja dan had het wel wat meer dit is haar verhaal, want nu nu. Is hij alleen Hetty Wertheim? Ja, dan zegt het jou niks. Het kan ook. Beatrix, uiteindelijk denk ik.

I: Ja ja ja, Het is wel een verzinzelnaam kunnen zijn. Ja, ik snap het wel. We gaan alweer een beetje richting het einde. Ik zei al, Het is een klein interview van ongeveer 20 minuten. Je zei het net eigenlijk stiekem al een beetje toch nog een keertje. Je hebt heel weinig dingen over verteld waarvan Ik denk, het komt nog, Maar dat maakt niet uit. Als ik nou gestopt was na alleen die les met context, dus ik had alleen die eerste les gehad en die tweede les was er niet geweest. Denk je dat jij dan net zo goed had kunnen verplaatsen of was het wel echt nodig dat er.

R: Ik denk dat Ik denk dat die tweede les wel echt nodig was om het punt echt beter over te kunnen brengen, want die eerste les was meer alleen context. Het was eigenlijk een reguliere geschiedenisles, maar die tweede les, die gaf wel meer echt van. Het was ook een goede afsluiting, Maar het gaf ook meer beeld van wat er daar nou echt was.

I: Was ja en wat Het was wat jij zei, het soort van dat beeld, Dat is het. Wat ervoor zorgde? Maar kun je ook nog iets anders nog zeggen? Nou ja, is het Alleen dat beeld, of was het meer wat er dan voor zorgt dat je beter kan in leven?

R: Voor mij is het echt het beeld wat erbij kwam, ook met de tekst zelf tekstfragment. Dat schetst ook een soort een beeld dat dat deze 3 bronnen samen, dat maakt het wel af.

I: wat je zegt, je zegt wel samen denk je dan ook dat vooral die combinatie van die 3 bronnen ervoor zorgt dat jij je goed kan inleveren vast ook bijvoorbeeld alleen die beer gegeven en de rest dat we niet eens behandeld had. Je denk je dan net zo goed kunnen verplaatsen? Dus op met alleen die

afbeeldingen of alleen die tekst? Of is het juist die combinatie die?

R: Ik denk dat me op zich wel had kunnen verplaatsen, maar uiteindelijk toch wel die combinatie. Net zoals in museum zie je altijd, dan heb je een stukje tekst kunstvoorwerpen of geschiedenisvoorwerpen, dat maakt het wel af altijd de combinatie van een paar dingen. Je maakt het af wat foto's van het oude voorwerp en dan zie je het voorbeeld ernaast en een stukje teksten van de geschiedenis. Dat is zo voel ik me hierbij. Dit is dit maakt het echt af.

I: Ja, en wat had je? Stel nou, Ik had er één niet moeten gebruiken welke je dan zegt, doe die dan maar niet gebruikt voor het. In het voor het inleven?

R: Dan ja, ik zou ze eigenlijk allemaal. Dat is wel, Dat is een moeilijke vraag. Ik zou dan misschien de afbeelding van de vrouwen weghalen of het stukje tekst de beer zou ik zo eens doen dat is sowieso doen. Dat is het krachtigst. Die zou ik bewaren dan. Zou ik één van deze twee weghalen.

I: ja grappig dat je het zegt, want dit is dus wel degene waarvan je zegt dat ik ook het beste mee verplaatsen maar hij is misschien ook wel het meest vervangbaar.

R: Ja dat wel, want je hebt natuurlijk wel meerdere foto's of andere foto's en je kan nog steeds nog wel verhaal schetsen zonder die foto.

I: Wat vind je dan voor de keuze van die foto of had je zegt dit was het een foto dat wat jij zei? Ik weet wel of met?

R: Ik denk dat het Als je één foto zou kiezen dat dit wel de beste foto zou zijn, want als je bijvoorbeeld een foto van alleen de slaap, van de slaapruijnte zou geven, dan denk je, oh, wat is onze slaapruijnte is niet helemaal netjes, Maar het is ze wel, maar hier zie je ook, je kan je een beetje lijden zien van die vrouwen die er staan.

I: Ja ja dus Je moet wel een soort menselijk aspect wat belangrijk om wel die verplaatsing daarin te doen. OK, stel nou, we gaan naar de laatste twee vragen, wat zei je nu hebben we die lessen gedaan en toen heb ik jouw primaire bronnen gegeven om je dus eigenlijk te kunnen verplaatsen. Maar wat zou jij nog meer kunnen helpen om je te verplaatsen in iemand? Uit het verleden kun je daar heb jij een ander idee daarover?

R: Misschien alsnog mensen uit die tijd nog leven. Ooggetuigen mensen die een verhaal komen delen in havo had ik die gelegenheid wel. Dan kwam de mevrouw van de beer ook langs. Die kwam haar verhaal delen en dat dat soort dingen die blijven echt wel bij je zitten. Ik weet niet meer helemaal het verhaal, Maar ik ben nog wel cruciale punten van het verhaal dat ze heeft gedeeld met ons.

I: ja, dus dat zou ook een goede. Denk je dat die techniek beter of minder goed werkt.

R: Ik denk dat dat beter werkt, want het het werkt ook weer iets menselijks op. Gewoon meteen zo een schakelpunt van. Oh, Het is een persoon die heeft dat meegemaakt en die staat nu voor mij en die deelt haar verhaal of zijn verhaal.

I: Ja, We zijn klaar eigenlijk, Maar ik ben nog benieuwd. Ik heb Natuurlijk heel aan het vragen aan jou gesteld. Zijn er nou dingen dat je denkt, hé, nu met terugwerkende kracht heb ik er nog eens over nagedacht en wil ik dat nog graag vertellen. Of Ik denk Ik heb wil wat toevoegen, wat niet gevraagd is en waar ik eigenlijk wel dacht. Nou, dat wil ik toch nog hierover melden. Dan is nu de kans daarvoor

R: Nee volgens mij is alles besproken

I: Ja alles is volgens jou afgerond, ga ik hem eerst even uitzetten.

Geïnterviewde: Leerling 1 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 10-06-2025

I: Hij doet het OK wat ik wat ik net al zei, We gaan even een beetje kort beginnen. Kun je mij nou nog vertellen wat we in die twee geschiedenislessen hebben gedaan ongeveer.

R: Nou je hebt gewoon uitleg gegeven over de. Ja over die Kampen en de ja een opdracht en een vragenlijst daarbij gemaakt en ja vragen over historische empathie.

I: OK, heel goed. En wat is er nou het meest bijgebleven uit die twee lessen als je één moment of één ding kan noemen.

R: Die die knuffelbeer denk ik met die ja, dat plaatje erbij.

I: Dat is het meest wat je zegt, dat haal ik het eerst terug. OK, en als jij even kijkt Als het nu gaat over het doel van die opdracht, kun jij mij vertellen welk doel denk je dat die opdracht nou had die ik jullie heb gegeven?

R: Zodat je zelf? Meer meer gaat inleven in hoe het. Voor die mensen is geweest In de geschiedenis. Ja, in die kampen.

I: En wat voor jou die opdracht was, het duidelijk, wist je wat je snapte wat je moest doen?

R: Ja, ja, was wel duidelijk

I: geen moment dat je dacht, oh, ik zou een beetje vaag ik ik.

R: Dat is gewoon duidelijk.

I: OK, dus Dat is, dat ging goed. Je zou inderdaad om je inleven verplaatsen dat de historische empathie wat je al goed zegt. Dat is ook wel mijn onderzoek over gaat. Hoe vond je dat nou om je te verplaatsen iemand uit het verleden?

R: Vaak niet, ja, niet heel moeilijk met de dingen die je erbij verteld hebt, dan was het wel gewoon duidelijk. Gewoon van ja, waar je een beetje aan moet denken bij het onderwerp en zo en hoe dat voor die mensen was, maar soms ook weer wel dat je denkt van ja, wat zou ik zelf in die situatie doen dat? Moet je wel even over nadenken

I: en wat mij betreft in het begin al Het was niet zo heel moeilijk. Wat maakt het nou dat je zegt, hé, dat maakt het wel gemakkelijk. Want deed dat voor jou?

R: Dat je uitleg had gegeven over hoe dan die situatie voor hun was, maar wat? Wat er allemaal gebeurde en is dan kan je er wel een voorstelling bij maken. Gewoon met de informatie die je zeg maar hebt.

I: En wat? En, wat zijn dan de momenten dat je zegt nou, Dat was ook wel lastig, maar wanneer vond je het moeilijker om je in te leven of te verplaatsen?

R: Ja weet ik niet meer waren een paar vragen waar ik wel gewoon even langer over na moest denken om iets op te schrijven.

I: Vooral dat type vragen je dacht, hé, Je moet eens een keer extra over nadenken. Kun je nog terug halen? Wat voor soort type vragen? of is dat ingewikkeld?

R: Nee dat weet ik niet

I: Meer nee maakt niet uit helemaal goed. OK, wat we zal ik gaan doen. In die les hebben we dat ook gedaan. Die tweede les heb ik toen 3 verschillende bronnen Laten zien. Ik ga dat nu weer eigenlijk aan jou doen, niet om. Ik geef ze meer over dat je weer even een idee hebt. Welk soort bron was het ook alweer? En dan ga ik eigenlijk 3 keer dezelfde vraag over stellen en Ik ga weer beginnen met die tekst brom, want daar zijn we ook toen mee begonnen In de les Ik wilde vragen, deze tekst wil die ik toen ook heb gehad. Op welke manier hielp dit dagboekfragment jou nou wel of juist niet? Dat kan ook om je te verplaatsen in een persoon uit het verleden uit z'n interneringskamp.

R: Maar ik denk dat het wel helpt, zeg maar. Ja dat je heel erg de verschillende emoties ziet In de tekst die die mensen daar hadden. Dat ze het soms niet kunnen geloven of juist hoe erg ze aan het hebben, of ook hoe blij ze zijn dat er dus iemand nog leeft. Dat zie je wel goed. Die emoties zie je wel goed in die tekst.

I: Dat is echt Omdat je dat leest. Ook of

R: ja?

I: Dus en dat is. En Waarom kun je dat zo makkelijk lezen in deze tekst?

R: Maar gewoon zijn gewoon woorden die het wel laten blijken, zeg maar dat of beetje onzekerheid lees je hier wel in en. Ja.

I: Dus echt die emotie die Je kunt lezen, dat maakt het voor jou makkelijk om. Je hierin te verplaatsen?

R: Ja

I: En, wat vond je in het algemeen van dat dagboekfragment?

R: Ja, ik vond het niet, ja. Ben je wel goed wel mooi op zich dat ze dan dat hebben opgeschreven en dat dat bewaard is gebleven.

O: Dus gewoon een OK evenement, gewoon een OK bron dat je zegt, nou, alles staat erin. We hadden ook het moment dat je denkt. Ik vind het eigenlijk met. Zo een dagboek fragment ook best wel lastig om het te verplaatsen.

R: Nee niet perse

I: nee dus dat dit was een bron die joepie al eigenlijk wel goed en dat ligt dus vooral. De tekst die er staat en dat je de emoties echt kan lezen.

R: Ja

I: OK, gaan we naar voren en staan op één blaadje. Maar het gaat even in eerste instantie alleen op de bovenste. Want daar was ook de tweede zelfde vraag is ook over deze afbeelding, op welke manier hielp die afbeelding jou nou juist wel of juist niet om je te verplaatsen in een persoon uit het interneringskamp?

R: Ja. Ik denk dat het wel hielp omdat je ziet hoeveel vrouwen, dit zijn die allemaal zo moeten staan en dan kan je wel voorstellen dat dat best wel pijnlijk is en zo. Maar het is meer ook de informatie die erbij vertelde van waarom ze zo moesten staan en voor hoelang en dat soort dingen dat je had dus ook wel om dan erbij in te leven.

I: Dus je hebt voor deze bron zei, je heb je dus wat jij zegt, heb je ook context nodig om?

R: Ja, want dan je ziet wel wat er gebeurt, maar niet hoe lang dat. Gebeurt en wat gebeurt?

I: Ja, want als je nou als ik die context niet had geven, Ik had bijvoorbeeld Alleen die afbeelding Laten zien. Denk je dat het dan moeilijker was geweest om niet. Te verplaatsen? Ja, Ik denk. Het wel, ja, en wat help je dan echt? Want je zei, die hielp me wel. Wat kun je specifiek iets noemen waarvan je zegt, Daarom helpt dit mij om het verplaatsen.

R: denk ook gewoon dat je ziet dat het gewone ja, gewone burgers zijn die nou misschien helemaal niks verkeerd hebben gedaan, maar je ziet dat er veel zijn. En ja, dat gewoon normale mensen zijn eigenlijk.

I: Ja kon je daar ook meesten dat je dacht, hé, ik zie daar herkenning ofzo, bijvoorbeeld met jezelf. Of is dat gewoon echt? Want je denkt nou, ik zie.

R: Ja niet per se, maar ja, je ziet wel dat het niet mensen van bepaalde stand of zo, zij zijn gewoon ja gewoon normale mensen

I: En was er ook een moment dat je dit ook best wel moeilijk om mee in te om te verplaatsen.

R: Ja omdat je dus die context dan nu erbij hebt dan, dan weet je het wel, maar zonder context. Dan weet je niet?

I: Ja, dan wordt het lastig zonder context. En als je nou deze bron in het algemeen, want voor die interneringskampen is het dan, wat vond je dan van die afbeelding?

R: Wel indrukwekkend denk ik. Ja gewoon dat je ziet inderdaad hoe hoe ze daar bij staan en hoe ze daar met de mensen omgingen.

I: Dus Het is echt gewoon omdat je ziet omdat je ze echt ziet staan dat je denkt, hé dat dat maakt. Indruk op jou. Wat?

R: Ja, dan heb je er een beeld bij van? Wat is er gebeurd?

I: Ja, deed je deze bron meer of minder dan iets met jou?

R: Ik denk wel iets meer, maar niet niet heel veel meer.

I: OK, gaan we naar de volgende die staat daar. Je moet even beseffen. Hij staat nu naast je. Ik moest hem echt wel weer terugbrengen, dus Het is nu even een fotootje geworden, maar bedenk even dat hij Er is. Je hebt hem gezien die onderste zelfde vraag eigenlijk weer. Op welke manier hielp die knuffelbeer jou nou om je wel of juist niet te verplaatsen in die persoon uit het interneringskamp?

R: Dit was wel. Ik denk dat dit wel het meest hielp daarbij, omdat dus ook ja, Het is herkenbaar. En Het is ook gewoon dat dus van een klein kind dat die daar ook zat en hoe hoe dat dan voor een klein kind is in een interneringskamp. Daar kan je dan wel iets beter bij voorstellen met het verhaal en weer erbij.

I: Ja, wat maakt het nou dat jij zegt de je kan hem hier beter voorstellen? Kun je dat heel specifiek proberen te omschrijven?

R: Ik denk omdat je met een knuffelbeer dan iets meer kan herkennen, of. Ja deze ook gewoon zoiets

van. Het zijn gewoon kinderen zoals alle kinderen, zeg maar zijn, en die zaten daar dan en dat. Ja, niet niet eerlijk zeg maar, dus dat is ook wel wat je daarbij hebt en ik knuffelbeer zorgt wel inderdaad voor dat je weet van oh ja, dat zijn gewoon kinderen zoals ieder ander kind.

I: Eigenlijk voor jou, een soort herkenningspunt. Ik zeg hé, hier herken ik ook wat van mezelf dan eerder. Ja, dat snap ik wel goed. En wat als in het algemeen van dit object? Wat vond je daarvan?

R: Wel bijzonder. Dat is iemand die daar heeft gezeten dat deze knuffelbeer was en dat ze die inderdaad mee kon nemen, dus dat vind ik wel bijzonder.

I: En waren op het moment dat je denkt, ja, maar die ik vond het ook lastig om me in te leven hierbij of of. Iets wat moeilijk kan maken nou ja,

R: nee eigenlijk niet

I: dit was echt eentje die voor jou die die die sprak, echt tot de verbeelding. En dat vond je makkelijk in te verplaatsen. Denk je, als een ander object was geweest had het dan hetzelfde effect gehad of ligt het echt aan dit specifieke object?

R:Ja, weet je, Ik denk ligt eraan wat voor wat voor object dan maar. Ja, Het is wel dat Dit is, denk ik wel helpt, denk ik wel bij de inleving.

I: Ja ja. Bij die 3 bronnen, dan heb ik ook elke keer daarna moest je daar 4 vragen over invullen en dan ben ik benieuwd zorgen die vragen er nou bij die primaire bron oh, voordat je jezelf beter kon verplaatsen of beter kon inleven of maakt het eigenlijk niet zoveel uit dat je er wel of geen vragen bij moest maken.

R: Ik denk dat die vraag je wel nog een keer laten nadenken over de bron dat je anders dat misschien ziet en denk ja. Dat is het. Maar ik denk wel dat het dan iets meer. Ja, dat je dan nog een keertje over na gaat denken.

I: En de vraag gaat antwoorden en hadden die vragen nou bij elke bron een beetje hetzelfde effect of was het dat je dacht, ja, Misschien kun je dat nog terug halen dat je jou die vragen bij die tekst aan het begin had ik bijvoorbeeld niks met die tekst dat ik die vraag ging beantwoorden en. Toen deed het wel meer met of kon ik het makkelijker verplaatsen of maakt het? Eigenlijk niet zoveel uit. Voor die 3 verschillende bronnen.

R: Nee, Het maakt niet zoveel uit.

I: Nee, Dat was, Dat was gelijk aan elkaar. OK wat we nu gaan doen en dat is natuurlijk ook belangrijk voor mijn scriptie is dat ik benieuwd ben welke bron dit nou het meest met je en Waarom. Maar ik wil eerst even in het algemeen dus nog even buiten die bronnen om mag wel met die bronnen, maar. Ik ben benieuwd op welke momenten of op welke manier voelde jij dat je nou goed kon inleven? Verplaatsen iemand in een interneringskamp? Kun jij nog een moment dat die les terug halen dat je denkt, hé, Dat was een moment dan toen ik me goed verplaatsen daarin.

R: Ik denk wel bij deze twee afbeeldingen. Allebei wel dat ik dacht, oh ja, dan heb je inderdaad een beeld bij en dan ook gewoon. Ja, een idee erbij van hoe dat dan was.

I: Ja dus echt dat beeld maakte voor jou dat je zegt, hé, dat kon ik me makkelijker. Dat ze dan alleen Als ik iets vertel of als ik tekst lees.

R: Ja. Ja.

I: En was het omdat, kun je uitleggen waarom dat voor jou dan dat dat triggerde.

R: Ja, Ik weet niet. Ik denk Als je alleen de tekst of een een verhaal erover hoort, dan moet je zelf een beetje dat plaatje erbij maken. En nu zie je een afbeelding die die echt is, zeg maar die echt daar vandaan komt en dan. Ja ook dat het dus echt een een echte ding is, wat echt daar vandaan komt. Dat maakt het wel iets indrukwekkender, denk ik.

I: Ja dus dat je het ziet die authenticiteit, dus dat het echt authentiek is. Ja en als we naar deze 3 en Ik heb al een vermoeden welke het niet is van dit is, Maar ik ben wel benieuwd tussen die twee. Welke bronnen heb jij nou het best geholpen dat je denkt om dus te verplaatsen in dat in die periode of in iemand uit dat interneringskamp? Welke bron was voor jou het meest gezegd? Nou dat dat hielp mijn best. Daarbij komt het het best voorstellen en. Geven.

R: Ik vond die denk ik het meest indrukwekkend, Maar ik vond die vond. Ik denk meer. daardoor kon ik me beter inleven omdat je ze dan echt ziet hoe die mensen het daar hadden en. Ja dat dat eigenlijk

helemaal niet eerlijk is en dat ik daar dan ook dacht van. Ja. Dat zou ik zelf ook heel pijnlijk en vervelend vinden, dus dan heb je wel zoiets van. Ja, dan is het heel oneerlijk dat zij dat dan hebben moeten doen.

I: Ja, dus de bronnen van de meest daar kon je echt in verplaatsen en deze moet je het meest indrukwekkend. Dat is ook een bron die dat het meest nieuwsgierig maakte. Was dat een ander?

R: Ik denk wel het meest nieuwsgierig van wat er dan het verhaal zeg, maar achter is. En ja, dat heb ik verteld inderdaad, dus dat vond ik wel, ja.

I: Ja. Ja. Ja, want Toen ik mezelf uit de tas haalt. Toen dacht ik, toen was dat wel. Het was meest Misschien wat te veel verhaal hier dan bij zit nieuwsgieriger dan dat je dit voor op je tafel ligt op dit op het bord. Ja, want van dit en.

R: Ja dan zie je natuurlijk meteen wat het wat Het is.

I: Ja. Ja en kun jij nog uitleggen Waarom deze nou specifiek beter voor jou werkt dan deze twee, kun je dat proberen specifiek te maken?

R: Ik denk omdat je de mensen ziet. Ja, de mensen uit het interneringskamp komt, kan je ja, kan je zien wat voor Mensen dat zijn, hoe die ze eraan toe waren en wat ze moesten doen. En bij deze tijd moet je dat inderdaad toch weer zelf een beetje bedenken van wat het dan voor Mensen of hoe die dan eruit zagen.

I: Ja dus dit is voor jou heel eigenlijk heel, heel zichtbaar. maar als je het hiermee dit is hier geef jij gewoon een extra denkstap dat jij zelf dat moet gaan doen? Ja, nee, dat snap ik heel goed.

R: Ik denk van ja. Ja nee.

I: Welke van deze 3 hielp jij nou het minst dat je denkt nou dat dat deed, dat vond ik ja hielp mij niet echt om het te verplaatsen.

R: Ja alle 3 wel eigenlijk ook. Ik vind dat dagboekfragment het minst indrukwekkend, eigenlijk omdat ik ook het idee had van zo'n zo'n tekst heb ik wel vaker al gezien, maar dan nog dacht ik wel van ja, je kan wel goed zien hoe ze. Hoe het daar was en hoe ze zich voelde en zo nu verschillende. Emoties dus dat. Ja was ook wel weer, kan je ook wel weer in of niet in herkennen, maar kan je ook. Wel weer. Ja zien hoe het.

I: Dan daar was dus ze hebben niet specifiek, weet je dat is nou echt moet kiezen voor mij. Welke zou je dan zeggen? Nou, Zonder die had het ja dat dat lukt ook.

R: Ja. Zonder die tekst, dan is het een dagboek. Ja.

I: Ja, dus wel die tekst. Ja, die tekst is toch het minst, maar eigenlijk zeg je, dat brengt ook wel meerwaarde met zich mee. En Als je nou zegt deze teksten zei, Die vind ik vond ik het moeilijkste. Kun je iets noemen waarvan je denkt, nou, dat had ik nodig gehad. Om het bij deze tekst ook beter in te kunnen leven. Zelfde als die andere twee.

R: Maar ik denk dus dat er dat we dit foto's of plaatjes zijn of iets wat je echt ja kan zien dat dat wel heel erg helpt. Maar ja, bij een dagboekfragment kun je het niet zo makkelijk foto's of plaatjes erbij hebben, maar. Ja het beeld zorgt er wel voor dat ik me. Dan beter kan in denken.

I: Ja dit mist eigenlijk het visuele stukje dat Ik ben je hier kwijt.

R: Ja.

I: Even kijken hoor Als ik nou in die allereerste les, heb ik Alleen die context gegeven. Toen had ik gewoon verteld. Nou, zo zitten elkaar. Interneringskamp moesten ook wel vragen of maken. Stel, Ik had niet meer deze 3 bronnen gebruikt daarna, toen was ik naar die context gestopt. Denk je dat je je dan net zo goed had kunnen verplaatsen in iemand uit interneringskamp? Of zijn die bronnen echt wel een toevoeging? Ik zeg daarom je lukt het beter.

R: Ja, Ik denk dat die bronnen wel een toevoeging zijn, want anders dan ja moet je inderdaad heel erg zelf gaan nadenken. Hoe dat dan? Hoe dat dan is. Dus nu had ik gewoon een beter beeld inderdaad, gewoon bij die hele tijd. En hoe dat dan voor hun was.

I: Het is wel zonde die bronnen had het ook gekund, maar niet die dit is wel behulpzaam.

R: Ja

I: Even kijken hoor en denk je dat? Want Ik heb ze nu. Heb je ze uiteindelijk Natuurlijk alle 3 gekregen. Denk je dat het een soort van die combinatie ervoor zorgt dat je echt beter kan verplaatsen

of had het net zo goed gelukt Als ik me zeg nou dit de afbeelding was jouw favoriet. We hebben zouden alleen een afbeelding kijken of juist een keus maakt van één in plaats van alle 3.

R: Ik denk dat de combinatie wel helpt omdat je dan gewoon ook van verschillende mensen en van verschillende. Verschillende oogpunten eigenlijk ziet hoe het dan of hoort, wat het dan, hoe het dat. Dan was dus gewoon het verschillende kanten.

I: Ja dus dit die combinatie maakt eigenlijk voordat je uiteindelijk het beste je een soort van kan verplaatsen en dat had minder geweest als ik Alleen maar die afbeelding was gekomen.

R: Ja ik denk het wel

I: Kun jij zelf nog iets bedenken wat jou nu heb ik het met primaire bronnen gedaan, maar zou je zelf ook iets kunnen verzinnen? Want je zegt nou, dat had me ook helpen om te kunnen verplaatsen iemand uit het verleden.

R: Nee weet ik niet. Ik denk dat het inderdaad dat het primaire bronnen zijn dat ze echt daar vandaan komen. Dat is wel denk ik belangrijk voor dat je daardoor goed kan inleven, omdat het dus ja je weet dat daar echt vandaan komt dat het niet gewoon later geschreven is of gemaakt is door iemand?

I: Ja, ja dus Het is niet dat je zegt nou iets anders dat dat zou me ook helpen

R:nee

I: primaire bronnen werk voor jou goed. We gaan nog naar de laatste vraag alweer toedienen dus Het gaat razendsnel. Ik ben nou op het eind nog even benieuwd. Kijk, We hebben nu. Ik heb van alles besproken met je. Zijn er nou dingen dat je denkt, oh, nu ik nog eens een keer over die vraag nadenk, had ik daar Misschien toch wat anders willen zeggen of Ik wil nog wat toevoegen, of je denkt, hé, Dat is helemaal niet genoemd, Maar dat had ik eigenlijk wel graag dat het in het gesprek nog voorbij was gekomen.

R:Nee, niet per se.

I: Nee, alles is eigenlijk wel afgerond en je denkt, nou, Dat is we zijn er mooi doorheen. Ga ik hem eerst uitzetten een seconde, want dan.

Geïnterviewde: Leerling 4 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 11-06-2025

I: Kijk wat je doet, ja, OK, waar we mee beginnen, dan zei ik net al een beetje, Ik ben eens even benieuwd, kun jij mij kort vertellen wat we nou tijdens die twee geschiedenislessen hebben gedaan?

R: Indonesië. Bronnen iets met bronnen? Iets met bronnen?

I: Dat klopt.

R: En en We hadden, en We hadden zo een papier. Je moet ze invullen en daar stonden vragen op en heel veel verder zou ik niet komen. En de bronnen hadden iets met de vraag te maken.

I: Ja ja. OKOK weet, kan je nog wel iets vertellen? Wat is er nou aan die twee lessen als je even aan het terug? Wat is hier dan het meeste bijgebleven? Dat je zegt hé dat. Dat kan ik nog echt terug halen die lessen.

R: Nee, eigenlijk alleen maar, zeg maar. Die beer ja de foto van de van de staande vrouwen die ik weet gewoon dat die bestaat en dat is wel zo ongeveer.

I: OK, dus dat zijn die twee dingen zijn het beste bijgebleven, helemaal goed. Nou, jij bent dus wat ik net al zei, je hebt opdrachten over gemaakt en Ik ben wel even benieuwd. Heb je kun jij mij vertellen wat je denkt dat het doel was van die opdrachten? Wat was het doel van wat jij moest doen?

R: Ik heb geen idee. Mag ik de opdrachten, heb je de opdrachten bij je?

I: Ja, die heb ik niet bij. Ik had een. Ik heb toen die die brullen gekregen en daarvoor had je. Daar heb je vragen over gemaakt, weet je nog? Die moest je invullen. Wat denk je dat het doel was van die vraag invullen?

R: Ja ja nou ik. Ik weet wel dat het zeg maar soort van aparte vragen waren. Ja ja, maar heel veel meer weet ik niet, maar meestal als het aparte vragen zijn, dan is het voor wel een ander doel dan gewoon kennis vergaren.

I: Ja ja. Nou, dat denk dat je op de goede kant zit, ben je niet meer dat je denkt, oh ja, weet je nog een beetje in welke trant die vragen waren.

R: Iets van inlevingsvermogen.

I: Goed, kijk dit. Ik. Zie je we komen er wel. Dus ook inderdaad. Het was inderdaad om je te kunnen verplaatsen en iemand uit dat verleden, dus dan zit je in de goede hoek. Waren dingen die je zegt, vond je al die vragen duidelijk of dat kun je op terug halen. Ik denk, ik vond soms een heel best wel onduidelijk in die opdracht nou zo.

R: Goed, zou ik het echt niet meer weten?

I: Nee, OK, dus Dat is niet meer, Maar het is niet dat je nu echt dacht meteen dat nu is opkomt. Je zegt nou, daar snapte ik helemaal niks van.

R: Nee,

I: OK, dus de meeste dingen waren wel duidelijk en was het had je al eerder zo'n soort specifiek opdracht gaat het? Oh, dat ging al verplaatsen en inleven met historische empathie. Hoe is het eigenlijk de eerste keer dat je daarmee bezig was?

R: Volgens mij. Heb ik het wel eerder gedaan? Ja, ja, Ik heb het wel eerder gedaan volgens mij, volgens mij in de tweede met met Yvo Osterloh, dat weet ik nog heel goed. Er was een opdracht over inleven, in het in een slavenhouder. En, Ik weet nog heel erg goed dat ik vond dat het antwoord fout was, en daar werd ik heel boos over.

R: OKOK, dus dat is omdat jij zelf had je een ander idee, maar dan niet was, maar dat was ging je dus ook over het inleven.

I: Hoe vond je dat zij al dat je was? Die doen het eigenlijk om je te verplaatsen. Iemand uit het verleden is in dit geval dat interneringskamp. Hoe vond je dat nou om dat te doen?

R: Het was niet heel erg van de standaard les voor mij, nee.

I: Nee, Het was niet. Het is niet dat je zegt, dat vond ik moeilijk. Of vond ik juist makkelijk of.

R: Nee, niet echt Het was. Tja.

I: Ja voor jou, het maakt eigenlijk niet zoveel uit. Het was gewoon prima OK, nou, dan gaan we nu naar een stuk dat gaat over je bronnen. Je hebt die eerste les heb ik context gegeven, dus alleen had ik verteld. OK, hoe zit het met die interneringskamp. Hoe zit het met Indonesië en voor de rest eigenlijk niet zoveel. Die twee lessen hebben we aan de gang geweest met die 3 bronnen. Ik ga nu ook weer die bron aan je Laten zien, meer om eventjes over dat je zegt OK, Ik weet nog wel even hoe ze eruit. Zien we beginnen met het dagboekfragment, want dan zijn we toen ook mee begonnen en Ik ga je eigenlijk 3 keer dezelfde vragen stellen over die 3 verschillende bronnen en we beginnen met deze en de vraag is, op welke manier hielp dit dagboekfragment je nou eigenlijk om je wel of Misschien juist niet te kunnen verplaatsen in een persoon uit zo'n interneringskamp?

R: Nou ja. Was het ook. Had je deze vraag ook gesteld op het op het blaadje?

I: Je hebt wel een vragenlijst. Heb je uiteindelijk moeten beantwoorden welke bron je het beste hielp, maar dit was gewoon is even gewoon

R: Ja de vraag komt me bekend voor namelijk.

I: Als je terug kan halen. Ja, Als je nu kan terughalen, hoe op welke manier hielp dat dit jou nou of juist niet, hè? Dat kan ook.

R: Ja nou. Ik denk dat je hier vooral vooral een beetje kennis uithaalt en dat is voor mij niet echt nieuwe kennis. Ja, ja, van het kleine stukje wat ik net had gelezen, hou ik hier vooral heel veel verwarring uit. En op zich zover was ik al wel dat er veel verwarring speelde. Maar qua inlevingsvermogen doe het niet heel veel met me

I: Waarom doet het niet zoveel met je? Kun je dat uitleggen?

R: Ik, Ik weet niet het, het voelde haast een beetje alsof het alsof het gefabriceerd is.

I: En, Waarom voel ik het alsof het gefabriceerd is

R: weet ik niet, maar ja. Het, het lijkt me niet echt menselijke taal ofzo dat er heel veel grammatica correctie overheen is gegaan.

I: OK. Dus het voelt voor jou niet echt eigenlijk.

R: Ja.

I: En is omdat het niet echt voelt, maakt het dat voor jou ook moeilijk om je dus daarin te verplaatsen, want je denkt, Dit is Dit is Niet echt van iemand geweest

R: Als ik denk dat het niet van. Iemand is geweest, dan is ook wel moeilijk om jezelf in dat iemand te verplaatsen. Ja ja.

I: Dat snap ik ook, ja, dus dat dus dit was eigenlijk een tekst waarvan je zegt die in het algemeen deed het niet zoveel met mij.

R: Nu doet het niet zoveel, Ik weet niet of het toen anders was.

I: Nee OK, maar Als we nu dus weer naar kijkt, zeg je dit dit. Dit is in ieder geval niet bijgebleven, want dat vertelde je Natuurlijk al deze tekst. Die zou eigenlijk ook niet bijgebleven. Het is niet iets waarvan je zegt, daar heb ik me verplaatst. In het verleden kun je nog wat dat het jou dus meer geholpen stel. Het was ook een tekst geweest, wat kun jij iets noemen waardoor je het wel? Zou. Verplaatst makkelijker had kunnen verplaatsen.

R: Ik denk dat Als je zeg maar gewoon een beetje dezelfde inhoud hebt, Maar het gewoon menselijker hebt. Dan. Hier hier bijvoorbeeld Rode Kruis, Ik denk ik betwijfel hoeveel mensen dat met de hoofdletter zouden schrijven, Maar ik pik het wel gelijk op omdat ik het heel erg ja.Ja. Frappant vind

I: dus je had meer echt een spreektaal willen zien en misschien juist die taalfouten waar je denkt, hé, dit lijkt Dit is authentiek door iemand geschreven dat het jou beter geholpen, OK? Gaan we echt hetzelfde met die afbeelding? Die was jou wel een beter bijgebleven. Daaronder staat ook die ander, die mag ik nog even negeren, Maar het gaat over die bovenste afbeelding. Dezelfde vraag eigenlijk, op welke manier hielp dit nou jou wel of eigenlijk juist niet om je te kunnen verplaatsen in een persoon uit de interneringskamp?

R: Ik, Ik denk dat die afbeelding wel het met mij alles wel het meeste hielp het. Ja, omdat gewoon echt, Het is echt een super duidelijk duidelijke afbeelding, dat heb je gewoon gelijk gewoon gelijk door wat er gaande is. En wat je er ook bij had uitgelegd dat het er zoveel zijn als straf van één dat. Ja. allemaal nieuw voor mij.

I: Ja dus deden dat het meest, omdat iets was wat jij niet kende of deed het meest omdat je op een op vanwege een andere manier.

R: Ik, Ik denk wel dat het gewoon iets nieuws was dat ik niet kende.

I: Ja, dus het het maakt je nieuwsgierig op dat punt misschien of. En, wat vond je die afbeelding van algemeen toen je voor het eerst zag wat wat wat? Zal, wat dacht je toen kun je dat of dat je nu iets ziet wat? Wat denk je dat je?

R: Wat ik nu zie, is dat echt bijzonder goede kwaliteit is voor iets uit 1940.

I: Ja en kun je zo specifiek voorbeeld doen waarom je zegt deze, die hielp mij wel om het te verplaatsen. Kun je een specifieke voorbeeld van noemen waarom dit nou wel helpt?

R: Ik denk omdat het een stukje menselijker is, denk ik.

I: Ja ligt dat eraan omdat er mensen op staan. Of ligt het eraan omdat je het kan zien?

R: Ja ik, Ik denk je ziet gewoon de mensen.

I: Zijn er ook dingen Waarom ik lastig zou kunnen zijn om met deze afbeeldingen te verplaatsen?

R: Als je gewoon enkel de afbeelding hebt, zou ik niet echt enig idee hebben wat er gaande is.

I: Ja, dus Je moet die context erbij hebben. Ja, dus Het is de combinatie.

R: De combinatie van de afbeelding en ik vond dan zie je het.

I: Ja, OK, het object zat er al onder. Hij moest weer ingeleverd worden, dus ik kon hem niet Live Meer meenemen, maar bedenk even. Hij staat naast je op die stoel op dat oranje kussen daar bijvoorbeeld. Maar Hij is weer terug bij de. Gebaar laatst waren op dit zelfde stuk. Op welke manier hielp nou die knuffel? Ben je al wel of Misschien dus juist niet om je te kunnen verplaatsen? Iemand in het interneringskamp?

R: En en er zaten zaten juwelen in, toch?

I: Ja dat klopt. En, die zitten er niet meer in, hoor maar vroeger.

R: Daarom zei ik ook zaten, hè? Ja. Geen idee van van alles wat ik me kan herinneren, klonk het weer gewoon als een leuk verhaaltje. Dan ja, Ik weet nog wel dat er op het einde iets gebeurd, Maar dat hij openging ofzo, maar maar dat dat zou ik echt niet meer weten.

I: Ja. maar dit, deze hielp deze beer om je te verplaatsen of was meer, ik vond het gewoon een leuk verhaal bij een beer?

R: Leuk verhaal zou ik het niet noemen In de context, maar. Ja, Het is een beer. Hoeveel meer? Doet het me niet?

I: Nee dus het is niet. Dit deed eigenlijk weinig met jou. Dit was niet dat jij zegt dit ik ik kon mezelf hier inleven. Of Het was voor jou echt. Ik zie een beer staan, er wordt wat bij verteld en Dat is het. En wat maakt het nou voor jou dat dat lastig was om je daarin om je te verplaatsen bij die beer?

R: Zo goeie vraag, geen idee. Ik ga er gewoon vanuit dat ik bizar slechte inlevingsvermogen heb.

I: Ja, Maar dat dat hoeft helemaal niet, Maar het is meer wat wat, Waarom, Waarom wat hier ging het beter, zei je dus waarom gaan er dan hier minder goed?

R: Het voelt minder echt, denk ik.

I: Dan ja, ja, daar zie je het echt wat er gebeurt en je ziet de authenticiteit van die foto en Dit is inderdaad. In het huidige situatie zie je dan die die beer staan, dat voelt voor jou dan niet. Dat je zegt ik ik, Ik kan hier wat mee.

R: Precies

I: OK, nee, Maar dat is daarom zei ik, alles is goed, Maar dat Ik ben benieuwd Waarom dat nou, waar waar Dat is waar ik dacht, Waarom zit dat verschil in dat? Daar ben ik benieuwd naar bij die 4 3 verschillende bronnen heb je elke keer die vraag gemaakt, dat heb je nog een beetje. Weet niet precies wat er die vragen staat, maar je weet wel dat je ze moest beantwoorden. Kun je nog wel terug halen. Hielpen die vragen jou om je beter te kunnen verplaatsen of maakt het had het niet zoveel uitgemaakt of je nou wel of niet die vraag had beantwoord en was dan de uitkomst hetzelfde geweest?

R: Die vraag had ik beantwoord opdat ik ze moest beantwoord, beantwoordde. En dat deed niet heel erg veel.

I: dat deed eigenlijk niks met je. Ze moest beantwoorden van mij, daar heb je het keurig gedaan. Nou super. Maar het deed het eigenlijk verder niet echt wat met je het. Het hielp je niet om je. Beter erin te leven.

R: Nee ik denk het niet

I: Nee, OK en, Dat is misschien een hele moeilijke, maar weet je nog wat je bij alle 3 bronnen heb je vragen, maar alle die die vragen was je nog bij één bron? Oh, doordat die vraag gesteld werd bij die ene bron, kon je me nog wel iets verplaatsen of maakt het je eigenlijk gewoon echt niet uit? Was echt alleen maar. Dat je puur even voor mij hebt ingevuld.

R: Geen Ik heb. Ik heb eigenlijk niks meer herinneren van die vragen. Geen idee.

I: Nee, ze hebben ook geen indruk verder gemaakt.

R: Het enige wat ik nog weet is dat ik vergeleken met de rest volgens mij bijzonder weinig had opgeschreven, ja.

I: Ja OK nee, Maar het is ook goed om te weten, OK, waar we nu naartoe gaan. Dat is Natuurlijk eigenlijk het belangrijkste voor mijn scriptie. Ik heb een paar laatste vragen en die gaan eerst over op het moment. Jij zei, Ik vind bijvoorbeeld ook best lastig om het te verplaatsen. Dat is ook iets wat je zei. Ja, misschien heb ik niet zo goed inlevingsvermogen, dus misschien dat ook iets wat jij lastig vindt, maar ik ben benieuwd op welke momenten dat mag ik even los van de bronnen, Maar het mag ook met de bronnen of welke manier voelde jij dat je goed kon inleven en iemand uit zijn interneringskamp kun je iets terug halen. Hé, Dat was een moment. Ik dacht, oh, toen moest ik even denken aan, hoe was het daar of? Toen kon ik me toch even verplaatsen?

R: Ik denk dat het vast wel is gebeurd, Maar ik zou het echt niet meer kunnen herinneren.

I: Nee, Het is niet dat je nu nog een specifiek moment terug kan halen toen dat kwam toen. Toen kon ik wat terughalen.

R: Werkelijke waar geen idee.

I: Dan gaan we naar de volgende vraag, Ik heb nu 3 bronnen, welke bron en Ik denk een beetje vermoeden, want je hebt al een beetje tussen neus en lippen door gezegd, maar welke bron hielp jou nou het beste om je te kunnen verplaatsen in iemand uit het interneringskamp?

R: Dat is dus die afbeelding.

I: En waarom werkt dan voor die afbeelding van jou beter dan deze twee?

R: Ja. Ja ze voelen echter menselijker.

I: Ja, en dat ligt dus echt aan het echte mensen kunt. Kun je dat nog specifiek maken waar dat?

R: Ja. Aan ligt aan het feit dat je de mensen echt gewoon. Zie dat ze echt een heel helder beeld hebt van wat er gebeurt.

I: Het beelden van jou het helderst eigenlijk daar en maakte die bron ook wel het meest nieuwsgierig naar het verhaal erachter. Of was dat iets anders?

R: Ja, Ik denk dat ik niet echt de kans had heb gehad om nieuwsgierig te zijn daar het verhaal daarachter, want of jij vertelde het verhaal erachter daarvoor of gelijk erna.

I: Dus, dus Dat was eigenlijk de nieuwsgierigheid. Die werd een beetje weggenomen doordat dat je eigenlijk de uitkomst al kreeg van mij. Ja, dat dat snap ik ook wel. Dus welke bron als je nou, want we hebben nu welke waarvan je zegt, nou, die werkte denk ik het beste is er ook eentje waarvan je zegt nou dat dat deed echt het minst bij mij dat ja. Daar lukt het eigenlijk helemaal moeilijk om het te kunnen verplaatsen. Of kun je er eentje aanwijzen waarvan je zegt die, die hielp mij gewoon het minst.

R: Ja dan denk ik deze omdat je hier zo nog wel zegt, maar. Je kan er. Je kan nog wel gevoelens inlezen. Je weet wel gewoon hoe mensen zich voelden bij dingen. Ook al zijn er dingen die ik zelf ook wel had kunnen bedenken, maar.

I: Ja maar bij die beer dat dat deed eigenlijk niks. Nee, nee, en wat maken ze dat het moeilijkste, Omdat hij er daar en niet ziet en niet kan lezen is of is dat een andere reden waarom die het moeilijkst zit, maar.

R: Ja na eigenlijk het van hoe ik de beer nog weet is gewoon, er zaten juwelen in En uiteindelijk ging de beer open. En. Ik weet niet. Volgens mij waren ze toen bang of zo.

I: Ja ja dus dat is dan ja dus dat maakt het lastig om dan die extra denkstap daarin te maken, misschien.

R: Ja nou. En het, en Het is gewoon een beetje, zeg maar. Van de beer is het? Iemand maakt een actie. En? Nou wat er gepland was, ging fout en daarna zijn ze bang voor de consequentie van die actie, maar op zich dat het was ook wel iets van het moment dat van het moment dat je wist. En dan gingen ze juwelen in de beer verstoppen. Als je dat wist, dan kun je ook al wel bedenken. Oh. Er is wel redelijk grote kans dat die ooit open gaat. Volgens mij is dat tegen de regels in.

I: Want die beer die hielp jou het meest. Het meest sorry, wat heb jij nodig gehad waardoor dat dat je zegt nou, bij dat object had ik me wel beter kunnen verplaatsen. Kun je iets bedenken waardoor je zegt, hé, dan was het makkelijker geworden voor mij.

R: Ik weet niet. Ik denk dat de beer en het verhaal achter de beer gewoon niet heel erg niet heel erg handig is goed is om je in te verplaatsen, denk ik dan omdat het sowieso het gaat echt maar over twee mensen in plaats van de mens in een interneringskamp. En. Ja ik, Ik vind haast een beetje oppervlakkig ofzo. Het het is de enige emotie die ik me nog kan herinneren is bang.

I: OK, nee, maar Dit is helemaal een prima antwoord, hoor. In die eerste les had ik Alleen context gegeven en had ik Alleen gewoon verteld hoe het zat in die interneringskamp die hele bronnen hadden we nog niet gebruikt op dat moment. Ik had gewoon eigenlijk een beetje vanuit het boek gewoon verteld. Wat is er nou? Wat is daar nou gebeurd? In die tweede les kreeg je pas die bronnen erbij. In die eerste les had je ook al vragen gemaakt over Alleen dat verhaal wat Ik had verteld. Denk je dat deze bronnen je wel geholpen hebben om je beter kunnen verplaatsen en iemand in een interneringskamp of was gewoon alleen dat verhaal geweest over die context? Als ik naar die les was gestopt, had je dan net zo goed kunnen verplaatsen als met die bronnen of had je of zijn die bronnen wel van meerwaarde?

R: Ja, Ik weet niet helemaal meer wat je had gezegd. In de les, maar als je gewoon had gezegd van puur situationeel, dan was ik waarschijnlijk wel een end gekomen. Maar zeg maar. In deze worden nog wel heel erg duidelijk gevoelens geuit dus als je zeg maar iets had verteld van zo voelden mensen zich op zulke momenten dan denk ik dat die nutteloos dat de bronnen niet voor heel erg van nut waren geweest, maar anders hadden ze wel iets toegevoegd

I: Ja. Ja dus eigenlijk, als ik het als ik eigenlijk een beetje gewoon zelf een beetje verteld over die bron en zonnetjes had gezien, had het voor jou net zoveel effect gehad als dat je die bron erbij had gekregen. OK en wat, Waarom is dat nou zo? Denk je, Waarom? Omdat.

R: Ja, Ik denk dat dat het? Wat Het is is. Had ik ook een beetje bij bij deze verteld wat Het is, dus ik weet, ik wist eerst niet wat er aan de hand was en nu en als je dan wel weet, dan kan je beter inleven Omdat hoe? Hoe ik het volgens mij doe is met de kennis die je hebt kan je gewoon wel een logische beredenering maken van hoe mensen. Dat zouden vinden om daar in te leven.

I: Ja ja dus vooral die kennis is belangrijk eigenlijk. Die context is belangrijk, maar of je het ziet of je die bron eruit echt bij ziet, dat maakt voor jou persoonlijk eigenlijk niet uit. Als ik het gewoon had verteld. Hij had niks gezien, dan had je daar net zoveel. Was je daar ook tevreden mee geweest?

R: Ja

I: nee, dat Dat is helemaal goed hoor. Ik ga de laatste vragen toe, Ik ben benieuwd, kijk, Ik heb het nu gedaan met bron om jou te helpen om te proberen te verplaatsen naar die tijd. Kun jij zelf een manier verzinnen waarvan je zegt, dat had mij ook geholpen om me te verplaatsen in die tijd of misschien wel een betere manier voor jou.

R: Nou. Ik denk zoals ik net al zei, gewoon gewoon het informatie geven van van dit gebeurt er voor de rest red ik mezelf wel. Ik denk dat dat bij mij heel erg goed werkt. Ik weet niet hoe goed dat gaat voor voor het algemene persoon.

I: Nee, Maar dat gaat ook over jou, hè? Wat dat jou geholpen dat daar, Dat is de vraag.

R: Ja, nou dan zou ik gaan voor gewoon zoveel mogelijk kennis naar me toe gooien.

I: Ja dus gewoon echt puur eigenlijk gewoon context kennis. Ja, nou, We gaan afronden. Ik ben benieuwd Ik heb. Ik heb nu een aantal vragen gesteld, best wel wat en zijn er nog dingen waarvan je denkt, hé, nu ik er nog een keer over na ben, dan wil ik daar gaan terugkomen. Of dat je denkt, Ik heb Dit is niet besproken, Maar dat wil ik eigenlijk wel heel graag toevoegen nog in het gesprek, want dan zijn nu de mogelijkheid toe.

R: Nee, niet echt.

I: Nee, alles is, Het is helemaal rond voor jou. ga ik hem eerst even uitzetten.

Geïnterviewde: Leerling 5 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 04-06-2025

I: Kijk, hij gaat lopen waar ik mee wil beginnen, even als introductie om even te kijken van, weet je nog waar wat we hebben gedaan is, kun je wel heel kort vertellen wat we nou tijdens die twee geschiedenislessen hebben gedaan?

R: Ja ik eerst een beetje uitleg over wat er gebeurd was in Indonesië en zo. En toen moesten die vragen beantwoorden. De eerste les. En toen de tweede les liet je ons allemaal van die dingen zien van die zo knuffelbeer en van die foto's en zo, en daar moesten we dan ook steeds van die vragen of dat.

I: Nou helemaal goed. Wat uit die les is. Nou jou het meest bijgebleven, uit die twee lessen. Kun je daar een voorbeeld van noemen.

R: Ik vond dat. Ja. Van die beer waar dan al die sieraden in zaten? Denk ik dat zo dat het misschien? Misschien het meeste bij gebleven.

I: OK, heel super nou, dan weten we dat we zitten op dezelfde golflengte. We weten waar het over gaat. Volgende vraag gaat over, hoe heb je dat onderzoek nou ervaren is? Ik ben eerste wel eens benieuwd welk doel denk je dat onderzoek had of dat die opdracht had?

R: Om er een beetje achter te komen hoe hoe hoe je zeg maar dat ervaart om te horen, zeg maar dat soort verhalen, denk ik.

I: Ja en was het voor jou meteen duidelijk wat je bij die opdracht moest doen of dacht je, ik snap het eigenlijk niet zo goed.

R: Nou die die eerste les. Toen kregen we ook van die vragen, nou dan? Dan stond daar ook in van. Wat vond je van de verhalen of zo? En toen dacht ik ja, maar we hadden toen nog niet echt verhalen

gehoord ofzo, dus toen vond ik dat nog wel een beetje gekke verhalen, maar de de tweede dag. Was het wel duidelijker of nog? Ja, toen kregen we wel die verhalen erbij enzo dus ja. De vragen iets beter beantwoorden.

I: Ja dus dat eigenlijk niet de context was voor de eerste les misschien net even te onduidelijk of daarover te antwoorden. En had jij eerder zo'n specifieke opdracht gehad? Want ik ben bezig met historische empathie, dus in die dat inleven dat verplaatst en iemand uit het verleden heb je daar vaker bij, bijvoorbeeld geschiedenis, maar ook bij een ander vak, zo specifiek een opdracht over gehad.

R: Nee, niet dat niet dat ik weet dat je echt je mening erover moest geven of je gevoel erover dat denk ik niet.

I: Dus dat was eigenlijk nieuw. En hoe vond je dat dan om je te verplaatsen in eigenlijk iemand uit het verleden was dat makkelijk moeilijk wat?

R: Nou? Ik vond dat op zich wel. Ja, Ik vind het altijd wel moeilijk, omdat je bent er niet zelf geweest, zeg maar, je hebt zoiets niet meegemaakt. Iets van dat? Ja zulke heftigheid eigenlijk dus. Het is wel moeilijk om je daarin te verplaatsen, maar of in ieder geval helemaal in te verplaatsen. Maar je kan wel in principe. Ja, je kan wel een beetje verplaatsen. Je kan wel vinden dat het dat het wel heftig is. wat er gebeurd is en zo.

R: Ja ja en wat maakt het nou dat je het wel kon dat je toch wel zegt? Ik kan me toch wel wat verplaatsen er in?

I: Omdat het wel gewoon, denk ik heel helder was uitgelegd, zeg maar joh zeg maar het werd goed beschreven hoe het was daar dat soort kampen en zo dus dat helpt, denk ik wel met ja, je goed kunnen inleven Als je goed geïnformeerd bent over de situatie.

R: In dit geval dat de context bij zit en dat je weet hoe de situatie is geweest. OK, nou, in de les hebben we natuurlijk hetzelfde gedaan. We hebben eigenlijk gekeken en die hoe kun je inleven aan de hand van die 3 bronnen? En, Ik wil ze eigenlijk nu weer en dan ga ik er wat vragen over stellen. Het zijn 3 keer dezelfde vragen, maar over per bron, en dan ben ik wel benieuwd wat je daarvoor vindt. We beginnen weer met de tekstbron, we begonnen ook mee in de les. Ik hou hem er even bij voor de zekerheid, je hoeft hem niet weer helemaal te lezen, maar dat je een beetje weet, wat was er ook alweer als die tekstbron nou even terughaalt? Op welke manier hielp nou dat dagboekfragment jou wel of juist niet om je te kunnen verplaatsen in iemand uit een interneringskamp?

R: Ik denk dat dat tekst heel goed helpt, omdat mensen als ze heel eerlijk opschrijven en wat ze denken wat ze vinden dan. Ja, dan dat is gewoon, dat kan je dan lezen en dan zie je ook gewoon een emotie daar uit. Zeg maar dus dan Ik denk dat dat heel handig helpt met je je kunnen inleven in iemand, maar tegelijkertijd is het misschien ook dat ze niet alles op durven te schrijven of dat je het als lezer net iets anders opvat of zo. Dus dat is dan misschien ook wel een beetje nadelig, zeg maar aan aan tekst, maar over het algemeen vind ik dat tekst altijd een dagboeken, vooral altijd. Ja handig zijn om om de situatie eigenlijk goed te kunnen begrijpen.

I: En kun je een soort van specifiek, want je zei net al omdat je gedachtes ook echt opschrijven, kun je een soort specifiek voorbeeld noemen waarom je jezelf nou kon inleven bij dat dagboekfragment? Het is een lastige vraag, hoor.

R: Ja nou bijvoorbeeld hier dat dat er dan bericht is van het Rode Kruis en dan goddank zeg maar dat dat. Dan kan je een soort van wel die opluchting lezen. Vooral omdat er daarvoor dan best wel veel twijfel was, denk ik. Ja dus dat helpt dan heel goed als iemand dat zo opschrijft, zo exact in die woorden.

I: Ja dus die spreektaal en die emoties die je daarbij kan bedenken. En wat vond je van dit dagboekfragment in het algemeen?

R: Ik vond ja. Ik vond het wel interessant om te lezen, denk ik. Het was niet, ja. niet per se het meest gebeurtenis volle, denk ik, omdat die persoon natuurlijk zelf niet echt weet wat er gebeurt, maar dat is ook weer heel erg deel van. Zeg maar die ervaringen die. Ja die zei, dus Ik denk dat dat dat dat wel heel interessant is, ja.

I: Ja, en doe je dat? Voor het eerst kreeg dat dagboek deed dat iets met je of dacht je, ik lees het en dan ga ik de vragen maken.

R: Ja, Ik denk niet dat ik echt? Heel veel erbij gevoel of zo, behalve van dit is. Het is wel interessant of zo.

I: We gaan nu gewoon naar de volgende, hè ik, ze zitten samen op een blaadje, maar het gaat over die bovenste eigenlijk. Bij die afbeelding dezelfde vraag, op welke manier hielp die afbeelding jou nou wel? Of dus juist niet om je te verplaatsen in een persoon uit dat interneringskamp?

R: Ik denk dat dat de foto wel zeg, maar deze foto die helpt wel om te laten zien hoe hoe naar het is daar. Zeg maar. Maar ik denk aan de andere kant ook dat als je deze foto los zou zien zonder het verhaal van dat ze daar urenlang moesten staan, dan. dan is de foto in ieder geval op zichzelf. Veel lichter, zeg maar.

I: Ja, dus je hebt wel de context van het verhaal nodig om die foto te kunnen interpreteren en die heb je dus voor mij ook gekregen die context wel wat deed als je de foto zag al met die context wat deed dat dan als je die met jou als je die foto's zag?

R: Nou, Ik denk dat. Je wel heel naar gevoel van krijgt of in ieder geval. Begrip dat het een hele nare situatie is om daar zo te staan zeg.

I: Maar, en maakt dat voor jou een soort van makkelijk om je te verplaatsen daarin.

R: Ja, Ik weet niet of het dan perse makkelijker wordt, maar ja, je kan. Ja, Ik kan wel soort van als jij het naar vindt om die foto zo te zien, dan kan je je ook wel voorstellen dat het naar is om daar zo op de foto te staan.

I: Ja ja. En in het algemeen als je naar deze foto gewoon ziet, wat vond je van die foto toen je dat gewoon voor het eerst op het bord bijvoorbeeld zag verschijnen.

R: Ik vond ja, denk ik wel heftig, maar vooral gewoon heel naar ofzo.

I: Als je dan hier naar kijkt, denk je dat het ook juist lastig kan zijn om je te verplaatsen in iemand uit die tijd met zo'n foto.

R: En dat deed ja, Ik denk wel, want als je dus bijvoorbeeld die context niet hebt, dan ja, ze zouden ook gewoon voor één of andere persoon in een hoge positie aan het buigen kunnen zijn of zo. Het is in dat opzicht denk ik dat als je een puur alleen de foto ziet, dan denk ik dat het wel moeilijk is om je te kunnen verplaatsen in deze mensen. Want je weet eigenlijk gewoon niet wat er gebeurt?

I: Nee dus. Je hebt wel echt context nodig om dus om die interpretatie op te kunnen wekken. Dat snap ik heel goed. Nou, je hebt toch wel een ding voor je. Ik ga verder even naar het object. Ik heb hem nu niet meer live bij me. Hij moest echt wel weer terug, dus hij staat op mijn plaatje, maar bedenk even dat hij hier weer op tafel staat. Op welke manier weer eigenlijk dezelfde vraag hielp die knuffel, ben jij nou om je wel of niet te verplaatsen in een persoon uit een interneringskamp?

R: Ja, Ik denk dat. Die. Die beer is dat staat gewoon voor voor iets kinderlijks, zeg maar, en dan wetende dat dat in zo een kamp zit. Dat dat is wel zeg maar dat voelt heel verkeerd ofzo dat dat kinderen daar ook in terecht kwamen, zeg maar, dus dat zeg maar als je die beer dan ziet, dan. Ja, dat voelt wel gewoon verkeerd, zeg maar. Naar ofzo.

I: En kon je dan makkelijk of moeilijk verplaatsen in in iemand als je die beer zo zag.

R: Nou ja, Ik weet niet, je kan aan die beer niet per se zien wat voor emoties die mensen hebben gehad, zeg maar of hoe zij het hebben ervaren. Maar het idee van die beer en zo'n kamp samen, Dat is. Dus Ik denk dat je niet per se heel goed kan inleven in de mensen specifiek, maar wel in. In ja in het idee dat dat. Gewoon verkeerd is?

I: Ja dus is, Het is meer het idee en het verhaal, maar niet. Je kan niet specifiek in iemand inleven bij zo'n beer.

R: Nee dat denk ik niet.

I: Nee, nee. En toen ik heb voor het eerst in de tas haalde en op tafel zette, wat wat, wat dacht je dan of wat deed dat met jou?

R: Dat Ik denk dat dat wel? Heftig is ofzo, maar ergens ook. Ja maar zo'n beer is ook wel gewoon schattig ofzo?

I: Ja nee ja absoluut ja ja.

R: Maar ja, als je dan. Ja, als je dan weet waar het vandaan komt, wat wat die beer ook heeft meegemaakt, dan is het wel vervelend. Zeg maar.

I: En bij deze 3 bronnen lijkt het elke keer na dat we die bronnen al gezien moesten. Jullie 4 vragen maken erover, zorgde die vragen er nou voor dat je je beter kon inleven of in ieder geval je beter kon verplaatsen of maakt dat eigenlijk niet zoveel uit?

R: Ik denk dat die vragen wel ervoor zorgen dat je er meer over nadenkt, zeg maar ook op een bepaalde manier over nadenkt. Ja. Ik weet niet of je het daardoor echt beter gaat inleven. Misschien gewoon iets uitgebreider?

I: En kun je Het is wel een tijdje, maar kun je bijvoorbeeld bij één van deze bronnen nog nadenken dat je zegt nou bij die bron, daar waar die vragen voor mij wel echt zorgde voor dat ik me beter kon inleven. Of maakt dat eigenlijk? Ja, zat daar niet zoveel verschil tussen.

R: Ik denk niet dat die vragen daar per se heel veel mee geholpen hebben.

I: dat maakte voor jou niet uit eigenlijk niet zo veel uit?

R: Nee, nee, niet dat ik weet.

I: OK. Nou, nu gaan we naar het laatste stukje al wat daarom zei ik al het is helemaal niet zo heel lang interview. Dat is wel het belangrijkste deel van mijn scriptie, want we gaan nu even naar die. We hebben dus die 3 bronnen gehad en nu ben ik even benieuwd naar wat voor jou nou het beste werkte. Maar eerst even voordat we daar naartoe gaan. In die twee les op welke momenten of juist welke manier voelde jij je nou? Kun je bijvoorbeeld een specifiek moment of specifieke ja deel van de les noemen waarvan je zei nou, op dat moment, daar had ik het idee, dat kon ik me best verplaatsen. In iemand het interneringskamp of ik dacht, Hey, ik voel mee met wat zij dachten, of ik kan me daarin inleven. Kun jij daar een moment van noemen dat je zegt, hé, Dat was voor mij een moment dat ik dacht, oh, ik ging er over nadenken bijvoorbeeld.

R: Ik denk gewoon als je, als je die verhalen hoort van van. Van die mensen dan dan kan je denk ik het beste inleven zeg maar.

I: En met de verhalen horen we wat wat ik er dan bij vertelde of dat. Dat was het moment dat je dacht, hé, daar denk ik toch eens over na.

R: Dat denk ik wel ja

I: En waar lag dat dan vooral aan? Waarom denk je dat dat voor jou?

R: Omdat dat denk ik heel veel toenadering geeft. Op ja op de gebeurtenis, zeg maar, en dan. Ja, Ik denk dat je je beter kan inleven als je er meer vanaf weet dan minder.

I: En was het bijvoorbeeld ook op het moment dat je zegt, daar herkende ik iets van van mezelf of dat je denkt, ik voel een emotionele betrokkenheid of was het gewoon echt om je zegt, Ik had die context nodig om om me in te kunnen leven.

R: Dat weet ik eigenlijk niet meer zo heel goed.

I: Nee. Dat maakt niet uit, maar ik zei al geen goed of fout. Alles is goed wat je zegt? Als je nou deze 3 bronnen ziet. Kun jij de bron aanwijzen waarvan jij zegt, nou, die bron hielp mij nou het meest om het te verplaatsen of in te leven uit iemand uit het interneringskamp?

R: Ik denk dan toch het dagboek, omdat ik vind het gewoon heel. Ja heel sterk om echt iemands emotie ervaringen te kunnen lezen, ik denk dat dat voor mij in ieder geval het best helpt.

I: Ja, en waarom helpt die dan meer dan die andere twee?

R: Dat Ik denk eigenlijk dat bij die andere twee ben je meer aan het bedenken hoe het zou voelen. En bij deze weet je het omdat je het leest.

I: Dus het is omdat je daar echt Het is echt bijna nadrukkelijk bijna hun eigen woorden terugziet en hier jij een eigen interpretatie wilt geven. Ja, dat snap ik wel en was het ook de bron die jou dan het meest nieuwsgierig maakt naar het verhaal? Of was dat een ander?

R: Ik denk dat dat wel deze bron was.

I: Ook die en waarom was dat dan ook waar je zegt? Daarom ben ik het meest nieuwsgierig naar.

R: Ja, omdat het ook gewoon. Ergens ook wel een soort uitgebreid verhaal, geeft, zeg maar. Denk ik. Ja, het staat op zichzelf gewoon heel sterk, denk ik, en die andere bronnen iets minder goed los van de context.

I: Ja. Even kijken. Ja, was er ook een bron? Kun je ook een bron aanwijzen waarvan je zegt, nou, die helpt eigenlijk het minst om in te leven in iemand uit interneringskamp is er eentje waarvan je zegt,

nou die dat deed.

R: Ja dan denk ik misschien de beer, maar. Dat is ook omdat je ja los van de context in ieder geval. Denk ik dat die beer in ieder geval het minst goed laat zien hoe iemand zich voelt of hoe, hoe wat er gebeurd is, zeg maar.

I: Ja. Het was voor jou dat je zegt, nou, daar kon jij moeilijker je soort van verplaatsen met die beer

R: ja, dat denk ik wel.

I: En als we nou naar die beer gaan, wat wat had jij denk je nodig gehad om je wel beter in te kunnen verplaatsen bij bijvoorbeeld die beer? Wat wat zou dat kunnen veroorzaken?

R: Ja. Ik denk gewoon dat die beer, Dat is gewoon. Meer het idee van die beer in dat kamp, zeg maar en minder de de de gevoelens van de personen. Om ja die met die beer te maken hebben of zo? Ja. Dat dat maakt het, denk ik het moeilijkste om in te leven, zeg maar.

I: Nou, we hebben, dat zijn die 3 bronnen gehaald, die eerste en ze had ik natuurlijk alleen maar zelf al verteld over de context. Denk je dat je door die 3 bronnen die daarna nog behandeld zijn of door één van die bronnen dat je daardoor je makkelijker kon inleven of makkelijk kon verplaatsen? In iemand uit dat interneringskamp of had gewoon alleen die uitleg, na die context. En als ik daarna de vraag had gesteld, had het dan ook gelukt.

R: Nee, Ik denk dat die bronnen wel helpen daarmee, Omdat je gewoon een een bredere blik krijgt. Een bredere visie op wat? Wat het is en. Met die uitleg, die gaat ook niet echt in de de mensen, denk ik zeg maar, die begonnen wel, want het zijn ook op zich best persoonlijke bronnen.

I: En kijk, nu hebben we uiteindelijk in totaal hebben we eigenlijk 3 bronnen gehaald. Denk je dat het dat voor inleven en voor ja verplaatsen naar iemand uit die tijd dat het die combinatie van bronnen daarvoor helpt dat je denkt? Aan het eind had ik veel meer het gevoel dat ik me kon verplaatsen dan bijvoorbeeld na één bron. Of denk je dat als je één bron kiest dat het genoeg is om je te kunnen verplaatsen in die tijd?

R: Ik denk dat als je er meer over weet en meer over leert dat je dan wel beter kan verplaatsen, dus Ik denk dat meerdere bronnen wel beter. Is dan één.

I: Ja, en stel nou bijvoorbeeld dat alleen de beer laten zien. Ik had de rest vooral verteld erbij. Denk je dan ook dat het zo was? Of is het echt omdat je dus 3 verschillende dingen ziet dat die combinatie het maakt dat je zegt dat wordt makkelijker voor mij

R: Ik denk dat dat die 3 dingen wel? Ja ik. Ja beter helpen zeg maar.

I: OK, we gaan naar de laatste twee afsluitende vragen en daar zijn we wel doorheen. Kijk, Ik heb het nu dit onderzoek gedaan met 3 primaire bronnen. Dat heb je allemaal gezien. Wat zijn voor jou nog meer kunnen helpen om je te kunnen verplaatsen of in te kunnen leven in iemand uit het verleden of in dit geval misschien interneringskamp wat? Wat zou jou ook kunnen helpen?

R: Ja, Ik denk misschien als je met die mensen zou praten of zo dat dat heel goed zou kunnen helpen, dus gewoon die verhalen horen van hoe dat was, denk ik.

I: Dus dat je eigenlijk echt een gast spreker bijvoorbeeld of iemand die er live bij is geweest en waarom denk je dat je ook zou kunnen helpen?

R: Nou, omdat dat dus weer dat dat soort persoonlijke. Is dat die mensen hebben het echt meegemaakt. Die hebben daar gezeten, dus die weten eigenlijk ook misschien wel het best hoe het was.

I: Ja. Die ja dus dat dat die eigenlijk hun eigen verhaal. Dat zou ook denk je dat het beter werkt dan dit of of maakt dat denk je niet zoveel uit.

R: Nou, Ik weet niet of het per se heel veel beter werkt, maar ik denk dat het wel een goede toevoeging zou zijn.

I: Ja ja nou nu de laatste vraag, zijn er nog dingen wat je nu denkt met terugwerkende kracht? Oh, dat had ik misschien net moeten zeggen en Ik had het. Ja, nu ik er nog even langer over na heb gezegd, heb ik het niet gezegd of die graag zelf zou willen toevoegen of denk je? Alles is besproken.

R: Nee, niet per se? Nee.

Geïnterviewde: Leerling 6 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 04-06-2025

I: En dan gaan we starten waar jullie zo over beginnen, wat ik net al zei. Heel even kort kun jij mij heel kort vertellen wat we nou in die. Twee geschiedenislessen hebben gedaan.

R: Geleerd om in te leven met de mensen die en die jappenkampen gezeten hadden.

I: En, wat is er nou in die twee lessen waarvan je zegt, nou, Dat is mij eigenlijk het meest bijgebleven na die twee lessen.

R: Ik denk die foto dat die vrouwen op appél stonden. Zo gebukt moesten blijven staan.

I: Nou, dat zou vast een mooie introductie om te weten. We komen er straks verder op ook op over die bronnen. Maar eerst wil ik even gewoon even kort van, hoe heb je nou dat onderzoek en die lessen ervaren dus met welk doel? Je zei het net al een beetje welk doel denk je dat deze opdracht had?

R: Om te leren dat we beter kunnen begrijpen aan de hand van bronnen hoe het was in die tijd en ook. Dan ook beter te kunnen begrijpen hoe mensen toen dachten.

I: Ja dus dat dat je je kan verplaatsen in en was het voor jou duidelijk wat er met de bij de opdracht moest gebeuren?

R: Ja, meestal wel, Maar ik vond wel dat sommige vragen hetzelfde waren, maar dan net iets anders, maar dat je eigenlijk precies hetzelfde antwoord kon geven.

I: En, kun je daar nog wat van terughalen? Ik zeg hé, dat dat is zoiets waarvan ik dacht, nou, dat heb ik misschien wel twee of 3 keer beantwoord.

R: Niet echt, nee,

I: Niet een specifiek iets. Er waren ook onderdelen zouden sommige vragen, die vond je wat nou? Dat was niet zozeer, die vond ik niet helemaal alle. Waren ook dingetjes zeggen, ik vond het een beetje onduidelijk ofzo. Ik weet niet zo goed wat ik daarmee moest.

R: Niet per se.

I: Nee, dat maakte niet zoveel uit en deze opdracht was dus heel specifiek over. Dus die historische empathie dus hoe je je kan verplaatsen en hoe je kan inleven. Heb je dat al wel eens eerder gehad op school of bij geschiedenis? Dat je denkt zo'n opdracht, dat komt vaker terug.

R: Het was wel een onderbouw dat we een ooggetuige verslag moesten schrijven. Gebeurtenissen maar verder niet echt iets.

I: En wat vond je van zo'n opdracht dat je je?

R: Ik vond hem wel leuk, maar het was niet. Ik vind het als ik erop terugkijk, niet heel echt geschiedenisachtig, want Je moet het zelf eigenlijk bedenken.

I: Dus het is niet dat je zegt, historisch is het niet een toevoeging, maar wel leuk voor de afwisseling eigenlijk, OK? En, hoe vond je het om je? Want ik ging heel erg specifiek in over hoe je om je te verplaatsen, eigenlijk in iemand in het verleden. Hoeveel hoe vond je dat? Omdat dat te doen.

R: Ik had in ieder geval, ik vond het op zich wel. Ja, dat weet ik niet echt. Het is wel eens. Vooral meer dat we leerden. In ieder geval. Je vond wel heftig om dan zo te zien hoe ze dan op appél moesten staan en dat ze dan. Niet meer, de hele tijd moesten weg verstoppen.

I: Dus vond je het makkelijk, vond je het moeilijk om je te verplaatsen?

R: Denk makkelijk, maar ik kan het uiteindelijk zelf niet echt zeggen of ik het wel goed heb ingeleefd of niet

I: En wat, waarom vond je het? want of het nou goed of fout is, waarom waarom dacht je dat? Vond je het in principe wel makkelijk?

R: Omdat ik ook wel heel veel gehoord heb over hoe het daar was. En Ik denk dat het in ieder geval. Ik heb soms ook zelf wel dan zo iets moeten doen of appél staan of zo, maar dan niet zo heftig. En Ik kan dan wel een beetje indenken van hoe dat wat ik toen had, maar dan veel erger.

I: En waarom heb jij wel zo een op appél gestaan, even een interesse vraag tussendoor.

R: Nou gewoon maar niet niet echt appél, maar dan weer gewoon voor sport ofzo dat je dus planken ofzo.

I: Ja. Ja oh ja zo ja ja, ik wou zeggen even een interesse vraag tussendoor. Super, we gaan nu in en dat is een beetje ook hoe we die lessen ingestoken zijn naar de beleving van die 3 verschillende bronnen. Je krijgt er straks 3 keer ongeveer dezelfde vragen over, en dan ben ik benieuwd hoe jij daar over denkt? Ik begin weer met een tekstbron, want daar zijn we ook mee begonnen toen in de les hè. Ik heb hem er even bij, zodat als je denkt, Ik weet het niet meer helemaal. Dan kun je het even terugkijken. Ik ben benieuwd. Op welke manier hielp dit dagboekfragment jou nou om je wel of juist niet te verplaatsen. Een persoon uit dat interneringskampen zou dat jappenkamp.

R: Nou die help wel omdat je in die jappenkampen had wist je gewoon weinig wat er buiten gebeurt en dat dit dit deze dit fragment maakt het best wel duidelijk, want ze horen pas echt een paar dagen later dat de Japanners verslagen zijn, terwijl die Japanners nog steeds wel een paar dagen blijven om dat kamp te beschermen.

I: En, vond je het nou makkelijk om je via zo'n dagboekfragment eigenlijk in te leven voor je zij zegt, ja, ik vind het eigenlijk ook wel moeilijk om dit met zo een fragment te doen.

R: Ik vond het wel makkelijk, want je hoort hier ook wel van wat heel veel verschillende mensen zeggen en dan kan je wel begrijpen waarom ze zo iets zeggen of en je ziet ook wat diegene denkt dus.

I: En en wat als je in het algemeen naar deze bron kijkt? Wat vond je hier dan van?

R: Ik vond het op zich. Ik vond wel ja leuk of zo om dan te kunnen lezen hoe ze dit eigenlijk ontvingen dit nieuws.

I: Ja interessant ja dus dat de boodschap van het bericht, dat vond je wel een interessante invalshoek. Toen je deze bron voor het eerst kreeg, wat wat deed dat met jou? Deed dat iets deed dat niets het vragen op.

R: Nou, ik vond het wel. Ik weet niet precies waar dat staat, maar dat ze dan zo zeggen dat ze het belachelijk gedoe noemen dat hij Indonesië zitten te feesten. Dat vond ik wel. Dat dat dat het echt laat zien hoe ze over de Indonesiërs dachten dat het heel slecht raar was of zo dat ze dachten dat de Indonesiërs onafhankelijkheid wilde.

I: Ja. Ja en kon jij je dan daar ook makkelijk in verplaatsen of is dat dan wel? Vond je het wel snappen? Maar vond je dat moeilijk om te verplaatsen of ging het een beetje hand in hand?

R: Ik kom kon wel snappen waarom ze dachten, maar ik zou niet echt begrijpen waarom je het zou willen denken eigenlijk.

I: Ja, dus het was. Het was wel lastig om je daarin in te leven.

R: Ja

I: Oké, gaan we nu naar de afbeelding? Kijk hem even pakken, hier staan twee plaatjes, maar het gaat over die bovenste bij de afbeelding eigenlijk dezelfde vraag, op welke manier hielp die afbeelding jou nou om je wel of juist dus niet te verplaatsen in een persoon uit dat interneringskamp.

R: Ik denk het denk dat hielp wel omdat je want dit is moesten ze echt heel vaak doen en het was ook erbij verteld toch dat ze als één iemand iets fout deed, dat dan anderen ook gestraft werden en later eigenlijk ook zien hoe willekeurig alles in die kampen was en dat je daardoor het ziet er ook heel zwaar uit, gewoon om zo te staan en dan ook urenlang.

I: En, wat maakt het nou dat je dacht, Hey, hier kan. Ik me goed in verplaatsen?

R: Ik denk meer. Dat ze zou eigenlijk niet echt iets misgedaan hadden en dat ze toch moesten doen.

I: Ja en toen de afbeelding zag wat wat, wat dacht je toen voor eigenlijk aan het begin? Wat dacht je, hé, toen je hem voorbij zag komen?

R: Het ziet er zwaar uit.

I: Ja en wat, wat maakte dat je dacht?

R: Nou, ik denk niet dat dit een heel comfortabele positie is om in te staan voor een paar uur.

I: Nee, dat denk ik ook niet nee

R: Ook nog als je waarschijnlijk onder schot gehouden wordt ofzo.

I: Ja, en vond je dit dan een afbeelding? Zeg dan ook maar makkelijk in in die situatie verplaatsen, want dacht je nou, Ik vind het ook best wel lastig om het hier om het hier om me te verplaatsen?

R: Op zich wel lastig, want het lijkt me, want ik zou het niet echt kunnen bedenken hoe het zou voelen om een paar mannen naast om je heen te zien staan met geweren terwijl jij zo moet staan. Voor

jou.

I: Ja, dus dat is niet. Je kon je eigenlijk niet heel goed in verplaatsen, dus die afbeelding deed wel wat met je, maar je vond het wel lastig om je daar zelf in te verplaatsen. Oké, gaan we nu naar de laatste de laatste object nog niet de laatste vraag, wel het laatste object weer dezelfde vraag eigenlijk. Op welke manier hielp die knuffelbeer je nou wel of juist niet om je te verplaatsen in een persoon uit de interneringskamp?

R: Het hielp wel want het is een heel onschuldig object van een kind, en dat dat ook dan dat zelf zoiets dan gebruikt moet worden om illegale objecten te verstoppert. Dat laat voor mij wel duidelijk zien hoe Het was in die kampen

I: Ja. Dit schets je wel een duidelijk beeld. En Toen ik die beer zo voor het eerst op die tas haalde van wat dacht je toen of wat nou?

R: Ik vond wel gaaf dat een beer die daar dat heeft overleefd, dat die dan ook nog hier nog steeds is en dat hij dan ook nog meegenomen mag worden door iemand naar les.

I: Ja en wat, wat maakt het nou makkelijk om je zeggen te zeggen, Nou, kom, kom maar je hierdoor makkelijk te plaatsen in die tijd of juist, wat maakt het moeilijk?

R: Denk makkelijker omdat ik wat ik al zei dat het laat zien hoe zo een onschuldig object dan ook nog voor andere doeleinden gebruikt moet worden.

I: Ja ja en kun je ook zeggen, Het was ook iets van. Ja, ik vond het ook best wel lastig met zo'n met zo'n object

R: Ja, het laat ook op zich weer zien dat er. Dat het ook gewoon. Het is op zich wel iets dat niet echt past bij zo een kamp of zo, want een het is speelgoed en meestal denk je daar blij over.

I: Dus het maakt een soort van tegenstrijdige in jouw hoofd met het verhaal en kon je je soort van daarover heen zetten over die tegenstrijdigheid. Of bleef dat bij jou dat je denkt, Ik vind dat ingewikkeld.

R: Niet persé ingewikkeld, maar het voelt wel een beetje raar.

I: Ja. oke bij al deze 3 bronnen hè kreeg je natuurlijk die vragen die je er over, moest beantwoorden en ik ben wel benieuwd. Zorgen die vragen er nou voor dat jij je beter kon inleven of beter kon verplaatsen of maakt dat eigenlijk niet zoveel uit? Of die vragen nou wel of niet erbij waren gesteld?

R: Denk dat niet echt uitmaakt, maar. Want ik had eigenlijk al het meeste wat ik al qua inleving kreeg van deze bronnen. Dat had ik eigenlijk al aan het begin. En het is misschien dat je meer nadenkt over wat je eigen, wat je waar je eigenlijk aan dacht toen je deze bronnen zag, maar. Ik denk niet dat het echt veel hielp.

R: Nee dus zonder die vraag wat je waarschijnlijk je net zo goed kunnen verplaatsen In de situatie dan met de vragen.

R: Ja, dat denk ik wel, ja?

I: En, want we hebben je kreeg per bron vragen. Zijn er nog dat je denkt, hé, bij die ene bron daar hielp. Die vraagt me wel net eventjes om een stapje verder na te denken, of maakt dat eigenlijk per bron niet zoveel uit?

R: Ik denk dat het per bron niet heel veel uitmaakt.

I: Nee, dat was gewoon hetzelfde voor jou. OK, nou, we gaan het laatste stukje doen dat de reflectie eigenlijk over oké. Dit is vooral belangrijk voor mijn onderzoek, dus welke bron doet nou dan het meeste met jou? Daar kom ik straks bij, maar eerst nog even in het algemeen. Als je terugdenkt aan die twee lessen kun jij een moment noemen of momenten of een manier waarop ik iets misschien bracht of toen er wat op tafel kwam waarin jij voelde. Oh, op dit moment kan ik me verplaatsen in iemand uit die tijd of lukt het mij goed om in te leven? Heb je daar een soort specifiek moment voor of van?

R: Ik denk dat deze bron dan wel.

I: En, waarom was bij die bron dat je zegt, hé daar daar waar lag dat vooral aan.

R: Gewoon duidelijker ziet dat. Dat ze soms heel blij zijn, en dat ze het ook toe schei uit dat ze dan zo niet geloven eigenlijk dat het zo echt zo is.

I: Ja, dus het ligt wel aan de bewoording of ligt aan het feit dat het echt heel letterlijk is opgeschreven

kun je ook heel specifiek noemen. Waarom van jij zegt Hé, dat helpt mij.

R: Die die gedachtes van de hoofd van de schrijver dat je die ook ziet en dat zie je normaal in gewoon tekst of een audio fragment. Dat merk je dan niet.

I: Nee, dat snap ik en Aas je dan zijn het ook was het bijvoorbeeld ook dat je beter kon inleven wat jij zegt nu. Je kan die gedachtes vooral heel goed lezen. Was het ook omdat je zegt, ik herken dat bijvoorbeeld uit mijn eigen leven. Of ik voel daardoor een soort emotionele betrokkenheid of? Dat, dat herken ik uit het boek. Kun jij specifiek maken Waarom dat dan? Voor jouw het deed, of is dat lastig om dat? Om de woorden te brengen.

R: Ja dat lastig

I: Ja dat snap ik ook hoor. En nou, Ik denk dat je het al een beetje verteld. Maar welke bron heeft jij nou het meest geholpen? En Ik heb het idee dat bij jou die tekst bron is, maar voor die inleving. Dat klopt hè? Dat ik dat heb ik goed gezien, hè?

R: Ja

I: Waarom werkte deze bron van jou nou beter dan deze twee?

R: En dat laat meer een periode zien en dit laat maar in heel klein deel zien. En dit is eigenlijk, want dit gaat van echt 5 dagen en dan kan je zien wat ze een beetje elke dag meemaken, bijvoorbeeld niet kunnen slapen. Staat hier en dat ze honger hebben en alles? En, Dit is eigenlijk, want in principe zou je in deze afbeelding niet perse door kunnen hebben hoe lang ze zouden daar moeten ze daar moeten zouden moeten staan.

I: Ja dus dit maakt het voor jou echt wat levendiger omdat je dus bijna per dag mee kon leven en hier kun je de periode niet zo goed duiden, OK? Even kijken hoor was het ook de bron die jou het meest nieuwsgierig maakt, of was dat misschien wel weer een andere bron?

R: Ik denk ook wel dat ie het mij het meest nieuwsgierig maakte, ja.

I: En waarom maakte die je ook het meest nieuwsgierig?

R: Nou het maakt mij nog geïnteresseerder van hoe ze eigenlijk de Nederlanders en gedachten over de kolonie van Indonesië en wat ze dan eigenlijk daarmee wilde uiteindelijk.

I: Ja. Ja, ja dus Dat was voor jou daar weer dat gewoon het meest Helder. En dan nog ging je ook meer er over nadenken. Welke bron hoop je nou, want die help je dus het meest. Welke was nou? Ik zeg nou, die hielp me eigenlijk het minst om het te kunnen verplaatsen dat dat deed gewoon niet zoveel met mij.

R: Ik denk deze omdat het, Het is niet heel erg, Het is wel een. Het is een heel heftige situatie en die zou in ieder geval. Ik heb het in mijn hele leven nog niet echt zoiets kan ik niet echt in zeker indenken of ik wel begrijp hoe dat is.

I: Nee, dus dat is voor jou, is dat eigenlijk een te onbekende situatie waarom het lastig wordt?

R: Ja en het is ook. Ik kan nog wel zeggen dat ik me in kan leven, maar ik vind dat niet echt eerlijk voor hun als, want zij weet hoe het echt is en dan doe ik. Dan doe ik alsof ik het begaan wat zij meegemaakt hebben.

I: En licht, dat denk je aan wat wat er is afgebeeld, of ligt ook aan het feit gewoon dat het een afbeelding is en het maakt het je maakt gewoon dat een afbeelding het lastig maakt om je in te leveren of is het specifiek voor deze afbeelding dat?

R: Specifiek voor deze afbeelding

I: Ja dan zou een andere afbeelding kunnen zijn waarvan je zegt, hé, dat had ik dan wel beter in kunnen leven.

R: Misschien foto's van het eten, of dat ze misschien van. Dat weet ik niet.

I: Echt, ja dus misschien iets herkenbaardere situatie.

R: Ja misschien of zo foto's van hoe die slaapkamers eruit zagen of zo.

I: Ja, ja dus dat je wat meer daarin jezelf zou herkennen op dat moment. Als je zo een beetje mag samenvatten. We hebben natuurlijk bij deze tijd heb je eigenlijk 3 verschillende bronnen gekregen. Die eerste les had je alleen die context van mij gekregen, gewoon wat Ik had verteld. Stel nou, na die eerste les had ik dit niet meer gedaan met jullie. Denk dat je dan net zo goed had kunnen inleven of kunnen verplaatsen iemand uit die tijd dan na deze bronnen of had het niet uitgemaakt, was naar die

contextles ook wel genoeg geweest.

R: Ik denk dat ik wel eigenlijk dat het deze bron niet heel veel geholpen heb, omdat ik eigenlijk ook al voor die contextles al heel veel dingen gezien en gehoord had over die tijd in Indonesië.

I: Ja.

R: Dus Ik denk niet dat ze echt geholpen.

I: Hebben in jouw geval wist je eigenlijk al heel veel en was dit voor jou geen toevoeging meer. Wat jij had daarvoor al wel je ideeën over.

R: Ja

I: OK. Wat als stel dat is, dan misschien voor jou wat ja niet helemaal omdat je zegt, het helpt niet helemaal. Maar stel, ik kan bijvoorbeeld maar één één bron geven, want alleen die tekst wordt en deze twee niet. Denk je dat het dan net zo goed geholpen om die interpretatie of sorry die die inleving op te wekken of denk je dat juist die combinatie van die bronnen ervoor zorgt dat je je beter kan verplaatsen?

R Denk een combinatie, want dit is alleen maar hoe ze dachten, maar dit is ook echt wie het eruit zag en. Dit is waar dan eigenlijk de helft van. Want dan weet je eigenlijk ook wat ervoor zorgt dat zij zo denken.

I: Ja dus onder zet je dat wel op de bron. Was die het meest met jou deed, hielp de hele combinatie uiteindelijk wel voordat je eigenlijk het best de interpretatie kon geven. Beter dan na alleen die die tekstbron

R: Ja

I: Oke gaan we naar de laatste twee. We zijn al bijna er doorheen. Stel, nou, je mocht zelf iets bedenken om je in te leven. In die periode hoeft je te kunnen verplaatsen. Wat zou jou nou nog meer kunnen helpen? Om je te kunnen verplaatsen in iemand uit het verleden.

R: misschien iemand die erover verteld en een video of iemand die op school komt, Maar dat is wel heel veel, denk ik maar.

I: Ja nee, maar je mag het. Het is ook wel goed dat je het zegt, dus dat zou voor jou iemand die erbij is geweest zou dan nog uitmaken of het iemand is die erbij is geweest of die video is dat een.

R: Ik denk als die er iemand die het echt zelf heeft meegemaakt, die dan kan je meestal ook echt beter zien aan iemand. En het is ook, dan kan je natuurlijk ook vragen stellen daarna.

I: En, denk je dat dat beter zou helpen dan met deze 3 bronnen?

R: Nou het is op zich ook wel handig om deze bronnen erbij te hebben voor een beetje context, maar ik denk dat ze wel beter zou zijn dan aan deze bronnen.

I: Ja, dus als er echt iemand live kon vertellen die dat zelf heeft meegemaakt, ja, snap ik ook hoor. Laatste vraag, want daar zijn we doorheen, zijn er nog dingen? Kijk, Ik heb natuurlijk allemaal vragen gesteld, misschien heb je nog even laten nadenken dat je ook al was het misschien toch ook nog willen vertellen? Zijn er dingen dat je denkt? Nou, met terugwerkende kracht wil ik nog iets zeggen erover of iets wat ik niet gevraagd heb of iets wat jij toe wil voegen dat je denkt, hé dat. Dat moet wil ik nog even toevoegen. Dat heb jij nu niet benoemd.

R: Nee

I: Nee alles is zo?

R: Ja dat denk ik wel ja

I: OK, super ga ik eerst heel even dat ding uitzetten.

Geïnterviewde: Leerling 7 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 04-06-2025

I: En dan gaan we beginnen. Waar ik mee wil starten is even heel kort. Een beetje als introductie om even op te frissen. Wat hebben we nou gedaan? In die lessen is dat ik eigenlijk aan jou vragen, kun je me heel kort vertellen wat we in die twee geschiedenislessen nou hebben gedaan? Wat is bij jou bijgebleven?

R: Je had eerst uitleg gegeven over wat we moesten leren eigenlijk. Een beetje over het hele onderwerp, en daarna gingen we steeds. Zeg maar een vragen beantwoorden wat je van die bladen over wat je, wat, hoe mijn, ik erbij denk zeg. Maar in als ik in die situatie zat eigenlijk. Ja en dan met hulpmiddelen erbij.

I: nou kun je uit die twee lessen kun je iets vertellen waarvan je zegt, nou, dat is mij nou het meest bijgebleven aan die twee lessen. Wat is nou iets waarvan je zegt, hé dat dat?

R: Ja die laatste les met dus die plaatjes en de beer en zo. Dat vond ik wel leuk dat met dat was me al weggebleven. Op het moment dat het verhaal over de beer.

I: Ja. Ja ja dus dat die die dat object eigenlijk dat is het meest bijgebleven. OK, super, dat is even kort dat ik even nog weet. Ben je nog op de hoogte dat wat we hebben gedaan? Die volgende vraag gaat eigenlijk hoe je het hebt ervaren dat onderzoek, dus daar is wat ik al zei, geen goed of fout jouw beleving. Wat denk je dat het doel was van de opdrachten die je hebt gemaakt in die twee lessen?

R: Ik denk gewoon meer inleven in de situatie. Ik denk dat als je zeg maar überhaupt iets gaat leren over het onderwerp, dat het ook wel belangrijk is om je dan ook te begrijpen wat er nou echt pas gebeurd door je in te leven.

I: En was het voor jou duidelijk wat je moest doen in die opdrachten?

R: Ja, gewoon een vraagantwoorden, ja, sommige vragen vond ik wel een beetje vaag of zo.

Bijvoorbeeld met dat heel lang staan nu echt van ja wanneer zeg maar dan ga ik zeggen, ja, ik moet heel langzaam op het vliegveld, Maar dat is niet hetzelfde Natuurlijk. Maar ik voel een beetje zo sukkelig, weet je wel? Ja, dan dan het antwoord.

I: Ja op zich. Wel dat voor dat, dat vond je wat dat ik zeg, nou ja, dan vraag je wel naar hetzelfde, Maar dat is niet hetzelfde. Wat daar gebeurd. Ja, er waren ook onderdelen van je, zeg maar, die vond ik echt onduidelijk dat je denkt, nou, ik snap even niet zo goed wat ik daar moest doen.

R: Ja, we waren wel wat vragen, ben ik een beetje vergeten. Ik weet niet precies welke vragen het waren, maar het was gewoon. Vaak ook weer bij jezelf vragen van hoe ik wat me hoe ik me zou voelen qua wat wat me voor pijn te doen en dan of zeg maar hoe hun situatie eruit zag, maar dan ik weet natuurlijk niet heel veel over de situatie. Ik heb natuurlijk wel gehoord, maar ja, ik weet natuurlijk niet precies wat ze in die kampen waar gebeurd. Dus dan is het wel moeilijk, maar ja

I: Moeilijk om je dan ook daarin in te leven en was het de eerste keer dat je echt kijkt, want nu was het. Heel specifiek ben ik met de historische empathie bezig geweest. Met die lessen was de eerste keer dat ik echt een specifiek hier een opdracht over moest maken. Of heb je dit wel eens vaker op school gedaan?

R: Ja ja. Dat Je moet inleven in dat ja. Nee, dat nooit echt

I: Nee, en nu wordt en nu wordt het echt met heel specifiek met vragen. Maar kun je bijvoorbeeld wel zeggen, nou, bij een ander onderwerp ofzo bij geschiedenis hebben we wel eens een opdracht gehad dat ik me moest verplaatsen in iemand of was dat echt ongeveer de eerste keer? Zegt nou niet.

R: Nee niet dat ik kan herinneren eigenlijk. Ja, het enige wat ik in kan leven is bij museums ofzo ja dus op een andere plek eigenlijk dan op school.

I: Ja dus anders dan op school, ja en wat waar ik, want nu haal je een mooi punt aan. Wat maakt het dan dat je daar wel dat inlevert wat meer hebt gehad bij musea bijvoorbeeld?

R: Ben je, ik ga altijd met mijn vader heen en dan mijn vader vindt geschiedenis heel leuk en ook en dan gaan we dat heen en dan bijvoorbeeld, we waren toen ik zelf weer blij was geweest. Toen gingen we ook naar dat museum ook van de muur en bijvoorbeeld ook naar Churchill Warhouse in. Ja en dan zie je ook echt, zeg maar de echte situatie. Daar heb ik met mijn vader over en dan kan ik het wel wat meer inleveren natuurlijk. Want dan zie je ook bijvoorbeeld bij de slapen en dan denk ik, oh ja,

I: Ja dan zie je het echt voor je. En ook ja Dat snap ik. Hoe vond je het nou om je te verplaatsen in iemand uit het verleden? Wat wat deed dat met jou?

R: Ja, ik vond het een soort van. Het klinkt niet, voelt niet echt of zo. Het is meer uit een film voor mijn gevoel, weet je wel, Omdat het ook echt is gebeurd is in het vroeger vind ik wel raar of zo.

I: Ja, dus best je vond het eigenlijk wel lastig om je soort van op dat moment je daarin terug te plaatsen.

R: Wat voor gevoel kijk je dit soort films gewoon over die kampen, maar dan is het niet echt of zo
I: Dan voelt het meer als iets gewoon wat niet echt gebeurd is. En, wat maakt het nou, kun je daar specifiek wat? Wat maakt het nou dat het moeilijk is om je te verplaatsen?

R: Ik denk dat we gewoon zo apart iets is wat gewoon ik nooit zou kunnen voorstellen, want ik heb een heel ander leven dan dat.

I: Beetje een soort ver van je bed show. Ja dus.

R: Maar ik vind wel. Ja, ik denk als je er meer context bij hebt dat het wel makkelijker is. maar inderdaad lijkt me steeds wel moeilijk, want in museum sta vind ik het nog apart, want dat het überhaupt is gebeurd natuurlijk, dus ja, ik weet niet, het is gewoon moeilijk.

I: Ja, nee, maar dat is ook ja, dat is, dat is niet gek, hè? Dus ik zeg ook niet dat we een makkelijke opdracht hebben gedaan. Nou, We gaan nu even kijken, want Ik heb Natuurlijk die die lessen hebben we het gedaan met 4 verschillende beeldbronnen. Sorry gewoon 4 3 verschillende bronnen excuus en Ik wil even nu per bron en ik ga weer beginnen met over tekst, want daar zijn we ook in mijn lessen mee begonnen. Ga ik je wat vragen stellen eigenlijk 3 keer hetzelfde vragen bijna over hoe je nou dat hebt ervaren als nou over die tekst, want we begonnen met dat dagboekfragment op welke manier hielp dat dagboekfragment je nou wel of misschien wel niet bij het verplaatsen een persoon in het verleden kun je daar wat over vertellen.

R: Ja, Ik weet niet. Ik vind het inderdaad als het een dagboekfragment is, vind ik het wel veel meer persoonlijk, dus dan kan je het ook makkelijker inleven dan bijvoorbeeld gewoon een normale, zeg maar geschiedenisboek waar ze het dan gewoon vertellen ze op een of andere manier dan zeg maar als het als het een deze persoon hele tijd aan zeg maar vertel eens hoe ze er over nadacht dan dan kan ik hem er wel wat meer bij inleven denk ik.

I: Het is vooral dus dat dat zijn eigen gevoelens en gedachtes opschrijven is dat een specifiek iets
Waarom je je kan inleven Als ik dat nu begrijp uit jouw verhaal.

R: Ja, want ik maak bij toetsen, dan moet je heb je altijd zo'n bron en dan moet je eigenlijk kijken en kijken van oh, die hier gebeurtenissen herken ik en dan kan ik het opschrijven, maar je kijkt nooit echt naar hun gedachten ofzo.

I: Nee, dus Dat was eigenlijk nieuw ook voor je. Dat is een andere insteek en dat is, is dat dan ook iets wat je zegt? Dat maakt het voor mij makkelijker om daarin in te leven.

R: Ja

I: En kun je als je naar dit specifieke dagboekfragment waren er ook dingen van zeggen nou, ik vond het toch wel moeilijk om hier nou in in te leven.

R: Ja weet ik niet echt

I: Nee, niet dat je zegt ook.

R: Ik denk misschien als ze een beetje. Ik weet niet ik. Vind het moeilijk, ja.

I: Maar dat is helemaal goed. Wat gewoon even in het algemeen. Wat vond je van dit dagboekfragment?

R: Ja op zich een beetje ingewikkeld is, want ik snap niet helemaal wat er nou gebeurde nog precies op die data Natuurlijk, maar ik vond wel dat je het was wel leuker dan zeg maar het was wel interessant. Meer interessant om, zeg maar dit dagboek men te lezen dan gewoon een normale tekst.

I: Ja, nou helemaal goed gaan we naar de tweede gaat over die afbeeldingen. Die andere staat er ook onder die even die afbeelding die we hier hadden eigenlijk zelfde vragen die ik net stelde, wat maakt nou dat deze op welke manier hielp die afbeelding jou nou wel of juist niet eigenlijk om je te verplaatsen in een persoon, in het verleden, in vanuit die interneringskampen?

R: Ik denk omdat het zijn toch allemaal vrouwen? Ja. ik weet niet dan ik voor mijn gevoel omdat allemaal vrouwen zijn, dan kan ik me wel verplaatsen in ofzo, omdat het dan denkt van ja zijn ook gewoon meisjes van mijn leeftijd, dus het is die.

I: Dus je kan je makkelijk verplaatsen omdat je het herkent omdat het iets is wat je zegt. Hé dat dat lijkt op mijn leven, Misschien wel.

R: Ja ja, zeg maar als ik in die tijd had geleefd dan kon ik dat ook zijn zeg maar.

I: Ja en wat vond je van die afbeelding? Toen je hem voor het eerst zag. Deed dat wat met jou?

R: Ik vond het gewoon absurd eigenlijk dat ze zo lang moesten staan voor alleen één zon ding. Ja, dat vond ik ja, dat vind ik gewoon apart.

I: Ja, nee dat dat is ook apart, daar ga ik je meteen gelijk in geven. Maar je zei net al omdat het dus meisjes zijn. Dat is eigenlijk voor jou specifiek iets waardoor je het ja je je beter in kon inleven maakte dat het ook makkelijker dat je denkt, hé dat dat herken ik van mezelf.

R: Ik denk, het is natuurlijk niet die herkenning van een hele situatie, maar het is meer gewoon ja, Omdat het dan alleen maar vrouwen zijn. Dat is dat wel een ding of zo.

I: En was ook iets waarvan je zegt. Nou, dat vond ik echt ook wel lastig om Ja om me daarin in te leven.

R: Ja ach. Ja, Dat is gewoon, Dat is een hele absurde situatie is omdat Ik weet dat ze dan zo wel moesten staan voor iets wat was gebeurd. Wat een persoon had gedaan, omdat Ik had het niet voorstellen, dus meer In de situatie erachter kan ik mij gewoon niet voorstellen.

I: Het is gewoon iets wat. Wat weer wat ik zei, want. Die ver van je bed show eigenlijk, dat maakt het moeilijk. En, wat vond je in het algemeen van deze afbeelding gewoon als je zegt, Hé, dat was het een een afbeelding wat je zegt, dat doet iets met mij of dat je denkt, nou ja, toen ik het zag, dacht ik, OK, een afbeelding of?

eR: Nou toen je ging zeggen over dat dan die juwelen erin zat, want dat meisje altijd op moest gaan zitten om het te verbergen. Ik ben heel erg op het beelddenker, dus ik zie het ook niet echt voor. En dat dan dat ik ook dat object dan voor me zie van. Ik weet nog precies hoe je eruit ziet, dus dan kan ik het in mijn hoofd ook zo zien, dat maakt het wel makkelijker. Ja, die vond ik ook wel. Die beer vond ik wel het belangrijkste, denk ik

I: Ja en maar die beer dan ook, want kijk je zegt, Ik ben een beeld denker, doet die beer jou nog meer beeld denken dan bijvoorbeeld als je het hier leest of. als je het bijvoorbeeld hier ziet?

R: Ja wel veel meer. Ik kon daar ook bij de tekst ook op zich wel, want dan zie ik het voor me dat ze dan zo aan het schrijven is in het bed of zo. En ook hier, wat kan ik ook voor me zien dat ik daar eens naar kijk en dan zie ik dat ik er zelf zou staan. Maar ik denk bij de beer nog wel het meest.

I: En kun je proberen specifiek uitleg best lastig hoor Waarom je nou? Hier dacht hij dat dat daar kan ik me beter in verplaatsen wat. Wat maakte dat nou voor jou?

R: Omdat ik bij de andere zeg maar voor mijn gevoel niet in mijn geloofde dat het een beetje het voor mij volgens mij een film, Omdat dit object ook echt ook is dat het gewoon wat bewijst dat het echt is gebeurd. Ik denk dat. Ik dat al meer dan zeg maar zie

I: Ja, en zijn er ook dingen. Als je nou dat vroeg ik net ook. Maar zijn er ook weer dingen bij die dat object zeggen? Dat maakt het ook weer lastig om mij in te leven of had je dat bij dat object Misschien minder dan bij de rest?

R: Nou ja wel minder, maar ja, Het is natuurlijk wel gewoon meer. Je kan hem. Ook gewoon in de winkel zien Natuurlijk, maar met het verhaal dan wel

I: Dus je had wel die context nodig om dus daarin. Want als ik alleen die beer had neergezet en niks had gezegd, denk je dat het dan anders was geweest.

R: Nou, als we dit het hele verhaal hadden voor gehad, dan snap ik al dat het dan. Natuurlijk vooral over dat verhaal gaat, maar als je gewoon de les binnenkomt en die beer had neergezet dan denk ik wel oke. Wat kom je doen?

I: Wat kom je doen met je beer? Ja, dat snap ik, dat snap ik. Bij die 3 verschillende dingen heb ik Natuurlijk ook elkaar. Heb je 4 vragen beantwoord. Hielpen die vraag je nou bij die primaire bronnen om je beter in te leven of maakt dat eigenlijk niet zoveel uit? Of die vraag of wel of niet zou beantwoorden?

R: Nou, Ik denk van wel, want dan ga je echt wel wat dieper in en dan ga ik gewoon nog een keer kijken van het nadenken over wat er dan. Wat ga je dan vanzelf ons aan denken dat dat wij helpt al?

I: Ja. En maakte dat nog voor als je dan. We hebben 3 verschillende bronnen gehaald. Het is een beetje lastig misschien om terug te gaan naar die vraag, Maar dat je denkt bij één van die bronnen, dat dat had ik aan het begin dacht ik, nou ja, weet ik eigenlijk niet zoveel over. Ik maak me niet zoveel uit, maar toen ik die vraag ging beantwoorden dan, dat hielp mij wel extra. Of maakte dat per bron

niet zo heel veel verschil?

R: Even denken. Maar de tekst wel een beetje volgens mij bij deze hou ik het niet echt, want ik dacht er wel iets meer over na, want bij de tekst maar. Ja, Ik weet niet, bij de tekst ging dus ook maar gewoon een beetje vragen van. Wat, waarom ze dan niet bijvoorbeeld geloven dat het dan echt dat het dan echt vrij ging? En daar had ik niet over nagedacht, nee, dus. Dat was echt wat Ik denk. Hé, Het is een nieuwe vraag eigenlijk, waardoor ik nu een nieuwe laag.

I: Ja heel goed, nou, We hebben dus vragen heel specifiek alle 3 apart, maar ze gaan nu naar eigenlijk het laatste wat ook misschien wel het belangrijkste is voor mijn scriptie straks over nou, wat doet nou het meest met jou? En in eerste instantie wil ik het even gewoon in het algemeen. Op welk moment of op welke manier voel jij in die les nou of in die kon in die eerste les kan ik twee les zijn dat je zegt, hé, op dat moment kon ik me echt verplaatsen of inleven in iemand uit een interneringskamp kun je daar een moment noemen of een manier waarop iets werd verteld. Dat deed iets met mij

R: Wat hadden we ook al weer in de eerste les gedaan

I: Daar had ik vooral context gegeven, dus daar heb ik eerst gewoon een verhaal verteld. oke, wat is die interneringskampen nou en waar gaat dat over en heb je toen vragen ook al zulke vragen gemaakt? Het kan ook dat je zegt, nou, het maakt niet zoveel uit dat dat kan ook, hè? Dus Het is.

R: Ja, Ik denk wel gewoon met de beer eigenlijk.

I: Toen had je het meest had je dacht dit hier voel ik iets bij of hier hier kan ik mij verplaatsen. OK, waar lag dat vooral aan, denk je?

R: Ja. Ja gewoon door het object inderdaad dat ik het gewoon echt zie en dat ik het ook echt geloof soort van. En ik geloof wel als ik bij geschiedenis en dan geloof ik echt wat er is gebeurd, maar. Ja echt in te leven vind ik wel een heel ander ding.

I: Ja dat snap ik ja en was dat bijvoorbeeld ook omdat je zegt, nou, dat herken ik uit mijn eigen leven of ik voel me emotioneel betrokken of zoiets of was het echt wat je zei? Het is, Het is tastbaar en ik zie het.

R: Ja, Ik weet niet. Ik heb zelf ook gewoon knuffels. Dat is denk ik wel Iedereen.

I: Dat is iets waarvan je denkt dat komt dichtbij.

R: Ja, als het gewoon, ja, dan is altijd iets heel anders is. Dan weet ik niet wat. Dan kan ik het misschien niet zelf hebben. Maar ja, vroeger als kind had ik ook gewoon knuffels. En hoe bedenk ik dat ik een knuffel meeneem naar zo'n kamp? En dat ik dan het heel erg moet beschermen, lijkt me echt heel gek.

I: Welke bronnen? We hebben nu die 3 bronnen gehad. Welke bronnen ik misschien heb je wel gezegd, maar het kan ook zo zijn dat je zegt, nou, Ik vind dat dat deed het mee eens met. Maar Misschien ook hielp een andere bronnen beter. Welke bron zorg er nou voor dat jij het meest kon inleven op het meest kon verplaatsen in iemand in het interneringskamp is dat die die tekstbron was dat die afbeelding of was dat die dat object wat hielp jou het meest denk ik, ja, hier kon ik het beste me verplaatsen.

R: Ik denk dat ik wel het meest had geleerd van de tekst qua. Dat je, dan kon ik veel betere situatie eigenlijk zien dan dat het ook echt wordt verteld. Maar ja, dat vind ik dan nog steeds echt inleven, denk ik wel gewoon de beer.

I: Ja dus het inleven die beer, maar je zegt eigenlijk waar ik het meest informatie uit kan halen, zeg ik een tekst.

R: Ja waar ik de situatie meer voor me kan zien dan dit, maar je ziet meer dit, maar als je meer inleven dan denk ik de beer.

I: Ja ja. Ja, en als je en wat denk je dat je nodig hebt om je te verplaatsen? Heb je dan meer dat inleven nodig? Je zegt ik voel daar wat bij of dat je denkt nou, Ik heb toch meer die dat ik er wat over kan lezen dat ik er wat van weet.

R: Ik denk de beer wel en inleven vind ik wel wat makkelijker, want dit hebben we altijd al wel een beetje. We denken echt wel eventjes een paar seconde over na. Weet je wel hoe dat dan eruit zag? want dat is voor mij ook wel fijn. Maar echt het inleven zelf, dan is het heel makkelijk met beer.

I: Ja. Ja. En ja, waarom was nou dat je zegt, die doet het echt bij mij beter dan deze twee, is dat?

R: Ja echt van dat ik het me kan voorstellen en dat dit ook echt ik heb die knuffel soort van

I: Ja ja. En welke vond je nou als je naar deze 3 kijkt? Welke doet nou het minst met jou eigenlijk dat je zegt? Daar vond ik het lastigste om het te verplaatsen. Die ja.

R: Ik denk de afbeelding en misschien de tekst

I: Als je een van de twee moet kiezen, wou ik zeggen, nou, dat vond ik toch echt het moeilijkste om me daar nou te verplaatsen in die periode in die mensen.

R: Ik denk dan toch de tekst.

I: En waarom de tekst?

R: Het is voor mij niet echt heel veel anders of zo, denk ik, want als je oefend met een examen opdrachten, dan zie je ook dit soort dingen. Ja, dus het is niet helemaal apart.

I: Ja, Het is dus niet, dit deed niet zoveel met je, want dat herken ik eigenlijk al wel.

R: Dit is een ander soort herkenning, denk ik

I: Ja, ja, Dit is wat je zegt, ja.

R: Ja dit is meer persoonlijker en dan denk ik ook weer, ja, het afbeeldingen dat ik ook heb, ook wel vaak, maar toch, Omdat ik dan zie ik meer inleving omdat het gewoon vrouwen zijn ook van mijn leeftijd.

I: Ja ja, dat herken je wat meer, dus dat is eigenlijk met beide misschien wel dat je zegt, ik herken hier meer in dan in dit. En als ik nou zeg, moet je zeggen, die vond je het meest. Ik zeg voor het inleven in wordt verplaatst. Is die misschien het beste? Wat welke bron maakt jou nou het meest nieuwsgierig, want je zegt Toen ik die voorbij dacht, ik ja, daar daar wil ik wat over weten.

R: Ook de Beer

I: Ook die beer. Waarom was dat zo bij die beer?

R: Zou het dan nog persoonlijk word op een individueel persoon denk ik en dan wil ik wel weten wat wel met die persoon is gebeurd. Ja op zich is het ook heel individueel persoon, maar ik weet niet daar heb ik gewoon minder mee.

I: Ja op een andere manier, want je zei met deze had je misschien wel het minst, dat was moeilijk om je te verplaatsen. Wat had je nou nodig gehad, denk je dat je wel beter had kunnen verplaatsen in die tekst? Of is het gewoon het feit dat. Het een tekst is

R: ja een foto van de schrijfster ofzo.

I: Oh ja, als er een fotootje van die vrouw bij had gestaan, wie van wie het geschreven dat je zegt, Ik heb een gezicht bij. Oh, grappig ja, ja, dat kan ik me wel voorstellen dat je denkt, hé, Ik weet van wie Het is. Als dat zo weet, had je dan, denk je wel beter kunnen verplaatsen in zo'n tekst.

R: Ja, Ik denk het wel.

I: Ja dat snap ik ook wel. Even kijken hoor, kijk, We hebben nu die. 3 verschillende bronnen heb ik de eerste les heb ik dus alleen context gegeven heb ik gewoon verteld. OK, wat zijn die interneringskampen? Nou? En die twee lessen hebben die 3 verschillende bronnen gehad. Stel die twee les was er niet geweest ik. We hadden dit nooit gedaan. Had je dan denk je dat heeft geholpen dat we nog dat er nog 3 verschillende bronnen bij zijn gekomen om je in te leven om je te verplaatsen of had je dat ook gekund met alleen die context uit les één?

R: Ik denk dat je echt de bron er bij nodig had. Want die context is hetzelfde als een normale les. Dit is gewoon informatie krijgen. En dan dat is het dan wel

I: Dus dit Dit is wel voor jou, zeg je om je echt te verplaatsen in iemand uit internationale kamp om je in te leven heb je eigenlijk wel meer nodig dan gewoon alleen historische context.

R: Ja

I: En stel. Nu hebben we ze , Kijk eerst bijvoorbeeld met die tekst, toen begonnen we die afbeelding, toen deden we die beer, denk je dat het beter helpt om te zeggen, nou, ik neem gewoon één ding om mensen te laten inleven. Of was het ook als je die combinatie die ervoor zorgen dat je steeds beter kon verplaatsen?

R: Ik denk ook wel de combinatie.

I: Ja, dat maakte wel dat je aan het eind van de les dacht. Ik kan me nu beter verplaatsen dan aan het begin van de les.

R: Ik denk ook wel als ik alleen het beer had, dan vond ik het dan mis ik hem denk ik ook wel een beetje informatie. Dus ik ja, want dan heb je de informatie gekregen over het hele ding en dan ga je heel specifiek op die ene persoon met de beer. Zeg maar. Maar dan wil ik als je nu met meerdere vrouwen en dan weer zeg maar meer de gebeurtenissen dat dat dan wel goed opbouwt.

I: Ja, dus echt die combinatie. Dat werkt goed, denk je OK? Kun je nou, want Ik ga bijna aan het eind. Hoe schiet al lekker op stel Ik heb, nu hebben we dit gedaan om je te verplaatsen en in te leven. Kun je zelf nog iets benoemen, wat wat voor jou ook zou kunnen helpen om je in te leven of te verplaatsen. Het iemand uit het verleden in een bepaalde periode. Wat wat zou jij ook kunnen helpen? Daarbij?

R: Ja, Ik denk echt wel die foto's van die personen denk ik, maar je hebt bijvoorbeeld toen was of nu. Ja, en misschien is het wel leuk om allebei te hebben of zo. Ik weet niet. Dan zie ik het zegt als persoon, en dan zie je een beetje wat ze hebben meegemaakt.

I: Ja dus dit is wel dat als je iets dus een tekst krijgt, een droge tekst dat jij eigenlijk ook hebt een beeld bij krijgt, wie zou dat kunnen zijn? Er zijn ook nog bijvoorbeeld andere manieren kunnen zijn dat je zegt, hé daar dat dat zou mij ook helpen om me in te kunnen leven of te kunnen verplaatsen.

R: Nee

I: Is goed allerlaatste vraag, dan zijn we er al doorheen. Zijn er nou nog dingen die we dat je denkt? Nou, Ik heb het nu nog een keer over nagedacht. Oh, die wil ik toch nog graag noemen of je zegt, hé, Ik wil nog wat toevoegen. Wat er in het interview en niet voorbij is gekomen. Ik denk nou, Ik vind het wel belangrijk om dat te benoemen.

R: Nou, Ik denk gewoon als ik denk wel als de lessen wat meer op zeg, maar ik merk dat het In de les is een heel ander dat ik als ik een museum ben en dan leef je ook echt weer in en dat blijft veel beter. Haken ook voor jezelf. Goed, Ik weet het nog steeds al als ik zeg maar nu Churchill zie je, dan denk ik ook echt van ja, dat weet ik nog of over die muur dat, dan weet ik echt nog wel wat er een beetje is gebeurd. Maar ik vind het ook echt een soort van het beleefd.

I: En wat doet het museum? Want Ik vind het wel interessant dat je zegt wat. Wat doet het museum nou dat dat meer daar is dan dat je bijvoorbeeld in een geschiedenisles hebt?

R: Ja meer foto's en. Zal dat een soort soort van pad dat je moet afleggen, dan is het meestal dat je dan vanaf het begin tot het einde. En dan ga je echt door de gebeurtenissen heen een soort van en dan. Ik weet nog wel bij de Churchill Warhoules, had je zeg maar soort van dat je ook interactief kon doen, dan dacht je van, dan kon je de telefoon vastpakken en dan ging die dan kreeg je zeg maar. Een speech van Churchill toen was. OK, weet je wel dan? Hoor je het van echt

I: Dat je het eigenlijk echt beleefd zelfs en. Denk je nou dat dat hoe jij het in een museum beleefd, denk je dat je dat ook in een geschied dat iets van dat moet in het museum gaat? Dat dat ook In de geschiedenisles toegepast kan worden?

R: Ja, Ik denk wel als ze gewoon per onderwerp dat dan een persoon is, zeg waar je het aan mee kan koppelen, bijvoorbeeld als ze dan vertellen. Over zoiets dat je dan gewoon een hoofd een paar krijgt, omdat je dan een individueel verhaal krijgt. Want meestal is het ook bij het op toetsen zo. Ja, want meestal gaan ze ook weer zeggen, een bron erbij pakken van een persoon Dus dan lijkt het me veel handiger om dat ook echt te doen.

I: En denk dat je daar ook een beter door zou onthouden als dat zo is?

R: Ja, dat denk ik wel.

I: Leuk hoor, dat vind ik interessante inzichten wel. Denk dat we alles hebben besproken of denk Ik wil toch nog iets zeggen voordat ik de opname stop.

Geïnterviewde: Leerling 8 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 04-06-2025

I: OK nou. We hebben die les dus gehad en Ik ga eerst de vraag, die ik ga stellen, is eigenlijk even ter introductie om even dus op te frissen. Wat weet je nog? En de vraag is, kun je me heel kort vertellen

wat we nou in die twee geschiedenislessen hebben gedaan?

R: We hebben vragenlijsten ingevuld over historische empathie. Praktisch deel met die ja bewijsstukken en meer theoretisch van wat weet je al ja, dat vooral volgens mij. Ieder geval, wat wat er nu in mij op komt.

I: Ja, Dat is helemaal goed en kan je iets vertellen waarvan je zegt, hé, Dat is me het meest bijgebleven uit die les. Als ik het nu aan terugdenk?

R: Die beer denk ik dus is het meest blijven hangen. ja, dus die die dat object die uit het jappenkamp

I: Ja die beer oké heel goed Het is even heel kort zal ik even een beetje weet beetje nog een beetje dat we dat hebben gedaan. Het gaat nu vooral over hoe wat je dus hebt ervaren en wat je ervan vond en wat ik al zei. Er zijn dus geen goede foute antwoorden Welk doel denk je dat die opdracht had die jij hebt gemaakt In de les?

R: Eerste les is de tweede les?

I: Ja eigenlijk een combinatie die twee lessen samen. Welk doel denk je dat je daar dat de opdracht hebben gehad?

R: Nou om gevoelens op te wekken en omdat zeg maar op een manier vast te kunnen blijven houden door zo'n door die empathie, zeg maar op te wekken

I: Ja, ja dus dat de gevoelens opwekken van iemand uit om.

R: Ja en vooral dat het zeg maar zo blijft hangen.

I: Ja ja om je in te leven om het in ja, heel goed. Was voor jou duidelijk dat je? Bij de opdracht moest doen.

R: Ja, het was heel overzichtelijk. Ja gewoon vragenlijsten, Dat is gewoon invullen.

I: Ja, ja, We hadden ook onderdelen die zeggen, die vond ik eigenlijk een beetje onduidelijk aan het begin dat dat begreep ik niet zo goed, wat ik wat ik van me had verwacht werd

R: Nee, niet echt. Ik vroeg me wel een beetje af wat die eerste opdracht de eerste les er precies mee te maken had dat die jongerenculturen gingen toch over of niet.

I: Ja, nee, dat was daarvoor nog, Dat is ja, dat moest gewoon een les die ik even moest inhalen, maar niet. Goed punt.

R: Nee, verder was het duidelijk.

I: Ja die les moest ik hebben gegeven, want anders paste het niet in het rooster, dus dan moest ik die eerst doen. Ze hadden schematisch uit, want. Die stond er even los van, maar gewoon dat je het de stof hebt. Als je eerder een opdracht, want deze wat je net al zei gaat over die empathie. Die historische empathie heb je al eens eerder op school opdracht gehad die zo specifiek daarna vraagt.

R: Niet echt, het ging meer. Het gaat altijd eigenlijk meer over wat je leest In de tekst, dan moet je dat koppelen aan een historisch begrip ofzo. En dan ja, moet je dat uitwerkt gaan? Nooit over gevoelens. Het gaat altijd over theorie. Het is juist altijd, je mag geen mening erin verwensen en dat vind ik hier dus juist wel leuk aan dat je je eigen denkproces en je eigen gevoelens

I: Kun je wel bijvoorbeeld van nu ging het heel erg over gevoelens, maar heb je bijvoorbeeld wel iets 1 keer 1 opdracht gehad waar je bijvoorbeeld moet inleven in iemand uit het verleden? Hè of verplaatsen of.

R: Ja niet dat ik actief me kan herinneren, want zoals ik zei, Het is veel dat koppelen en Ik vind dat het algemene van voor een groep niet perse voor één persoon, dus nee, Dat is. Dat is best wel nieuw ja

I: Dat is nieuw, OK, hoe vond je, want je zei dat ook. Ik vond wel. Het is anders dan normaal. Hoe vond je het nou om je te verplaatsen? Iemand uit het verleden? Wat?

R: Ik vond het eigenlijk, ik dacht dat ik het best makkelijk zou zou vinden en dat was het aan het begin ook. Maar toen op een gegeven moment van hoe zou jij je er in inleven? Dacht ik wel van. Ja, Maar ik heb nog nooit in zo een situatie gezeten. Ik kan niet. Ik kan niet echt actief zo'n beeld voor me schetsen. En dan als ik dat wel doe, weet je wel, is dat wel soort van acceptabel is dat wel iets waar je zeg, maar mee kan werken of zo en. Ja, het voelde niet alsof ik zeg maar de kracht had om me daar in te in te leven. Maar het ging wel uiteindelijk. Ik kom wel een beetje voorstellen, maar Natuurlijk niet wat zij meegemaakt.

I: En, wat maakt het nou, want je zei het net al een beetje. Ik voelde het niet. Ik kan me niet helemaal

Omdat ik het niet heb meegemaakt. Wat maakt het nou specifiek heel moeilijk? Omdat om. Je daarin te leven,

R: dus de heftigheid ervan

I: Ja de grootheid van de gebeurtenis

R: Ja precies en gewoon hoe dat, hoe zwaar dat nou echt zo moet zijn geweest, want ze zitten daar, maar het is ook gewoon oorlog, dus dat is ook nog gewoon ding waar je heel erg zorgen over moet maken. En dat kennen Nederlanders of in ieder geval onze klas volgens mij gewoon niet zo goed, dus Dat is wel. Dat vond ik lastig.

I: Snap ik ook heel goed. Nou, We zijn Natuurlijk eerst heb ik die die contextles gegeven. Daarna gaan we die bron heel specifiek en Ik ben dus straks benieuwd of ga je per bron ga ik eigenlijk beetje dezelfde vragen stellen en ben ik benieuwd wat jij daarvan vindt en ik ga ook weer beginnen met die tekst begonnen we ook mee In de les. Die tekst, want Dat was het dagboekfragment. Ik heb hem speciaal meegenomen omdat je even een klein beetje nog een beeld ging hoe hielp nou deze tekst? of juist niet kan ook om je in te leven te verplaatsen in iemand uit dat interneringskamp.

R: De spreektaal, het taalgebruik dat maakt het heel menselijk en Ik wil alsof ze hem tegen jou zegt. En ja, daardoor werd ik er eigenlijk best wel ingezogen, vond het ook een heel interessant stuk eigenlijk.

I: Ja. Ja. Oh, wat grappig dat dit specifieke dagboekfragment dat dat Dat sprak jou echt aan.

R: Toe schei uit vond ik grappig en dat ongelooflijk blijkt van. Oh. Ja Dit is. Wel, Dit is menselijk, Dit is een vrouw. Dit is duidelijk.

I: Ja. Ja, want je en dus deze vond je eigenlijk wel makkelijk om jou zelf daar.

R: Zeker zeker.

I: En waren er ook dan dingen waarvan je zegt, nou, dat vond ik ook wel ingewikkeld hieraan of lastig om er dan toch daarin te verplaatsen, ja.

R: Ja weer dat inleven ook dat met die mannen die dan dood zijn gegaan. Wij zijn gewoon niet op die leeftijd nog. Dat gevoel is er gewoon nog niet, dus dat moet nog aangemaakt worden. Denk ik, komt wel. Maar dat, dat vond ik moeilijk dan wel eraan. Ja, dat ik dacht gewoon nog.

I: Dat het echt een ervaring was die jij niet herkent.

R: Ja nee, precies het dichtbij wat Ik kan bedenken is een vader, maar. Dat is niet.

I: Ja, maar die spreektaal en hoe ze dat heeft opgeschreven dat dat deed wel echt wat met jou.

R: Ja zeker dat begin een stuk over kan dat het vrede is ineens ja, en dat ze dat niet gelooft, dat snap ik wel. Ja, OK, realistisch scenario.

I: Dat is goed om te horen, dus Dat is echt iets waarvan je zegt hé dat dat dat triggert iets in mij. Ga ik echt zelf vragen? Met de afbeelding staat hij boven In de bank. Zo deze afbeelding die we ook behandeld In de les. Hoe hielp die afbeelding? Of juist dus niet om jou te verplaatsen of in te leven in iemand uit dat verleden?

R: Ik moet eerlijk zeggen, ik kom met deze aflevering afbeelding niet heel veel.

I: En waarom niet?

R: Niet, Ik weet het niet zo goed. Ik denk dat Het is omdat er er wordt niet duidelijk pijn afgebeeld of ongeloof afgebeeld zoals we hier zijn heel duidelijk emoties te vinden. Hier en niet, en ik merk dat ik daar moeite mee had, omdat ik zeg maar, het idee is dan dat ik zelf natuurlijk een beetje aanwakker van. oh, wat zou, hoe zou het zijn als ik daar zou staan? En het is verschrikkelijk, dat weet ik ook, maar het is gewoon het het. Het komt niet echt binnen op een manier dat dit of dit binnen komt.

I: Nee, nee dus deze die ondanks dat je het eigenlijk ziet, was bij jou niet meteen eentje denkt, hier kan ik me echt in verplaatsen wat hier gebeurt.

R: Nee, nee

I: Interessant wel om te weten, Ik kan je specifiek voorbeeld geven waar waarom dat deze afbeelding dat niet deed bij jou.

R: Dus klinkt heel raar, maar Er zijn geen gezichtsuitdrukkingen.

I: OK ja nee vind ik helemaal niet, nee, maar vind ik een heel mooi antwoord en ik helemaal niet.

R: Er zijn geen gezichtsuitdrukkingen te zien. Daardoor komt wakkert er gewoon niks aan. Bij mij

het.

I: Is gewoon nee, dus Dat was echt een type afbeelding. Denk je dat een andere afbeelding het wel had gedaan bij jou?

R: Nou kijk als deze bijvoorbeeld die die middelste hier als die haar hoofd had gedraaid richting mij of er stond een soldaat naast. Of een Japanner, dan zou het al denk. Ik meer doen. Het is ja. Het is nu gewoon een rijtje vrouwen.

I: Ja, Het is echt Omdat je daar dan niet iemands blik in ziet eigenlijk.

R: Nee, zoiets. Ik moest het hier uit het verhaal halen. Ja, ja, dus eigenlijk weer uit zo een tekst. Ja, ja, voor mij werkte dat. Dat werkte wel goed, daar kon ik het mee doen. Alleen ja, ik zeg niet zo op de.

I: Ja de afbeelding zelf? Nee, nee, OK, nee, goed antwoord en dan bij die later object. Nou wel eigenlijk veel gewoon dezelfde vraag, hoe hielp die afbeeldingen jou wel of niet dat object jou wel of niet om je te verplaatsen in die persoon uit het verleden?

R: Dit hielp wel, ik vond deze ook wel heel indrukwekkend, want hier zelf is geweest. Omdat het zo van zover weg komt en zo een persoonlijk ding was, voel je ook wel een beetje ook omdat ze zo een verhaal aan zat. Ja, ik vond dat wel. Ja, ik vond dat wel een soort van indrukwekkend

I: Ja. Ja ja en wat maakt het nou, kun je nog specifiek zijn? Wat maakt het nou voor jou makkelijker om jou hier in in te leven om je zeggen, hé dat.

R: Ik vind dat wel moeilijk, hè? Het is ja het gevoel dat hij er geweest is is voor mij dat hij erbij geweest is en. Dat het zo. Omdat ze het altijd bij zich had, zeg maar en een klein meisje was met met Teddy Bear teddy beer als enige. Ja, ja, bekende stuk feitelijk naast haar familie natuurlijk. Dus het enige wat hetzelfde is gebleven, de hele tijd. Ja, Ik denk dat dat Het is.

I: Er was ook iets Als je dan deze bron waarvan je zegt, hé, dat vond ik ook wel lastig om hier in deze bron in te leven.

R: Ja, Je moet hem. Je moet hem zelf in dat plaatje in je hoofd erin passen en dat vond ik moeilijk. Ja want in mijn hoofd, hij was heel groot, in mijn hoofd was hij veel kleiner. Hij is ook best groot, Dat is iemand. Hij is echt best groot, dus ik zou een klein meisje met een klein beertje. Dat is best een groot ding.

I: Ja, ik herken dit helemaal. Ik had het dus ook.

R: Ja OK want. Het paste gewoon niet in mijn hoofd ofzo. Dat was het enige probleempje verder.

I: In mijn hoofd is dat precies ook niet heel, Maar dat is toch een mega beer. Hoe ben je hier op gaan zitten en hoe hoe heeft niemand dat gezien

R: Ja inderdaad dat snap je niet

I: Ja, ik snap dit wel. Ja grappig. Bij al die bronnen heb ik vragen gesteld. Dan moest je nadat de bron en dat verhaaltje moest je vragen beantwoorden daarover hadden die vragen. Zorg die er nou voor dat je jezelf beter kon inleven erin, of maakte dat niet zoveel uit?

R: Maakte niet zo heel veel uit, want Ik had die gedachtes uit mezelf eigenlijk al. Ik had alle antwoorden eigenlijk al paraat. Ik moest Alleen nog maar op te schrijven, dus die vragen hebben we niet perse wat nog daar extra uitgetrokken. Maar dat verschilt Natuurlijk ook per leerling. Bij sommige Mensen gaat dat niet vanzelf.

I: Ja. Ja. Nou ja, maar bij jou was het niet, maakte dat eigenlijk niet uit.

R: Nee, Ik had het eigenlijk allemaal wel, denk ik.

I: Ja en dan kun je dus misschien lastig, maar kun je nog misschien terughalen? Ik heb bij alle 3 zijn verschillende vragen gesteld. Ja, dat maakt het niet door, Maar dat je nog maar één dacht, hé dat Dat is net iets waarvan Ik denk, oh dat daardoor ga ik er wel even anders over nadenken of maakt het eigenlijk niet zoveel uit.

R: Ja bij die afbeelding ging het over vrouwen die dan nog in het campus zaten, die dan dit zouden zien. Dat is. Ja OK, dat vond ik wel, toen dacht ik, oh ja, Dat is een ander perspectief, daar kan je zo kan je het ook nog bekijken? En hoe zou je dan voelen? Inderdaad, dat vond ik ook wel interessant. Die had ik niet paraat, Dat was het enige waar ik niet van dacht. Oh, yes.

I: Ja ja dus dat wakkerde dan toch iets nieuws aan? Ja OK nou heel interessant wel die laatste paar vragen, want We gaan eigenlijk. We gaan wel richting het eind, dus Het is een OK, We hebben nu

even specifiek beoordeeld die 3 en Ik ben nu heel erg benieuwd in eerste instantie even op welke momenten of manieren voelde jij dat je goed kon inleven uit iemand uit het interneringskamp kun je daar nog iets zo specifieke voorbeelden van geven? Ik denk ja, op dat moment dacht ik, oh ja.

R: Niet echt eerlijk gezegd. Ja, Ik denk bij. De tekstbron inderdaad dat stuk over dat ze niet geloofden dat er vrede was. Ik denk dat dat het meest tot ongeloof dat dat het meeste.

I: Ja dat dat vooral wat met jou deed eigenlijk.

R: Nou, niet per se. Ik vond het verhaal van die vrouw op een rijtje vond ik harder binnenkomen, Maar het was dit punt dat ik met meester in kon vinden ja dat. Ik toen dacht van, oh ja, OK, Dat is helemaal begrijpelijk, zou ik ook doen.

I: Ja kun je uitleggen Waarom dat punt nou precies? Waarom triggerde dat bij jou? Wat? Kun je daar, kun je dat in woorden uitdrukken of is?

R: Dat lastig, nee, dat is moeilijk. Ik denk dat het een reflectie is van dingen die er nu gaande gaan. Wow, gaan zijn dus bijvoorbeeld tussen Rusland en Oekraïne en zo als er nu iemand tegen mij zou zeggen van er is vrede, nou zou ik ook schei uit zeggen dat laat helemaal nergens op, dus Het is nee, dus Ik denk dat altijd Misschien is maar.

I: Ja ja. Ja. dus het was eigenlijk ja iets wat je een beetje kon koppelen eigenlijk aan je eigen leven. Misschien wel.

R: Ja of het beste kon koppelen? Want dit ook niet echt.

I: Nee, maar wel weet je op het meest dacht van, hé, dat herken ik Misschien wat. En is dat ook omdat je dan bijvoorbeeld emotioneel betrokken hebt en je bij voelt of Als je oké. En Dat is ook echt Omdat je dat herkent vanuit Misschien wel een beetje uit de eigen uit je eigen tijd.

R: Uit ja nog niet, maar Als het zou gebeuren, dan weet ik best wel goed hoe ik daarop zou reageren. Dat zou heel vergelijkbaar zijn met dat. Ja, en Daarom voel ik inderdaad ja, zodra we connectie daar ben.

I: Ja ja nee, dat snap ik. Nu ga ik heel specifiek daar, want 3 bronnen gehad kun je er één aanwijzen waarvan jij zegt, nou, dat heeft mij eigenlijk het meest geholpen om me dus in te leven uit een persoon uit een interneringskamp.

R: Ja. Volgens mij heb ik bij deze vraag en die vragenlijst. Die ja, Ik denk toch dat deze, Maar dat maakt niet uit, Dat is goed.

I: Ja, dus je zegt toch meer dat fragment en, Waarom ben je toch geswitcht nu je er nog een keer nu het eigenlijk misschien wat langer op je in heb laten werken.

R: Ik denk dat die niet meer voor me staat. Ik denk dat dat het is.

I: Ja dat dat het verschil is dat nu een afbeelding is geworden dat ik nu niet blijven bij is. Stel, Er is er wel live bij geweest Als je denk je dan nog steeds dat het toch die is geweest of ga je dan terug naar de beer?

R: Ik denk wel dat ik terug naar het beer zou gaan. Het is gewoon echt dat feit dat hij echt voor je staat en dat hij echt dus dat hij in Japan is geweest en dat hij nu ook in jouw klas is geweest. Ik denk dat dat dat heeft dat getriggerd, maar inderdaad zoals het er niet is en het is gewoon een foto dan is wel die tekst.

I: En wat maakt nou dat jij zegt, We gaan even bedenken? Hij is wel weer live bij. Wat maakt dat deze het nou meer doet met jou dan die andere twee?

R: Dat klinkt heel zweefteverig, Maar dat is een soort energie rond en dat dat ja dat maakt dan. Het geeft een soort druk op mij en dat voel ik? Maar de emoties die erbij komen.

I: Ja. Ja ja ja Dat is dat doet wat met jou.

R: Grappig wel hoor. Ja ik ik, Ik ben nog wel even keel. Heel specifiek een voorbeeld noemen Waarom je zei net al die energie Dat is Misschien lastig om dan ook te omschrijven. Maar Waarom deze bron? Ja kun je proberen die energie te omschrijven waarvan je zegt, Hé, Daarom doet het wat met mij.

I: Ja. Ja, een soort, een soort veilige familiër, zeg maar. En dat kinderlijke, onschuldige gevoel, wat dan zoveel zware dingen heeft meegemaakt? Ik denk dat dat een beetje wat. Het is. Een beetje dat warme in heel heftig tijdperk.

R: En als je nou daar is die bronnen is dan ook die bron, die jouw meest nieuwsgierig maakt. Of is dat Misschien weer een ander.

I: Ja, omdat er geen context bij zit, Het is gewoon een beer.

R: Ja, ja dus dat maakt dat triggert ook meteen het meeste gezegd dat dit hier wil ik meer van weten.

I: Hier staat natuurlijk letterlijk wat er gebeurt, daar kan je heel goed zien wat er gebeurt. Dit is gewoon een beer dus hè? Dan denk ik wat, wat is daarmee dan? Wat zit daar achter? En dan dat verhaal over die sieraden erin, dat maakt het wel heel interessant, Maar dat zou je er niet gelijk aan aflezen.

I: Nee, dat klopt, nee, Dat is helemaal. En welke bron Ik heb, denk ik al een beetje vermoeden. Welke maakt het nou het minst om je in te leven in iemand uit een. Dat is die afbeelding, hè? Ja, dat zei je net al een beetje.

R: Ik voel me hier en ik schuldig over, omdat het wel een heel heftig ding en krijgt het zo echt zo heel visueel voorgeschoteld. En dan denk ik van, oh, dat zou wel, dit zou ik. Wel heftig moeten. Voelen, weet je wel, zou wel binnen moeten komen.

I: Ja. Deed het niet met jou, Maar dat is helemaal goed, hè? En, wat had je nou wel nodig gehad? Want Er zijn die afbeeldingen eigenlijk het minst en je hebt het net ook al een beetje gezegd. Je zei eigenlijk, je nodig hadden ze eentje je aankeek.

R: Ja gezichtsuitdrukking had ik nodig, emotie.

I: Ja, een gezicht. Ja dus, wat voor jou had het verschil kunnen maken? Hebben die 3 verschillende bronnen nou geholpen, want eerst, ze hebben Alleen die context gedaan en daarna gaan we die lessen naast in die bronnen gekomen hebben jullie al geholpen om je beter in te kunnen leven beter te kunnen verplaatsen in iemand uit het verleden valt dat zonder die bronnen had het dan ook gelukt.

R: Specifiek over die interneringskampen?

I: Ja over die interneringskampen

R: Ja zeker ja.

I: Ja ja, want zonder die bronnen, want na die eerste les had je toen ook al dat je dacht. Hé ik

R: ja maar. Meer dat algemene geschiedenis perspectief hele. Ja ja niet perse één persoon of dus een kind of een vrouw of zo. Dat is gewoon dat nog niet, dat heeft dit daar heeft dit wel mee geholpen dat individuele aspect en echt de menselijkheid eruit halen, Dat is. Het is Natuurlijk Als je de context hoort, dan is het oh wat erg ja, Dat is inderdaad echt niet goed. Ik zou me ook helemaal niet goed voelen daar, maar Dit is veel persoonlijker en veel komt. Veel dichterbij, dus Dat is mijn.

I: Ja ja. Even kijken hoor, wat Als ik nou deze bron, want nu hebben ze Ik ga ze nu heel specifiek individueel steeds behandeld. Denk je dat het? Dat om je in te leven, verplaatsen dat het juist goed is om één bron te hebben, bijvoorbeeld alleen een tekst boven of alleen zo een object. Of is het vooral die combinatie het voor jou op deed?

R: Ik denk die combinatie, want je krijgt dus verschillende perspectieven mee en één persoon is ook niet goed en Je moet ook wel een soort groep. Een collectie van mensen hebben dus een collectie van perspectieven. Dat kan je denk ik beter doen door meerdere bronnen. Ja te behandelen.

I: Ja zelfs bijvoorbeeld na die tekst was gestopt, had jij minder je kunnen inleven dan dat je nu alles bij elkaar hebt gehad?

R: Ja zeker.

I: En Als ik bijvoorbeeld nou alleen naar de beer was gestopt, dus Ik had alleen de beer was dan hetzelfde geweest

R: Dan nog is, dan had ik voor mijn gevoel was het meer een soort anekdote uit een documentaire. Ja ja, Omdat het dan dan gebruiken ze één één verhaal om gewoon kort even een gevoel aan te wakkeren. En dan is dat het weet je wel, dat blijft. Dus nee, Ik denk, Het is goed om meerdere bronnen te gebruiken.

I: Denk ik heel goed. We gaan nu naar de afsluitende vraag Toen ik heb er nog twee voor je kun je nou benoemen, want nu heb ik het gedaan met die primaire bron om jou eigenlijk de laatste plaatsen in het verleden kun jij benoemen wat jou ook zou kunnen helpen om je in te kunnen leven uit iemand uit het verleden.

R: Ja, hele goed geschreven stukken, zeg maar een secundaire stukken. Maar dat moet dan wel ook heel persoonlijk geschreven worden. Anders dan voel ik er ook niks bij. Dan is het gewoon informatieoverdracht dus ja dus ook gebruik van spreektaal en zo en menselijk schrift niet al te wetenschappelijk, zodat het ja iets meer indruk maakt. We hadden dat ze Srebrenica project, Dat was die documentaire over die vond ik heel zwaar. Ja, dat kwam heel erg binnen, Maar dat is. Natuurlijk ook video. Van het primaire bronnen, maar ja, ik vond die wel heel heftig.

I: Ja, dat doet ook wel echt wel een beetje, dus dat zou ook kunnen helpen om je dus te kunnen verplaatsen in. Nou, dan gaan we naar het laatste en dan zijn we klaar. Kun je We zijn nog dingen waarvan. Je zegt hé. Dat hebben we niet besproken. Of nu ik het toch nog een keer over na heb gedacht, wil ik het toch nog graag toevoegen voordat ik hier zou weglopen en ik de opname stop.

R: Niet echt, behalve dat ik dit wel een hele interessante manier van lesgeven vind. Ik vind het wel. Ik moet eerlijk zeggen dat dit wel een stuk beter blijft hangen dan een samenvatting van een stuk tekst. En, Ik denk wel als ik zeg maar. De helft van de theorie les of zoals we hier dan mee bezig zouden zijn, zou ik wel interessant vinden.

I: Oh wat goed om te horen, dat vind ik een leuke. Ja, leuke laatste toevoeging van je. Ik ga er eerst maar uitzetten, want Ik denk dat we klaar zijn, hè, dan of heb je ja.

Geïnterviewde: Leerling 9 (R)

Interviewer: Lotte Braakman (I)

Datum: 04-06-2025

I: Dan kunnen wij gaan starten. OK, nou, zoals ik al zei, Ik ben het met mijn scriptie bezig, dus daarom zit je hier. Maar dat wist je volgens mij al. Ik ga eerst even ga de vragenlijsten met jou doornemen en Ik wil graag beginnen even kort als introductie om even op te frissen. Omdat twee weken geleden was, kun jij mij nog heel kort vertellen wat we nou in die twee geschiedenislessen hebben gedaan.

R: Ja over jappenkampen. En ja vooral. Dat denk ik.

I: Ja. En, wat is je uit die twee lessen? Wat is jij daar het meest van bijgebleven?

R: Ja, Ik denk de eerste les vooral ook. Ja over hoe het daar ging, zeg maar.

I: Dus ja dus echt de inhoud van de les is het meest bijgebleven. OK, nou, dan gaan we dat eens even om kort eventjes kijken. OK, wat hebben we nou gedaan? Dus We hebben die die inderdaad over de interingskampen en dat hebben we gedaan In de hand van die vragen. Nu gaat het eigenlijk over. Hoe heb je dat onderzoek ervaren en wat ik al zei is eigenlijk geen goede en foute antwoorden, want Het is echt jouw beleving. Kun je mij uitleggen welk doel denk je dat opdrachten hadden die jij hebt gemaakt In de les

R: Om te kijken naar de empathie van jongeren voor geschiedenis dingen.

I: En was voor jou dan duidelijk dat je bij die opdracht moest doen of was. Het. Iets wat je? Wil tussen de tijdens iets maken, was dat? Je. Dacht hé, ik kom er nu achter. Wat is eigenlijk de bedoeling is

R: ja, ik moest er wel soms even over nadenken, Maar ik wist wel. Wel snel eigenlijk dat het. Meer over kan je jezelf inbeelden dat dat dat ook wel over empathie ging.

I: Ja. Ja er waren ook onderdelen waarvan je zegt, nou, dat vond ik echt onduidelijk, dat vond ik niet, dus dat snapte ik niet zo goed.

R: Er waren zeg maar twee vragen dat ik dacht van, Ik weet zelf ook niet echt hoe ik erop moet antwoorden. Bijvoorbeeld over. Ja, wat zou jij doen Ofzo? En, ik zou me wel kunnen inbeelden. Of wat zou jij in je dagboek schrijven? Maar uiteindelijk denk ik altijd dat het anders zou zijn, dus. Wist ik ook niet echt hoe goed zeg maar eigenlijk alles wat je ging zeggen zou op een ander moment, zeg maar Als ik er echt zou zijn. Anders zijn geweest.

I: En, had je wat? Nu hebben wij geen specifiek gekeken naar de historische empathie. Was dat voor het eerst dat je zo een soort opdracht deed? Heb je dat wel eens vaker bij geschiedenis? Al voorbij zien komen?

R: Niet echt?

I: Nee dus echt. Opnieuw en kun je wat wat nu voor het heel specifiek, maar kon je kun je wel bijvoorbeeld zeggen, We hebben wel eens een een ander soort opdracht gedaan, daar misschien wel hetzelfde soort doel mee gehad, maar waar het wat minder specifiek werd verteld of.

R: Ja wel, misschien. Wat zou jij doen als bijvoorbeeld toen was het over de Tweede Wereldoorlog als verzetstrijdster? Ja, maar niet echt. Hoe zou je voelen?

I: Ja is wat meer, wat zou je doen in plaats van dat je echt het gevoel op zocht en vond je dat?

Makkelijker of moeilijker dan wat? Je nu moest doen,

R: makkelijker

I: makkelijker, OK? Nou sluit eigenlijk een beetje op aan. Hoe vond je het nou om je te verplaatsen dat iemand uit het verleden kun je dat een beetje omschrijven? Hoe dat voor jou terwijl je bezig was Als je denkt? Wat vond je daarvan?

R: Nou ja, je leeft ook wel een beetje in een hele andere tijd, zeg maar dus misschien was daar dan ja, telefoons in dingen waren niet. Echt heel erg groot dus ik. Vond het aan de ene kant ook wel moeilijk, want er waren ook heel veel dingen die ik in mijn dagelijks leven. Doe die hun eigenlijk nooit hebben gehad, ook al zou je gewoon een normale burger zijn geweest, dus dat was al zeg maar moeilijker dan je denkt en dan ook nog zeg maar in een hele aparte situatie. Ja, Dat is dan echt wel moeilijker dan. Het lukte wel, Maar het was wel en het is een hele andere tijd en een hele andere situatie. Dus zeg maar, stel je voor. Ik zou alleen naar de tijd zijn, dan zou dat ook al moeilijk zijn, omdat zeg maar wij op telefoons en social media en dat hadden ze dan nog niet.

I: Ja. Ja, dus Het is voor jou ook echt moeilijk, omdat het echt om met je een hele andere daar hele andere beleefwereld bijna is dan hoe jij dat zelf hier nu hebt.

R: Ja net als communicatie of dingen, Dat is heel anders, dus.

I: Ja, nee, dat snap ik helemaal. Nou ja, Dat is een beetje de ervaring van de opdracht en daarna hebben we Natuurlijk die. In die eerste les hebben we eigenlijk vooral die context gehad, maar die twee les ging aan de handen die bron. Ik heb ze ook even meegenomen. Nog een keer dat je even opgefrist bent straks. Ik ga straks een aantal vragen stellen naar hoe Ik ben namelijk heel benieuwd hoe per precieze bron jij wat dat bij jou deed en in hoeverre jij zich dat vond ik makkelijk of moeilijk om me in te leven. En Waarom? Dus dan weet je waar de vragen over gaan en Ik ga net als In de les beginnen met die tekst nog, want We zijn toen ook mee begonnen. Mee te lezen want je weet denk ik. Misschien weet je of een beetje waar die. Maar ik wil eigenlijk beginnen hoe op welke manier hier op dat dagboekfragment nou dus deze om je te verplaatsen in die persoon uit dat interneringskamp.

R: Nou, Ik vind zeg maar dagboeken sowieso best wel als in. Ik heb zelf ook een dagboek, zeg maar. Je leest veel meer ook emoties en dingen en dat heb je niet echt een attributen. Dus. Ik vind denk ik een dagboekfragment makkelijker om mee in te leven dan bijvoorbeeld, ja, attributen dat soort dingen.

I: En kun je daar heel specifiek een voorbeeld van geven dat niet per se uit de dag, maar je zei net al die emoties, maar heb je nog iets waarvan je denkt, nou, dat maakt het voor mij dat ik in dat ik me daar goed in kon inleven.

R: Nou ja, ze schetsen heel erg een een beeld. Dus bijvoorbeeld. Hier praat hij over dat Wim leeft of zo zeg maar dus je merkt ook wel echt het geluk van. Oh, Het is Hij is er nog zeg maar en. Je komt echt een soort verhaal tegen en bij sommige attributen zijn er geen verhalen, maar bijvoorbeeld stel je voor, Er is een verhaal eromheen, dan zou ik beter erin kunnen. Maar ja, bij dit dagboekfragmenten vertelt hij ook heel erg of zij. Wat hij meemaakt en hoe het voelt, en.

I: Als je dan specifiek naar dit dagboekfragment kijkt, wat vond je van dit dagboekfragment?

R: Dat ze best wel ja positief bleef als in. Ik denk niet dat ik zo positief zou schrijven, zeg maar. Ja.

I: Ja dus dat de positieve noot komt voor jou eigenlijk In de overhand en je gaf me net al een beetje aan. Je vind een dagboek van mij wel makkelijk om je in te leven. Was er ook iets van? Je zegt nou, dit maakt het juist lastig om me in te leven in met deze bron.

R: Ja nou, Ik denk zeg maar het feit dat ze dan niet weet dat ze leven, zeg maar, voor mij zou ik dan denken, Oh zeg maar, stuur dat eventjes, zeg maar dan dan weet je het snel. Maar ja, hier was die communicatiebron er niet, dus Ik denk dat dat daarin leven, zeg maar wel moeilijker is. Maar ik vond het eigenlijk wel heel erg duidelijk om.

I: OK nou, heel fijn. Ik ga nu naar die volgende bron, dat is die afbeelding die hebben we daarna staan nu allebei op hetzelfde plaatje. We beginnen met die daarboven eigenlijk dezelfde vraag, op welke manier hielp die afbeelding jou nou wel of niet? Dat is dus een beetje wat de vraag ook is om te verplaatsen uit het persoonlijk te interneringskamp.

R: Het is wel echt dat we? Een tijdje geleden was de hele tijd.

I: Ja nee, kijk rustig, je hebt geen haast.

R: Dit was toch de mensen? Die in die kamp zaten ja

I: Ja het waren mensen In de kamp zaten, waren ook die ham moesten als straf moesten dan uren zo staan, Omdat iemand uit de groep wat verkeerd had gedaan.

R: Nou, Ik denk dat. De bronnen, zeg maar dat het beeld schetst en dit het beeld. Laat zien, zeg maar. Want. Ja, Dat is zeg maar fotografie van is al best wel. Ja, Ik denk dat je? Daar zelf in beeld en hier Als je het ziet dat het Misschien wel harder binnen binnenkomt, dan zeg maar als je het leest, want als je leest kan je ook over dingen heen skippen, zeg maar als je denkt van en ja, hier zie je gewoon echt mensen heel dun. Dus dat

I: ja, en wat zou dit nou moeilijk voor jou kunnen maken om hierin in te leven wat wat tegen of Ik vind dat lastig om hierin te verplaatsen.

R: Nou stel je voor. Je zou niet weten dat het hier over gaat, dan denk je echt van, oh, er staan wel mensen, zeg maar. Maar ja, Ik heb zelf ook nog nooit, zeg maar urenlang zo moeten staan dus. Ik denk dat dat beeld, zeg maar van heel lang moeten blijven staan. Zo in beelden wel moeilijker is.

I: Dus je zegt eigenlijk voor, voor voor zo'n beeld heb je ook het verhaal nodig. Eigenlijk om dat te begrijpen om je daarin te kunnen leven. In ieder geval bij deze afbeelding vind je ja, OK, dat vind ik ook een goede om te weten, want dat vond je in het algemeen van deze afbeelding. Toen je die kun je nog terug halen toen je In de klas dat je dacht, hé dat daar voel ik iets bij, daar zie ik iets in.

R: Dus dacht maar wel een beetje niet schuldig ofzo, maar meer gewoon dat ik het heel zielig vind. Maar ja. Het is niet echt, zeg maar een heel erg gevoel, maar meer gewoon van. Oh, dit past niet, OK, zeg maar.

I: OK, gaan we nu als laatst naar dit object. Die daaronder staat weer eigenlijk dezelfde vraag, op welke manier hielp nou die deze knuffelbeer weet je daar nog wel bij? Wat? Dat was die beer van Paula, die waar die sieraden in waren verstopt. Ik ga er weer een. Lichtje branden ja. Ja, ja, die ze mee had in het interneringskamp naar hoor die die knuffelbeer jou nou om je te verplaatsen in die persoon uit dat verleden. Zo deed dat het wel. Deed dat het niet bij jou.

R: Ja, zeg maar Als je iets zeg, maar ziet een bijna kan voelen, zeg maar, dan komt het ook wat dichterbij, denk ik dus. Het gevoel dat dit dan ook echt is gebeurd, want vaak zijn het klinken het verhaaltjes, zeg maar, die zijn gebeurd. Dat heb je zelfde met bijvoorbeeld de Tweede Wereldoorlog. Oh, dat is gebeurd, maar je je ziet, je hebt het niet gezien of gevoeld, dus het is eigenlijk een soort verhaal en Ik denk, wanneer je het dan echt het leest of het ziet dat het dan best wel binnen kan komen dat het ook echt is gebeurd. Dat het niet een soort. Verhaal is dat je ouders hebben verteld ofzo. Dus dat is, denk ik wel.

I: En doet een object dat dan meer dan zo een tekst en zo een afbeelding of.

R: Ik denk een object wel meer, zeg maar omdat. Een tekst dan ook, zeg maar, vervalst zijn, zeg maar, een foto doet dat dan wel weer meer, maar een object Dat is daar ook geweest. Ja mijn. Ik heb ooit geleerd dat mijn docent heeft gezegd, Het is een stille kijker, dus het heeft alles meegemaakt, dus dan zeg maar, objecten, die hebben dit dan ook meegemaakt, maar dan als stille kijker.

I: Oh, wat een mooie. Wie heeft dat gezegd?

R: Mijn van mijn oude school, zeg maar.

I: Oh vind ik heel mooi, hè? Ja, nee, dat vind ik een mooie wat je zegt, ja, ik snap dat wel. Per bron, je had dus die 4 bronnen. Heb je die 3 bronnen? Heb je gehad, daar heb je ook allemaal vragen bij gemaakt. Per bron, want je moest 4 vragen invullen om eigenlijk om je in te leven hielpen die vragen om je beter in te kunnen leven per bron. Of dacht je nou ja, zonder die vraag had ik vaak voor mij geen verschil.

R: Voor mij maakt het niet echt een verschil.

I: Dus die vragen waren niet dat je dacht, hé, dan ga ik dan dieper op over nadenken, dus dat dat bleef eigenlijk hetzelfde, OK? Nou, dat vind ik belangrijk om te weten. Was dat ook dat ik nog even laatst per Ik weet niet of je het nog terug kan halen, Maar ik denk, kun je het nog halen? Dus maak het nog uit voor welke bron die vragen erbij waar of maakte dat voor jou niet uit?

R: Niet echt

I: Nee, OK, nou gaan we nu naar het reflectie deel gaan we ook wel een beetje richting de afsluiting. Volgens mij ja zitten we goed In de tijd. Waar ik namelijk heel benieuwd naar ben. Dat is ook waar mijn scriptie over gaat is. Op welke momenten voelde jij nou eigenlijk het meest dat je kon inleven in iemand uit het interneringskamp? Jij? In de les nog niet best gekoppeld zijn aan de bron, maar gewoon een moment noemen waarvan je denkt, hé, daar voelde ik iets bij. Ik denk, hé, nu snap Ik kan ik me daarin inleven. Het mag. Wel met bron, hoeft niet met bron.

R: Nou, Ik denk dat het zeg maar de eerste les was heel veel informatie. En dat schetste dan al wel een beeld en wanneer je dan zeg maar er dieper op ingaat dus met objecten en bronnen dat dat dan zeg maar een soort realiteit wordt. En Ik denk dat dat bij mij vooral. Zeg maar. Bijna naar het object toe, zeg maar langzaam erin sloop omdat er dan steeds meer het verhaal ja echt werd ofzo dus.

I: Ja. Dat was voor jou ook echt de opstapeling van bronnen eigenlijk doordat je eerst de tekst dan de afbeelding dan het object en dat je hem in combinatie met de context eigenlijk die combinatie ervoor zorgt dat je je beter kon inleven.

R: Ja want vaak in geschiedenislessen krijg je gewoon informatie naar je hoofd gespeeld eigenlijk en ja, her en der een foto. Ja echt iemands verhaal of dat soort dingen, dus Dat is, zeg Maar de eerste les was wel een beetje soort van een normale geschiedenisles en dan op een gegeven moment met meer objecten dan. Komt dat ook wat meer?

I: Ja, ja dus dat is echt die combinatie en was dat ook omdat je bijvoorbeeld iets voelde uit je eigen leven of iets dat je dacht, hé, ik voel een emotionele betrokkenheid bij. Of was het echt omdat het een combinatie was dat je echt het verhaal wordt nu compleet.

R: Ik denk een beetje van beide, zeg maar, want zoals ik al zei, zeg maar zelf heb ik ook bijvoorbeeld een dagboekfragmenten of zo dus dat je dan zeg maar leest. Dat mensen dit dan ook altijd hebben gedaan en dan op in een situatie komen en dan hele heftige verhalen uitkomen, zeg maar. Daar kan je dan makkelijker mee in leven, omdat je het zelf ook doet. Je schrijft ook op wat je voelt en hoe je je voelt en dat gebeurt ook vaker in een dagboek dan tegen een persoon. Dus Ik denk dat wel.

I: voor jou goed werkt in ieder geval, want Als je dan ook kijkt naar deze 3 bronnen, welke bron? Vond jij nou Als je gewoon als jij er één mocht kiezen of je zegt nou voor mij persoonlijk en heb je al wel wat beetje verteld? Maar heel specifiek voor mij persoonlijk is die bron nou, Ik denk, dan kon ik het makkelijkste mezelf verplaatsen. In dat verleden stel ik als er bijvoorbeeld elke week had ik er één gegeven dat niet die opstapeling was. Welke had jij dan gedacht, Hé, daar. Dat dat dat dat herkende ik bijvoorbeeld dat een of daar kon ik me goed naar het verleden terugplaatsen.

R: Ja denk dan een dagboekfragment.

I: Ja, een dagboekfragment. En, jij hebt mij gewoon een beetje gezegd. Waarom nou juist die bron Dat is Omdat je zelf dat ook iets mee hebt? En ja dan die andere vraag ook heel even laten gaan, denk ik. Dan ben ik nog wel benieuwd, maakte die bril jij ook het meest nieuwsgierig of was dat? Was dat dan Misschien een andere of was dat juist hetzelfde?

R: Ik denk dat beer mij het meest nieuwsgierig maakte omdat je niet op in een opslag ziet wat het verhaal was. Dus ik denk dat de beer mijn beest nieuwsgierig maakt.

I: Ja dus die beer maakt het meest nieuwsgierig, maar op je in te leven is was vooral die bron. Dat vind ik een goede om te weten. En welke bron hielp je nou als je niet kijkt? Nou, dat je denkt dat dat deed het minst met mij. Daar vond ik het moeilijkst eigenlijk om te denken om me echt te verplaatsen in dat verleden.

R: Ja Ik denk de foto.

I: En, kun je uitleggen waarom?

R: Omdat, zeg maar. Uiteindelijk ken je dus het verhaal dat ze hier uren hebben gestaan. Maar ja, ik weet het niet echt, zeg maar omdat ik bij die zeg maar zelf heel erg en bij dit vast meer

nieuwsgierigheid en ook zeg maar, Het was een attribuut, dus het komt wat meer binnen voor mij en dan een foto is dan zeg maar ja. ik denk er niet dat. Ik denk dat dat gewoon het minst was

I: Dat deed het minst met jou en Het is moeilijk misschien lastig, maar kun je uitleggen wat die foto wat je nodig had gehad om je wel beter te kunnen inleven bij zo'n foto?

R: Nou, Ik denk dat gewoon iedereen een knuffelbeer heeft gehad en iedereen heeft een dagboek gehad en niemand heeft zo lang moeten staan. Zeg. Ja dus misschien het feit dat Iedereen hier nog twee minuten zo had moeten staan, want dan voel je het ook al snel in je kuit en zo. Dus ik denk het zelf het voelen, zeg maar, in plaats van allen zien.

I: Ja. Je had het eigenlijk moeten ervaren om daarin ja, goed hoor. Even kijken hoor. Ja, dat heb je eigenlijk al verteld, want de laatste vraag was eigenlijk voor dit hielpen ze met in combinatie jou om daar beter. Maar dat zei je natuurlijk net eigenlijk al dat dat voor jou die combi, die opstapeling die zorgde daarvoor. En, Dat is wel een vraag. Denk je dat ze beter dus? En Ik denk echt Misschien wel beter, maar denk dat ze beter een combi werken. Of denk je dat ze afzonderlijk? Of voor inleving, denk je, daar heb je ze allemaal misschien voor nodig of juist specifiek één of twee.

R: Denk als je het hele verhaal wilt hebben, dat. Je ze allemaal moet pakken? Wil je er dieper op ingaan of echt, zeg maar verschillende verhalen leren dat je ze los moet pakken. Maar ik denk eigenlijk dat ze wel goed werken in combinatie als in het ene, vertelt het andere laat zien en de andere was dan de stille. Kijker, zeg maar.

I: Ja, nou dan gaan we we zijn bijna klaar, Daarom is de tijd is ook. We zitten goed in. De tijd, 20 minuutjes. Je hebt het eigenlijk net ook al gezegd, maar kun jij zelf nog iets anders benoemen nadat je zegt, Ik had het misschien wel bijna willen voelen en misschien weet je geen antwoord, dus ook goed wat jij nog meer zou kunnen helpen om je te kunnen inleven in iemand in het verleden. Dus nu heb ik het gedaan met bronnen, maar zou je iets anders jou kunnen helpen?

R: Ik denk dat als geschiedenislessen niet alleen maar informatief zouden zijn en ook echt wel verhalen zouden zijn. Bijvoorbeeld de Tweede Wereldoorlog. Ja, dan kennen wij allemaal Anne Frank, maar er waren natuurlijk ook veel meer mensen dan Anne Frank. Dat dat denk ik sowieso, zeg maar in een groter beeld zou helpen, Omdat nu ben je eigenlijk alleen maar stof aan het leren en is. Het eigenlijk een? Soort verhaal dat juist je hoofd moet weten en voelt het niet echt echt, maar als je meer toch opwind gaat aan of meer verhalen of meer gastlessen filmpjes, films die het heel goed nabootsen zou laten zien. Ook al is het daar niet altijd de tijd voor dan. Dat ik mezelf wat meer zou kunnen inleven en ik denk ook wel meerdere leerlingen.

I: ja dus eigenlijk, wat meer verhalen gaan dan Alleen die tekst OK laatste ding dan hebben. We hebben we het gehad. Er zijn nog dingen waarvan je zegt, hé, dat hebben we niet besproken, Maar dat zou ik graag zelf nog willen toevoegen. Je zegt dat wil ik toch nog graag kwijt, Misschien over de opdracht misschien over iets dat je denkt. Nou nu ik er nog een keer over na heb gedacht.

R: Niet echt,

I: nou, dan gaan we, denk ik afronden. Ga ik deze uitzetten, anders moet ik dit ook allemaal uittypen.

Aan: ouders/verzorgers van leerling uit 5 vwo geschiedenis van het Pantarijn

Datum: 03-06-2025

INFORMATIEBRIEF OVER HET ONDERZOEK

Historische empathie onderwijzen met behulp van tekst-, beeldbronnen en historische objecten

Geachte ouders/verzorgers,

Mijn naam is Lotte Braakman en ik geef geschiedenis en aardrijkskunde op het Pantarijn. Voor mijn educatieve master Geschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen doe ik onderzoek naar het bevorderen van historische empathie met behulp van tekstbronnen, beeldbronnen en historische objecten. Leerlingen uit 5 vwo van het Pantarijn hebben, zoals vermeld in de vorige informatiebrief, tijdens de geschiedenislessen aan dit onderzoek deelgenomen.

Voor mijn onderzoek zou ik graag ook een aantal interviews afnemen met leerlingen, om hen te vragen naar hun ervaringen tijdens het onderzoek. Uw kind heeft aangegeven hieraan mee te willen doen. Dat is erg fijn, en daar ben ik zeer dankbaar voor.

In deze brief informeer ik u kort over het interview en geef ik nogmaals een toelichting op het onderzoek. Lees deze informatie rustig door. Neem gerust contact met mij op als u vragen heeft. Mijn contactgegevens vindt u onderaan deze brief.

Beschrijving en doel van het onderzoek

Twee weken geleden heeft uw kind tijdens de geschiedenislessen twee lessen gevolgd waarin de historische vaardigheid historische empathie centraal stond. Historische empathie helpt leerlingen zich in te leven in verschillende perspectieven uit het verleden en is daarmee een belangrijke vaardigheid binnen het geschiedenisonderwijs. Tijdens deze lessen heeft uw kind meerdere keren een korte vragenlijst ingevuld.

Uw kind heeft aangegeven mee te willen doen aan het interview. In dit interview zal worden gevraagd naar zijn of haar ervaring en beleving van het onderzoek tijdens de geschiedenislessen. Er worden bijvoorbeeld vragen gesteld over hoe uw kind de opdrachten heeft ervaren en wat hij of zij ervan vond.

Wat houdt deelname aan het onderzoek in?

Ik zal een interview afnemen met uw kind, dat maximaal 30 minuten zal duren. Het interview vindt plaats tijdens schooltijd en wordt gepland op een moment waarop uw kind geen les heeft, bijvoorbeeld in een tussenuur. Het interview wordt opgenomen, zodat de informatie later kan worden gebruikt voor het onderzoek. De opname wordt uiteindelijk geanonimiseerd.

Vrijwilligheid

Uw kind doet vrijwillig mee aan dit onderzoek. Daarom mag uw kind op elk moment tijdens het onderzoek stoppen. Uw kind hoeft niet aan te geven waarom het stopt. Afzien van of stoppen met deelname heeft geen nadelige gevolgen voor uw kind.

Welke gegevens verzamelen we en hoe gaan we hiermee om?

In dit onderzoek verzamelen we onderzoeksgegevens. Deze worden voor wetenschappelijke doeleinden gebruikt.

De onderzoeksgegevens worden gecodeerd en anoniem gemaakt. Dit doen we op de volgende manier: De naam van uw kind zal geanonimiseerd worden, alleen het leerjaar waarin uw kind zit, zal in het onderzoek worden genoemd. Ook andere informatie zal geanonimiseerd worden.

Uw onderzoeksgegevens kunnen van belang zijn voor ander wetenschappelijk onderzoek. De anonieme en gecodeerde onderzoeksgegevens zijn daarom ten minste 10 jaar beschikbaar voor andere wetenschappers. Omdat de onderzoeksgegevens anoniem zijn kunnen deze niet tot uw kind herleid worden.

Voor het onderzoek is het ook nodig om geluidsopnamen te maken. In dit onderzoek worden er tijdens het interview geluidsopnames gemaakt. Deze opnames worden uitgeschreven en de uitgeschreven tekst gebruiken we voor onze analyse. Herkenbare zaken, zoals namen, worden uit de tekst weggehaald. De originele opnames worden ten minste 10 jaar op beveiligde wijze volgens de richtlijnen van de Radboud Universiteit bewaard. Deze originele opnames worden niet gedeeld met andere wetenschappers. We bewaren alle onderzoeksgegevens op beveiligde wijze volgens de richtlijnen van de Radboud Universiteit.

Inzage voor controle

Sommige personen moeten inzage kunnen hebben in de onderzoeksgegevens van uw kind. Dit is nodig om te kunnen controleren of de gegevens volgens de regels zijn opgeslagen. Personen die deze controle uitvoeren zijn bijvoorbeeld de dataofficer en aangewezen medewerkers datamanagement van de Radboud Universiteit. Zij zullen de gegevens van uw kind geheim houden.

Heeft u vragen?

Als u vragen heeft of meer informatie over het onderzoek wilt hebben, kunt u contact opnemen met Lotte Braakman via lbraakman@pantarijn.nl

Voor overige vragen over dit onderzoek (bijvoorbeeld de verwerking van gegevens) kunt u contact opnemen met privacy@let.ru.nl

Klachten

Heeft u klachten over het onderzoek, dan kunt u contact opnemen met de onderzoeker.

Ook kunt u een klacht indienen bij de secretaris van de ETC-GW Radboud Universiteit (etc-gw@ru.nl).

Met vriendelijke groet,

Lotte Braakman

email: lbraakman@pantarijn.nl

begeleider: Remco Ensel (contactgegevens: remco.ensel@ru.nl)

TOESTEMMINGSVERKLARING

Historische empathie onderwijzen met behulp van tekst-, beeldbronnen en historische objecten

Verklaring deelnemer:

- Ik heb uitleg gekregen over het doel van het onderzoek.
- Ik heb vragen mogen stellen over het onderzoek.
- Ik neem vrijwillig aan het onderzoek deel.
- Ik begrijp dat ik op elk moment tijdens het onderzoek mag stoppen als ik dat wil.
- Ik begrijp hoe de gegevens van het onderzoek bewaard zullen worden en waarvoor ze gebruikt zullen worden.
- Ik ga ermee akkoord dat de dataofficer en aangewezen medewerkers datamanagement van de Radboud Universiteit mijn gegevens kunnen inzien.
- Ik begrijp dat ik het recht heb om mijn toestemming voor het gebruik van de gegevens van het onderzoek in te trekken, zoals beschreven in het informatiedocument.
- Ik stem in met deelname aan het onderzoek zoals beschreven in het informatiedocument.

Ook stem ik ermee in dat:

- voor wetenschappelijke doeleinden geluidsopnamen van mij worden gemaakt.
- de gecodeerde en geanonimiseerde onderzoeksgegevens ten minste 10 jaar beschikbaar zijn voor controle en hergebruik in toekomstig wetenschappelijk onderzoek.

Daarnaast geef ik toestemming om (s.v.p. aankruisen wat van toepassing is):

Ja Nee

☐	☐	dat het interview opgenomen mag worden, zodat het geanalyseerd en verwerkt kan worden in het onderzoek.
☐	☐	de opnamen waarin ik te horen ben te gebruiken voor wetenschappelijke doeleinden (bijvoorbeeld een wetenschappelijk artikel)

Naam:

Handtekening: Datum:.....

Verklaring uitvoerend onderzoeker

Ik verklaar dat ik de hierboven genoemde persoon juist heb geïnformeerd over het onderzoek en dat ik mij houd aan de richtlijnen voor onderzoekers zoals verwoord in het protocol van de Ethische Toetsingscommissie Geesteswetenschappen.

Naam: Lotte Braakman

Handtekening: Datum: 03-06-2025

Bijlage 4: Richtlijnen selectie primaire bronnen voor onderwijzen historische empathie

Nummer	Richtlijn	Uitleg
1	Context	Kies bronnen met voldoende context. De bron moet of zelf voldoende context bevatten, of er moet voldoende context bij gegeven kunnen worden. Leerlingen hebben context nodig om na te kunnen denken over het verschil tussen het heden en het verleden, zodat zij niet gaan redeneren vanuit een hedendaags perspectief.
2	Multiperspectiviteit	Kies bronnen die een multiperspectief beeld schetsen, of kies meerdere bronnen vanuit verschillende perspectieven. Leerlingen krijgen een completer beeld van de situatie als zij deze vanuit verschillende perspectieven onderzoeken.
3	Persoonlijk	Kies bronnen die gekoppeld zijn aan een persoonlijk verhaal. Kies voor bronnen die mensen humaniseren en niet dehumaniseren. Een persoonlijke connectie is essentieel voor de affectieve betrokkenheid.
4	Herkenbaar	Kies bronnen die herkenbaar zijn voor leerlingen. Kies een bron die aansluit bij hun leefwereld of iets toont dat zij ook kennen vanuit hun eigen leven. Als leerlingen overeenkomsten zien tussen zichzelf en historische actoren, kan de betrokkenheid worden vergroot.
5	Emoties, gedachten en handelingen zichtbaar	Kies bronnen die emoties, gedachten en handelingen voor leerlingen zichtbaar maken. Historische empathie neemt toe als leerlingen direct geconfronteerd worden met de gevoelens en gedachten van historische actoren.
6	Vermijd sensatie	Kies bronnen die sensatie vermijden. Sensatiegerichte bronnen kunnen ertoe leiden dat leerlingen vooral focussen op het schokkende karakter van de bron. Ernstige situaties leveren vaak eerder sympathie op dan empathie.
7	Authentiek	Kies bronnen die authentiek zijn. Een situatie voelt echter aan voor leerlingen als een bron authentiek is. Dit heeft een positief effect op het ervaren van historische empathie.